JEAN JACQUES ROUSSEAU

BEKENTENISSEN

VERTALING DOOR

J. LOPES CARDOZO

EN SAM: GOUDSMIT

MET EENIGE AFBEELDINGEN

WERELDBIBLIOTHEEK

PH. PRAAG.

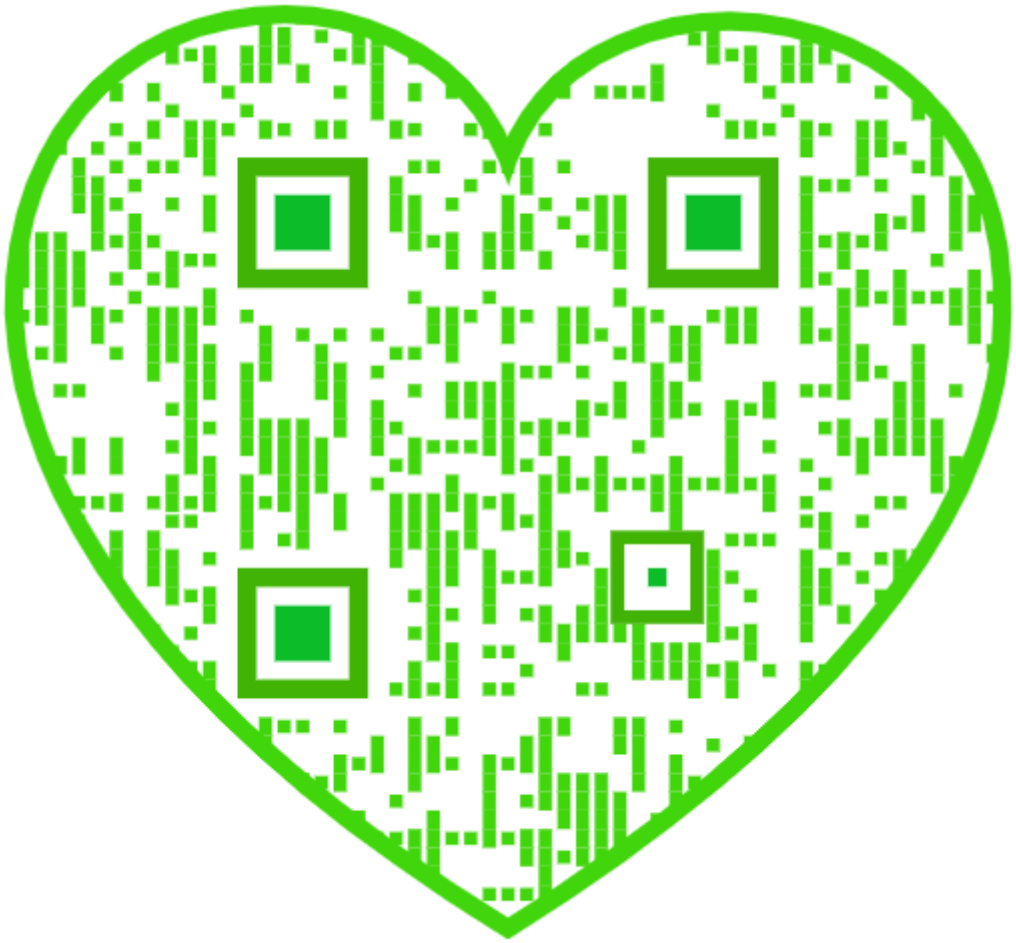

BEKENTENISSEN

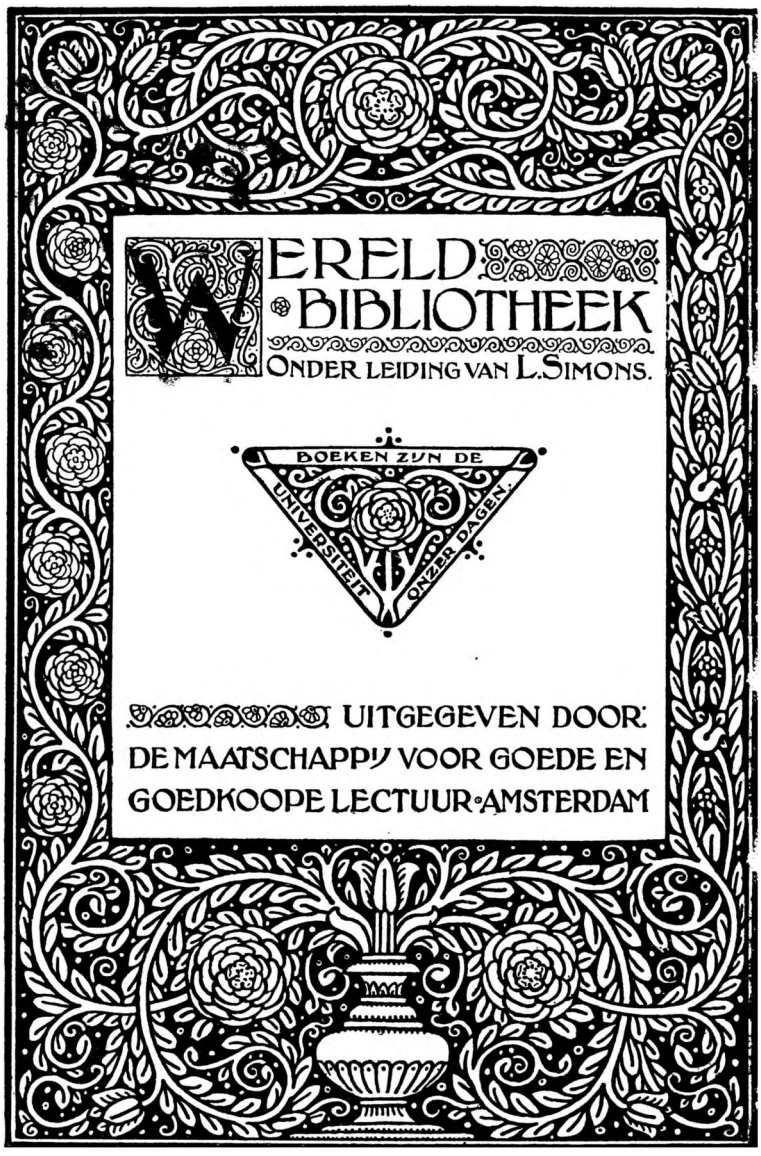
WERELD-BIBLIOTHEEK
ONDER LEIDING VAN L. SIMONS.
BOEKEN ZIJN DE UNIVERSITEIT ONZER DAGEN.
UITGEGEVEN DOOR:
DE MAATSCHAPPIJ VOOR GOEDE EN GOEDKOOPE LECTUUR · AMSTERDAM

JEAN JACQUES ROUSSEAU

BEKENTENISSEN

Vertaling door

J. LOPES CARDOZO
en SAM: GOUDSMIT

MET EENIGE AFBEELDINGEN

WILM KLEIN.

GEDRUKT TER DRUKKERIJ „DE DEGEL," AMSTERDAM

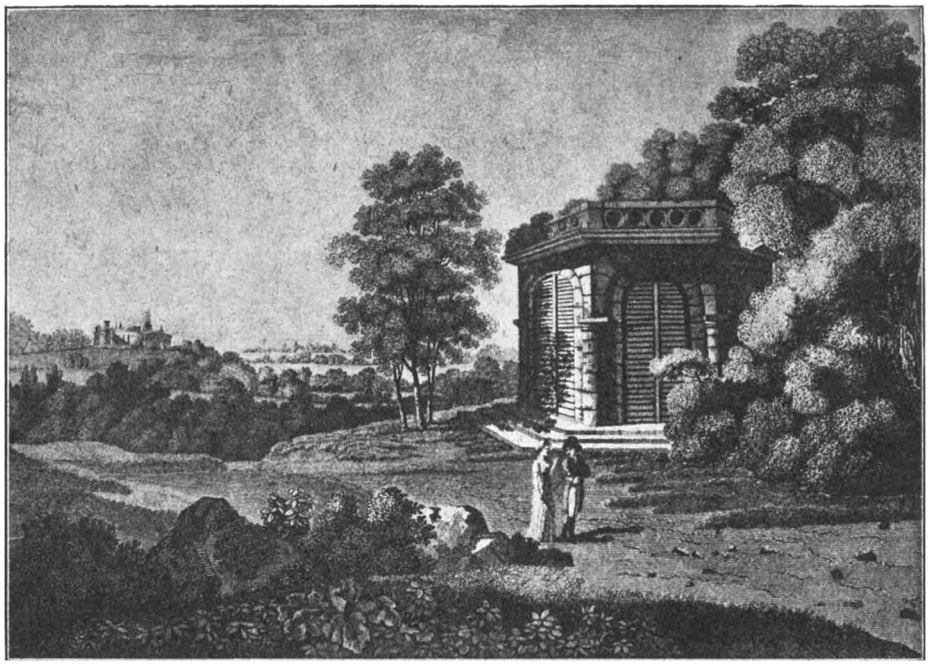

GEZICHT OP HET PAVILJOEN TE ERMENONVILLE, WAAR ROUSSEAU WOONDE

VOORWOORD

DAAR het oorspronkelijke plan, de „Confessions" geheel te vertalen, onuitvoerbaar bleek, en wij ons aan de beperking van den omvang hadden te houden, was het ons werk, deze Herinneringen tot haar kern te verkorten, en waar de weglatingen den draad van het verhaal dreigden te schaden, door aanteekeningen het duidelijk beeld van de opeenvolging der gebeurens te bewaren.

Wij meenen ons van deze taak zoo gewetensvol mogelijk te hebben gekweten, door niets van wat het zieleleven van Jean-Jacques betreft, verloren te doen gaan. Den portrettist Rousseau konden wij natuurlijk slechts gedeeltelijk, slechts in de teekening der hoofdfiguren, tot zijn recht laten komen.

Den lezer moge nog gewezen worden op de studie van Mevrouw Henr. Roland Holst, „Jean-Jacques Rousseau, Een beeld van zijn leven en werken", mede in deze bibliotheek verschenen.

DE VERTALERS

De vertalingen van de citaten vindt de lezer achterin het boek.

EERSTE BOEK

1712—1719

IK ga iets ondernemen, dat nimmer zijn voorbeeld had, en welks uitvoering geenerlei navolging vinden zal. Ik wil mijn medeschepselen toonen: een mensch in de volle waarheid der natuur; en deze mensch, die zal ik zijn.

Ik alleen. Ik voel mijn hart, en ik ken de menschen. Ik ben gemaakt als geen van hen, die ik gezien heb; ik waag het, te meenen, dat ik geschapen ben als geen van hen, die bestaan. Indien ik niet beter ben, ik ben althans anders. Of de natuur goed of verkeerd heeft gedaan met den vorm te breken, waarin zij mij goot, daarover kan men slechts oordeelen na mij te hebben gelezen.

Laat, wannéér zij wil, de bazuin van het Laatste Oordeel schallen; ik zal, met dit boek in de hand, voor den Oppersten Rechter treden. Ik zal vrijmoedig zeggen: ziedaar, wat ik deed, wat ik dacht, wat ik wàs. Ik heb goed en kwaad met dezelfde openhartigheid vermeld. Ik heb niets dat slecht was, verzwegen; niets goeds toegevoegd; en indien het mij overkomen is, eenigerlei luttele opluistering te hebben aangebracht, is dat nooit anders geschied dan om een leemte aan te vullen, ontstaan door mijn tekort aan geheugen. Mogelijk heb ik als waarheid aangenomen, waarvan ik wist dat het onjuist was. Ik heb mij getoond, zóóals ik was: laag en verachtelijk wanneer ik dat geweest ben; goed, edelmoedig, verheven, wanneer ik het was; ik heb mijn binnenste geopenbaard, zooals Gijzelve, Eeuwig Wezen, het

gezien hebt. Verzamel de ontelbare menigten mijner medeschepselen rondom mij: laat zij luisteren naar mijn bekentenissen, laat zij jammeren om mijn smadelijkheden, laat zij schaamrood worden bij de zwakheden mijner ziel. Laat elk van hen op zijn beurt aan den voet van Uw troon zijn hart met dezelfde oprechtheid openleggen; en laat dan, indien hij durve, een enkele u zeggen: „Ik was beter dan deze mensch."

Ik ben, in 1712, te Genève, geboren, als kind van den burger Isaäc Rousseau, en van de burgeres Susanne Bernard.

Daar van een vrij middelmatig vermogen, onder vijftien kinderen te verdeelen, mijns vaders aandeel op ongeveer niets was gebracht, had hij als bestaansmiddel slechts zijn vak van uurwerkmaker, waarin hij evenwel zeer knap was. Mijn moeder, de dochter van den predikant Bernard, was rijker: zij was verstandig en mooi. Niet zonder moeite had mijn vader haar gekregen. Hun vrijage was ongeveer tegelijk met hun leven begonnen; sinds hun achtste of negende jaar wandelden zij elken avond samen op de Treille; toen zij tien waren, konden zij niet meer zonder elkaar. De zielsverwantschap, de overeenstemming der karakters versterkte in hen het gevoel, dat de gewoonte had doen ontstaan. Beiden, teeder en gevoelig van aard, wachtten slechts het oogenblik af, waarop zij in een ander dezelfde gesteldheid zouden aantreffen; of, beter gezegd: dit oogenblik wachtte op hèn, en elk van hen stortte zijn hart uit in het eerste dat zich opende om het te ontvangen. Het lot, dat hun liefde scheen tegen te werken, moedigde ze slechts aan.

De jonge minnaar, niet bij machte zijn geliefde te winnen, kwijnde weg van verdriet. Zij gaf hem den raad, op reis te gaan, om haar te vergeten. Hij reisde vergeefs, en kwam terug, verliefder dan ooit. Hij vond haar die hij liefhad, teeder en trouw, weer. Na deze beproe-

ving bleef er slechts over, elkaar voor het geheele leven te beminnen; zij zwoeren het, en de hemel zegende hun eed.

Gabriel Bernard, een broer van mijn moeder, werd verliefd op een van mijn vader's zusters; maar zij stemde er slechts in toe de vrouw van den broer te worden op voorwaarde dat haar broer met zijn zuster trouwen zou. De liefde schikte alles, en de beide huwelijken werden op denzelfden dag gesloten. Mijn oom was dus de man van mijn tante, en hun kinderen werden in dubbel opzicht mijn volle neven. Van weerszij werd er na een jaar een geboren; daarop moesten zij elkander weer verlaten.

Mijn oom Bernard was bouwkundige: hij nam dienst onder het Keizerrijk, en in Hongarije, onder Prins Eugène. Hij onderscheidde zich bij de belegering en in den slag van Belgrado. Na de geboorte van mijn eenigen broer vertrok mijn vader naar Constantinopel, waarheen hij ontboden was, en werd uurwerkmaker aan het hof van den Sultan. Gedurende zijn afwezigheid bezorgden de schoonheid van mijn moeder, haar geest, haar gaven [1]) haar meerdere huldebetuigingen. Mijnheer de La Closure, gezant van Frankrijk, beijverde zich in het bizon-

[1]) Zij had er, voor haar stand, bovenmatig schitterende, daar haar vader, de predikant, die haar aanbad, veel zorg aan haar opvoeding had besteed. Zij teekende, zij zong, zij begeleidde zichzelve op de luit, was belezen en schreef aannemelijke verzen. Hier is er een, dat zij, tijdens de afwezigheid van haar broer en haar man, terwijl zij met haar schoonzuster en hun twee kinderen wandelde, voor de vuist weg maakte naar aanleiding van hetgeen iemand haar over hen zeide:

Ces deux messieurs, qui sont absents
Nous sont chers de bien des manières:
Ce sont nos amis, nos amants;
Ce sont nos maris, et nos frères,
Et les pères de ces enfants.

der, haar die aan te bieden. Zijn hartstocht moet hevig geweest zijn, daar ik hem na verloop van dertig jaar nog zag ontroeren, wanneer hij mij over haar sprak. Mijn moeder bezat, om er zich tegen te verweren, meer dan haar deugdzaamheid: zij had een teedere liefde voor haar man. Zij drong er op aan, dat hij terug zou komen; hij liet alles in den steek, en kwam. Ik was het droevig gevolg van dezen terugkeer. Na tien maanden werd ik geboren, zwak en ziek. Ik kostte mijn moeder het leven, en mijn geboorte was de eerste van mijn ongelukkigheden.

Ik ben niet te weten gekomen, hoe mijn vader dit verlies droeg, maar ik weet, dat hij het nooit te boven kwam. Hij meende haar in mij terug te zien, zonder te kunnen vergeten, dat ik hem haar ontnomen had; hij omhelsde mij nooit of ik voelde in zijn zuchten, in zijn krampachtige omarmingen, dat een bitter verdriet zich in zijn liefkoozingen mengde, doch zij waren er slechts te teederder om.

Wanneer hij mij zei: „Jean-Jacques, laten we over je moeder praten", dan zei ik tot hem: „goed, vader, dan gaan we dus huilen", en die woorden alleen al bezorgden hem tranen. „O", zei hij zuchtend, „geef me haar terug, troost me over haar, vul de leegte, die ze in mijn hart heeft achtergelaten. Zou ik zóó van je houden, als je alleen maar mijn jongen was?" — Veertig jaar nadat hij haar verloren had, stierf hij in de armen van een tweede vrouw, maar met den naam van de eerste op de lippen, en haar beeld diep in het hart.

Zoo waren zij, die mij het leven schonken. Van al de gaven, die de Hemel hen had toebedeeld, is een gevoelig hart het eenige, dat ze mij nalieten; maar dit had hùn geluk uitgemaakt, en bracht al de rampen van mijn leven teweeg.

Ik was bijna stervend geboren; men had weinig hoop mij in het leven te houden. Ik bracht de kiem mee van

een ongemak, dat met de jaren verergerd is, en dat mij thans slechts nu en dan vrij laat, om mij op een andere manier des te heviger te doen lijden. Een zuster van mijn vader, een lief en verstandig meisje, verzorgde mij zoo goed, dat zij mij redde. Op het oogenblik dat ik dit schrijf, is zij nog in leven, op tachtigjarigen leeftijd een man verplegend, jonger dan zij, maar door den drank gesloopt. Ik vergeef u, lieve tante, dat gij mij in het leven hebt gehouden, en het doet mij leed, dat ik u, in het eind van uw dagen, niet de teedere zorgen kan vergelden, die gij mij aan het begin van de mijne rijkelijk hebt bewezen. [1])

Mijn vriendin Jacqueline is ook nog in leven, gezond en sterk. De handen die mij bij mijn geboorte de oogen openden, zullen ze wellicht sluiten bij mijn dood [2])

Ik voelde vóór ik dacht: 's menschen gewone lot. Ik ondervond het meer dan eenig ander: wat ik tot mijn vijfde of zesde jaar deed, is mij onbekend. Ik weet niet hoe ik lezen leerde; ik herinner mij alleen de eerste dingen die ik las, en de uitwerking welke die op mij hadden; van dien tijd af dagteeken ik zonder onderbreking het bewustzijn omtrent mijzelve. Mijn moeder had romans nagelaten: mijn vader en ik begonnen ze na het avondeten te lezen. Aanvankelijk gold het slechts, mij met onderhoudende boeken in het lezen te oefenen, doch weldra werd de belangstelling zoo levendig, dat wij beurtelings onafgebroken doorlazen, en de nachten met deze bezigheid sleten. Wij konden nooit ophouden voor het boekdeel uit was.

---

[1]) Suzanne of Suzon Rousseau, geb. 13 Febr. 1682, gest. 11 Nov. 1774. Rousseau bewees deze bloedverwante onophoudelijk de diepste genegenheid. Hij deed haar van Maart 1767 af, een jaargeld van 100 Livres uitkeeren.

[2]) Jacqueline Ferdinand, dochter van een schoenmaker, geb. te Genève, 20 Jan. 1696. Zie den ontroerden brief, dien R. haar zond uit Montmorency, 22 Juli 1761.

Soms zei mijn vader, vol schaamte, wanneer hij des morgens de zwaluwen hoorde:

„Laat ons gaan slapen; ik ben nog grooter kind dan jij."

In weinig tijds verwierf ik op deze gevaarlijke manier niet alleen een ongemeene vaardigheid in lezen en verstaan, maar ook een voor mijn leeftijd ongeëvenaard begrip van de hartstochten. Ik had geenerlei denkbeeld van de dingen, terwijl alle gevoelens mij reeds bekend waren. Ik had niets begrepen, maar ik had alles gevoeld. Deze verwarde bewogenheden, die ik de een na de andere onderging, verstoorden geenszins de rede, die ik nog niet bezat, maar zij schiepen mij er eene van een andere soort, en gaven mij grillige en overdreven voorstellingen van het menschelijk leven, waarvan de ondervinding noch het nadenken mij ooit geheel hebben kunnen genezen.

1719—1723

Met den zomer van 1719 raakten de romans uit. Den volgenden winter kwam er wat anders. Daar de boekerij van mijn moeder uitgeput was, namen wij onzen toevlucht tot het ons te beurt gevallen aandeel van die van haar vader. Gelukkig waren er goede boeken bij; en dat kon bijna niet anders, daar deze boekerij was bijeengebracht, door een predikant weliswaar, en zelfs een geleerden, want dat was toen de mode, maar door een man van smaak en geest. *L'Histoire de l'Eglise et de l'Empire,* door Le Sueur, de *Discours sur l'Histoire Universelle* van Bossuet, de *Hommes Illustres* van Plutarchus, *l'Histoire de Vénise* door Nani, Ovidius' *Metamorphosen,* La Bruyère, de *Mondes* van Fontenelle, diens *Dialogues des Morts,* en eenige deelen van Molière, werden naar mijns vaders werkkamer overgebracht en ik las ze hem alle dagen onder zijn werk voor. Ik kreeg er een zeldzamen, wellicht voor dien

leeftijd éénigen smaak voor. Vooral Plutarchus werd mijn geliefde leesstof. Het genoegen dat ik er in vond dien onophoudelijk te lezen, genas mij een beetje van de romans en weldra verkoos ik Agesilaus, Brutus, Aristides boven Orondates, Artamenius en Juba. Door deze belangwekkende lectuur en door de gesprekken tusschen mijn vader en mij, waartoe zij aanleiding gaven, werd die vrijzinnige en republikeinsche geest gevormd, dat ontembare, geen juk of dienstbaarheid duldende karakter, dat mij mijn gansche leven gekweld heeft in de omstandigheden, die er het minst toe geëigend waren het zijn vlucht te geven. Onophoudelijk bezig met Rome en Athene, om zoo te zeggen, levend met hun groote mannen, zelve geboren burger van een republiek en zoon van een vader, wiens vaderlandsliefde zijn sterkste hartstocht was, geraakte ik, naar zijn voorbeeld, erdoor in vuur, waande mij Griek of Romein, ik werd de persoonlijkheid, wier levensloop ik las. Het relaas der teekenen van standvastigheid en onverschrokkenheid, die mij hadden getroffen, deden mijn oogen schitteren en mijn stem verheffen. Op een dag, toen ik aan tafel het lotgeval van Scévola vertelde, schrok men, toen men zag, dat ik mijn hand uitstak en op een komfoor hield, om zijn daad te veraanschouwelijken. Ik had een broer, die zeven jaar ouder was dan ik. Hij leerde het beroep van mijn vader. De bovenmatige genegenheid, welke men voor mij had, deed hem een weinig verwaarloozen, wat ik niet goedkeur. Zijne opvoeding vertoonde de sporen van deze veronachtzaming. Hij ging den weg op der losbandigheid, zelfs vóór den leeftijd, waarop men een waar losbol kan zijn. Men deed hem bij een anderen meester, waar hij buitensporigheden uithaalde, gelijk hij ze vanuit zijns vaders huis had gepleegd. Ik zag hem bijna niet, ik kan nauwelijks zeggen dat ik kennis met hem gemaakt heb, maar ik liet niet na teederlijk van hem te houden en hij hield van mij zooveel als een rebel van iets houden kan. Ik herinner mij, dat op een keer,

dat mijn vader hem ruw en woedend bestrafte, ik mij onstuimig tusschenbeiden wierp en hem dicht tegen mij aandrukte. Zoo bedekte ik hem met mijn lichaam, terwijl ik de slagen kreeg die op hem gericht waren en ik volhardde zoo zeer in deze houding, dat mijn vader hem eindelijk genade schenken moest, ontwapend, hetzij door mijn kreten en tranen, hetzij om mij niet nog meer pijn te doen dan hem. Tenslotte ging het zoo slecht met mijn broer, dat hij vluchtte en geheel en al verdween. Eenigen tijd later vernam men, dat hij in Duitschland was. Hij schreef geen enkelen keer. Men heeft sedert niets meer van hem gehoord en ziedaar hoe ik eenige zoon ben gebleven.

Zoo deze arme jongen met verwaarloozing werd grootgebracht, met zijn broer ging het niet zoo, en de koningskinderen zouden niet met meer ijver verzorgd kunnen worden dan ik dat werd gedurende mijn eerste jaren, verafgood door al wat mij omringde, en wat nog zeldzamer is, steeds als troetelkind, doch nooit als verwend kind behandeld. Geen enkelen keer ooit, tot mijn vertrek uit het vaderlijk huis toe, heeft men mij alleen met de andere kinderen op straat laten rondzwerven; nooit had men in mij te onderdrukken of te bevredigen een van die grillige luimen, welke men aan de natuur toeschrijft, en die allen slechts voortkomen uit de opvoeding. Ik had de gebreken van mijn leeftijd: ik was babbelachtig, snoepachtig, somtijds leugenachtig. Ik zou vruchten gestolen hebben, suikergoed, eetwaren; maar ik heb er nooit genoegen in gevonden kwaad te doen, schade aan te richten, anderen lastig te vallen, arme dieren te kwellen. Evenwel herinner ik me, eens in den soepketel van eene onzer buurvrouwen, Mevrouw Clot genaamd, te hebben gewaterd, terwijl zij naar de preek was. Ik beken zelfs, dat deze herinnering me nog doet lachen, daar Mevrouw Clot, overigens een beste vrouw, wel de grootste ouwe knorrepot was, die ik van mijn leven gekend heb. Ziedaar de korte en waarachtige geschiedenis van al de

misdaden uit mijn kindertijd. Hoe zou ik ondeugend geworden zijn, wanneer ik toch slechts voorbeelden van zachtheid voor oogen had, en slechts de beste menschen van de wereld om mij heen? Mijn vader, mijn tante, mijn vriendin, mijn familie, onze vrienden, onze buren, al wat mij omgaf, gehoorzaamde mij weliswaar niet, maar hield van mij; en ik hield insgelijks van hen. Mijn luimen werden zoo weinig aangemoedigd en zoo weinig tegengewerkt, dat het niet in mij opkwam, ze er op na te houden. Ik kan er op zweren, dat ik, tot aan mijn dienstbaarheid onder een meester toe, niet geweten heb, wat een gril was. Buiten den tijd, dien ik doorbracht met lezen of schrijven bij mijn vader, en dien, waarin mijn vriendin mij uit wandelen nam, was ik altijd bij mijn tante, toekijkend als zij borduurde, luisterend wanneer zij zong, zittende of naast haar staande; en ik was tevreden. Haar vroolijkheid, haar zachtmoedigheid, haar aardige gezicht, hebben zulke sterke indrukken bij mij achtergelaten, dat ik nog haar uiterlijk, haar blik, haar houding zie; ik herinner mij haar kleine liefkozende gezegden; ik zou kunnen zeggen hoe zij gekleed en gekapt was, zonder de beide krulletjes te vergeten, die haar zwarte haren naar het gebruik van dien tijd op haar slapen maakten.

Ik ben overtuigd dat ik aan haar den smaak, of liever den hartstocht voor de muziek te danken heb, die zich eerst langen tijd daarna goed in mij ontwikkeld heeft. Zij kende een wonderbaarlijk aantal melodieën en liederen, welke zij zong met een fijn, zeer zacht stemmetje. De gemoedskalmte van dit uitnemende meisje hield muizenissen en treurigheid verre van haar en elk die haar omgaf. De bekoring die haar gezang voor mij had, was van dien aard, dat niet alleen verscheidene van haar liederen mij altijd in de herinnering zijn gebleven, maar dat er mij, vandaag den dag nu ik haar verloren heb, weer te binnen schieten, die, sinds mijn kinderjaren volkomen vergeten, zich, naarmate ik ouder word, weer

voordoen met een schoonheid, die ik niet bij machte ben uit te drukken. Zou men zeggen dat ik, oude suffer, verknaagd van zorg en pijn, mij somtijds betrap als een kind te huilen, terwijl ik met een gebroken en trillende stem die melodietjes neurie? Een is er vooral, die, wat de melodie betreft, geheel en al weer bij mij opgekomen is; maar de tweede helft van de woorden heeft steeds tegen al mijn pogingen ze mij te herinneren, stand gehouden, ofschoon de rijmen ervan mij verward te binnen schieten. Dit is de aanhef, en wat ik mij van de rest in het geheugen heb kunnen roepen:

Tirci, je n'ose
Ecouter ton chalumeau
Sous l'ormeau:
Car on en cause
Déja dans notre hameau.

.....
..... un berger [1])
.....s'engager
.....sans danger;
Et toujours l'épine est sous la rose.

Ik vraag mij af, waar de verteederende bekoring zit, die mijn hart in dit lied vindt; het is een gril, waarvan ik niets begrijp, maar het is mij volmaakt onmogelijk het ten einde toe te zingen, zonder door mijn tranen te worden onderbroken. Ik heb honderdmaal het plan opgevat, naar Parijs te schrijven, om de rest der woorden te doen opzoeken, indien althans iemand ze nog kent. Maar ik ben er bijna zeker van, dat het genoegen dat ik erin heb, mij dit lied te herinneren, voor een deel ver-

---

[1]) Dit zijn de versregels die Rousseau slechts bij brokstukken geeft:

Un coeur s'expose
à trop s'engager
Avec un berger.

loren zou gaan wanneer ik het bewijs had dat anderen dan mijn arme tante Suze het hebben gezongen.

Zoo waren de eerste genegenheden bij mijn intree in het leven; aldus begon zich, in mijn tegelijkertijd zoo trotsch en zoo teeder hart, dat verwijfde, maar toch ontembare karakter te vormen of te toonen, dat, steeds zwevend tusschen de zwakheid en den moed, tusschen de slapheid en de kracht, mij ten einde toe in strijd met mijzelve heeft gebracht, en veroorzaakt heeft, dat de onthouding en de genieting, het genoegen en de wijsheid, mij evenzeer zijn ontgaan.

De loop dezer opvoeding werd onderbroken door een toeval, waarvan de gevolgen op mijn verdere leven van invloed zijn geweest. Mijn vader had een twist met een mijnheer Gautier, kapitein in Frankrijk en die familie had in den Raad. Deze Gautier, een onbeschaamd en laaghartig mensch, bloedde uit den neus, en beschuldigde, om zich te wreken, mijn vader ervan in de stad de degen te hebben getrokken. Mijn vader, wien men gevangen wilde zetten, eischte hardnekkig dat, volgens de wet, de aanklager er evenzeer in zou gaan als hij; toen hij dit niet gedaan had kunnen krijgen, wilde hij liever uit Genève vertrekken en zijn vaderstad voor zijn verdere leven verlaten, dan zwichten op een punt, waarbij de eer en de vrijheid hem op het spel schenen te staan. Ik bleef onder voogdij van mijn oom Bernard, destijds in dienst bij de vestingwerken van Genève. Zijn oudste dochter was dood, maar hij had een zoon van denzelfden leeftijd als ik. Wij werden tezamen te Bossey bij den predikant Lambercier in den kost gedaan, om daar, met het Latijn, al den kleinen rommel te leeren, waarmee men dat begeleidt onder den naam van opvoeding.

Twee jaren in het dorp doorgebracht, verzachtten mijn Romeinsche ruwheid een weinig en voerden mij naar den kinderlijken staat terug. Te Genève, waar men mij niets oplegde, hield ik van vlijtigheid, van lezen: het was

bijna mijn eenig vermaak; te Bossey deed de arbeid mij houden van de spelen, die tot verpoozing daarvan dienden. Het platteland was zoo nieuw voor mij, dat ik niet moede werd, ervan te genieten. Ik kreeg er zulk een levendige neiging toe, dat die nooit heeft kunnen verdwijnen. De herinnering aan de gelukkige dagen, die ik er heb doorgebracht, heeft mij er het verblijf en de genoegens van doen betreuren in alle leeftijden, tot op den leeftijd toe, die er mij teruggebracht heeft. Mijnheer Lambercier was een zeer verstandig man, die, zonder ons onderwijs te verwaarloozen, het ons nooit met overdreven plichten lastig maakte. Het bewijs dat hij het goed aanlegde, is, dat ik, ondanks mijn afkeer van den dwang, mij nooit met tegenzin mijn studie-uren herinnerd heb, en dat ik, mocht ik niet veel dingen van hem geleerd hebben, wat ik leerde, dat zonder moeite deed, en er niets van vergeten heb.

De eenvoud van dit landelijk leven bewees mij een weldaad van onschatbare waarde, door mijn hart toegankelijk te maken voor de vriendschap. Totnutoe had ik slechts verheven, doch denkbeeldige gevoelens gekend. De gewoonte om in vredigen toestand gezamenlijk te leven, verbond mij teederlijk met mijn neef Bernard. In weinig tijds kreeg ik gevoelens van meer toegenegenheid voor hem dan ik voor mijn broer gehad had, en die nooit zijn uitgewischt. Het was een groote, heel magere, heel tengere jongen, even zacht van aard als zwak van lichaam, en die niet te veel misbruik maakte van de voorliefde die men thuis voor hem had als zoon van mijn voogd. Ons werk, onze vermaken, onze smaken, waren dezelfde; wij waren alleen van denzelfden leeftijd, elk van beide had behoefte aan een makker; ons scheiden was in zekeren zin ons vernietigen. Ofschoon wij weinig gelegenheid hadden om blijk van onze gehechtheid aan elkander te geven, was die buitengewoon; en niet alleen konden wij geen oogenblik gescheiden leven, maar wij verbeeldden ons niet het ooit te kunnen worden.

Beide van een karakter dat gemakkelijk voor liefkozingen zwichtte, gedienstig indien men ons niet wilde dwingen, waren wij het steeds over alles eens. Zoo hij al, door de gunst van hen die ons leidden, eenig overwicht op mij had in hun bijzijn, wanneer wij alleen waren, had ik er een op hem, dat het evenwicht herstelde. Gedurende onze lessen zei ik hem voor, wanneer hij haperde; als mijn thema klaar was, hielp ik hem de zijne maken, en bij onze vermaken diende mijn levendigen smaak hem altijd tot gids. Kortom, onze beide karakters kwamen zoo goed overeen, en de vriendschap die ons vereende was zoo echt, dat, in meer dan vijf jaar dat wij bijna onscheidbaar waren, zoowel te Bossey als in Genève, wij, dat beken ik, elkaar dikwijls sloegen, maar dat men nooit tusschenbeide hoefde te komen, dat nooit een van onze oneenigheden langer dan een kwartier duurde, en dat geen enkelen keer ooit de een van den ander iets aanbracht. Deze opmerkingen zijn, zoo men wil, kinderachtig, maar er blijkt niettemin wellicht een voorbeeld uit dat eenig is sinds er kinderen bestaan.

De wijze waarop ik te Bossey leefde, paste zoo wel bij mij, dat er slechts aan ontbroken heeft dat zij niet langer duurde, om mijn karakter geheel en al te bepalen. De teedere, hartelijke, vreedzame gevoelens vormden er den grond van. Ik geloof dat nooit eenig wezen van ons soort van nature minder ijdelheid bezat dan ik. Bij opwellingen steeg ik tot verheven bewogenheden, maar ik viel dadelijk weer in mijn loomheid terug. Bemind te worden door al wat mij omringde, was mijn grootste verlangen. Ik was zachtmoedig; mijn neef was het, zij die ons bestuurden waren het zelve ook. Gedurende twee volle jaren was ik getuige noch slachtoffer van eenige heftige gemoedsbeweging. Alles bestendigde in mijn hart de neigingen die het van de natuur had gekregen.

Niets was mij zoo lief, als iedereen over mij en alles

tevreden te zien. Ik zal mij altijd blijven herinneren, dat mij in de kerk, terwijl ik bij de catechisatie antwoordde, niets meer hinderde toen het mij overkwam dat ik haperde, dan op het gezicht van juffronw Lambercier teekenen van ongerustheid en verdrietigheid te zien. Dat alles bedroefde mij meer dan de schaamte van in het openbaar in gebreke te blijven, wat mij toch buitengewoon verdroot, want, hoewel weinig gevoelig voor loftuitingen, was ik altijd sterk tegenover de schaamte, en ik kan hier zeggen, dat de verwachting door juffrouw Lambercier bestraft te worden, mij minder angst bezorgde, dan de vrees, haar verdiet te doen.

Intusschen ontbrak het haar, als het er op aankwam, evenmin als haar broer aan gestrengheid: doch daar deze strengheid bijna altijd rechtvaardig, nooit opvliegend was, was ik er bedroefd over, en kwam er nooit tegen in opstand. Het hinderde mij meer dat ik mishaagde, dan dat ik gestraft werd, en ik vond het bewijs van ontevredenheid wreeder dan de kastijding. Het is lastig, mij beter uit te drukken, maar toch moet het. Hoezeer zou men met de jeugd van stelsel veranderen, indien men de vèrstrekkende gevolgen inzag van hetwelk men steeds zonder onderscheid, en dikwijls onbescheidenlijk, volgt. De groote les, die men uit een even gewoon als droevig voorbeeld trekken kan, doet mij besluiten, het te vermelden.

Daar juffrouw Lambercier de genegenheid van een moeder voor ons had, bezat zij ook het gezag daarvan, en ging daarmede soms zoover, dat zij ons voor den broek gaf, als wij dat verdiend hadden. Vrij langen tijd bepaalde zij zich tot de bedreiging, en die bedreiging van een voor mij geheel nieuwe kastijding scheen me heel schrikwekkend toe; maar na de ervaring ervan, vond ik de toediening minder vreeselijk dan de verwachting geweest was en wat het vreemdst is, deze straf vermeerderde mijn genegenheid nog voor haar die ze mij toe-

bracht. Er was zelfs de volkomen waarachtigheid van deze genegenheid en al mijn natuurlijke zachtaardigheid noodig, om mij te weerhouden de herhaling van deze bejegening te zoeken door die te verdienen; want ik had in de pijn, in de schaamte zelfs, een mengsel van zinnelijkheid ondervonden dat meer verlangen dan vrees bij mij had achtergelaten om ze nogmaals van dezelfde hand te ondergaan. Het is waar dat, daar zich ongetwijfeld hierin eenigerlei vroegrijp geslachtsgevoel mengde, dezelfde bestraffing van haar broer ontvangen, mij in het geheel niet pleizierig zou zijn voorgekomen. Maar deze verwisseling was, gezien zijn aard, volstrekt niet te vreezen, en indien ik mij onthield de tuchtiging te verdienen, was het slechts uit vrees juffrouw Lambercier te ergeren, want de macht der welwillendheid en zelfs van die, welke de zinnen ons hebben doen worden, is zoo groot in mij, dat ze dien in mijn hart altijd de wet voorschreef.

Deze herhaling die ik vermeed zonder ze te vreezen, kwam buiten mijn schuld, dat is te zeggen buiten mijn wil, en ik kan zeggen, dat ik er met een gerust geweten het genot van aanvaardde. Maar deze tweede keer was ook de laatste, want daar juffrouw Lambercier ongetwijfeld het een of ander gemerkt had dat deze bestraffing haar doel niet bereikte, verklaarde zij ervan af te zien en dat het haar te zeer vermoeide. Tot nu toe hadden wij in haar kamer geslapen, en des winters soms zelfs in haar bed.

Twee dagen daarna liet men ons in een andere kamer slapen en had ik in het vervolg de eer, waar ik best buiten gekund had, door haar als een groote jongen behandeld te worden. Wie zou gelooven dat deze kinderstraf, op achtjarigen leeftijd ondergaan van een meisje van dertig, heeft beslist over mijn neigingen, verlangens, hartstochten, over mijn verdere leven, en dat juist in de richting, tegenovergesteld aan hetgeen er natuurlijkerwijze uit had moeten volgen? Terzelfden tijd dat mijn

zinnen ontvlamden, raakten mijn begeerten zoozeer op een dwaalspoor, dat, beperkt tot wat ik ondervonden had, zij niet de minste neiging vertoonden, iets anders te zoeken. Met een bloed, brandend van zinnelijkheid, bijna van mijn geboorte af aan, hield ik mij rein van alle besmetting tot op den leeftijd, waarop de meest koude en achterlijke geaardheden zich ontwikkelden. Langen tijd gekweld, zonder te weten waardoor, verslond ik met gloeienden blik de mooie vrouwen, mijne verbeelding riep ze mij onophoudelijk voor den geest, slechts om ze op mijn wijze te werk te stellen, en er even zoovele juffrouwen Lambercier van te maken.

Zelfs na den manbaren leeftijd heeft deze zonderlinge neiging steeds volhardend, en tot de verdorvenheid, tot de zinneloosheid toe gedreven, mij de goede zeden doen behouden, welke ze mij schijnbaar had moeten doen verliezen. Indien ooit een opvoeding zedig en kuisch was, was het zeker die, welke ik gekregen heb. Mijn drie tantes waren niet alleen voorbeeldig verstandige vrouwen, maar ook van een ingetogenheid, die de vrouwen sinds lang niet meer kennen. Mijn vader, een wereldsch man, maar hoffelijk naar ouderwetschen trant, heeft nooit bij de vrouwen, van wie hij het meeste hield, gesprekken gehouden, waarvan een meisje had kunnen blozen en nooit is men verder gegaan met dien eerbied, dien men kinderen verschuldigd is, dan in mijn gezin, en in mijn tegenwoordigheid; ik vond, op dit punt, niet minder oplettendheid bij Mijnheer Lambercier, en eene zeer goede dienstbode werd er buiten de deur gezet, voor een beetje al te vrij woord, dat ze in ons bijzijn had uitgesproken. Niet alleen had ik tot mijn jongelingsschap toe geen enkele duidelijke voorstelling van de geslachtsgemeenschap, maar dit verwarde begrip deed zich nooit dan in een hatelijk en walgelijk beeld aan mij voor. Ik had een afschuw van de publieke vrouwen, die nooit is verdwenen; ik kon geen losbol zien zonder minachting, zonder ontzetting zelfs, want mijn afkeer van

de losbandigheid ging zoo ver, sinds ik op een dag, dat ik door een diepliggenden weg naar het kleine Sacconné ging, aan beide kanten holten in den grond zag, waar men mij zeide, dat die lieden hun paringen pleegden. Hetgeen ik van die der honden gezien had, kwam mij ook altijd opnieuw voor den geest bij het denken aan de anderen, en mijn hart draaide mij in het lijf om, bij deze enkele herinnering. Deze voorbeelden van de opvoeding, op zichzelven geëigend de eerste uitbarstingen van een ontvlambaren aard te vertragen, werden, zooals ik gezegd heb, bijgestaan door de afleiding die de eerste prikkelingen van de zinnen mij brachten. In weerwil van de kinderlijke onstuimigheden van mijn bloed, mij slechts voorstellend wat ik gevoeld had, kon ik mijn lusten slechts richten op dàt soort van wellust, dat mij bekend was, zonder te gaan tot dien, welke men hatelijk voor mij gemaakt had, en die de andere zoo nabij kwam, zonder dat ik er het geringste vermoeden van had. In mijn dwaze verbeeldingen, mijn vlagen van zinnelijkheid, bij de buitensporige handelingen, waartoe die mij somtijds dreven, riep ik in verbeelding de hulp van het andere geslacht in, zonder ooit te denken dat dit voor eenig ander gebruik dienstig was, dan tot hetwelk ik vurig begeerde er van te maken.

Niet alleen kwam ik aldus, met een zeer heftigen, zeer wulpschen, zeer vroegrijpen aard, nochtans over den manbaren leeftijd heen zonder te verlangen naar, zonder zelfs bekend te zijn met andere zinnelijke genietingen, dan die, waarvan juffrouw Lambercier mij onschuldigerwijs op de gedachte had gebracht, maar toen ik ten slotte door de jaren man was geworden, behield mij weder op deze wijze, dat, wat mij moest bederven. Mijn oude, kinderlijke neiging vereenigde zich, insteê van te verdwijnen, zoodanig met die andere, dat ik die nooit van de door mijn zinnen ontvlamde begeerte scheiden kon, en deze, gevoegd bij mijn natuurlijke schuchterheid, heeft mij altijd weinig ondernemend jegens de vrouwen gemaakt.

Ik heb aldus mijn leven gesleten met begeeren en te zwijgen, bij haar, die ik het meest beminde. Terwijl ik nooit mijn neiging durfde bekend maken, streelde ik die, door de verhoudingen welke de gedachte daaraan voor mij bewaarden. Voor een gebiedende geliefde op de knieën te liggen, hare bevelen te gehoorzamen, haar vergiffenis te vragen hebben, waren zeer zalige genietingen voor mij, en hoemeer mijn levendige verbeelding mij het bloed aanhitste, des te meer zag ik er uit als een schuchtere minnaar. Men begrijpt dat deze manier van hofmaken niet bepaald vlugge vorderingen meebracht en niet bijster gevaarlijk is voor de deugd van haar, die er het voorwerp van zijn. Ik heb dan ook weinig vrouwen tot de mijne gemaakt, maar niet nagelaten op mijne wijze, dat wil zeggen, in de verbeelding, veel te genieten. Ziedaar hoe mijn zinnen, in overeenstemming met mijn schuchteren aard, en mijn romantischen geest, reine gevoelens en kuische zeden in mij bewaard hebben, door dezelfde neigingen, die wellicht met een beetje meer onbeschaamdheid, mij in de meest beestachtige wellustigheden gestort zouden hebben.

Ik heb de eerste en pijnlijkste schrede gezet in den duisteren en slijkerigen doolhof van mijn bekentenissen. Het kost niet het meeste, het misdadige te zeggen, maar dàt, wat belachelijk en smadelijk is. Van nu af aan ben ik zeker van mijzelf: na wat ik zooeven heb durven zeggen, kan niets mij meer weerhouden. Men kan oordeelen wat dergelijke bekentenissen mij moesten kosten, te rekenen, dat ik gedurende mijn ganschen levensloop, somtijds bij haar die ik beminde, vervoerd door de driften van een hartstocht, die mij het vermogen tot zien, tot hooren, benam, buiten mijzelve, en aangegrepen door eene krampachtige trilling door mijn geheele lichaam, het nooit van mij heb kunnen verkrijgen, haar mijn dwazen hartstocht bekend te maken, en in de meest innige vertrouwelijkheid de eenige gunst van haar af te smeken, die aan de anderen ontbrak. Dit is mij nooit

gebeurd, behalve ééns, in mijn kindertijd, met een meisje van mijn jaren, en dan nog, had zij het het eerst voorgesteld.

Onder het op deze wijze teruggaan tot de eerste sporten van mijn gevoeligen aard, tref ik grondeigenschappen aan, die, somtijds onvereenigbaar schijnend, niet nagelaten hebben zich te vereenigen, om met kracht een gelijkvormig en enkelvoudig gevolg voort te brengen; en ik vind er anderen, die schijnbaar dezelfden, door het medewerken van zekere omstandigheden, zulke verschillende samenstellingen hebben gevormd, dat men zich daartusschen nooit eenigerlei verband zou denken. Wie zou bij voorbeeld gelooven dat een der krachtigste drijfveeren van mijn leven gestaald was in dezelfde bron, van waaruit de wellust en de slapheid in mijn bloed zijn gevloeid? Zonder het onderwerp waarvan ik zoo juist gesproken heb, te verlaten, zal men er een sterk afwijkenden indruk van zien uitgaan.

Eens leerde ik alleen mijn les in de kamer, die aan de keuken grensde. De meid had de kammen van mejuffrouw Lambercier op de haardplaat te drogen gelegd. Toen zij ze weder kwam halen, was er één bij, waarvan een heele rij tanden gebroken was. Wien de schuld te geven van die beschadiging? Niemand was in de kamer geweest, behalve ik. Men ondervraagt mij: ik ontken, de kam te hebben aangeraakt. Mijnheer en juffrouw Lambercier sluiten zich aaneen, vermanen mij, drijven mij in het nauw, en bedreigen mij: ik houd hardnekkig vol: maar de bewijzen waren te sterk en deden al mijn tegenspraak te niet, hoewel het de eerste keer was, dat men zooveel durf tot liegen bij mij vond. De zaak werd ernstig opgenomen; dat verdiende ze ook. De ondeugendheid, de leugen, de koppigheid, schenen al strafwaardig: maar dit keer was het niet juffrouw Lambercier die mij de straf toediende. Men schreef mijn oom Bernard: hij kwam. Mijn arme neef had een ander, niet minder ernstig misdrijf op zijn geweten. Wij werden aan een-

zelfde terechtstelling onderworpen. Ze was verschrikkelijk. Wanneer men, het geneesmiddel in de kwaal zelve zoekende, voorgoed mijn bedorven zinnen had willen fnuiken, had men het niet beter kunnen aanleggen. Ze lieten me dan ook langen tijd met rust. De bekentenis die men eischte, kon men mij niet afdwingen. Bij herhaling weder aangepakt, en in den vreeselijksten toestand gebracht, was ik onverzettelijk. Ik zou den dood hebben ondergaan, en ik was er toe besloten. Het geweld zelfs moest het opgeven tegen de duivelsche koppigheid van een kind, want niet anders noemde men mijn standvastigheid. Eindelijk trad ik uit deze beproeving, in stukken, maar zegevierend.

Deze gebeurtenis is nu bijkans vijftig jaren geleden, en ik vrees niet, nogmaals voor hetzelfde feit gestraft te zullen worden: welnu, ik verklaar voor het aangezicht van den Hemel, dat ik er onschuldig aan was, dat ik de kam noch gebroken, noch aangeraakt had, dat ik niet bij de haardplaat was gekomen en dat ik er zelfs niet aan gedacht had. Men vrage mij niet, hoe die beschadiging gebeurd is, ik weet het niet, en ik kan het niet begrijpen: wat ik zeer zeker weet is, dat ik er onschuldig aan was.

Men stelle zich een karakter voor, bleu en gedwee in het gewone leven. Vurig, fier, ontembaar echter in den hartstocht; een kind, steeds geleid door de stem der rede, steeds behandeld met zachtheid, rechtvaardigheid, vriendelijkheid, dat zelfs geen voorstelling had van het onrecht, en voor de eerste maal er een zoo verschrikkelijk ondervindt: juist van den kant dier menschen, die hij het meeste liefheeft en eerbiedigt.

Welk een ommekeer van gedachten! welk een verwarring van gevoelens! Welke een beroering in zijn hart, zijn hersens, in heel zijn kleine verstandelijk en zedelijk wezen. Men stelle zich, zeg ik, dit alles voor, indien het mogelijk is, want ik voor mij voel me niet in staat het minste spoor van hetgeen er toen in mij omging te ontwarren of na te gaan.

Ik had nog niet genoeg redelijkheid om te voelen hoezeer de schijn mij veroordeelde, en om mij in de plaats der anderen te stellen. Ik hield mij aan de mijne en alles wat ik voelde was de gestrengheid van een verschrikkelijke straf voor een misdaad die ik niet bedreven had. Ik was weinig gevoelig voor de lichaamspijn, hoewel die hevig was. Ik voelde slechts verontwaardiging, woede, vertwijfeling.

Mijn neef die zich in een nagenoeg gelijk geval bevond en die men wegens een onopzettelijke fout bestraft had als voor een vooraf beraamde daad, ontstak, op mijn voorbeeld, in woede en wond zich om zoo te zeggen, tot dezelfde stemming als de mijne op. Beiden in hetzelfde bed, omhelsden wij elkander in krampachtige vervoering, en wij stikten bijkans. En toen onze jonge harten een weinig opgelucht, hun woede konden uitspuwen, gingen wij rechtop zitten en begonnen beiden wel honderd maal uit alle macht te schreeuwen: Carnifex! Carnifex! Carnifex!

Terwijl ik dit schrijf, voel ik nog mijn polsslag versnellen: die oogenblikken zullen me altijd bijblijven, al zou ik honderdduizend jaar leven.

Dit eerste gevoel van geweld en van onrechtvaardigheid, is zoo diep in mijn ziel gegrift gebleven, dat alle gedachten die daarop betrekking hebben, mij mijne eerste ontroering hergeven, en dat gevoel, oorspronkelijk mij betreffende, heeft zulk een eigen bestaan aangenomen, en zich zoozeer losgemaakt van ieder persoonlijk belang, dat mijn hart ontvlamt op het gezicht of bij het vernemen van iedere onrechtvaardige daad, wat ook het voorwerp er van zij en op welke plaats die ook begaan moge worden, alsof de uitwerking ervan op mij terugsloeg. Als ik de wreedheden van een bloeddorstig dwingeland, de sluwe snoodheden van een schurkachtigen priester lees, dan zou ik graag heengaan om die ellendelingen te doorsteken, al moest ik er honderd maal bij omkomen. Ik heb me dikwijls in het zweet gewerkt om een haan,

een koe, een hond, een dier dat ik een ander zag kwellen, alleen wijl het zich de sterkste voelde, na te jagen, of met steenworpen te vervolgen. Die aandrift kan in mijn geaardheid liggen, en ik geloof dat dit zoo is; maar de diepe herinnering aan het eerste onrecht dat ik leed was er te lang en te sterk aan verbonden, dan dat ze die niet veel versterkt zou hebben.

Dàar was het einde van de klare rust van mijn kinderleven. Van dat oogenblik af hield ik op een zuiver geluk te genieten en vandaag zelfs voel ik dat de herinnering aan de bekoringen mijner jeugd, hier ophoudt. Wij bleven nog eenige maanden te Bossey. Wij waren daar, zooals men ons den eersten mensch voorstelt, nog in het aardsch paradijs, maar zonder er langer van te genieten: in schijn was het dezelfde toestand, in wezen een geheel andere wijze van zijn. Niet langer verbonden gehechtheid, eerbied, innigheid, vertrouwen, de leerlingen aan hunne leiders; wij beschouwden ze niet meer als goden die in onze harten lazen; wij schaamden ons minder kwaad te doen, en vreesden meer, beschuldigd te worden. Wij begonnen ons te verbergen, weerspannig te worden, te liegen, alle ondeugden van onzen leeftijd bedierven onze onschuld en verleelijkten ons spel. De vrije natuur verloor zelfs in onze oogen die bekoring van zachtheid en eenvoud, welke het hart treft: zij scheen ons somber en verlaten. Zij was als bedekt met een sluier, die ons de schoonheid er van verborg. Wij hielden op onze tuintjes te verzorgen, onze planten en bloemen te kweeken. Wij gingen niet meer zachtjes de aarde wegkrabben, om van vreugde te schreeuwen bij het ontdekken der kiem van het door ons gestrooide zaad. Wij kregen een afkeer van dit leven; men kreeg afkeer van ons; mijn oom nam ons daar weg en wij scheidden van mijnheer en juffrouw Lambercier, elkander zat, en met weinig spijt om ons uitéengaan.

Bijna dertig jaar zijn verloopen sedert mijn vertrek uit Bossey, zonder dat ik mijn verblijf aldaar door eeniger-

mate aaneengeschakelde herinneringen, op prettige wijze heb herdacht. Doch sedert ik den rijperen leeftijd overschreden heb en naar den ouderdom neig, voel ik, dat diezelfde herinneringen herleven, terwijl die andere uitgewischt worden, en dat ze in mijn geheugen gegrift worden, in trekken welker bekoring met den dag toeneemt; alsof ik, voelende hoe het leven mij reeds ontsnapt, het zocht terug te grijpen bij zijn aanvang. De geringste voorvallen uit dien tijd zijn mij lief alleen omdat ze uit dien tijd zijn. Ik herinner mij alle bijkomstigheden van de plekken, personen en uren. Ik zie de meid of een knecht in de kamer bezig, een zwaluw die naar buiten vliegt, door het venster, een vlieg, die, terwijl ik mijn les opzeg, op mijn hand gaat zitten; ik zie de geheele inrichting van het vertrek waarin wij waren, rechts, de kamer van mijnheer Lambercier, een prent met alle pausen er op, een weerglas, een grooten kalender, frambozenstruiken, die vanuit een zeer hoog gelegen tuin, waar de achterkant van het huis in weg zonk, het venster kwamen overschaduwen, en soms naar binnen drongen. Ik weet wel, dat de lezer nu niet zoo zeer behoefte heeft, dit alles te weten, maar ik heb behoefte, het hem te zeggen. Durfde ik hem maar eveneens alle kleine voorvallen uit dien gelukkigen tijd te vertellen, die mij nog doen huiveren van pleizier, indien ik ze mij te binnen roep; vijf of zes vooral!

Laat ons een schikking maken. De vijf schenk ik U, maar ééne wil ik er, eene enkele, mits men mij die zoo wijdloopig als het mij mogelijk zal zijn, laat vertellen, om mijn pleizier te rekken: Zoo ik slechts het Uwe zocht, zou ik die kunnen kiezen van het achterste van mejuffrouw Lambercier, dat door eene ongelukkige buiteling naar beneden in de weide, den koning van Sardinië in diens voorbijgaan geheel en al werd tentoongesteld: maar die van den notenboom op het terras is vermakelijker voor mij, die er een rol in speelde, terwijl ik bij de buiteling slechts toeschouwer was, en ik beken dat ik

niets grappigs vond in een ongeval, dat, hoewel opzichzelf lachwekkend, mij verontrustte omtrent iemand die ik als een moeder en misschien nog meer, liefhad.

Gij nieuwsgierige lezers der grootsche geschiedenis van den noteboom van het terras, luistert naar dit schrikkelijke treurspel en, zoo gij kunt, bedwingt uw sidderen.

Buiten de deur van den hof bevond zich links bij den ingang een terras, waar men 's middags dikwijls ging zitten, maar waar geen schaduw was. Mijnheer Lambercier liet er een noteboom planten, om er schaduw te brengen. Het planten van dien boom geschiedde met plechtigheid. De twee kostgangers waren zijn peet-ooms; en terwijl men het gat volgooide, hielden wij onder triomphgezang den boom elk met één hand vast. Men maakte een soort bekken rondom zijn voet, om hem te begieten. Iederen dag gretige toeschouwers van die besproeiing, versterken mijn neef en ik ons in de zeer natuurlijke meening, dat het schooner is een boom op het terras, dan een vlag op de bres te planten, en wij besloten ons dien roem te verwerven, zonder dien met wien ook te deelen.

Wij gingen daartoe een stek snijden van een jongen wilg en wij plantten die op het terras, op acht of tien voet van den verheven noteboom af. Wij vergaten niet, ook een geul om onzen boom te graven, de moeilijkheid was hoe water te krijgen om die te vullen: want dit kwam van vrij ver en men liet ons niet de vrijheid om het te halen. Toch moesten wij het volstrekt hebben voor onzen wilg. Gedurende eenige dagen gebruikten wij allerlei listen om hem ervan te voorzien en dat lukte ons zoo goed, dat we hem zagen knopschieten en blaadjes krijgen welker groei wij van uur tot uur maten, overtuigd dat hij ons weldra schaduw zou geven, hoewel hij nog geen voet hoog van den grond was.

Daar onze boom ons geheel in beslag nam, en ons tot elken ijver, tot iedere studie ongeschikt maakte; daar wij als in vervoering waren en men, niet wetend

op wien wij het gemunt hadden, ons korter hield dan te voren, zagen wij het noodlottig oogenblik waarop het water ons zou gaan ontbreken, en de verwachting onzen boom van droogte te zien sterven, bedroefde ons zeer. De nood, de moeder van de vindingrijkheid, deed ons eindelijk een middel aan de hand om den boom en ons voor een gewissen dood te vrijwaren: dit was om onder den grond een buis te maken, die heimelijk een gedeelte van het water, waarmede men den nooteboom begoot, naar den wilg zou leiden. Deze onderneming, met ijver ten uitvoer gebracht, gelukte echter in het eerst niet. Wij hadden de helling zoo slecht genomen, dat het water niet afliep. De aarde rolde in en verstopte de buis; de begin-opening raakte vol vuil; alles liep in het honderd. Niets ontmoedigde ons: de arbeid overwint alle kwaad. Wij holden de aarde en ons bekken dieper uit, om het water afstrooming te geven. Uit bodems van kistjes sneden wij kleine, smalle plankjes. Sommige daarvan legden wij plat achter elkander, andere plaatsten wij aan beide zijden schuin daarboven op, en zoo vormden ze een driehoekig kanaal voor onze leiding. Aan den ingang staken wij met tusschenruimten, kleine stukjes dun hout, die een soort traliewerk of rooster vormden en het slijk en de steenen tegenhielden zonder aan het water den doortocht te versperren. Wij bedekten ons werk weer zorgvuldig met goed gestampte aarde, en den dag waarop alles klaar was, wachtten wij met hoop en vreeze het besproeiïngsuur af. Eindelijk, na een eeuw wachtens, kwam dit uur. Mijnheer Lambercier kwam als gewoonlijk de bewerking ook bijwonen, gedurende welke wij tweeën achter hem bleven staan om onzen boom te verbergen, waar hij heel gelukkig met den rug naar toe stond.

Nauwelijks had men de eerste emmer uitgegoten, of wij zagen water in ons bekken loopen. Op dezen aanblik lieten wij alle voorzichtigheid varen. Wij begon-

nen vreugdekreten te uiten, die maakten, dat mijnheer Lambercier zich omdraaide, en dat was jammer, want het deed hem veel pleizier te merken, hoe goed de aarde van den nooteboom was, en hoe gretig ze haar water dronk. Getroffen te zien hoe het zich over twee bekkens verdeelde, schreeuwt hij het uit op zijn beurt, kijkt, bemerkt de schelmerij, laat zich terstond een spade brengen, doet een schep, werpt een paar splinters van onze plankjes omhoog en uit alle macht schreeuwende: „een waterleiding! een waterleiding!" deelt hij naar alle kanten meedoogenlooze slagen uit, waarvan elke ons diep in het hart trof. In één oogenblik werd alles: planken, leiding, bekken, wilg, vernietigd, alles omgewoeld, zonder dat er bij die vreeselijke verrichting een ander woord gezegd werd dan de uitroep, dien hij steeds herhaalde: „een waterleiding!" zoo riep hij uit, alles verbrijzelend, „een waterleiding! een waterleiding!"

Men zal meenen dat dit voorval slecht voor de kleine bouwmeesters afliep; men zal zich vergissen. Alles was afgeloopen. Mijnheer Lambercier deed ons geen enkel verwijt, was niet onvriendelijker tegen ons en sprak ons er niet meer over. Eenigen tijd daarna hoorden wij hem zelfs tot zijn zuster luidkeels lachen, want de lach van mijnheer Lambercier kon men van verre hooren, en het wonderlijke was nog, dat wijzelf, na de eerste ontsteltenis, niet zeer bedroefd waren. Wij plantten elders een anderen boom, en dikwijls schoot ons de ramp van den eerste te binnen. Dan riepen wij op gezwollen toon: „een waterleiding, een waterleiding!"

Tot nu toe had ik bij tusschenpoozen hoogmoedsaanvallen gehad wanneer ik Aristides of Brutus was: dit hier was mijn eerste opwelling van duidelijk uitgesproken ijdelheid. Met eigen handen een waterleiding te hebben kunnen samenstellen, een stek te hebben doen wedijveren met een grooten boom, scheen mij het top-

punt van roem toe. Op mijn tiende jaar oordeelde ik daar beter over dan Caesar toen hij dertig was.

In Genève terug, bracht ik twee of drie jaar bij mijn oom door, totdat men besloten zou hebben wat men van mij zou maken. Daar hij zijn zoon voor de genie bestemde, liet hij hem een beetje teekenen leeren en onderwees hem de beginselen van Euclides. Ik leerde dit alles in zijn gezelschap, en kreeg er smaak in, vooral in het teekenen. Ondertusschen beraadslaagde men, of men mij horlogemaker, procureur of predikant zou laten worden. Ik wilde het liefst predikant worden, want ik vond het heel mooi te preeken, maar het kleine inkomen uit het bezit mijner moeder, te verdeelen tusschen mijn broer en mij, was niet toereikend om mijn studie door te zetten. Daar de leeftijd, waarop ik was, die keus nog niet erg dringend maakte, bleef ik intusschen bij mijn oom, verspilde er mijn tijd nagenoeg, en liet niet na, wat billijk was, een vrij hoog kostgeld te betalen.

Mijn oom, een man van pleizier evenals mijn vader, wist niet, zooals deze, zich te binden voor zijn plichten, en trok zich tamelijk weinig van ons aan. Mijn tante was een vrome vrouw, een beetje streng in de leer, die liever psalmen zong dan voor onze opvoeding te zorgen. Men liet ons een bijna volkomen vrijheid, die wij nooit misbruikten. Altijd onafscheidelijk, hadden wij aan elkander genoeg, en daar wij niet in verleiding kwamen met kwajongens van onzen leeftijd om te gaan, namen wij geen enkele der losbandige gewoonten aan, die de ledigheid ons had kunnen ingeven. Ik heb zelfs ongelijk te veronderstellen dat wij ledig waren, want nooit van ons leven waren wij het minder, en het gelukkige van de zaak was, dat al de vermaken, waarvoor wij achtereenvolgens in vuur geraakten, ons thuis samen bezig hielden, zonder dat we zelfs maar in verzoeking kwamen de straat op te gaan. Wij maakten kooien, fluiten, pluimballen, trommels, huizen, knalbussen, handbogen. Wij bedierven het gereedschap van mijn besten ouden

grootvader, om in navolging van hem, horloges te maken. Vooral hadden wij er een voorliefde in, papier te bekladden, te teekenen, te wasschen, te kleuren.

Er kwam in Genève een Italiaansche kwakzalver, Gamba-Corta genaamd. Wij gingen hem één keer zien, en daarna wilden wij er niet meer naar toe; maar hij had trekpoppen en wij begonnen trekpoppen te maken; zijn poppen speelden een soort blijspelen en wij maakten blijspelen voor de onze. Bij gebrek aan een stempijpje, maakten wij met de keel de stem van Jan Klaassen na, om die aantrekkelijke stukken te spelen, die onze goede ouders het geduld hadden te zien en aan te hooren. Maar nadat oom Bernard eens aan zijn huisgenooten een heel mooie preek van hemzelf had voorgelezen, lieten wij de blijspelen varen en begonnen preeken te maken. Deze bizonderheden zijn, ik beken het, niet zeer belangwekkend; maar zij toonen hoe goed onze eerste opvoeding geleid moest zijn, daar wij, bijna meester van onzen tijd en van onszelven, op zóó jeugdigen leeftijd, zóó weinig in verzoeking kwamen daarvan misbruik te maken. Wij hadden zóó weinig behoefte ons vriendjes te maken, dat wij de gelegenheid daartoe zelfs verwaarloosden. Wanneer wij gingen wandelen, keken wij in het voorbijgaan naar hun spel, zonder begeerte, zonder er zelfs aan te denken, daaraan deel te nemen. De vriendschap vervulde onze harten zoozeer, dat ons samenzijn voldoende was om de meest simpele genoegens tot genietingen te maken.

Doordat men ons steeds onafscheidelijk zag, begon men er acht op te slaan; te meer daar mijn neef heel groot en ik heel klein was en wij zoodoende een vrij grappig span waren. Zijn lange en dunne gestalte, zijn papbleek gezicht, zijn slap uiterlijk, zijn slungelige gang, wekten den spot bij de kinderen op. In de taal van het land gaf men hem den bijnaam van Barnâ Bredana [1]);

[1]) Barna = Bernard, naam van den ezel in den roman Reinard de Vos. Bredana = getoomd.

en zoodra wij uitgingen, hoorden we slechts Barnâ Bredana, overal om ons heen. Hij verdroeg dat rustiger dan ik. Ik werd kwaad, ik wilde vechten; dat was juist wat de kleine rekels verlangden. Ik vocht, ik werd verslagen. Mijn arme neef hielp me zoo goed hij kon; maar hij was zwak, met één stomp gooide men hem omver. Toen werd ik woest. En toch, hoewel ik flink wat opstoppers kreeg, had men het niet op mij gemunt maar op Barnâ Bredana; door mijn onstuimige woede verergerde ik echter het kwaad zoozeer, dat wij nog slechts durfden uitgaan in de schooluren, uit vrees door de schooljongens te worden uitgejouwd en nageloopen.

Zoo was ik dan reeds een onrechtwreker. Om een volmaakt Dolend Ridder te zijn ontbrak mij slechts een aangebedene. Ik kreeg er twee. Van tijd tot tijd, ging ik mijn vader bezoeken te Noyon, een stadje in Waadtland waar hij zich gevestigd had. Mijn vader was zeer geliefd en zijn zoon deelde in die gunst. Gedurende den korten tijd dat ik bij hem verbleef, beijverde men zich als om strijd, mij te vieren. Een mevrouw Vulson vooral bewees mij duizend liefheden en om de maat vol te meten, nam haar dochter mij tot minnaar. Men voelt wel, wat een minnaar van elf jaar voor een meisje van twee en twintig beteekent. Maar al die boosdoensters zijn zóó blij op deze manier kleine poppetjes naar voren te schuiven om de groote te verbergen, of om deze te verlokken door de voorstelling van een spel dat zij aantrekkelijk weten te maken. Ik voor mij, die geen ongelijkheid zag tusschen haar en mij, nam de zaak ernstig op; ik gaf er mij aan over met geheel mijn hart, of liever met geheel mijn hoofd, want daarmee was ik alleen maar verliefd, ofschoon ik dat was tot gekwordens toe, en mijn vervoeringen, mijn onrust, mijn vlagen van woede, tooneelen gaven, om te bezwijken van het lachen.

Ik ken twee zeer onderscheiden, zeer wezenlijke soorten van liefde, en die, ofschoon zij beide zeer levendig zijn en allebei van de teedere vriendschap verschillen,

bijna niets gemeen hebben. Mijn geheele levensloop werd tusschen deze twee liefden van zoo verscheiden aard verdeeld, en ik heb ze zelfs alle twee tegelijkertijd ondervonden, want bijvoorbeeld, op het oogenblik waarvan ik spreek, terwijl ik mij zoo openlijk en zoo willekeurig van juffrouw Vulson meester maakte, dat ik niet verdragen kon dat eenig man haar naderde, had ik met een kleine juffrouw Goton tamelijk korte, maar vrij levendige gesprekken onder vier oogen, waarin zij de schooljuffrouw geliefde te spelen, en dat was alles; maar dit alles, dat inderdaad voor mij alles was, scheen mij het uiterste geluk toe, en terwijl ik reeds de waarde van het geheimzinnige voelde, ofschoon ik er slechts op kinderlijke wijze van wist te genieten, vergold ik juffrouw Vulson, die er geen vermoeden van had, de zorg die zij om mij droeg te gebruiken tot het verbergen van andere liefdesbetrekkingen. Maar tot mijn groote spijt werd mijn geheim ontdekt, of minder goed van den kant van mijn kleine schooljuffrouw bewaard dan van de mijne, want men scheidde ons weldra, en eenigen tijd later hoorde ik, op den terugweg van Genève, terwijl ik Coutance voorbijging, dat kleine meisjes mij zachtjes toeriepen: „Goton vrijt met Rousseau...."

Het was, in waarheid, een zonderling wezen, deze kleine juffrouw Goton. Zonder mooi te zijn, had zij een gezicht dat moeilijk te vergeten was, en dat ik mij nog herinner, dikwijls veel te veel voor een ouden gek. Haar oogen vooral waren niet van haar leeftijd, noch haar gestalte, noch haar voorkomen. Zij had een statig en trotsch voorkomentje, zeer aan haar rol geëigend, en dat de eerste gedachte daaraan bij ons had doen ontstaan. Maar het zonderlingste dat zij had, was een moeilijk te begrijpen mengsel van ingetogenheid en vermetelheid. Zij veroorloofde zich de grootste gemeenzaamheden jegens mij, zonder er mij ooit een enkele tegenover haar toe te staan; zij behandelde mij precies als een kind; wat mij doet gelooven, òf dat zij reeds opgehouden had

dit te zijn, of dat zij, integendeel, dit zelf nog genoeg was, om in het gevaar, waaraan zij zich blootstelde, slechts een spel te zien.

Ik behoorde, om zoo te zeggen, aan elk dezer beide wezens geheel en al toe, en zoo volmaakt, dat het mij nooit overkwam, terwijl ik met eene der twee samen was, aan de andere te denken. Maar overigens was er niets gelijks in hetgeen zij mij deden ondervinden. Ik zou mijn geheele leven met juffrouw Vulson doorgebracht hebben, zonder er aan te denken, haar te verlaten; maar wanneer ik haar naderde was mijn vreugde rustig en steeg tot geen ontroering. Ik hield vooral van haar wanneer wij met veel menschen waren; de grappen, de prikkelingen, de liefdesafgunstigheden zelfs, boeiden mij, hielden mijn belangstelling vast; ik zegevierde trots met bewijzen van haar voorkeur tegenover de volwassen medeminnaars die zij scheen te mishandelen. Ik werd gekweld, maar die kwelling was mij lief. De toejuichingen, de aanmoedigingen, het gelach, verhitten mij, spoorden mij aan. Ik was wild, ik had plotselinge opwindingen; ik was vervoerd van liefde, temidden van een gezelschap; onder vier oogen zou ik gedwongen geweest zijn, koud, verveeld misschien. Toch had ik een teedere belangstelling in haar; ik leed als zij ziek was, ik zou mijn gezondheid gegeven hebben, om de hare te herstellen, en let wel, ik wist zeer goed bij ondervinding, wat ziekte, wat gezondheid beteekenden. Wanneer ik van haar weg was, dacht ik aan haar, miste ik haar; wanneer ik bij haar was, waren haar liefkozingen zoet voor mijn hart, niet voor mijn zinnen. Ik was ongestraft gemeenzaam met haar; mijn verbeelding vroeg slechts van mij wat zij mij toestond: toch zou ik het niet hebben kunnen verdragen, haar jegens anderen evenzoo te zien doen. Ik hield van haar als een broer, maar ik was ijverzuchtig jegens haar als een minnaar. Van juffrouw Goton zou ik dat geweest zijn als een Turk, als een razende, als een tijger, indien ik mij slechts verbeeld had, dat zij een ander dezelfde

bejegening had kunnen bewijzen, die zij mij toestond, want dat zelfs was een gunst, die ik haar op de knieën moest vragen. Ik naderde juffrouw Vulson met een zeer levendig genoegen, maar zonder geschoktheid, terwijl ik, bij de ontmoeting alleen van juffrouw Goton, niets meer zag; al mijn zinnen waren ondersteboven. Met de eerste was ik eigen zonder gemeenzaamheden met haar te hebben; daarentegen was ik tegenover de tweede even aarzelend als bewogen, zelfs in het hevigst der grootste vrijpostigheden. Ik geloof dat, indien ik te lang bij haar gebleven was, ik het er niet levend had afgebracht; ik zou gestikt zijn van de hartkloppingen. Ik vreesde beide evenzeer te mishagen; maar ik was meer gedienstig jegens de eene, en de andere meer gehoorzaam. Voor niets ter wereld zou ik juffrouw Vulson's misnoegen hebben willen opwekken; maar zoo juffrouw Goton mij geboden had, mij in de vlammen te werpen, ik geloof dat ik er oogenblikkelijk aan zou hebben gehoorzaamd.

Mijn minnarijen, of liever mijn samenkomsten met haar waren, gelukkig voor haar en voor mij, van korten duur. Hoewel mijn verhouding met juffrouw Vulson niet dezelfde gevaarlijkheid had, had die toch evenzeer haar noodlottigen afloop, na wat langer te hebben geduurd. De slottooneelen van dat alles moesten er natuurlijk een beetje overdreven uitzien, en aanleiding geven tot uitroepen. Ofschoon mijn omgang met juffrouw Vulson minder levendig was, was die wellicht boeiender. Wij gingen nooit zonder tranen uiteen, en het is zonderling, in welk een overweldigende leegte ik mij gestooten voelde, nadat ik van haar weggegaan was. Ik kon slechts van haar spreken, slechts denken aan haar; mijn verdriet was oprecht en levendig; maar ik geloof dat, in den grond, deze heldhaftige klachten niet alle haar golden, en dat, zonder dat ik het merkte, de vermaken waarvan zij het middelpunt was, er hun rijkelijk deel aan hadden. Om de smart der afwezigheid te temperen, schreven wij elkaar brieven van een hartroerendheid, die de rotsen zou doen

splijten. Ten slotte kreeg ik de glorie, dat zij het niet meer uit kon houden, en mij in Genève kwam opzoeken. Nu ging mijn hoofd heelemaal op hol; de beide dagen dat zij er bleef, was ik dronken en gek. Toen ze vertrok, wilde ik me achter haar te water werpen, en ik deed de lucht langen tijd van mijn kreten weerklinken. Acht dagen later zond ze mij bonbons en handschoenen; wat me erg verliefd had toegeschenen, zoo ik niet tegelijkertijd vernomen had, dat ze getrouwd was, en dat die reis, waarvan het haar behaagd had, mij de eer toe te kennen, diende om haar bruidskleeren te koopen. Ik zal mijn woede niet beschrijven, die laat zich begrijpen. In mijn edelen toorn zwoer ik de ontrouwe niet weer te zien, denkend dat er geen vreeselijker straf voor haar bestond. Zij stierf er evenwel niet van; want twintig jaar later, toen ik mijn vader was gaan bezoeken, en met hem op het meer aan het spelevaren was, vroeg ik, wie de dames waren, die ik in een boot zag, niet ver van de onze. „Wat!" zei mijn vader glimlachend, „zegt je hart het je niet? dat is je ouwe liefde; het is mevrouw Christin, het is juffrouw Vulson." Ik sprong op bij dien bijna vergeten naam, maar ik zei de bootslui, een andere koers te nemen, daar ik oordeelde, dat, ofschoon ik een mooie gelegenheid had om wraak te nemen, het niet de moeite waard was meineedig te zijn, en een twintig jaren-oude twist opnieuw aan te binden met een vrouw van veertig.

Zoo ging de kostbaarste tijd van mijn jeugd met beuzelarijen verloren, eer men over mijn bestemming beslist had. Na lange beraadslagingen om mijn natuurlijken aanleg te volgen, koos men eindelijk dat waarvoor ik dien het minst had, en deed mij bij mijnheer Masseron, stadsgriffier, om mij bij hem, zooals mijnheer Bernard zeide, het nuttig ambt van pennelikker te leeren. Deze bijnaam mishaagde mij in hooge mate; de verwachting, veel geld te verdienen op onedele wijze streelde mijn hooghartigen aard weinig; het werk leek me vervelend, ondragelijk; de vlijt, de onderworpenheid, schrikten er mij heel en

al van af, en ik kwam nooit de griffie binnen dan met een afkeer die van dag tot dag groeide. Mijnheer Masseron, van zijn kant, weinig tevreden over mij, behandelde mij met minachting, verweet me onophoudelijk mijn slaperigheid, mijn domheid, herhaalde elken dag tegen me, dat mijn oom hem verzekerd had, dat *ik wat kende, dat ik wat kende,* terwijl ik in waarheid niets kende; dat hij hem een aardigen jongen had beloofd, en hem slechts een ezel bezorgd had. Tenslotte werd ik smadelijk van de griffie weggestuurd vanwege mijn onbekwaamheid, en door de klerken van mijnheer Masseron werd uitgemaakt, dat ik voor niets deugde dan om de vijl te hanteeren.

Nadat mijn aanleg aldus was vastgesteld, werd ik in de leer gedaan, wel niet bij een uurwerkmaker, maar bij een graveerder. De geringschattende bejegening van den griffier had mij buitengewoon vernederd, en ik gehoorzaamde zonder mopperen. Mijn meester, mijnheer Ducommun genaamd, was een lompe en driftige jonge man, die er in weinig tijds in slaagde, heel den glans van mijn jeugd te bezwalken, mijn liefhebbend en levendig karakter te verruwen, en mij, in den geest zoowel als door het lot, tot mijn werkelijken leerjongensrang te verkleinen. Mijn Latijn, mijn geschiedenis, mijn oudheden, alles werd voor langen tijd vergeten; ik herinnerde mij zelfs niet, dat er Romeinen op de wereld waren geweest. Mijn vader, wanneer ik hem ging opzoeken, vond zijn afgod niet meer in mij, voor de dames was ik niet langer de hoffelijke Jean-Jacques, en ik voelde zelf zoo goed, dat Mijnheer en Juffrouw Lambercier hun leerling niet meer in mij herkend zouden hebben, dat ik mij schaamde me weer bij hen te vertoonen, en hen sindsdien niet meer teruggezien heb. De leelijkste neigingen, de laagste rekelachtigheden, namen de plaats in van mijn beminnelijke vermaken, zonder daarvan de minste voorstelling bij mij achter te laten. Ik moet, in weerwil van mijn beschaafde opvoeding, wel een sterke neiging tot ontaarding gehad

hebben; want dat ging snel, zonder de geringste moeite, in zijn werk, en nimmer werd een zoo vroegrijpe Caesar zoo vlug een Laridon.

Het vak op zichzelve mishaagde me niet: ik voelde veel voor het teekenen, ik had veel schik in het spel van de graveernaald, en, daar de graveerkunst voor het uurwerkmaken zeer beperkt is, had ik de hoop, er de volmaaktheid in te bereiken. Ik zou er wellicht in geslaagd zijn, zoo de beestachtigheid van mijn meester en de buitenmatige kwelling mij niet van het werk hadden afgeschrikt. Ik ontfutselde hem mijn tijd, om dien te gebruiken voor bezigheden van dezelfde soort, maar die voor mij de aantrekkelijkheid hadden van de vrijheid. Ik graveerde soorten gedenkpenningen, die ons, mij en mijn makkers, dienden voor ridderorden.

Mijn meester betrapte me op dit smokkelwerk en roste me af, en zei dat ik me oefende in het maken van valsch geld, omdat onze penningen het wapen van de Republiek droegen. Ik kan wel zweren, dat ik geenerlei denkbeeld van valsch geld had, en een schijntje van het echte. Ik wist beter hoe de Romeinsche kopermunt gemaakt werd, dan onze drie-stuiver-stukken.

De dwingelandij van mijn meester maakte mij het werk, waarvan ik gehouden zou hebben, ten slotte ondragelijk en bezorgde mij ondeugden, zooals het liegen, de luilakkerij en den diefstal, die ik zou hebben gehaat. Niets heeft mij beter het verschil geleerd tusschen kinderlijke afhankelijkheid en dienstbare knechtschap, dan de herinnering aan de veranderingen, die deze tijd bij mij teweeg heeft gebracht. Schuchter en schaamachtig van aard, had ik van geen enkel gebrek ooit meer afkeer dan van de onbeschaamdheid. Maar ik had van een behoorlijke vrijheid genoten, die evenwel tot daartoe langzaam aan was ingeperkt, en eindelijk heel en al verdween. Bij mijn vader was ik onbeschroomd, bij mijnheer Lambercier vrij, bij mijn oom gesloten; bij mijn meester werd ik vreesachtig, en van toen af was ik een

verloren kind. Waar ik gewend was aan een volkomen gelijkheid met mijn meerderen in de levenswijze, gewend was geen genoegen te kennen dat niet in mijn bereik was, geen gerecht te zien waarvan ik mijn deel niet kreeg, geen verlangen te hebben waarvan ik geen blijk gaf, kortom mijn heele hart op mijn lippen te dragen, oordeele men, wat er van mij worden moest in een huis, waar ik den mond niet durfde open doen, waar ik na een derde deel van den maaltijd van tafel moest gaan, en de kamer moest verlaten zoodra ik er niets te doen had, waar ik, onophoudelijk aan mijn werk geketend, slechts genietingen zag voor de anderen en ontberingen voor mij alleen; waar het aanzien van de vrijheid van mijn meester en van de makkers den druk van mijn onderworpenheid vergrootte; waar ik, in de redetwisten over hetgeen ik het beste wist, mijn mond niet durfde opendoen; waar, kortom, al wat ik zag, een voorwerp van begeerte voor mij werd, alleenlijk omdat ik van alles gespeend werd. Weg waren de ongedwongenheid, de vroolijkheid, de gelukkige woorden, die mij vroeger zoo vaak in mijn ongerechtigheden aan de straf hadden doen ontsnappen. Ik kan niet zonder lachen terugdenken aan een avond, dat ik, toen ik bij mijn vader thuis, om eene of andere kwajongensstreek veroordeeld was om zonder avondeten naar bed te gaan, en door de keuken ging met mijn droevig stuk brood, het braadvleesch zag en rook, dat op het spit gedraaid werd. Men zat om het vuur; in het voorbijgaan moest ik iedereen groeten. Toen de ronde gemaakt was, kon ik, uit een ooghoekje het vleesch beglurend dat er zoo fijn uitzag en zoo lekker rook, me niet weerhouden ook dáárvoor een buiging te maken, en het op een erbarmelijken toon te zeggen: „nacht vleesch...." Deze uitval van kinderlijkheid leek zoo vermakelijk, dat men mij liet blijven avondmalen. Misschien zou die bij mijn meester hetzelfde gelukkige gevolg gehad hebben, maar zeker zou hij me, of niet ingevallen

zijn, of ik zou me er niet aan hebben durven wagen.

Ziedaar hoe ik leerde begeeren in stilte, me verbergen, ontveinzen, liegen en eindelijk stelen, een denkbeeld, dat mij tot dan toe nooit was ingevallen, en waarvan ik me sindsdien niet geheel heb kunnen genezen. Begeerte en onmacht leiden daar altijd toe. Daarom zijn alle lakeien dieven en moeten alle leerjongens het zijn; maar in een toestand van gelijkheid en rust, waar al wat zij zien in hun bereik is, verliezen deze laatsten al groeiend die schandelijke neiging. Daar ik hetzelfde voorrecht niet had, heb ik er hetzelfde voordeel niet van kunnen trekken.

Bijna altijd doen de slecht geleide, goede gevoelens den kinderen de eerste schrede zetten naar het kwaad. In weerwil van de ontberingen en de voortdurende kwellingen had ik meer dan een jaar bij mijn meester gewoond, zonder te kunnen besluiten iets te nemen, zelfs eetwaren. Mijn eerste diefstal was een kwestie van gedienstigheid; maar die zette de deur open voor andere, die niet zulk een prijzenswaardig doel hadden.

Bij mijn meester was een gezel, mijnheer Verrat genaamd, wiens huis in de buurt, een vrij afgelegen tuin had, die zeer mooie asperges opleverde. Mijnheer Verrat, die niet veel geld had, kwam op de gedachte, jonge asperges bij zijn moeder te stelen, en die te verkoopen, om er eenige keeren lekker van koffie te drinken. Daar hij zelf zich niet wilde blootstellen, en niet zeer vlug ter been was, koos hij mij voor deze zending uit. Na eenige voorafgaande flikflooierijen, die mij des te beter voor hem wonnen, daar ik er het doel niet van merkte, stelde hij het mij voor als een denkbeeld dat hem zoo voor de vuist weg inviel. Ik stribbelde lang tegen; hij drong aan. Ik heb nooit liefkozingen kunnen weerstaan; ik gaf mij gewonnen. Ik ging elken morgen de mooiste asperges plukken; ik bracht ze naar de Molard, waar een vrouwtje, dat zag, dat ik ze zoo juist gestolen had, me dat zei om ze

goedkooper te krijgen. In mijn schrik nam ik aan wat ze me wel geven wou; ik bracht het mijnheer Verrat. Dat werd netjes omgezet in een maaltijd, waarvan ik de verzorger was, en dien hij met een anderen maat deelde; want, wat mij betreft, zeer tevreden met een klein brokje, raakte ik zelfs niet aan hun wijn.

Deze kleine streek duurde verscheidene dagen zonder dat het zelfs maar bij mij opkwam den steler te bestelen, en van de opbrengst van mijnheer Verrat's asperges tienden te heffen. Ik voerde mijn gauwdieverij met de grootste getrouwheid uit; mijn eenige drijfveer was, hem die het me liet doen, gedienstig te zijn. Intusschen, zoo ik betrapt geworden was, wat een slagen, scheldwoorden, wat een wreede mishandeling zou ik niet hebben geleden, terwijl de ellendeling, die het mij had heeten liegen, op zijn woord geloofd zou zijn, en ik dubbel gestraft omdat ik hem had durven beschuldigen, in aanmerking genomen dat hij gezel was, en ik maar leerjongen! Zoo redt zich onder elke omstandigheid de sterkere schuldige ten koste van den onschuldigen zwakkere.

Op deze wijze werd ik gewaar dat het stelen niet zoo verschrikkelijk was als ik gedacht had, en al gauw trok ik zoo goed van mijn wetenschap partij, dat niets van wat ik begeerde onder mijn bereik meer veilig was. Ik werd niet bepaald slecht gevoed bij mijn meester, en de matigheid was slechts pijnlijk voor mij, doordien ik zag, dat hij die zoo slecht betrachtte. De gewoonte, om de jongelui van tafel te laten gaan wanneer men opdient wat zij het liefst lusten, schijnt mij zeer geschikt, om hen tot evengroote snoepers als dieven te maken. Ik werd in weinig tijds het een en het ander; en ik bevond er mij gewoonlijk zeer goed bij, somtijds heel slecht, wanneer ik betrapt werd.

Een herinnering die me nog huiveren en tegelijkertijd lachen doet, is die aan een appelenjacht, die me duur te staan kwam. Deze appelen lagen achter in een spijs-

kamer, die, door een rasterwerk boven, licht kreeg uit de keuken. Op een dag dat ik alleen thuis was, klom ik op de broodkist, om in den tuin der Hesperiden dat kostelijk ooft te aanschouwen, dat ik niet naderbij kon komen.

.. ..

geweest is. In de gezamenlijke werkplaats had mijn meester een afzonderlijk vertrek, dat met een sleutel sloot; ik vond het middel er de deur van open te krijgen, en ze weer te sluiten, zonder dat men het merken kon. Daar plunderde ik zijn goede gereedschap, zijn beste teekeningen, zijn stempels, al wat ik begeerde en hij zich beijverde van mij verwijderd te houden. In den grond der zaak waren deze diefstallen zeer onschuldig, omdat ze slechts gepleegd werden om in zijn dienst te worden benut; maar ik was buiten mijzelve van vreugde deze kleinigheden in mijn macht te hebben; ik dacht de vaardigheid te stelen met haar voortbrengselen. Overigens, er was in die kisten afsnijdsel van goud en zilver, kleine juweelen, stukken van waarde, geld. Als ik vier of vijf stuivers in mijn zak had, was het veel: en toch, wel verre van aan iets van dat alles te raken, herinner ik mij niet er van mijn leven zelfs maar een begeerigen blik op te hebben geslagen. Ik keek ernaar met meer schrik dan genoegen. Ik geloof wel, dat deze afschrik van geld stelen en van wat geld opbrengen kon, voor een groot deel bij mij uit de opvoeding voortkwam. Heimelijke gedachten aan schande, gevangenis, kastijding, galg, mengden zich daar in, die mij hadden doen sidderen indien ik in verzoeking gekomen was; terwijl mijn streken mij slechts guiterijen toeschenen, en inderdaad niets anders waren. Dat alles kon niet meer kosten dan dat ik goed door mijn meester werd afgerost, en daarin schikte ik mij al van te voren.

Maar, nog eens, ik begeerde niet eens voldoende dan dat ik mij te onthouden had; ik voelde niets dat ik te bestrijden had. Een enkel blaadje mooi teekenpapier bekoorde mij meer dan het geld om er een riem van te betalen. Deze wonderlijkheid houdt verband met een der eigenaardigheden van mijn karakter; ze heeft zooveel invloed op mijn gedrag gehad, dat het de moeite waard is ze te verklaren.

Ik heb zeer levendige hartstochten, en terwijl die me beroeren, komt niets mijn onstuimigheid nabij: ik ken omzichtigheid, eerbied, vrees noch betamelijkheid meer; ik ben hondsch, schaamteloos, heftig, onverschrokken; geen schaamte brengt me tot staan, geen gevaar schrikt me af; buiten het enkele ding dat me bezighoudt, is het heelal niets meer voor me. Maar dat alles duurt slechts een oogenblik, en het oogenblik dat volgt, werpt me in verslagenheid neer.

Neem mij wanneer ik kalm ben, en ik ben de traagheid en de schuchterheid zelve: alles maakt me schuw, alles schrikt me af; een mugje dat vliegt jaagt me vrees aan, een woord dat gezegd, een gebaar dat gedaan moet, schrikt mijn luiheid op; vrees en schaamte beheerschen me zoodanig, dat ik me voor de oogen van alle stervelingen zou willen doen verdwijnen. Als er gehandeld moet worden, weet ik niet wat te doen; gesproken, ik weet niet wat te zeggen; wanneer men mij aanziet, ben ik van mijn stuk. Wanneer ik hartstochtelijk word, vind ik somtijds wat ik te zeggen heb; maar in alledaagsche gesprekken vind ik niets, hoegenaamd niets; ze zijn ondragelijk voor me, alleen omdat ik verplicht ben te spreken.

Voeg hieraan toe, dat geen van mijn overheerschende neigingen koopbare dingen geldt. Ik heb slechts behoefte aan zuivere genoegens, en het geld vergiftigt die allemaal. Ik houd bijvoorbeeld van die van het eten; maar daar ik noch de kwelling van fatsoenlijk gezelschap, noch de liederlijkheid van de kroeg kan verdragen, kan ik ze slechts genieten met een vriend; want alleen, dat is me niet mogelijk; mijn verbeelding wordt dan door iets anders bezig gehouden, en ik heb geen pleizier van het eten. Zoo mijn vurige bloed al om vrouwen vraagt, mijn bewogen hart vraagt mij nog meer om liefde. Vrouwen, voor geld te krijgen, zouden al haar bekoorlijkheden voor mij verliezen; ik betwijfel het zelfs, of ik in staat zou zijn, genot van ze te heb-

ben. Zoo is het met alle genoegens die in mijn bereik zijn; indien ze niet geschonken worden, vind ik ze smakeloos. Ik houd alleen van de gelukkigheden die van niemand zijn dan van den eerste den beste, die ze weet te genieten.

Nooit scheen het geld me een zoo kostbaar ding toe, als men het vindt. Sterker nog, het is me zelfs nooit erg gemakkelijk voorgekomen; het is op zich zelve genomen nergens dienstig voor, men moet het omzetten om er van te genieten; men moet koopen, onderhandelen, dikwijls slachtoffer zijn, dik betalen, slecht bediend worden. Wensch ik iets van goede kwaliteit te hebben: met mijn geld ben ik zeker het slecht te krijgen. Ik koop een versch ei duur, het is oud; een mooie vrucht, ze is onrijp; een vrouw, zij is ziek.

Ik houd van goeden wijn, maar hoe dien te krijgen? Bij een wijnhandelaar? hoe ik ook doe, hij vergiftigt me. Wil ik bepaald goed bediend worden, wat een zorgen, wat een beslommeringen! Vrienden hebben, betrekkingen hebben, orders geven, schrijven, gaan, komen, wachten; en dikwijls ten slotte nog bedrogen worden. Wat al moeite met mijn geld! Ik vrees die meer dan dat ik van goeden wijn houd.

Duizendmaal, gedurende mijn leerjongenstijd en daarna, ben ik uitgegaan met het plan eenige versnapering te koopen. Ik kom aan den winkel van een banketbakker, ik zie vrouwen voor de toonbank; ik meen ze al te zien lachen en onder elkaar spotten met den kleinen snoeper. Ik ga een fruitvrouw voorbij, ik gluur uit een ooghoek naar mooie peren, hun geur trekt me aan; twee of drie jongelui heel dicht bij me, kijken naar me; een man die me kent, staat voor zijn winkel; ik zie van ver een meisje aankomen; is dat niet de dienstbode van ons huis? Mijn bijziendheid bezorgt me duizend waanvoorstellingen. Ik houd allen die voorbijgaan, voor kennissen; overal wordt me vrees aangejaagd, word ik door een of andere hinderpaal teruggehouden; mijn

verlangen groeit met mijn schaamte en ik keer ten slotte terug als een gek, verscheurd van begeerte, terwijl ik geld op zak heb om daaraan te voldoen, en niets heb durven koopen.

Ik aanbid de vrijheid. Ik verafschuw gedwongenheid, moeite, onderworpenheid. Zoolang het geld duurt dat ik in mijn beurs heb, verzekert het mijn onafhankelijkheid: het stelt me vrij van me veel moeite te geven om ander te vinden; een noodzakelijkheid waarvan ik altijd een afgrijzen had, maar uit vrees het te zien opgaan, koester ik het. Het geld dat men bezit, is het middel tot de vrijheid; dat hetwelk men najaagt, is dat van de slavernij. Ziedaar waarom ik goed bewaar en niets begeer. Mijn gemis aan belangstelling is dus slechts luiheid; het genoegen van te bezitten is de moeite van het veroveren niet waard: en mijn verkwisting is evenmin anders dan luiheid; wanneer de gelegenheid om uit te geven zich prettig voordoet, kan men ze niet te veel benutten. Ik word minder bekoord door het geld dan door de dingen, omdat tusschen het geld en het verlangde bezit altijd een tusschending is, terwijl tusschen het ding zelf en het genot ervan er geen is. Ik zie het ding, het lokt me aan; als ik slechts het middel zie, om het te bemachtigen, bekoort dat me niet.

Ik ben dus een dief geweest, en somtijds ben ik het nog, van kleinigheden die me bekoren, en die ik liever neem dan vraag; maar, klein of groot, ik herinner mij niet van mijn leven ooit iemand een halve cent te hebben ontnomen; behalve een enkelen keer, geen vijftien jaar geleden, dat ik zeven franc en tien stuivers stal. Het geval is de moeite van het vertellen waard, want er zit een onbetaalbare samenloop van schaamte en domheid in, die ik zelf moeilijk zou kunnen gelooven, wanneer het een ander gold dan mij. Het was in Parijs. Ik wandelde met mijnheer de Franceuil naar het Palais Royal, tegen vijf uur. Hij haalt zijn horloge te voorschijn, kijkt er op, en zegt tot me: Laat ons naar de

Opera gaan: ik wil wel; wij gaan. Hij neemt twee amphitheaterbewijzen, geeft mij er een van, en gaat me voor met het ander; ik volg hem, hij gaat binnen. Terwijl ik na hem binnenga, vind ik den toegang versperd. Ik kijk, ik zie alle menschen staan; ik reken, dat ik best in de menigte verloren zou kunnen gaan, of althans mijnheer de Franceuil doen veronderstellen dat ik er in verloren gegaan ben. Ik ga eruit, ik neem mijn contramerk terug, daarna mijn geld, en ga heen, zonder te bedenken, dat ik nauwelijks de deur heb bereikt, of iedereen was gaan zitten, en dat mijnheer de Franceuil toen duidelijk zag, dat ik er niet meer was.

Daar niets ooit minder in mijn aard lag dan die daad, stip ik dit aan, om aan te toonen, dat er oogenblikken zijn van een soort ijlhoofdigheid, waarin men de menschen niet naar hun handelingen moet beoordeelen. Het was niet bepaald dit geld stelen; het was het *gebruik* ervan stelen; het was niet zoozeer een diefstal, het was een onbeschaamdheid.

Ik zou met deze kleinigheden niet tot een eind komen, indien ik alle gangen wilde volgen, waarlangs ik gedurende mijn leerjongenstijd, van het verhevene der heldhaftigheid kwam tot de laagheid van een nietsnut. Toch, terwijl ik mij de ondeugden van mijn beroep eigen maakte, was het me onmogelijk er geheel en al de neigingen van aan te nemen. Ik verveelde mij bij de vermaken van mijn makkers; en toen de te groote kwelling mij ook van het werk afkeerig had gemaakt, verveelde alles me. Dat gaf me den lust tot lezen weer, dien ik sinds lang verloren had. Dit lezen, op mijn werk gestolen, werd een nieuwe misdaad, die me nieuwe straffen op den hals haalde. Die neiging, geprikkeld door de tegenwerking, werd een hartstocht, weldra een woede. Vrouw Tribu, een beruchte boekenverhuurster, verschafte er mij van allerlei soort. Goed en slecht, alles ging er door; ik koos niet: ik las onder het boodschappen doen, ik las op de bestekamer, en vergat mezelf

daar heele uren; mijn hoofd ging op hol van het lezen, ik deed niets meer dan lezen. Mijn meester bespiedde me, betrapte me, sloeg me, nam me de boeken af. Wat al deelen werden niet verscheurd, verbrand, het raam uit gegooid! Wat een werken bleven er geschonden bij vrouw Tribu! Als ik geen geld meer had om te betalen, gaf ik haar mijn hemden, mijn boorden, mijn plunje; mijn drie stuivers zakgeld werden haar geregeld alle Zondagen gebracht.

Door ruzie, slagen, heimelijk gelezen en slecht gekozen boeken, werd ik achterhoudend en menschenschuw van aard; het begon in mijn hoofd te gisten, en ik leefde als een echte bullebak. Toch, zoo mijn smaak me al niet beschermde tegen platte en smakelooze boeken, mijn geluk beveiligde me tegen ontuchtige en liederlijke; niet dat vrouw Tribu, een in alle opzichten zeer meegaande vrouw, er zich een gewetenszaak van maakte, mij die te leenen. Maar, om ze aan te prijzen noemde zij ze me met een geheimzinnig gezicht, dat me juist dwong ze te weigeren, evenzeer uit tegenzin als uit schaamte; en het lot kwam zoo goed mijn kuischen aard te hulp, dat ik meer dan dertig jaar was, eer ik een oog op een van die gevaarlijke boeken geslagen had, welke een schoone dame uit de wereld ongemakkelijk vindt, in zooverre men, zegt zij, ze slechts met een hand kan lezen.

In minder dan een jaar tijds putte ik den schralen winkel van Tribu uit, en toen kwam ik in mijn vrijen tijd tot gruwelijken lediggang. Van mijn kinder- en mijn kwajongensneigingen door mijn leeslust genezen, en zelfs door mijn boeken, die, hoewel zonder keus en vaak slecht, toch mijn hart tot edelaardiger gevoelens brachten dan die welke mijn omstandigheden mij bezorgden, vervuld van tegenzin in alles wat onder mijn bereik was, en terwijl ik al wat mij bekoord zou hebben te ver van mij verwijderd voelde, zag ik niets schappelijks dat mijn hart behagen kon. Mijn bewogen zinnen vroegen mij

sinds lang een genot, waarvan ik mij zelfs het voorwerp niet denken kon. Van het werkelijke was ik even ver, alsof ik geslachtloos ware geweest; en, reeds manbaar en gevoelig, dacht ik dikwijls aan mijn dwaasheden, maar ik zag verder niets.

In dezen vreemden toestand koos mijn onrustige verbeelding een weg, die mij van mijzelven redde, en mijn ontwakende zinnelijkheid deed bedaren; en wel, door zich te onderhouden met de tafereelen die ik in mijn boeken belangwekkend had gevonden, door ze in de herinnering terug te roepen, ze om te zetten, saam te voegen, ze zoodanig tot de mijne te maken dat ik een der figuren werd die ik mij dacht, en mij altoos in de naar mijn lust meest plezierige verhoudingen zag, kortom, dat de ingebeelde toestand waarin het me gelukte me te brengen, mij mijn werkelijken staat, waarmee ik zoo ontevreden was, deed vergeten.

Deze liefde voor de denkbeeldige onderwerpen en deze gemakkelijkheid om er mij mee bezig te houden, maakten mij ten slotte van al wat mij omgaf, afkeerig, en veroorzaakten dien hang naar de eenzaamheid, die mij sindsdien altijd is bijgebleven. Meer dan eens zal men in het vervolg de zonderlinge gevolgen zien van dezen schijnbaar zoo menschenschuwen en somberen aanleg, maar die inderdaad zijn oorzaak vindt in een te aandoenlijk, te zeer liefhebbend, te teeder gestemd hart, dat, daar het er geene vindt, die het gelijkgezind zijn, genoopt is zich te voeden met verdichtselen. Voor het oogenblik is het mij voldoende, den oorsprong en de eerste aanleiding te hebben aangewezen van een neiging, die al mijn hartstochten heeft gewijzigd, en dien, daar zij ze door haarzelve beteugelde, mij altijd, door te groote onstuimigheid in het verlangen, lui gemaakt heeft in het handelen.

Zoo bereikte ik mijn zestiende jaar, onrustig, ontevreden over alles en mezelve, zonder de neigingen van mijn staat, zonder de genoegens van mijn leeftijd,

verteerd door verlangens, waarvan ik het doel niet wist, schreiend zonder aanleiding tot tranen, zuchtend zonder te weten waarom; tenslotte mijn hersenschimmen teederlijk liefkozend door het gemis van iets daarvan evenwaardigs rondom mij te zien. 's Zondags kwamen mijn kameraden mij na de preek halen, om me met hen te gaan vermaken. Ik zou, wanneer ik gekund had, hen graag ontsnapt zijn; maar eenmaal in hun spelen bezig, was ik onstuimiger en ging ik verder dan één ander; moeilijk als ik was in beweging te brengen en terug te houden. Zoo was ten alle tijde mijn onveranderlijke manier van doen. Op onze wandelingen buiten de stad ging ik altijd voorop zonder aan den terugweg te denken, tenzij anderen erom dachten voor mij. Dat speelde me tweemaal parten; de poorten waren gesloten voordat ik aan kon komen. Den volgenden morgen werd ik behandeld zooals men zich denken kan, en den tweeden keer werd mij zulk een ontvangst voor de derde maal beloofd, dat ik besloot er mij niet aan bloot te stellen. Deze zoo gevreesde derde keer kwam desondanks. Mijn waakzaamheid werd in gebreke gesteld door een verwenschten kapitein, mijnheer Minutoli genaamd, die altijd de poort, waar hij de wacht had, een half uur eerder sloot dan de anderen. Ik kwam terug met twee makkers. Op een half uur afstand van de stad hoorde ik de taptoe blazen; ik verdubbel mijn pas; ik hoor de trom slaan, ik loop uit alle macht: ik kom buiten adem aan, geheel bezweet, mijn hart klopt; ik zie van verre de soldaten op hun post; ik snel toe, ik schreeuw met gesmoorde stem. Het was te laat. Twintig pas van de voorwacht af zie ik de eerste brug ophalen. Ik sidder op het zien van die verschrikkelijke horens in de lucht, het onheilspellend en rampzalig voorteeken van het onontkoombaar lot, dat op dat oogenblik voor mij begon.

In de eerste uitzinnigheid van het verdriet wierp ik me tegen de helling en beet in den grond. Mijn makkers,

lachend om hun tegenslag, namen dadelijk hun besluit. Ik nam ook het mijne; maar op een andere manier. Op de plaats zelf zwoer ik, nooit weer naar mijn meester terug te gaan; en den volgenden morgen, toen zij, op het opensluiten, de stad weer binnentrokken, zei ik hun voor altijd vaarwel, terwijl ik hen alleen verzocht, mijn neef Bernard in stilte te waarschuwen omtrent het besluit dat ik genomen had, en omtrent de plaats waar hij me nog eenmaal zou kunnen opzoeken. [1])

Daar ik bij het begin van mijn leerjongenstijd meer van hem gescheiden was, zag ik hem minder: evenwel, gedurende eenigen tijd kwamen wij des Zondags weer bijeen; maar allengs kreeg elk andere gewoonten, en zagen wij elkaar zeldzamer. Ik ben overtuigd, dat zijn moeder veel toedroeg tot deze verandering. Hij was een jongen van „Boven", ik, armzalige leerjongen, was maar een kind van Saint-Gervais. [1]) In weerwil onzer afkomst was er geen gelijkheid meer tusschen ons; het was beneden zijn stand, veel met mij om te gaan. Toch hield het verkeer niet geheel tusschen ons op, en daar hij een jongen van goede inborst was, volgde hij soms, in weerwil van de vermaningen zijner moeder, de ingeving van zijn hart. Van mijn besluit verwittigd, snelde hij toe, niet om het mij te ontraden of het met mij te deelen, maar om, door kleine geschenken, mijn vlucht wat te veraangenamen; want mijn eigen middelen konden me niet heel ver brengen. Hij gaf me onder meer een kleinen degen, waarmee ik zeer ingenomen was, die ik tot Turijn gedragen heb, waar de nood mij dwong me ervan te ontdoen, en waar ik hem, zooals men zegt, door mijn keel joeg. Hoemeer ik sindsdien heb nagedacht over de wijze waarop hij zich in dat beslissende

[1]) Het vertrek van Rousseau had plaats Zondag 14 Maart 1728.

[1]) Op den top van den heuvel, waarop Genève is gebouwd, ligt de rijke wijk; beneden de armerbevolkte, en in het bijzonder de wijk Saint-Gervais, bij de Rhône.

oogenblik tegenover mij gedroeg, hoemeer ik me overtuigd heb dat hij de bevelen van zijn moeder opvolgde, en misschien van zijn vader; want het is niet mogelijk dat hij uit zichzelve geen enkele poging gedaan zou hebben mij te volgen: maar niets daarvan. Hij moedigde mij eerder aan in mijn voornemen dan dat hij me ervan deed afzien; vervolgens, toen hij zag dat ik goed besloten was, verliet hij me zonder veel tranen. Wij hebben elkaar nooit meer geschreven noch gezien. Het is jammer: hij had wezenlijk een goed karakter: wij waren geboren om van elkaar te houden.

Alvorens mij over te geven aan de noodlottigheid van mijn bestemming, veroorlove men mij een oogenblik die te beschouwen, welke mij natuurlijkerwijze gewacht had, zoo ik een beter meester in handen gevallen ware. Niets paste meer bij mijn aard, niets was geëigender mij gelukkig te maken, dan de rustige en onopgemerkte staat van een goed handwerksman, vooral in zekere klassen, zooals te Genève die der graveerders er eene is. Deze stand, winstgevend genoeg, om een gegoed bestaan te verschaffen, en niet genoeg om tot fortuin te brengen, zou mijn eerzucht voor mijn verdere leven beperkt hebben, en mij, terwijl hij me behoorlijken vrijen tijd liet om matige neigingen te betrachten, in mijn baan gehouden hebben, zonder mij een enkel middel te bieden, er buiten te treden. Daar ik een verbeelding had, rijk genoeg om met haar verdichtselen elken staat te tooien, machtig genoeg, om mij, om zoo te zeggen, naar mijn behagen van den een in den ander te voeren, kwam het er weinig voor mij op aan, in welken ik inderdaad verkeerde. Zoover kon het niet zijn van de plaats die ik innam tot het eerste het beste luchtkasteel, of ik zou er mij gemakkelijk kunnen vestigen. Daaruit alleen volgde al, dat het meest eenvoudige ambacht, dat hetwelk mij het minst beslommeringen en zorgen gaf, den geest het meest vrij liet, dat was hetwelk mij het meest paste; en dat was juist het mijne. In den schoot

van mijn kerk, mijn vaderland, mijn familie en vrienden, zou ik een vredig en zacht leven hebben geleid, zooals mijn karakter het behoefde, in de eenvoudigheid van een arbeid naar mijn zin, en een kring volgens mijn verlangen. Ik zou een goed christen, een goed burger, een goed huisvader geweest zijn, een goed vriend, een goed werkman, een goed mensch in alle opzichten. Ik zou mijn stand hebben liefgehad, misschien geëerd, en na een stil en eenvoudig maar effen en zoet leven te hebben verbracht, zou ik vredig te midden der mijnen gestorven zijn. Zonder twijfel weldra vergeten, zou ik althans even lang betreurd zijn geworden als men mijner zou hebben gedacht.

In stee daarvan.... welk tafereel ga ik ophangen? Ach! laat ons niet op de ellendigheden van mijn leven vooruitloopen; maar al te veel zal ik mijn lezers met dit droevig onderwerp bezig houden.

TWEEDE BOEK

ZOO droevig mij het oogenblik had toegeschenen, waarop de schrik mij het plan tot vluchten ingaf, zoo bekoorlijk scheen mij dat waarop ik het ten uitvoer bracht. Het gevoel van de onafhankelijkheid die ik meende verworven te hebben, was het eenige dat mij aandeed. Vrij en meester van mijzelve, geloofde ik alles te kunnen doen, alles te bereiken. Ik had mij slechts vooruit te werpen om op te stijgen en in de lucht rond te vliegen. Onbekommerd trad ik de wijde wereldruimte binnen. Mijn verdienste zou die vullen.

Ik dwaalde eenige dagen om de stad, en nam mijn intrek bij boeren die ik kende, en die mij allen met meer vriendelijkheid ontvingen dan stedelingen het zouden hebben gedaan.

Ik ging tot aan Confignon, Savooisch gebied, op twee uur gaans van Genève. De pastoor heette mijnheer de Pontverre. „God roept U", zei mijnheer Pontverre tot mij; ga naar Annecy; U zult er een goede zeer barmhartige vrouw vinden, welke de weldaden van den koning in staat stellen andere zielen te redden uit de dwaling, die zijzelf verlaten heeft. Het betrof mevrouw de Warens, een nieuwe bekeerlinge, welke de priesters inderdaad dwongen een jaargeld van twee duizend francs dat de koning van Sardinië haar gaf, te deelen met het uitvaagsel dat zijn geloof kwam verkoopen. Ik voelde me zeer beschaamd een goede, zeer barmhartige vrouw noodig te hebben. Ik was er erg op gesteld dat men mij van het noodige voorzag, maar niet dat men mij aalmoezen gaf, en een femelaarster was voor mij niet bizonder aantrekkelijk. Evenwel, gedrongen door

mijnheer de Pontverre, en door den honger die mij kwelde, blij ook, een reis te maken en een doel te hebben, neem ik mijn besluit hoewel met moeite, en ik vertrek naar Annecy. Ik kon er gemakkelijk in één dag zijn; maar ik haastte mij niet, en deed er drie dagen over. Ik zag geen kasteel links of rechts, zonder het avontuur te gaan zoeken waarvan ik zeker was dat het me daar wachtte. Ik durfde het kasteel niet binnen gaan, noch aan te kloppen, want ik was erg bedeesd; maar ik zong onder het venster dat er het best uitzag, zeer verwonderd, na langen tijd mijn longen stukgeschreeuwd te hebben, noch vrouwen, noch jonkvrouwen te zien opdagen, gelokt door de schoonheden van mijn stem, of door de gezoutenheid van mijn liedjes, aangezien ik er bewonderenswaardige kende, die mijn makkers mij geleerd hadden, en die ik op bewonderenswaardige wijze zong.

Eindelijk kom ik aan en zie mevrouw de Warens. Dit tijdstip van mijn leven heeft over mijn karakter beslist; ik kan er niet toe besluiten het zoo maar voorbij te gaan. Ik was op de helft van mijn zestiende jaar. Zonder wat men noemt een mooie jongen te zijn, was ik bij mijn kleinheid toch goed van gestalte; ik had een aardige voet, welgevormde beenen, een ongedwongen uiterlijk, een levendige gelaatsuitdrukking, een kleinen mond, zwarte wenkbrauwen en haren, kleine, zelfs diepliggende oogen, maar die het in mijn bloed laaiende vuur krachtig uitstraalden. Ongelukkig wist ik niets van dit alles, en het is mij van mijn leven nooit overkomen aan mijn gezicht te denken, dan toen de tijd verstreken was om er voordeel van te trekken. Ik had dus, bij de bedeesdheid van mijn leeftijd, die van een zeer liefhebbende natuur, steeds verontrust door de vrees te mishagen. Ofschoon ik mij vrij wat kennis had bijgebracht, had ik echter volslagen gebrek aan manieren, daar ik nooit in de wereld geweest was; en mijn kennis, verre van daarin te voorzien, diende er slechts toe mij nog bedeesder te

maken, daar die me deed gevoelen, hoezeer ze mij ontbraken.

Daar ik dus vreesde, dat mijn voorkomen niet voor mij zou innemen, zocht ik elders mijn voordeel, en ik schreef een mooien brief in redenaarsstijl, waarin ik onder het samenflansen van boekenzinnen en leerjongensuitdrukkingen, al mijn welsprekendheid ten toon spreidde om de goedgezindheid van mevrouw de Warens te winnen. Ik sloot den brief van mijnheer de Pontverre in den mijne, en trok naar die vreeselijke audientie. Ik vond mevrouw de Warens niet; men zeide mij dat zij juist naar de kerk was gegaan. Het was Palmzondag van het jaar 1728. Ik loop haar achterna; ik zie haar, haal haar in, spreek met haar.... Ik moet me de plaats herinneren, ik heb ze sedert dikwijls met mijn tranen besproeid en met kussen bedekt. Kon ik deze gelukkige plaats met een gouden wering omgeven; kon ik ze tot het middelpunt der huldeblijken van de gansche wereld maken. Al wie de gedenkteekenen van het menschelijk heil wenscht te eeren, moest hier slechts op de knieën naderen.

Het was een overpad, achter haar huis, tusschen een beek rechts, die het van den tuin scheidde en den muur van den hof links, die door een achterdeur toegang gaf tot de Franciscanerkerk. Op het punt die deur binnen te gaan, keert op mijn roepen, mevrouw de Warens zich om. Wat gebeurde er met me, bij dezen aanblik. Ik had me een oude knorrige kwezel voorgesteld: de goede dame van mijnheer de Pontverre kon volgens mij, niets anders zijn. Ik zie een gelaat een en al bekoring, mooie blauwe oogen vol zachtheid, een betooverende huidstint, de lijnen van een verrukkelijken boezem. Niets ontsnapte aan den vluchtigen blik van den jongen bekeerling: want ik werd terstond de hare, zeker dat een godsdienst gepredikt door zulke zendelingen, stellig naar het paradijs zou voeren.

Glimlachend neemt zij den brief dien ik haar met

LOUISE DE WARENS,
Née en 1699.

bevende hand voorhoud, opent hem, werpt een blik op dien van mijnheer de Pontverre, keert terug tot den mijne, dien zij geheel doorleest en dien zij nog eens zou hebben overgelezen als haar lakei haar niet gewaarschuwd had dat het tijd was naar binnen te gaan. „Wel, mijn kind, zeide ze me, op een toon die me deed rillen, „zoo jong en dan al landlooper, het is werkelijk jammer." Vervolgens hernam zij, zonder mijn antwoord af te wachten: „Ga bij mij thuis op me wachten; zeg dat men je te eten geeft: na de mis zal ik met je praten."

Louise Eleonora de Warens was een jonkvrouw van La Tour de Pil, een adellijk en oud geslacht van Vevey, een stad van het Waadtland. Zeer jong had zij mijnheer de Warens gehuwd, uit het huis van Loys, oudste zoon van mijnheer de Villardin te Lausanne. Daar dit huwelijk dat kinderloos bleef, niet bizonder geslaagd was, koos mevrouw de Warens, gedreven door eenige huiselijke verdrietelijkheden, het oogenblik dat koning Victor Amedee te Evian was, om het meer over te steken en zich aan de voeten van dien vorst te werpen, aldus haar echtgenoot, haar familie en haar land opgevend, door een onbezonnenheid, vrijwel gelijk aan de mijne en die zij ook allen tijd gehad heeft te betreuren. De koning die graag de ijverige katholiek uithing, nam haar onder zijn bescherming, gaf haar een jaargeld van vijftienhonderd Piemontsche ponden, wat veel was voor een zoo weinig spilziek vorst; en ziende dat men afgaande op die ontvangst, geloofde dat hij verliefd op haar was, zond hij haar naar Annecy, begeleid door een afdeeling van zijn lijftroepen, waar zij onder leiding van Michel Gabriel de Bernex, bisschop titularis van Genève, haar geloof afzwoer in het klooster van de „Visitatie".

Zij was er sinds zes jaren toen ik daar kwam, en telde er toen acht en twintig, daar zij met de eeuw geboren was. Zij had van die schoonheden die blijven omdat zij meer in de gelaatsuitdrukking dan wel in de trekken liggen: de hare was dan ook nog in haar eersten

glans. Zij had een lief en teeder voorkomen, een zeer zachten blik, een engelachtigen glimlach, een mond naar mijn maat, aschblonde haren van buitengemeene schoonheid en aan welke zij een lossen zwaai gaf, wat haar zeer pittig maakte. Ze was klein van gestalte, zelfs kort en een beetje ineengedrongen, hoewel zonder wanstaltigheid. Maar aardiger kopje, schoonere boezem, mooiere armen en handen waren onmogelijk te vinden.

Haar opvoeding was zeer gemengd geweest, evenals ik had zij haar moeder reeds bij haar geboorte verloren: en waar zij onderricht keeg, onverschillig, al naar het zich voordeed, had zij een beetje geleerd van haar gouvernante, een beetje van haar vader, een beetje van haar meesters en veel van haar minnaars, vooral van een mijnheer de Tavel, die, daar hij kennis en smaak had, er de vrouw die hij lief had mee verrijkte. Maar zooveel dingen van verschillenden aard, benadeelden elkander en de weinige regelmaat waarmee zij te werk ging verhinderde dat haar veelsoortige studies de natuurlijke redelijkheid van haar geest deden gedijen. Zoo maakte zij zich, hoewel bekend met eenige beginselen van de wijsbegeerte en de natuurkunde, haar vaders zin voor proefondervindelijke geneeskunde en alchemie eigen: zij maakte aftreksels, verfstoffen, zalfjes, meesterpoeders; zij beweerde geheime recepten te bezitten. De kwakzalvers, van haar zwakheid gebruik makend, namen haar in beslag, vervolgden, richtten haar ten gronde en verteerden te midden van de ovens en de drogerijen haar geest, haar gaven en haar lieftalligheid, waarmee zij de beste kringen had kunnen bekoren.

Maar zoo lage gauwdieven al misbruik maakten van haar slecht geleide opvoeding om het licht van haar rede te verduisteren, haar uitmuntend hart doorstond de proef en bleef steeds hetzelfde; haar liefhebbend, zacht karakter, haar gevoeligheid voor de ongelukkigen, haar onuitputtelijke goedheid, haar vroolijke open en rondborstige aard, veranderden nooit; en zelfs bij de nade-

ring van den ouderdom, te midden van behoeftigheid, kwalen en velerlei rampspoeden, deed de hooge kalmte haar ziel haar tot aan het eind van haar leven al de vroolijkheid van haar schoonste dagen behouden.

Haar fouten kwamen bij haar voort uit een onuitputtelijken voorraad arbeidzaamheid die voortdurend om bezigheid vroeg. Geen vrouwenkuiperijen had zij noodig, maar ondernemingen op touw te zetten of te besturen. Ze was geboren voor groote zaken. In haar plaats zou mevrouw de Longueville slechts een druktemaakster geweest zijn; in de plaats van mevrouw de Longueville zou zij den Staat bestuurd hebben. Haar talenten waren verkeerd geplaatst, en wat in een hoogeren staat haar roem ware geweest, was haar verderf in dien waarin zij geleefd heeft. Bij voor haar bereikbare dingen dijde zij haar plan steeds in haar voorstelling uit en zag haar doel altijd groot. Zoo kwam het dat zij middelen gebruikte die meer in overeenstemming waren met haar oogmerk dan met haar krachten en door de schuld van anderen faalde; en wanneer haar plan kwam te mislukken, zij te gronde gericht werd waar anderen bijna niets zouden hebben verloren. Die zin voor zaken die haar zooveel kwaad deed, bezorgde haar ten minste dit ééne goeds in haar kloosterverblijf, dat het haar belette er zich voor haar verdere leven te vestigen, waartoe zij zich eerst aangetrokken had gevoeld. Het eenvormige, simpele leven der nonnen, hun klein gebabbel in het spreekvertrek, dit alles kon een steeds in beweging zijnde geest, die daar hij iedere dag nieuwe stelsels ontwierp, vrijheid behoefde om zich daar aan te geven, niet bekoren. De goede bisschop van Bernex, hoewel hij minder geest bezat dan Franciscus van Sales, geleek dien in vele opzichten; en mevrouw de Warens, die hij zijn dochter noemde en die in vele andere op mevrouw de Chantal geleek, zou ook in haar afzondering op haar hebben kunnen lijken, als haar zin haar niet afkeerig gemaakt had van de werkeloosheid van een klooster. Het was

geen gebrek aan ijver zoo deze beminnelijke vrouw zich niet overgaf aan de onbeduidende stichtelijke oefeningen, die schenen te passen voor een nieuwe, onder de leiding van een kerkvoogd levende, bekeerlinge. Wat ook de beweegreden van haar geloofsverandering moge geweest zijn, zij was oprecht in dat wat zij omhelsd had. Het is mogelijk, dat zij spijt heeft gehad van haar misstap, maar niet, dat zij het verlangen heeft gehad, daarop terug te komen. Zij is niet alleen gestorven als een goed katholiek, zij heeft ook als zoodanig ter goeder trouw geleefd; en ik die geloof op den bodem van haar ziel te hebben gelezen, ik durf beweren, dat het slechts uit afkeer voor aanstellerij was dat zij geenszins in het openbaar de vrome uithing. Haar godsvrucht was te degelijk, dan dat zij met vroomheid zou pronken. Maar het is hier niet de plaats om over haar beginselen uit te weiden; ik zal andere gelegenheden hebben om daarover te spreken.

Laat, zoo zij kunnen, zij, die de zielsverwantschap loochenen, verklaren, hoe mevrouw de Warens mij, bij het eerste onderhoud, het eerste woord, den eersten blik, niet slechts de innigste gehechtheid, maar een volkomen vertrouwen inboezemde, dat zich nooit gelogenstraft heeft. Stel dat wat ik voor haar gevoeld heb, werkelijk liefde was, wat op zijn minst twijfelachtig zal schijnen aan wie de geschiedenis van onze verhouding zal volgen; hoe kwam dan deze hartstocht van haar ontstaan af vergezeld van de gevoelens, die daardoor het minst worden ingeboezemd: de zielevrede, de rust, de klaarheid, de onbekommerdheid, de zekerheid? Hoe, waar ik voor het eerst een beminnelijke, beschaafde, verblindend schoone vrouw naderde, een dame uit een hoogeren stand dan de mijne, met welker gelijke ik nooit in aanraking was gekomen, haar, van wie mijn lot in zekeren zin afhing, al naarmate zij daarin meer of minder belangstelling zou hebben: hoe, zeg ik, voelde ik me, ondanks dit alles, dadelijk even vrij, even-

zeer op mijn gemak, alsof ik volkomen zeker ware geweest haar te bevallen? Hoe kwam het, dat ik niet een oogenblik van verlegenheid, bleuheid, gedwongenheid had? Hoe kwam het, dat ik, die van nature schaamachtig en bedremmeld was, en nooit de wereld gezien had, van den eersten dag af, het eerste oogenblik, de ongedwongen manieren, het teedere toespreken, den gemeenzamen toon aannam, die ik tien jaar later had, toen de grootere vertrouwelijkheid die tot iets natuurlijks had gemaakt? Bestaat er liefde, ik zeg niet zonder begeerte, die had ik, maar zonder ongerustheid, zonder naijver? Wil men niet op zijn minst van het voorwerp zijner liefde vernemen of men bemind wordt? Dit is een vraag, die het mij evenmin is ingevallen haar ooit van mijn leven te doen, als om mij zelve af te vragen of ik van mijzelf hield; en nooit is zij ten mijnen opzichte nieuwsgieriger geweest. Er was zeker iets ongewoons in mijn gevoelens voor deze bekoorlijke vrouw, en men zal er naderhand wonderlijkheden in aantreffen, die men niet verwacht.

Er was sprake van wat ik worden zou; en om er meer op haar gemak over te praten, hield zij me ten eten. Dat was de eerste maaltijd van mijn leven, waarbij het mij aan eetlust ontbrak; en haar kamermeisje, dat ons bediende, zeide ook, dat ik de eerste reiziger van mijn leeftijd en mijn slag was, bij wien zij die had zien ontbreken. Deze bemerking, die mij bij haar meesteres geen kwaad deed, trof wat al te rechtstreeksch een dikken vlegel, die met ons dineerde, en geheel alleen een voor zes personen behoorlijken maaltijd verslond. Ik voor mij verkeerde in een staat van verrukking, die mij niet veroorloofde te eten; mijn hart voedde zich met een geheel nieuw gevoel, waarmee het mijn gansche wezen in beslag nam; het liet mijn geest geen krachten voor eenig andere verrichting over.

Mevrouw de Warens wilde mijn kleine geschiedenis in bizonderheden kennen; om haar die te vertellen, vond

ik al het vuur terug, dat ik bij mijn meester verloren had. Hoe meer ik deze uitnemende ziel ten mijnen gunste stemde, hoe meer ze het lot, waaraan ik mij ging blootstellen, betreurde. Haar teeder medelijden sprak uit haar wezen, haar blik, haar gebaren. Zij dorst mij niet aan te manen naar Genève terug te keeren: in haar omstandigheid zou dat een schennis van het katholicisme geweest zijn, en zij was er niet onkundig van, hoezeer er toezicht op haar werd gehouden, en hoe haar woorden gewogen werden. Maar zij sprak mij op zulk een aandoenlijken toon, over mijn vader's hartzeer, dat men wel zag, dat zij het goedgekeurd zou hebben, indien ik hem ging troosten. Zij wist niet, hoezeer zij, zonder er aan te denken, tegen zichzelf pleitte. Hoe meer ik haar welsprekend, overtuigend vond, hoe meer haar woorden mijn hart beroerden, hoe minder ik er toe besluiten kon mij van haar los te maken, nog daargelaten, dat, zooals ik meen gezegd te hebben, mijn besluit genomen was. Ik voelde, dat, naar Genève terug te keeren, beteekende een bijkans onoverkomelijken scheidsmuur tusschen haar en mij te zetten, tenzij ik terugkwam op den stap, dien ik gedaan had, en waaraan het voor mij beter was, me inééns te houden.

Ik hield er mij dus aan. Mevrouw de Warens, die zag, dat haar pogingen vergeefsch waren, ging daarmee niet zoover, dat zij zich aan verdenking bloot zou stellen; maar zij zeide mij, met een medelijdenden blik: „arme kleine, je moet gaan waar God je roept; maar als je groot zult zijn, zul je aan mij terugdenken." Ik geloof, dat zij zelve niet dacht dat deze voorspelling zoo wreed zou uitkomen. De moeilijkheid bleef er heel en al. Hoe, zoo jong, buiten mijn land, te kunnen bestaan? Nauwelijks op de helft van mijn leertijd, kende ik mijn vak bij lange na niet. Zelfs als ik het gekend had, zou ik er, in Savoye, een land te arm om kunstambachten te hebben, niet van kunnen leven. Genoodzaakt even halt te houden, om zijn kaken te laten uitrusten, gaf de

vlegel, die voor óns dineerde, een raad, die, naar hij zei, van den hemel kwam, maar die, naar de gevolgen te oordeelen, veel eerder kwam van de tegenovergestelde zijde: dat was, dat ik naar Turijn zou gaan, waar ik, zeide hij, in een gesticht tot onderricht van godsdienstleerlingen, het wereldlijk en geestelijk voedsel zou bekomen, tot ik opgenomen in den schoot der kerk, door de barmhartigheid van goede zielen, een mij passenden post zou vinden. „Wat de reiskosten betreft," vervolgde mijn man, „zijne heerlijkheid de hoogeerwaarde heer Bisschop zal er zeker in willen voorzien zoo mevrouw hem dit vrome werk voorstelt; en mevrouw de barones, die zoo liefdadig is," zeide hij met een buiging over zijn bord, „zal zich zeker haasten om er ook toe bij te dragen."

Ik vond al die liefdadigheden zeer wreed; mijn hart was beklemd, ik zeide niets; en mevrouw de Warens, zonder dit plan met zooveel geestdrift te aanvaarden als het was aangeboden, bepaalde zich er toe te antwoorden, dat ieder naar vermogen tot het goede moest bijdragen, en dat zij er met Zijne Heerlijkheid over zou spreken. Maar mijn duivel van een kerel, die vreesde dat zij er niet naar zijn genoegen over zou spreken en die zijn belangetjes bij die zaak had, haastte zich de aalmoezeniers te waarschuwen en leerde de goede priesters hun lesje zoo best, dat mevrouw de Warens, die voor mij die reis vreesde, toen zij daarover met den bisschop wilde spreken, de zaak al lang bedisseld vond, en hij stelde haar terstond het geld, bestemd voor mijn kleine reispenning, ter hand. Zij dorst er niet op aan te dringen mij te doen blijven: ik naderde een leeftijd waarop een vrouw van de hare fatsoenlijkheidshalve niet kon wenschen een jonge man bij zich te houden. Daar mijn reis aldus bepaald was door hen die zorg voor mij droegen, moest ik me wel onderwerpen en dat deed ik zelfs zonder veel weerzin. Ofschoon Turijn verder was dan Genève, meende ik, dat

het, daar het de hoofdstad was, met Annecy nauwer in betrekking stond dan met een stad van vreemden staat en godsdienst; dan, waar ik vertrok om mevrouw de Warens te gehoorzamen, beschouwde ik het alsof ik steeds onder hare leiding leefde: dat was meer dan in haar nabijheid te leven. Ten slotte streelde de gedachte van een groote reis, mijn zwerversdrang, die zich begon te openbaren. Het kwam mij schoon voor, op mijn leeftijd de bergen over te trekken, en mij met de geheele hoogte der Alpen boven mijn makkers te verheffen. Verre reizen maken, is een verlokking waaraan een bewoner van Genève bijna nooit weerstand kan bieden: ik stemde dus toe. Mijn vlegel zou over twee dagen met zijn vrouw vertrekken. Ik werd hun toevertrouwd en aanbevolen. Mijn beurs werd hun ter hand gesteld, nog gespekt door mevrouw de Warens, die mij bovendien een spaarduitje gaf waar zij uitvoerige leerzame opmerkingen aan toevoegde; en wij vertrokken op Asch-Woensdag.

Den dag na mijn vertrek van Annecy, kwam mijn vader daar, die met zijn vriend mijn spoor volgde. De heeren zagen mevrouw de Warens en vergenoegden zich mijn lot met haar te beweenen, in plaats van mij te volgen en mij in te halen, wat ze gemakkelijk hadden kunnen doen, daar zij te paard waren en ik te voet.

Mijn vader was niet alleen een man van eer, hij was ook een volstrekt rechtschapen man en hij had één van die krachtige zielen, waarin de groote deugden ontstaan. Daarbij was hij een goed vader, vooral voor mij. Hij had mij heel teeder lief; maar hij hield ook van zijn vermaken, en andere neigingen hadden de vaderlijke genegenheid eenigszins doen verflauwen, sedert ik ver van hem leefde. Te Noyon was hij hertrouwd; en ofschoon zijn vrouw niet meer op een leeftijd was, om mij broertjes te bezorgen, had zij echter bloedverwanten: dat gaf een andere familie, andere bemoeiingen, een nieuw gezin, dat niet zoo dikwijls meer aan mij her-

innerde. Mijn vader werd oud, en had geen bezittingen om zijn ouderdom te steunen. Mijn broer en ik, hadden van mijn moeder eenig bezit, waarvan gedurende onze afwezigheid, mijn vader de opbrengst moest toebehooren. Deze gedachte drong zich niet rechtstreeks aan hem op, en belette hem niet, zijn plicht te doen; maar zij werkte heimelijk, zonder dat hij het zelf merkte, en deed soms zijn ijver verslappen, dien hij anders verder zou hebben gedreven. Ziedaar, geloof ik, waarom hij, na mij eerst op het spoor te hebben gevolgd tot Annecy, mij niet volgde tot Chambéry, waar hij voor zijn geweten zeker was mij te achterhalen. Ziedaar ook, waarom ik, die hem sedert mijn vlucht dikwijls was gaan opzoeken, steeds vaderlijke liefkozingen van hem ontving, maar zonder ernstige pogingen om mij bij zich te houden. Dit gedrag van een vader, wiens deugd en teederheid ik zoo goed heb leeren kennen, heeft mij tot zelfbeschouwingen gebracht, die er niet weinig toe hebben bijgedragen om mijn hart gezond te houden. Ik heb er dezen grooten zederegel, de eenige misschien die in de praktijk gebruikt kan worden, uit getrokken, om die omstandigheden te vermijden, waarbij onze plicht tegenovergesteld is aan onze belangen, en die ons in andermans kwaad ons geluk doen zien, overtuigd dat men in zulke omstandigheden, hoe oprecht de liefde tot de deugd, waarmee men zich er in begeeft, ook zij, vroeg of laat verslapt zonder het te merken en inderdaad onrechtvaardig en slecht wordt, zonder te hebben opgehouden in wezen goed en rechtvaardig te zijn.

Deze stelregel, diep in mijn hart gegrift en ofschoon een beetje laat, in mijn gansche gedrag toegepast, is één van die, welke mij bij het publiek en vooral onder mijn kennissen het meest zonderlinge en zotte voorkomen hebben gegeven. Men heeft mij beticht van zonderling te willen zijn en anders dan de anderen te willen doen. In werkelijkheid dacht ik er in het geheel niet aan noch om te doen als de anderen, noch anders

dan zij. Ik wenschte oprecht te doen wat goed was. Ik onttrok mij uit alle macht aan omstandigheden, die mij een belang deden hebben tegenovergesteld aan dat van een ander mensch, en bijgevolg een heimelijk hoewel niet gewild verlangen naar het ongeluk van dien mensch.

Twee jaar geleden wilde mylord Maréchal mij in zijn testament zetten. Ik verzette mij daartegen uit alle macht. Ik gaf hem te kennen, dat ik mij voor niets ter wereld in het testament van wie ook gezet zou willen zien en nog veel minder in het zijne. Hij gaf toe; nu wil hij mij een lijfrente geven en ik verzet er mij niet tegen. Men zal zeggen dat ik welvaar bij die verandering: dat kan zijn. Maar o, mijn weldoener en vader, als ik het ongeluk heb u te overleven, dan weet ik dat ik door u te verliezen alles te verliezen heb en niets te winnen.

Dit is volgens mij de goede wijsgeerigheid, de eenige, die werkelijk past bij het menschelijk hart. Ik doordring mij elken dag meer van haar grondige deugdelijkheid en ik heb haar in mijn laatste geschriften van alle kanten bekeken: maar het publiek, dat wuft is, heeft ze daarin niet weten op te merken. Indien ik de voleindiging van deze onderneming lang genoeg overleef, om een andere te hervatten, dan stel ik mij voor in het vervolg van den Emile een zoo bekoorlijk en treffend voorbeeld van dienzelfden stelregel te geven, dat mijn lezer gedwongen zal zijn er op te letten. Maar genoeg overpeinzingen voor een reiziger; het is tijd mijn weg te vervolgen.

Ik legde dien aangenamer af dan ik had kunnen verwachten, en mijn vlegel was niet zoo lomp als hij er uitzag. Geen enkel ongeval verstoorde mijn reis; ik verkeerde in de gelukkigste gesteldheid van lichaam en geest, waarin ik ooit in mijn leven geweest ben. Jong, krachtig, kerngezond, onbekommerd en vol vertrouwen in mijzelven en in de anderen, was ik in dat korte maar kostelijke levensoogenblik, waarin de stuwende

volheid daarvan ons wezen door al onze gewaarwordingen als het ware doet uitzetten, en waarin de bekoring van ons bestaan de gansche natuur in onze oogen schooner doet zijn. Mijn zoete onrust had iets tot voorwerp dat haar minder dolend maakte en dat mijn verbeelding vastlegde. Ik beschouwde mij als het werk, de leerling, de vriend, bijna als de minnaar van mevrouw de Warens. De heuschheden die zij mij gezegd had, de liefkoozinkjes die zij mij had gegeven, de zoo teedere belangstelling die zij in mij scheen te hebben, haar bekoorlijke blikken die mij vol liefde leken, omdat ze mij die inboezemden: dit alles gaf mijn gedachten voedsel onder het loopen en deed mij heerlijk droomen. Geen vrees, geen twijfel aan mijn lot verstoorden deze mijmeringen. Mij naar Turijn zenden, dat was volgens mij, zich verbinden om mij er te doen bestaan, om mij daar een behoorlijke betrekking te bezorgen. Ik had geen zorg meer om mijzelven; anderen hadden die zorg op zich genomen. Ik liep dus licht, ontheven van dien last; jeugdige wenschen, betooverende hoop, schitterende plannen vervulden mijn ziel. Al de dingen die ik zag, schenen mij waarborgen voor mijn aanstaand geluk. In de huizen dacht ik mij landelijke festijnen, in de weiden dartele spelen, langs het water baden, wandelingen, vischpartijen; aan de boomen heerlijke vruchten, onder hun schaduw wulpsche vrijages; in de bergen kommen melk en room, een bekoorlijk nietsdoen, vrede, eenvoud, het genot van te gaan zonder te weten waarheen. Kortom, niets trof mijn oog, zonder mijn hart eenige genotsbekoring te geven. De grootheid, de verscheidenheid, de wezenlijke schoonheid van het schouwspel maakten deze bekoring waardig voor de rede; zelfs de ijdelheid mengde er haar prikkel in. Zoo jong naar Italië te gaan, reeds zoover geweest te zijn, Hannibal over de bergen te volgen, scheen mij een roem, boven mijn leeftijd verheven. Voeg bij dit alles veelvuldige en goede pleisterplaatsen, een stevigen eetlust en

het geld om dien te bevredigen: want het was werkelijk niet de moeite waard daar in te verzuimen, en bij het maal van mijnheer Sabran maakte het mijne geen verschil.

Ik herinner mij niet, in mijn gansche leven, een tusschentijd gehad te hebben die meer volkomen vrij was van moeite en zorgen, dan de zeven of acht dagen die wij over dezen tocht deden: want de tred van mevrouw Sabran waarnaar wij de onze moesten regelen, maakte er niet meer dan een lange wandeling van. Deze herinnering heeft bij mij den levendigsten zin achtergelaten voor alles wat daarop betrekking heeft, vooral voor bergen en voetreizen. Slechts in mijn mooie dagen heb ik te voet gereisd, en steeds met innig genot. Weldra hebben plichten, zaken, mee te dragen reisgoed mij genoodzaakt de mijnheer te spelen en rijtuigen te nemen; knagende zorgen, moeilijkheden, ongemak, stegen met mij daarin; en terwijl ik vroeger op mijn reizen slechts het genoegen van het gaan voelde, heb ik van toen af nog slechts de behoefte gevoeld om aan te komen. Te Parijs heb ik langen tijd uitgekeken naar twee kameraden, die denzelfden zin hadden als ik, en die ieder vijftig goudstukken uit hun beurs, en een jaar van hun tijd zouden willen offeren, om te voet een rondreis te maken door Italië, zonder andere uitrusting dan een jongen die onzen reiszak zou dragen. Velen hebben zich aangeboden, schijnbaar verrukt over dit plan, terwijl zij het inderdaad voor een luchtkasteel hielden, waarover men babbelt in den omgang, zonder het werkelijk te willen uitvoeren. Ik herinner me dat ik met Grimm en Diderot hartstochtelijk over dit plan sprak en hun er eindelijk liefhebberij in deed krijgen. Ik geloofde dat de zaak nu eens in orde was; maar alles kwam hier op neer, dat men een reis wilde maken op papier, waarbij Grimm niets zoo leuk vond als om Diderot veel goddeloosheden te laten begaan en mij in diens plaats in de kettergevangenis te laten stoppen.

Mijn spijt dat ik zoo gauw in Turijn aankwam werd verzacht door het genoegen een groote stad te zien en door de hoop er weldra een mij waardige plaats in te nemen. Want de roes der eerzucht steeg mij al naar het hoofd; ik vond mij reeds oneindig ver verheven boven mijn vroegeren leerjongensstaat, weinig voorzag ik dat ik daar weldra ver beneden zou zijn.

Alvorens verder te gaan, ben ik verplicht den lezer mijn verontschuldiging aan te bieden of mij te rechtvaardigen, zoowel wegens de kleine bizonderheden waarin ik zooeven getreden ben, als over die waarin ik me in het vervolg zal begeven en die in zijn oog niets belangrijks hebben.

Nu ik het ondernomen heb mij in mijn geheel aan het publiek te toonen, moet niets van mij daarvoor duister of verborgen blijven; ik moet het steeds voor oogen blijven; het volge mij in al de afdwalingen van mijn hart, in al de verborgen hoekjes van mijn leven; geen enkel oogenblik verlieze het mij uit het oog uit vrees dat wanneer het in mijn verhaal de minste gaping, de minste leemte zou vinden en zich zou afvragen: „wat heeft hij dien tijd gedaan" het mij niet beschuldige niet alles te hebben willen zeggen. Ik stel mij genoeg bloot aan de boosaardigheid der menschen door hetgeen ik verhaal, dan dat ik daaraan nog meer vat zou geven, door mijn stilzwijgen.

Mijn spaarduitje was op; ik had gebabbeld en mijn onbezonnenheid was voor mijne geleiders niet geheel zonder nut. Mevrouw Sabran zag kans mij zelfs een met zilver belegd bandje afhandig te maken, dat mevrouw de Warens mij gegeven had voor mijn degentje en dat ik meer dan al het andere betreurde; het degentje zelf zou in hun handen gebleven zijn als ik minder hardnekkig was geweest. Onderweg hadden zij mij trouw vrij gehouden; maar zij hadden mij niets gelaten. Ik kom in Turijn aan, zonder kleeren, geld of linnengoed en aan mijn verdienste alleen liet ik, nauwkeurig gesproken,

al de eer over van het fortuin dat ik zou maken.

Ik had brieven en bezorgde die; en dadelijk werd ik naar het catechisanten-gesticht geleid, om er onderricht te worden in den godsdienst waarvoor men mij mijn levensonderhoud verkocht. Bij het binnenkomen zag ik een groote deur met ijzeren tralies, die zoodra ik er door was, achter mijn hielen op slot werd gedaan. Dit begin scheen mij meer indrukwekkend dan aangenaam en begon mij te denken te geven, toen men mij een vrij groot vertrek deed binnen gaan.

Als eenig meubelstuk zag ik er achter in de kamer een houten altaar, waarboven een groot kruisbeeld hing, en rondom, vier of vijf stoelen eveneens van hout die gewreven schenen te zijn, maar die slechts glommen door het vele gebruiken en schuren. In deze vergaderzaal waren vier of vijf afschuwelijke boeven, mijn medeleerlingen, en die eerder duivelsdienaars leken dan menschen die er naar dongen, Godskinderen te worden. Twee dier schelmen waren Slowaken die zich voor Joden en Mooren uitgaven en zooals zij mij bekenden, hun leven sleten met Italië en Spanje af te loopen, terwijl zij het Christendom omhelsden en zich lieten doopen, overal waar de opbrengst daarvan de moeite loonde. Men opende een andere deur die een groot balkon dat uitzag op den hof, in tweeën deelde. Door deze deur kwamen onze zusters de vrouwelijke catechisanten binnen, die zooals ik, zich zedelijk zouden hernieuwen, niet door den doop maar door een plechtige afzwering. Het waren wel de grootste morsebellen en de gemeenste straatmeiden die ooit de schaapskooi des Heeren verpest hebben. Een enkele leek mij aardig en vrij belangwekkend. Zij was ongeveer van mijn leeftijd, misschien een of twee jaar ouder. Zij had schelmsche kijkers, die soms de mijne ontmoetten. Dat boezemde mij eenig verlangen in, kennis met haar te maken; maar gedurende de twee maanden dat zij nog in dit huis waar zij sedert drie maanden was, bleef, was het mij volstrekt onmogelijk

haar aan te spreken, zoozeer was zij aan onze oude gevangenbewaarster aanbevolen en werd ze achtervolgd door de vrome zendeling die met meer ijver dan spoed aan haar bekeering werkte. Ofschoon zij daar niet naar uitzag, moest zij wel uiterst dom zijn, want geen onderricht heeft nooit langer geduurd. De godvruchtige man vond haar maar steeds niet in staat om af te zweren. Maar haar opsluiting verveelde haar en ze zeide dat zij er uit wilde, christin of niet.

Men moest haar aan haar woorden houden terwijl ze er nog in toestemde dat te zijn, uit vrees dat zij weerspannig worden en het niet meer willen zou.

De kleine gemeente werd verzameld ter eere van den nieuw aangekomene. Men gaf ons een korte vermaning: mij om mij aan te sporen te beantwoorden aan de genade die God mij bewees; den anderen om ze uit te noodigen voor mij te bidden en mij door hun voorbeeld te stichten. Daarna keerden onze maagden binnen haar opsluiting terug en kreeg ik volop tijd mij te verwonderen over die waarin ik mij bevond.

Den volgenden morgen verzamelde men ons weer voor het onderwijs; en toen begon ik voor de eerste maal na te denken over den stap dien ik doen ging en over de gedragingen die mij daartoe gebracht hadden. Hoe meer ik daaraan dacht hoe verontwaardigder ik op mijzelven werd; en ik jammerde over het lot dat mij zoover gebracht had, alsof dat lot niet mijn werk was geweest. Bij oogenblikken werden deze overdenkingen zoo sterk, dat ik zeker ontvlucht zou zijn indien ik de deur een oogenblik open had gevonden. Maar dat was me niet mogelijk en evenmin bleef dit besluit sterk in mij leven. Teveel geheime verlangens bestreden het om het niet te overwinnen. Trouwens de hardnekkigheid van mijn voornemen niet meer naar Genève terug te keeren, de schaamte, de moeilijkheid zelfs om de bergen weer over te trekken, de verlegenheid mij ver van mijn land te weten, zonder vrienden, zonder hulpbronnen; dit alles

droeg er toe bij, mij mijne gewetenswroegingen als een laat berouw te doen beschouwen; ik deed alsof ik mij hetgeen ik gedaan had verweet, om hetgeen ik doen ging te verontschuldigen. Door de tekortkomingen van het verleden te verergeren, beschouwde ik de toekomst als het noodzakelijk gevolg daarvan. Ik zei niet tot mezelf: „niets is nog gedaan en je kunt onschuldig zijn als je wilt" maar: „jammer om de misdaad waaraan je je hebt schuldig gemaakt en die je je in de noodzakelijkheid gesteld hebt te voleindigen."

Inderdaad welke zeldzame zielskracht moest ik op mijn leeftijd niet hebben om alles wat ik tot nu toe had kunnen beloven of doen hopen, te herroepen; om de ketens die ik mij bezorgd had te breken, om stoutmoedig te verklaren, dat ik den godsdienst mijner vaderen wilde houden, op gevaar af van alles wat ervan zou kunnen komen. Deze kracht ging mijn leeftijd te boven en het is niet zeer waarschijnlijk dat die tot een goed gevolg zou hebben geleid. De zaken waren te ver gevorderd dan dat men er zich door te schande wilde laten maken; en hoe grooter mijn tegenstand zou zijn geweest, hoe meer men zich tot plicht zou hebben gesteld dien te overwinnen.

De drogreden die mij in het verderf stortte is die van de meeste menschen, welke klagen dat het hun aan kracht ontbreekt, wanneer het reeds te laat is om die te gebruiken. De deugd valt ons slechts zwaar door onze eigen schuld; en wilden wij steeds wijs zijn, wij zouden zelden deugdzaam behoeven te zijn. Maar gemakkelijk te overwinnen neigingen slepen ons zonder tegenstand mee; wij geven toe aan lichte verzoekingen waarvan wij het gevaar minachten. Ongemerkt vervallen wij in gevaarlijke omstandigheden, waarvoor wij ons gemakkelijk konden vrijwaren, maar waaruit wij ons niet meer kunnen redden, zonder heldhaftige pogingen die ons afschrikken, en wij vallen ten slotte in den afgrond en zeggen tot God: „waarom hebt Gij mij zoo zwak ge-

maakt?" Maar in weerwil van ons, antwoordt hij aan ons geweten: „ik heb je te zwak gemaakt om uit den afgrond te komen, omdat ik je sterk genoeg heb gemaakt om er niet in te vallen."

Toen ik eindelijk voldoende onderricht was, en voldoende voorbereid naar den zin van mijn meesters, werd ik in processie naar de aartsbisschoppelijke kerk te St. Jean geleid om er een plechtige afzwering te doen en er de bijkomstige ceremoniën van den doop te ontvangen, hoewel men mij niet inderdaad herdoopte; maar daar het ongeveer dezelfde ceremoniën zijn, dient dit om het volk te overtuigen dat protestanten geen christenen zijn.

Dit was niet alles: ik moest vervolgens naar het Kettergerecht gaan om er aflaat voor de misdaad van ketterij te krijgen en in den schoot der kerk terug te komen met dezelfde ceremoniën waaraan Henri IV door zijn afgezant werd onderworpen.

Toen dit alles afgeloopen was, zette men mij op het oogenblik waarop ik, zooals ik gehoopt had, dacht eindelijk ergens een plaats te zullen krijgen, met iets meer dan twintig franken in klein geld, die de inzameling voor mij had opgeleverd, de deur uit. Men drukte mij op het hart als een goed christen te leven, trouw te zijn aan de genade; men wenschte mij goed geluk, men sloot de deur achter mij en alles was uit.

Zoo vervlogen in een oogenblik al mijn groote verwachtingen en er bleef mij van den baatzuchtigen stap dien ik daar begaan had, niets over dan de herinnering tegelijkertijd afvallige en slachtoffer te zijn geweest.

Het is gemakkelijk te begrijpen welk een plotselinge ommekeer in mijn denkbeelden moest plaats vinden, toen ik mij van mijn schitterende toekomstplannen in de meest volmaakte armoede zag vervallen en ik na 's morgens beraadslaagd te hebben over de keus van het paleis dat ik zou bewonen, mij 's avonds genoopt zag op straat

te overnachten. Men zal meenen dat ik begon met mij over te geven aan een wanhoop die des te smartelijker was, omdat het berouw over mijn fouten nog aangewakkerd moest worden door het verwijt dat al mijn ongeluk mijn eigen werk was. Niets van dit alles. Voor den eersten keer in mijn leven was ik gedurende meer dan twee maanden opgesloten geweest. Het eerste gevoel dat ik ondervond was dat van de vrijheid die ik herwonnen had. Na een lange slavernij weer meester geworden van mezelf en van mijne handelingen, zag ik mij te midden van een groote stad met overvloed van hulpbronnen, vol lieden van stand door wie ik ongetwijfeld om mijn kundigheden en mijn verdienste ontvangen zou worden zoodra zij mij zouden kennen. Bovendien had ik allen tijd om te wachten en twintig franken die ik op zak had leken mij een onuitputelijken schat.

Ik kon er naar vrijen wil over beschikken zonder iemand rekenschap te geven. Het was de eerste keer dat ik me zoo rijk had bevonden. Verre van mij aan ontmoediging en tranen over te geven, veranderde ik slechts van hoop, en de eigenliefde verloor daar niets bij. Nooit voelde ik mij zoo vol vertrouwen en zekerheid; ik geloofde dat mijn fortuin al gemaakt was en ik vond het mooi dat alleen aan mijzelf te danken te hebben.

Het eerste wat ik deed was mijn nieuwsgierigheid bevredigen door de geheele stad rond te gaan al was het alleen maar om mijn vrijheid door een daad te uiten. Ik ging kijken naar het opkomen van de wacht; ik had veel pleizier in de militaire instrumenten: ik volgde de processies, ik hield van het gezang der priesters waarbij de bassen de hoofdmelodie zongen. Ik ging het paleis des konings zien: ik naderde het met vrees; maar toen ik er andere menschen zag binnengaan, deed ik als zij; men liet mij gaan. Misschien dankte ik die gunst aan het pakje dat ik onder den arm droeg. Hoe dit ook zij, het

gaf mij een hoogen dunk van mijzelven dat ik me in dat paleis bevond; reeds beschouwde ik mij bijna als een bewoner daarvan. Eindelijk werd ik moe van het vele gaan en komen; ik had honger; het was warm: ik ging bij een verkoopster van melkkost binnen; men gaf mij „giuncà" (gestolde melk) en met twee stokjes van dat uitstekende brood van Piémont dat ik liever heb dan elk ander, had ik voor mijn vijf vierduitstukken een van de beste maaltijden die ik in mijn leven gehad heb.

Ik moest een onderkomen zoeken. Daar ik reeds genoeg Piemontaansch kende om mij verstaanbaar te maken, was dat niet moeilijk te vinden en ik was zoo voorzichtig dat meer naar mijn beurs dan naar mijn smaak te kiezen. In de Po-straat wees men mij de vrouw van een soldaat die een halven stuiver per nacht nam van knechten die buiten betrekking waren. Ik vond bij haar een leeg bed en ging daar wonen. Ze was jong en pas getrouwd ofschoon ze al vijf of zes kinderen had. Wij sliepen allen in dezelfde kamer, de moeder, de kinderen en de slapers en dat bleef zoo zoolang ik bij haar woonde. Voor de rest was het een beste vrouw die vloekte als een koetsier, met kleeren die altijd in de war waren en ongekamde haren, maar zacht van hart, gedienstig; ze kreeg vriendschap voor me en was mij zelfs van nut.

Eenige dagen bracht ik door met me uitsluitend over te geven aan het genot van de onafhankelijkheid en van de nieuwsgierigheid. Ik dwaalde rond, binnen en buiten de stad, al snuffelend en alles bezoekend wat mij nieuw en merkwaardig scheen; en alles was dit, voor een jongen man die pas uit zijn negorij kwam en nog nooit een hoofdstad gezien had. Ik ging vooral zeer stipt naar het hof en ik woonde geregeld iederen morgen de koninklijke mis bij. Ik vond het mooi, mij met dien vorst en zijn gevolg in dezelfde kapel te bevinden; maar mijn hartstocht voor muziek, die zich begon te openbaren, had meer aandeel in den ijver van mijn bezoeken dan

de praal van het hof, die daar zij spoedig afgekeken en steeds dezelfde is, niet lang treft.

Ofschoon ik zeer zuinig leefde raakte mijn beurs ongemerkt uitgeput. Die zuinigheid was trouwens minder het gevolg van voorzichtigheid dan van een eenvoud van smaak die de gewoonte van welvoorziene tafels zelfs heden geenszins verminderd heeft. Ik kende en ken nog geen beter onthaal, dan een landelijken maaltijd. Met melkkost, eieren, groenten, kaas, bruinbrood en tamelijken wijn, is men er altijd zeker van mij te vergasten; mijn goede eetlust zal de rest doen, wanneer een hofmeester en lakeien mij niet verzadigen met hun hinderlijken aanblik.

Ik had toen veel betere maaltijden met zes of zeven halve stuivers kosten, dan ik ze sedert voor zes à zeven franken gehad heb. Ik was dus sober, omdat ik niet in verzoeking kwam het niet te zijn; en dan heb ik nog ongelijk dat alles soberheid te noemen, want ik zocht daarbij het grootst mogelijke zingenot. Mijn peren, mijn giuncà, mijn kaas, mijn broodje en een paar glazen grove wijn van Montferrat, die men wel in plakken kon snijden, maakten me tot den gelukkigste der lekkerbekken. Maar met dit alles kon men toch door twintig franken heenkomen. Dat merkte ik duidelijker, van dag tot dag: en ondanks de onbezonnenheid van mijn leeftijd steeg mijn ongerustheid ontrent de toekomst tot ontzetting toe. Van al mijn luchtkasteelen bleef slechts dit over: om een bezigheid te vinden waarvan ik zou kunnen leven; en dat was dan nog niet gemakkelijk te verwezenlijken.

Ik dacht aan mijn vroeger ambacht; maar ik kende het niet genoeg om bij een baas te werken, en bazen zelf waren er in Turijn niet veel. Ik nam dus het besluit mij in afwachting van beter, winkel aan winkel te gaan aanbieden om een cijfer of wapenteekenen op vaatwerk te graveeren, in de hoop de menschen met het goedkoope te verlokken door de betaling aan hen over te

laten. Dit middel was niet erg gelukkig. Bijna overal werd ik afgescheept; en wat ik te doen vond was zoo weinig dat ik er nauwelijks eenige maaltijden mee verdiende. Maar op een dag toen ik nogal vroeg in den ochtend door de Contrà Nova ging zag ik door de ruiten van een uitstalkast een jonge koopvrouw zoo bevallig en aantrekkelijk, dat ik ondanks mijn bedeesdheid voor vrouwen, niet aarzelde binnen te gaan en haar mijn kleine kunst aan te bieden. Zij wees me niet af, liet mij plaats nemen, mijn geschiedenis vertellen, ze beklaagde me, zei me dat ik moed zou houden en dat de goede christenen mij niet in den steek zouden laten; terwijl zij bij een goudsmid in de buurt de gereedschappen die ik zeide noodig te hebben liet halen, ging zij vervolgens in de keuken en bracht mij zelve een ontbijt. Dat begin scheen mij goeds te beloven; het vervolg loochenstrafte het niet. Zij scheen tevreden over mijn werk en nog meer over mijn gebabbel toen ik een beetje op mijn gemak was gekomen; want zij zag er schitterend en opgeschikt uit en ondanks haar lieftallig uiterlijk had die praal mij eerbied afgedwongen. Maar haar ontvangst, die vol vriendelijkheid was, haar medelijdende toon, haar zachte, streelende manieren zetten me spoedig op mijn gemak. Ik zag dat ik slaagde en dat deed me nog beter slagen. Maar ofschoon een Italiaansche en te mooi om niet een beetje koket te zijn, was zij toch zoo zedig en ik zoo bedeesd, dat de zaak moeilijk zoo gauw haar beslag kon krijgen.

Men liet ons niet den tijd het avontuur tot een eind te brengen. Maar de herinnering aan de korte oogenblikken die ik bij haar heb doorgebracht, is mij er des te aangenamer om; en ik kan zeggen dat ik daarin de zoetste zoowel als de zuiverste genietingen der liefde in haar eersten bloei heb geproefd.

Het was een erg pittige brunette, maar wier vurigheid verzacht werd door den goeden aard die uit haar lief gezicht sprak.

Zij heette Mme. Basile. Haar man, die ouder dan zij en vrij jaloersch was, liet haar gedurende zijn reizen onder de hoede van een bediende, te knorrig om verleidelijk te zijn, maar die toch voor zich aanspraken maakte, waarvan hij alleen blijk gaf door zijn slecht humeur. Hij werd erg knorrig op mij, ofschoon ik hem graag fluit hoorde spelen, wat hij vrij goed deed. Deze nieuwe Egisthe gromde steeds wanneer hij mij bij zijn dame zag binnengaan; hij behandelde me met een minachting, die zij hem stevig vergold. Het scheen zelfs of zij er behagen in schiep, mij in zijn tegenwoordigheid te liefkoozen, om hem te kwellen; en ofschoon dit soort wraak zeer naar mijn smaak was, zou het dit onder vier oogen nog veel meer zijn geweest. Maar zoover ging zij daar niet mee, of, het was tenminste niet op dezelfde manier. Hetzij ze me te jong vond, hetzij ze de eerste stappen niet dorst doen, of dat ze in ernst braaf wilde zijn, dan had ze een soort ingetogenheid die niet afstootte, maar die mij bedeesd maakte zonder dat ik wist waarom. Ofschoon ik voor haar niet dien even oprechten als teederen eerbied had, dien ik voor mevrouw de Warens had, voelde ik meer vrees en veel minder gehoorzaamheid. Ik was verlegen, ik beefde: ik dorst haar niet aanzien, dorst geen adem te halen in haar bijzijn: en toch vreesde ik het meer dan den dood, mij van haar te verwijderen. Ik verslond met begeerige blikken alles wat ik ongemerkt kon bekijken, de bloemen op haar japon, den top van haar aardig voetje, een strookje stevigen, blanken arm, dat tusschen haar handschoen en haar mouw-rand te voorschijn kwam, en dat wat soms tusschen den omtrek van haar hals en haar doekje te zien was. Elk ding verhoogde den indruk van de andere dingen. Door het vele kijken naar wat ik zien kon en zelfs naar wat verder lag, werden mijn oogen beneveld, mijn borst beklemd; het kostte mij veel moeite mijn ademhaling, die ieder oogenblik meer belemmerd werd, te regelen en alles wat ik doen kon

was, lange, gedempte zuchten te slaken, die zeer hinderlijk waren in de stilte, waarin wij ons nogal dikwijls bevonden. Gelukkig, naar het me toescheen, merkte mevrouw Basile, die met haar handwerkje bezig was, het niet. Toch zag ik soms uit een soort medegevoel haar halsdoekje vrij vaak zwellen. Deze gevaarlijke aanblik bracht me heelemaal van de wijs, en wanneer ik op het punt stond me aan mijn vervoering over te geven, dan voegde ze mij op kalmen toon een paar woorden toe, die mij terstond weer tot mezelf brachten.

Op die manier zag ik haar verscheidene keeren alleen zonder dat ooit een woord, een gebaar of zelfs een te veel zeggende blik, de minste verstandhouding tusschen ons liet blijken. Deze voor mij zeer kwellende toestand was mij toch een bron van genot, en in de eenvoud mijns harten kon ik mij nauwelijks voorstellen, waarom ik zoo gekweld werd. Die oogenblikjes van samenzijn schenen haar evenmin te mishagen, tenminste zij gaf er vrij dikwijls gelegenheid toe; wat van haar kant een tamelijk overbodige zorg was, gezien het gebruik dat zij ervan maakte en dat zij er mij van liet maken.

Op een dag toen zij, verveeld door de malle twistgesprekken van den bediende, naar haar kamer was gegaan, haastte ik mij, mijn kleine taak af te maken in het winkelvertrek waar ik was, en volgde haar. De deur van haar kamer stond op een kier; ik ging er ongemerkt binnen. Zij borduurde bij een venster, en voor zich had zij den kant van de kamer, die tegenover de deur was. Zij kon me niet zien binnenkomen, noch mij hooren, door het geraas dat karren in de straat maakten. Zij kleedde zich altijd goed: dien dag was haar tooi op het kokette af. Haar houding was bevallig; haar een weinig gebogen hoofd liet de blankheid van haar hals zien; haar bevallig opgestoken haren waren met bloemen versierd. Over haar heele gezicht lag een bekoring, die ik den tijd had op te nemen,

en die me buiten mij zelve bracht. Bij den ingang van de kamer wierp ik mij op de knieën, en strekte met hartstochtelijk gebaar de handen naar haar uit, zeker, dat ze me niet hooren kon, en zonder te denken, dat ze me zien kon; maar bij den schoorsteen was een spiegel, die me verraadde. Ik weet niet welken indruk die vervoering op haar maakte: ze keek volstrekt niet naar mij, sprak heelemaal niet tot me; maar zij wendde het hoofd half om en wees mij met een enkele vingerbeweging de mat aan haar voeten. Opspringen, een kreet slaken, naar de plaats snellen die zij mij gewezen had, was voor mij slechts één ding.

Maar, wat men niet gelooven zou, in dien toestand dorst ik niets verder te ondernemen, noch een enkel woord te zeggen, noch de oogen naar haar op te slaan, noch zelfs haar in een zoo gedwongen houding aan te raken om een oogenblik tegen haar schoot te gaan aanliggen. Ik was sprakeloos, onbewegelijk maar zekerlijk niet kalm: alles in mij verried ontroering, vreugde, dankbaarheid, vurige begeerten, onzeker van doel en bedwongen door den schrik om te mishagen, waaromtrent mijn jonge hart zich niet gerust kon stellen.

Zij scheen noch kalmer dan ik, noch minder bedeesd. Ontlhutst mij daar te zien, ontsteld mij daar te hebben gelokt, ontving ze me niet, maar stootte me ook niet terug, daar ze reeds al het gewicht begon te voelen van een wenk, die ongetwijfeld gegeven was nog voor zij er over had nagedacht. Zij keek niet op van haar handwerkje, zij trachtte te doen of ze me niet aan haar voeten gezien had; maar al mijn onnoozelheid verhinderde mij niet te meenen dat zij mijn verlegenheid deelde, misschien wel mijne verlangens en dat zij weerhouden werd door eenzelfde schaamte als de mijne, zonder dat dit mij kracht gaf die te boven te komen. Daar zij vijf of zes jaar ouder was dan ik, moest, volgens mij, al de durf aan haar kant zijn; en ik zei tot mijzelf, dat zij niet wilde dat ik die had, daar ze niets

deed om de mijne aan te wakkeren. Tot op heden nog vind ik, dat ik juist dacht en zij had voorzeker te veel verstand om niet in te zien dat een nieuweling als ik niet slechts aangemoedigd, maar zelfs ook onderwezen diende te worden.

Ik weet niet hoe dit levendige en sprakelooze tooneeltje geëindigd was, noch hoelang ik in dien belachelijken en zaligen toestand onbeweeglijk gebleven zou zijn, zoo men ons niet gestoord had. In het hevigst van mijn aandoening hoorde ik de deur van de keuken, die aan de kamer grensde waarin wij waren, openmaken en verschrikt met nadruk van stem en gebaar zei Mme. Basile: „Sta op, daar is Rosina." Terwijl ik haastig opstond, greep ik een hand, die zij me toestak, drukte er twee brandende kussen op, en bij de tweede voelde ik dat die bekoorlijke hand een weinig tegen mijn lippen werd gedrukt. Van mijn leven had ik zulk een zoet oogenblik niet; maar de gelegenheid die ik verloren had, kwam niet weerom, en daarbij bleef het met onze jonge liefde.

En misschien blijft het beeld van deze beminnelijke vrouw juist daarom met zoo bekoorlijke trekken in het diepst van mijn hart gegrift. Het is daarin zelfs mooier geworden, naarmate ik de wereld en de vrouwen beter heb leeren kennen. Met hoe weinig ondervinding ook, zou ze het anders hebben aangelegd om een kleinen jongen aan te vuren. Maar zoo haar hart zwak was, het was toch rechtschapen; zij gaf onwillekeurig toe aan de neiging die haar meesleepte; naar alle waarschijnlijkheid was dit haar eerste ontrouw, en ik zou misschien meer moeite gehad hebben haar schaamte te overwinnen dan de mijne. Zonder zoover gekomen te zijn, heb ik bij haar onuitsprekelijke genietingen gesmaakt. Niets van alles wat het bezit van vrouwen mij heeft doen gevoelen kan de twee minuten evenaren, die ik aan haar voeten heb doorgebracht zonder zelfs haar japon te durven aanraken. Neen, er is geenerlei ge-

nieting zooals die, welke een fatsoenlijke vrouw die men bemint, kan geven; bij haar is alles gunst. Een lichte vingerwenk, een hand even zachtjes tegen mijn mond gedrukt, zijn de eenige welwillendheden die ik ooit van Mme. Basile ontving, en de herinnering aan die zoo geringe gunsten brengt me in vervoering wanneer ik er aan denk. Of ik de beide volgende dagen al op een nieuw samenzijn loerde, het was mij onmogelijk de gelegenheid daartoe te vinden, en ik bemerkte van haar kant geen enkele moeite om die te scheppen. Zij had dezelfde houding, niet koeler maar meer ingehouden dan gewoonlijk; en ik geloof dat zij mijne blikken ontweek, uit vrees de hare niet genoeg te kunnen beheerschen. Haar verwenschte bediende was onverdraaglijker dan ooit; hij werd zelfs spottend, hoonend. Hij zei mij, dat ik mijn weg bij de dames zou vinden. Ik vreesde een of andere onbescheidenheid te hebben begaan, en daar ik mij reeds in stille verstandhouding met haar beschouwde, wilde ik een neiging met geheimzinnigheid bedekken, die daar tot nu toe geen bizondere behoefte aan had. Dat maakte er mij omzichtiger in, gelegenheden aan te grijpen, die die neiging te bevredigen hadden; en doordat ik die maar steeds veilig wilde hebben, vond ik er heelemaal geen meer.

Ziehier nog een andere romaneske dwaasheid, waarvan ik me nooit heb kunnen genezen en die, gevoegd bij mijn aangeboren bedeesdheid, de voorspellingen van den bediende veel heeft gelogenstraft. Ik beminde te oprecht, te volmaakt durf ik zeggen, om gemakkelijk gelukkig te kunnen zijn. Nooit waren hartstochten feller en reiner tevens, dan de mijne; nooit was liefde teederder, meer waar, onbaatzuchtiger. Duizendmaal zou ik mijn geluk hebben opgeofferd aan dat van de vrouw, die ik beminde; haar goede naam was mij dierbaarder dan mijn leven, en nooit zou ik, voor al de streelingen van het genot, een oogenblik haar rust op het spel hebben willen zetten. Dat heeft mij bij mijne

ondernemingen zoovele voorzorgen, zooveel geheimhouding, zooveel omzichtigheid doen te pas brengen, dat er nooit een enkele heeft kunnen slagen. Mijn gering succes bij de vrouwen kwam steeds doordat ik ze te zeer beminde.

(De jaloersche man van Mme. Basile jaagt Rousseau terstond na zijn terugkomst weg. Hij treedt nu in dienst bij de gravin de Vercellis, half als lakei, half als gunsteling. Na eenigen tijd sterft zij; en de graaf de la Roque, haar erfgenaam, schenkt Rousseau 30 frank en het nieuwe pak dat hij aan had.)

Och, kon ik hier slechts eindigen met al hetgeen ik omtrent mijn verblijf bij Mme. de Vercellis te zeggen had. Maar hoewel mijn schijnbare toestand dezelfde bleef, verliet ik haar huis niet zooals ik het was binnen getreden. Ik nam er de lange herinnering van de misdaad en den ondragelijken last van de wroeging uit mede, waarmee na veertig jaar mijn geweten nog is bezwaard, en waarvan het bittere gevoel, verre van te verzwakken, in hevigheid toeneemt, naarmate ik ouder word. Wie zou gelooven, dat de misslag van een kind zoo wreede gevolgen kon hebben? Mijn hart is ontroostbaar over deze meer dan waarschijnlijke gevolgen. Misschien heb ik een beminnelijk, fatsoenlijk, achtbaar meisje, dat zeker veel meer waard was dan ik, in smaad en ellende doen omkomen.

Het kan moeilijk anders of het opbreken van een huishouden brengt eenige verwarring in huis en doet veel dingen zoek raken; de trouw van de bedienden en de waakzaamheid van mijnheer en mevrouw Lorenzi was echter zoo groot, dat niets van den boedel ontbrak. Juffrouw Pontal alleen, verloor een roze en zilverkleurig lintje, dat al oud was. Veel andere, betere dingen waren onder mijn bereik: dat lint alleen ver-

lokte me, ik stal het; en daar ik het nauwelijks verstopte, vond men het weldra bij mij. Men wilde weten waar ik het vandaan had. Ik raak van mijn stuk, ik stotter en eindelijk zeg ik blozend, dat Marion het mij gegeven heeft. Marion was een jong meisje uit Maurienne, dat Mme. de Vercellis als keukenmeisje had genomen, toen zij, daar ze geen menschen meer ten eten vroeg, het hare had weggezonden, daar zij meer behoefte had aan goede bouillons dan aan fijne vleeschpasteien. Marion was niet alleen mooi, maar zij had ook een frischheid van teint die men slechts in de bergen vindt, en vooral iets zachts en bescheidens, dat maakte, dat men haar niet kon zien, zonder van haar te houden; een goed meisje bovendien, kuisch en van beproefde trouw. Dat maakte, dat men verrast was toen ik haar noemde. Men had niet minder vertrouwen in mij dan in haar en men oordeelde dat het van belang was na te gaan wie van beiden de deugniet was. Men liet haar komen. Het gezelschap was talrijk, de Graaf de la Roque was er bij. Zij komt, men toont haar het lint: ik beschuldig haar driest; zij blijft onthutst staan, zwijgt, werpt mij een blik toe, die duivels ontwapend zou hebben en dien mijn barbaarsch hart weerstaat. Zij loochent eindelijk met beslistheid, maar zonder drift, spreekt me toe, vermaant mij tot mijzelven te keeren, een onschuldig meisje dat mij nooit kwaad gedaan heeft, niet te onteeren. En ik, met een helsche onbeschaamdheid, bevestig mijn verklaring en houd in haar gezicht vol, dat ze mij het lint gegeven heeft. Het arme meisje begint te huilen, en zegt me slechts deze woorden: „Ach Rousseau, ik geloofde dat ge een goed karakter hadt. Ge maakt me diep ongelukkig, maar ik zou niet in uw plaats willen zijn."

Dat was alles. Zij ging voort zich te verdedigen met evenveel eenvoud als flinkheid, maar zonder zich ooit het minste schimpwoord tegen mij te veroorloven. Deze gematigdheid vergeleken bij mijn beslisten toon, deed

haar schade. Het scheen niet natuurlijk, aan den eenen kant een zóó duivelsche vermetelheid te veronderstellen, en aan den anderen een zoo engelachtige zachtheid. Men scheen niet tot een bepaalde beslissing te komen, maar het vooroordeel was ten mijnen gunste. In de drukte waarin men verkeerde, gaf men zich niet den tijd om de zaak uit te vorschen; en de graaf de la Roque, terwijl hij ons beiden wegzond, vergenoegde zich met te zeggen, dat het geweten van den schuldige de onschuldige genoeg zou wreken. Zijn voorspelling is niet ijdel geweest: geen enkelen dag, dat zij geen werkelijkheid wordt.

Ik weet niet wat er van het slachtoffer van mijn laster geworden is, maar het is niet waarschijnlijk, dat zij daarna gemakkelijk een betrekking gevonden heeft. In elk geval nam zij een afschuwelijke aantasting van haar eer mee. De diefstal was slechts een kleinigheid, maar het was toch een diefstal, en, wat erger is, aangewend om een jongen knaap te verleiden; de leugen en de hardnekkigheid eindelijk lieten niets meer te hopen van haar in wie zoovele ondeugden vereenigd waren. De ellende en de verlatenheid beschouw ik zelfs niet als het grootste gevaar waaraan ik haar heb blootgesteld. Wie weet waartoe, op haar leeftijd, de ontmoediging van de gesmade onschuld haar heeft kunnen brengen. En waar de wroeging haar ongelukkig te hebben kunnen maken onverdragelijk is, kan men denken hoe deze is: die, dat ik haar misschien slechter heb gemaakt dan mijzelf.

Die wreede herinnering verontrust mij somtijds, en schokt mij zoozeer, dat ik in mijn slapelooze nachten dat arme meisje zie komen, om mij mijn misdaad te verwijten, alsof het pas sinds gisteren was. Zoolang ik rustig geleefd heb, heeft ze mij minder gekweld; maar te midden van een stormachtig leven, ontneemt ze mij den zoetsten troost der onschuldig verdrukten: ze doet me goed gevoelen wat ik meen in een van mijn

werken gezegd te hebben, dat de wroeging inslaapt gedurende een voorspoedig lot, en in tegenspoed grievender wordt. Ik heb het echter nooit van mij kunnen verkrijgen, mijn hart, wat deze bekentenis betreft, tot een vriend uit te storten. In den vertrouwelijksten omgang heb ik dit toch nooit iemand bekend, zelfs niet aan mevrouw de Warens. Alles wat ik heb kunnen doen was te bekennen dat ik mij een gruwelijke daad te verwijten had, maar nooit heb ik gezegd waarin die bestond. Deze last heeft dus tot op heden zonder verlichting mijn geweten bezwaard; en ik kan zeggen dat het verlangen mij daar tot op zekere hoogte van te bevrijden, veel heeft bijgedragen tot het besluit dat ik genomen heb, om mijne bekentenissen te schrijven.

DERDE BOEK

VAN Mevrouw Vercellis heengegaan ongeveer zooals ik er gekomen was, keerde ik naar mijn oude gastvrouw terug, en bleef er vijf of zes weken, gedurende welke mijne gezondheid, jeugd en lediggang mij mijn lichaamsgesteldheid ondragelijk maakten. Ik was onrustig, verstrooid, droomerig; ik huilde, zuchtte, verlangde naar een geluk, waarvan ik geen voorstelling had, en waarvan ik nochtans het gemis voelde. Deze toestand laat zich niet beschrijven; en weinig menschen zelfs kunnen zich dien indenken, omdat het meerendeel deze tegelijk kwellende en heerlijke volheid van leven hebben kunnen voorkomen, die, in de dronkenschap van het verlangen, een voorproef geeft van het genot. Mijn heete bloed vulde mijn geest onophoudelijk met meisjes en vrouwen: maar, daar ik er de goede aanwending niet van voelde, hield ik ze, in gedachten, op dwaze wijze naar mijn lusten bezig, zonder dat ik er iets meer mee te doen wist; en deze gedachten hielden mijn zinnen in een zeer ongemakkelijke bedrijvigheid, waarvan, gelukkigerwijze, zij mij niet leerden, mij te bevrijden. Ik zou mijn leven gegeven hebben, om een kwartier weer een juffrouw Goton te vinden. Maar het was niet meer de tijd, waarin de kinderspelen als vanzelve gingen. De schaamte, die metgezel van het kwade geweten, was met de jaren gekomen; zij had mijn natuurlijke schuchterheid doen groeien tot onoverwinnelijk wordens toe; en nooit, noch in dien tijd noch daarna, heb ik er in kunnen slagen een wellustig voorstel te doen, dat zij, aan wie ik het deed, me niet in zekeren zin had afgedwongen door haar aanhalen; ofschoon ik

wist, dat zij het niet zoo nauw nam, en bijna zeker was, aan het woord gehouden te worden.

Mijn opwinding steeg zoo hoog, dat ik, daar ik mijn begeerte niet tevreden kon stellen, ze door de meest buitensporige handelwijzen aanstookte. Ik ging donkere wegen opzoeken, verborgen hoekjes, waar ik me uit de verte aan de vrouwen kon vertoonen, in den toestand, waarin ik wenschte bij haar te kunnen zijn. Wat zij zagen was niet het oneerbare deel, ik dacht daar zelfs niet aan; het was het belachelijke ding. Het dwaze genoegen dat ik erin vond dat voor haar oogen ten toon te stellen, is onbeschrijfelijk. Er was maar één stap vandaar te doen, om de begeerde bejegening te voelen, en ik twijfel niet of de eene of andere onverschrokkene zou me, indien ik de vermetelheid had gehad te wachten, me in het voorbijgaan het genoegen ervan gegeven hebben. Deze dwaasheid had een ontknooping die ongeveer even vermakelijk was, maar een beetje minder pleizierig voor mij.

Zekeren dag vatte ik post achter in een hof, waarin een put was, waar de meisjes van het huis dikwijls water kwamen halen. Hier achterin was een kleine trap, die door meerdere verbindingen naar kelders leidde. In het donker onderzocht ik deze ondergrondsche gangen, en, daar ik ze lang en duister bevond, meende ik dat ze niet eindigden, en dat ik, indien ik gezien en overvallen mocht worden, daar een verzekerde toevlucht zou vinden. In dit vertrouwen bood ik de meisjes die naar de put kwamen, een meer belachelijk dan verleidelijk schouwspel aan. De verstandigsten veinsden niets te zien; anderen begonnen te lachen; weer anderen achtten zich beleedigd, en maakten opschudding. Ik redde me in mijn schuilplaats: ik werd er achtervolgd. Ik hoorde een mannestem, waarop ik niet gerekend had, en die me verschrikte. Ik verborg me in de ondergrondsche gangen, op gevaar af van er te verdwalen; het lawaai, de stemmen, de stem van den man volgden me steeds. Ik had op

de duisternis gerekend, ik zag licht. Ik sidderde, ik verborg me nog dieper. Een muur bracht me tot staan, en daar ik niet verder kon, moest ik daar mijn lot afwachten. In een oogenblik was ik bereikt, en gegrepen door een grooten man, die een grooten knevel, een grooten hoed, een grooten sabel droeg, gevolgd door vier of vijf, elk met een bezemsteel gewapende oude vrouwen, tusschen welke ik de kleine ondeugd opmerkte, die me had aangegeven, en die me ongetwijfeld in mijn gezicht wou zien. De man met den sabel, vroeg me, terwijl hij me bij den arm beetpakte, op ruwen toon wat ik daar uitvoerde. Men begrijpt dat ik mijn antwoord niet klaar had. Ik herstelde me evenwel; en, om me in dit hachelijk oogenblik te weren, zoog ik een romantischen uitvlucht uit mijn duim, die me goed afging. Ik zei hem op smeekenden toon, medelijden te hebben met mijn leeftijd en mijn omstandigheid, dat ik een jong vreemdeling van hooge afkomst was, wiens hoofd in de war was geloopen; dat ik uit mijn ouderlijk huis was weggeloopen, omdat men mij wilde opsluiten; dat ik verloren was als hij me bekend maakte; maar dat ik, als hij me wel wilde laten loopen, misschien eens deze gunst zou kunnen vergelden. Tegen alle verwachting in maakten mijn woorden en mijn gezicht indruk: de vreeselijke man was erdoor getroffen; en na een vrij korte vermaning liet hij me stilletjes loopen zonder me verder te vragen. Aan den blik waarmee de jonge en de oude vrouwen me zagen weggaan, oordeelde ik, dat de man, dien ik zoo gevreesd had, me heel nuttig geweest was, en dat ik met haar alleen er niet zoo goedkoop zou zijn afgekomen. Ik hoorde ze ik weet niet wat mopperen, waarom ik me geenszins bezorgd maakte; want mits de sabel en de man er zich niet mee bemoeiden, was ik, behendig en kloek als ik was, er zeker van, me gauw van haar knuppels en haar te bevrijden.

Eenige dagen daarna toen ik met een jongen abt, mijn neef, een straat doorging, liep ik bijna met mijn neus

tegen den man met den sabel aan. Hij herkende mij en me spottend nabootsend, zei hij tot mij: „Ik ben een Prins, ik ben een Prins; en *ik* ben een lafbek: maar laat Zijn Hoogheid het niet weer lappen." Hij voegde er niets meer aan toe, en ik maakte me stilletjes uit de voeten, met gebogen hoofd, en terwijl ik hem in mijn hart dankte voor zijn geheimhouding.

Mijn verblijf bij Mevrouw Vercellis had me eenige kennissen bezorgd, die ik aanhield in de hoop dat zij mij van nut konden zijn. Onder anderen ging ik soms een Savoyschen abt bezoeken, mijnheer Gaime genaamd, leermeester der kinderen van den graaf de Mellarède. Hij was nog jong en weinig bekend, maar vol gezond verstand, rechtschapenheid, kennis, en een der eerlijkste menschen die ik gekend heb. Hij was mij van geenerlei hulp voor het doel dat mij tot hem trok: hij had niet genoeg invloed om mij een betrekking te bezorgen; maar ik vond kostbaarder voordeelen bij hem en die mij mijn leven lang nuttig zijn geweest: de lessen van de gezonde zedeleer en van de rechtvaardige redelijkheid. In de opeenvolgende orde van mijn neigingen en denkbeelden was ik altijd te hoog of te laag geweest; Achilles of Thersitus, nu held dan nietsnut. Mijnheer Gaime zorgde ervoor, mij op mijn plaats te zetten en me aan mezelf te toonen zonder me te sparen noch te ontmoedigen. Hij sprak me heel eerlijk over mijn aard en mijn vermogens: maar hij voegde er aan toe, dat hij daar de belemmeringen uit ontstaan zag die me zouden beletten er voordeel van te trekken; zoodat zij, volgens hem, veel minder dienen zouden als trappen om tot het fortuin op te klimmen dan als hulpmiddelen om er zonder te kunnen. Hij gaf mij een ware schildering van het menschelijk leven, waarvan ik slechts valsche voorstellingen had; hij toonde me aan, hoe de wijze mensch, in een ongunstig lot, altijd naar het geluk kan reiken, en hardnekkig stand houden, en om er toe te geraken; hoe er

geen werkelijk geluk is zonder wijsheid, en dat de wijsheid is van alle standen. Hij deed mijn bewondering voor de aanzienlijkheid belangrijk verflauwen door mij te bewijzen, dat zij, die de anderen overheerschen, niet wijzer en niet gelukkiger waren dan deze. Hij zeide me iets, dat me dikwijls weer in herinnering is gekomen, namelijk dat, indien ieder mensch in de harten van alle anderen kon lezen, er meer lieden zouden zijn die wenschten te dalen dan die zouden wenschen te stijgen. Deze opmerking waarvan de waarheid treffend is, en die niets overdrevens heeft, is mij in den loop van mijn leven van groot nut geweest, om mij rustig op mijn plaats te houden. Hij gaf mij de eerste ware voorstellingen van de rechtschapenheid, die mijn hoogdravend vernuft slechts in zijn buitensporigheden gevat had. Hij deed mij voelen dat de geestdrift tot de verheven deugden van weinig nut was onder de menschen, dat men, door zich te hoog op te werpen, aan vallen onderhevig was, dat de geleidelijkheid der kleine, steeds goed vervulde plichten niet minder inspanning vergde dan de heldendaden; dat men er, voor de eer en het geluk, meer nut van trok; en dat het oneindig veel meer waard was, steeds de achting van de menschen te bezitten, dan somtijds hun bewondering.

Ik heb een aanhankelijke ziel, en ik heb mij altijd aan de menschen gehecht, minder naar de mate van het goeds dat zij mij bewezen hebben, dan van hetgeen zij mij hebben willen doen, en daarin bedriegt mijn gevoel mij nooit. Zoo hield ik ook oprecht van mijnheer Gaime; ik was om zoo te zeggen zijn leerling; en dat deed me voor het oogenblik het onschatbare goed, me te doen terugkeeren van de helling van de ondeugd, waarheen mijn lediggang mij sleepte.

Op zekeren dag, dat ik aan niets minder dacht, kwam men mij halen uit naam van den graaf de la Roque. Hij

bracht me bij den graaf de Gouvon, eersten stalmeester van de koningin, en hoofd van het doorluchtige huis van Solar. Het waardige voorkomen van dezen eerbiedwaardigen grijsaard maakte de minzaamheid van zijn ontvangst nog treffender voor mij. Hij ondervroeg me met belangstelling, en ik antwoordde hem oprecht. Dadelijk ging hij naar de markiezin de Breil, zijn schoondochter, en stelde me aan haar voor, daarna aan zijn zoon, den abt de Gouvon. Dit begin scheen me een goed voorteeken. Ik wist er al genoeg van, om te begrijpen, dat men niet zooveel plichtplegingen maakt voor de aanneming van een lakei.

Mijn begin was bewonderenswaardig; ik was van een naarstigheid, een oplettendheid, een ijver, die iedereen bekoorde. De abt Gaime had me verstandiglijk gewaarschuwd, deze eerste drift te matigen, uit vrees dat ze verslappen zou, en dat men dat zou merken. „Uw begin," zei hij, „bepaalt wat men in den regel van u verlangen zal: tracht van nu te sparen, om in het vervolg meer te doen, maar denk erom, nooit minder te doen."

Markies de Breil, een zoon van den graaf de Gouvon, was toen afgezant in Weenen. Er kwam beweging aan het hof, wat zich in de familie deed voelen, en men verkeerde gedurende enkele weken in een beroering, die geen tijd overliet, aan mij te denken. Evenwel, tot daartoe was ik weinig verslapt. Eén ding deed me goed en kwaad, door me verre te houden van alle uiterlijke losbandigheid, maar me voor mijn plichten meer verstrooid te maken.

Jonkvrouw de Breil was een jong meisje ongeveer van mijn leeftijd, welgevormd, tamelijk mooi, heel blank, met diep-zwarte haren en, hoewel bruin, had ze in haar gezicht dat wezen van liefelijkheid der blonde vrouwen, waaraan mijn hart nooit weerstand heeft kunnen bieden.

Ik vergat mezelf niet; ik hield me op mijn plaats; en mijn verlangens leefden zich zelfs niet vrij uit. Ik hield ervan, juffrouw de Breil te zien, haar een paar woorden

te hooren zeggen die van geest, gezond verstand, rechtschapenheid spraken: mijn streven, beperkt tot het genoegen van haar te bedienen, ging niet buiten mijn rechten. Aan tafel zocht ik met oplettendheid naar de gelegenheid, ze te doen gelden. Wanneer haar bediende een oogenblik van haar stoel wegging, zag men mij er oogenblikkelijk postvatten: anders bleef ik tegenover haar; ik zocht in haar oogen, wat zij vragen zou, ik bespiedde het oogenblik, haar bord te verwisselen. Wat zou ik al niet gedaan hebben, opdat zij zich verwaardigen zou, mij iets op te dragen, mij aan te zien, een enkel woord tot me te zeggen! Maar neen: ik had de krenking, niets voor haar te beteekenen; zij merkte zelfs niet dat ik er was. Toch, toen haar broer, die soms aan tafel me wel eens toesprak, me iets ik weet niet wat weinig voorkomends gezegd had gaf ik hem een zoo fijn en zoo wel gekozen antwoord, dat zij het merkte, en haar oogen naar me opsloeg. Deze blik, die kort was, bracht me in vervoering. Den anderen dag deed zich de gelegenheid voor, een tweeden te krijgen, en ik deed er mijn voordeel mee. Men gaf dien dag een grooten maaltijd, waar ik, tot mijn groote verbazing, de hofmeester zag bedienen, met den sabel op zij, en den hoed op. Bij toeval kwam men te spreken over de wapenspreuk van het huis Solar, die op het behangsel stond bij het familiewapen: *Tel fiert qui ne tue pas.* Daar de Piemonteezen gewoonlijk niet doorkneed zijn in het Fransch, vond iemand dat er een spelfout in deze wapenspreuk was, en zei dat in het woord f i e r t geen t hoorde.

De oude graaf de Gouvon stond op het punt te antwoorden; maar daar hij zijn oogen naar mij had opgeslagen, zag hij dat ik glimlachte zonder iets te durven zeggen: hij beval me te spreken. Ik zei toen, niet te gelooven dat die t teveel was, dat f i e r t een oud-Fransch woord was, dat niet van het naamwoord f e r u s: trotsch, dreigend, stamde, maar van het werkwoord f e r i t: het slaat, het wondt; dat alzoo de spreuk

mij voorkwam niet te beteekenen: Wat dreigend is, maar: Wat slaat, doodt niet.

Iedereen keek mij aan, en zag elkaar aan, zonder iets te zeggen. Van zijn leven zag men niet zulk een verbazing. Maar wat mij meer behaagde, was, dat ik op het gezicht van juffrouw de Breil een uitdrukking van voldoening zag. Deze zoo trotsche jonge vrouw verwaardigde zich een tweeden blik naar mij op te slaan, die minstens zooveel waard was als de eerste; vervolgens, terwijl zij haar oogen naar haar grootvader richtte, scheen zij met een soort ongeduld te wachten op den lof, dien hij me verschuldigd was, en dien hij me inderdaad zoo voluit en geheel gaf, en met zulk een tevreden blik, dat de heele tafel zich beijverde haar instemming daarmee te kennen te geven. Dit oogenblik was kort, maar in alle opzichten heerlijk. Het was een van die te zeldzame oogenblikken, die de dingen weer in hun natuurlijken rang zetten, en de verdienste wreken, die door de vernederingen van het toeval verlaagd is. Enkele minuten later verzocht mejuffrouw de Breil me, terwijl ze nogmaals de oogen naar mij opsloeg, op een even schuchteren als innemenden toon, haar wat drinken te geven. Men begrijpt dat ik haar niet wachten liet; maar onder het naderbij komen werd ik door zulk een beving aangegrepen, dat ik, daar ik het glas te vol had geschonken, een deel van het water op het bord en zelfs over haar heen morste. Haar broer vroeg me onbesuisd waarom ik zoo beefde. Deze vraag was niet geschikt, me tot bedaren te brengen, en Mejuffrouw de Breil bloosde tot achter de ooren.

Hier eindigt de roman, waaraan men merken zal, evenals met mevrouw de Basile en in mijn geheele verdere leven, dat ik niet gelukkig ben in den afloop van mijn liefdesgeschiedenissen. Tevergeefs bezocht ik met voorliefde de spreekkamer van mevrouw de Breil: ik kreeg geen enkel bewijs van oplettendheid meer van den kant van haar dochter. Zij ging uit en kwam weer thuis,

zonder mij aan te zien, en ik, ik durfde nauwelijks mijn oogen naar haar op te slaan.

(De verschijning van Bâcle, een kennis uit zijn leerjongenstijd, met wien hij het plan heeft gemaakt, een reisje te maken, is voor Rousseau aanleiding genoeg, zijn bij den graaf de Gouvon allengs verzekerde maatschappelijke toekomst, te laten varen, en zich te doen wegjagen.)

Zou men gelooven, dat men, op bijna negentienjarigen leeftijd, het onderhoud van zijn verdere leven op een leeg fleschje zou grondvesten? Nu, luister.

De abt de Gouvon had mij, eenige weken terug, een tooverfonteintje ten geschenke gegeven, erg mooi, en waar ik uitgelaten mee was. Door dit fonteintje veel te laten werken en veel over onze reis te spreken — meenden wij, die verstandige Bâcle en ik, dat het eene het andere goed van dienst kon zijn en het verlengen. Wat was er in de wereld zoo merkwaardig als een fontein van Héron? Dit beginsel werd de grondslag, waarop wij het gebouw van ons fortuin zetten. Wij moesten, in elk dorp, de boeren om onze fontein verzamelen, en daar zouden de maaltijden en het goede leven ons des te overvloediger in den schoot vallen, daar wij, de een zoowel als de ander, overtuigd waren, dat de levensmiddelen niets kosten aan hen die ze inoogsten, en dat, indien zij er de reizigers niet mee overladen, dit niets dan kwaden wil van hun kant is. Wij stelden ons overal slechts feesten en bruiloften voor, en rekenden, dat, zonder dat we iets behoefden uit te geven dan de lucht van onze longen en het water van onze fontein, deze ons zou vrijhouden in Piemont, in Savoye, in Frankrijk, en de heele wereld door. Wij maakten reisplannen, die geen einde namen, en wij richtten ons eerst naar het noorden, meer om het plezier van de Alpen over te trekken, dan om de veronderstelde

noodzakelijkheid, ten slotte ergens stil te moeten houden.

Zoo was het plan, waarmee ik er op uittrok, terwijl ik zonder spijt mijn beschermer verliet, mijn leermeester, mijn studies, mijn verwachtingen, en de hoop op een bijna verzekerde toekomst, om het leven te beginnen van een echten zwerver. Vaarwel de hoofdstad, vaarwel het hof, de eerzucht, de ijdelheid, de liefde, de mooie vrouwen, en al de groote lotgevallen, welker verwachting mij het vorig jaar hierheen had gebracht. Ik vertrek met mijn fontein en mijn vriend Bâcle, de beurs zuinig gestoffeerd, maar het hart verzadigd van vreugde, en slechts denkend aan deze reizende gelukzaligheid, waartoe ik plotseling mijn schitterende voornemens had begrensd.

Ik maakte nochtans deze buitensporige reis bijna even pleizierig als ik verwacht had, maar niet heelemaal op dezelfde wijze: want hoewel onze fontein in de kroegen eenige oogenblikken de waardinnen en haar meiden vermaakte, wij moesten er bij het weggaan niet minder om betalen. Maar dat bracht ons niet voor het minst in de war, en wij dachten er slechts aan, eerst dan goed van deze hulpbron voordeel te trekken, wanneer we geldgebrek zouden krijgen. Een ongeval hielp ons van die moeilijkheid af: bij Bramant brak de fontein; en het was tijd, want zonder het elkaar te durven zeggen, voelden we, dat ze ons begon te vervelen. Dit ongeluk maakte ons nog vroolijker dan te voren, en wij lachten danig om onze stommiteit, vergeten te hebben, dat onze kleeren en schoenen sleten, of dat wij gemeend hadden ze te kunnen vernieuwen met het laten werken van onze fontein. Wij zetten onze reis even opgewekt voort, als we ze begonnen waren, maar zakten onderwijl een beetje meer rechtuit af naar het eindpunt, waar onze uitgeput rakende beurs ons noodzaakte aan te komen.

Te Chambéry werd ik peinzend, niet om de dwaasheid die ik juist gedaan had, — nooit nam iemand zoo snel of zoo goed zijn besluit omtrent wat gebeurd is —

maar over de ontvangst die mij bij mevrouw de Warens wachtte; want ik beschouwde haar huis letterlijk als mijn ouderlijk huis. Ik had haar mijn komst bij den graaf de Gouvon geschreven; zij wist in welke verhouding ik daar verkeerde, en terwijl zij me daarmee gelukwenschte, had zij me heel wijze lessen gegeven over de manier waarop ik de weldaden die men mij bewees, beantwoorden moest. Zij beschouwde mijn toekomst als verzekerd, zoo ik ze niet door mijn schuld vernietigde. Wat zou zij zeggen als ze me zag aankomen? Het kwam zelfs niet in me op, dat zij haar deur voor me sluiten zou: maar ik was bang voor het verdriet dat ik haar zou aandoen; ik was bang voor verwijten, die harder voor mij waren dan gebrek. Ik besloot alles in stilte te verdragen en alles te doen om haar te bevredigen. Ik zag niets anders in het heelal dan haar alleen: bij haar in ongenade te leven was iets dat niet kon.

Wat mij het meest verontrustte was mijn reismakker, dien ik haar niet ten overvloede op het dak wilde schuiven en van wien ik vreesde mij niet gemakkelijk te kunnen ontdoen. Ik bereidde deze scheiding voor, door den laatsten dag vrij koel met hem om te gaan. De snaak begreep me; hij was meer mal dan dwaas. Ik meende dat hij zich mijn onbestendigheid zou aantrekken, ik had ongelijk; mijn vriend Bâcle bedroefde zich om niets. Nauwelijks hadden we, terwijl we Annecy binnenkwamen, den voet in de stad gezet, of hij zei tot me: „Ziezoo, jij bent thuis", omhelsde me, zei me vaarwel, draaide zich eens op één voet om, en verdween. Ik heb nooit meer van hem hooren spreken. Onze kennismaking en onze vriendschap duurden in het geheel zes weken, maar de gevolgen ervan zullen even lang blijven als ik zelf.

Wat het hart me klopte, toen ik het huis van mevrouw de Warens naderde! Mijn beenen trilden onder me, mijn oogen werden met een vlies bedekt, ik zag niets, ik

hoorde niets, ik zou niemand herkend hebben; ik was genoodzaakt verscheiden keeren stil te staan om te herademen en mijn zinnen weer bijeen te brengen. Was wat me zoodanig ontroerde, de vrees, de hulp niet te krijgen, die ik noodig had? Bezorgt de vrees van honger te sterven zulke angsten op den leeftijd, dien ik had? Neen, neen; ik zeg het met evenveel oprechtheid als trots: nooit, ter eeniger tijd van mijn leven stond het noch aan het belang, noch aan de armoede, mij op te vroolijken of mijn hart te beklemmen. Gedurende mijn oneffen en door zijn wisselvalligheden gedenkwaardig leven vaak zonder onderdak en brood, heb ik steeds den overvloed en de ellende met denzelfden blik bezien. Zoo noodig zou ik hebben kunnen bedelen of stelen als een ander, maar niet in de war geraken omdat ik me daartoe gedrongen zag. Weinig menschen hebben zooveel gezucht als ik, weinigen hebben in hun leven zooveel tranen gestort; maar nooit hebben de armoede noch de vrees ertoe te vervallen, me een zucht doen slaken noch een traan vergieten. Mijn ziel, tegen het toeval bestand, heeft waarlijk geluk noch echten tegenslag gekend dan die welke niet van haar afhangen, en juist toen mij niets voor het noodige ontbroken heeft, heb ik me wel het ongelukkigst van alle stervelingen gevoeld.

Nauwelijks verscheen ik voor mevrouw de Warens' oogen, of haar gezicht stelde me gerust. Ik sidderde bij het eerste geluid van haar stem; ik wierp me aan haar voeten, en in de vervoeringen van de meest levendige vreugde, drukte ik mijn mond op haar hand. Wat haar betreft, ik weet niet of zij van mijn wederwaardigheden afwist, maar ik zag weinig verrassing op haar gezicht, en geenerlei verdriet. „Arme kleine", zei ze tot me op liefkozenden toon, „ben je daar dan weer? Ik wist wel dat je te jong voor die reis was; ik ben erg blij, dat het tenminste niet zoo slecht met je afgeloopen is als ik gevreesd had." Daarna liet ze me mijn geschie-

denis vertellen, die niet lang was, en die ik haar geheel getrouw deed, terwijl ik intusschen eenige punten wegliet, maar voor het overige zonder me te sparen noch me te verontschuldigen.

Er was sprake van mijn nachtverblijf. Zij raadpleegde haar kamermeisje. Ik durfde geen adem te halen gedurende deze beraadslaging, maar toen ik hoorde dat ik in huis zou slapen, had ik moeite me in te houden, en ik zag mijn klein pakje in de mij toegewezen kamer dragen, ongeveer zooals Saint-Preux zijn koets zag bergen bij mevrouw de Wolmar [1]). Ten overvloede had ik het genoegen te vernemen, dat deze gunst niet voorbijgaand zou zijn; en in een oogenblik, waarin men dacht dat ik op heel iets anders lette, hoorde ik haar zeggen: „Men mag zeggen wat men wil; maar daar de Voorzienigheid hem tot me terugbrengt, ben ik besloten hem niet in den steek te laten."

Daar was ik dan eindelijk in haar huis gevestigd. Deze inwoning was evenwel nog niet die, waarvan ik de gelukkigste dagen van mijn leven dagteeken, maar ze diende om die voor te bereiden. Hoewel die gevoeligheid van hart, die ons oprecht van onszelven doet genieten, het werk is van de natuur, en misschien een gevolg van het gestel, ze heeft omstandigheden noodig, die ze ontwikkelen. Zonder deze toevallige aanleidingen, zou een zeer gevoelig geboren mensch niets voelen, en sterven zonder zijn wezen gekend te hebben. Zoo ongeveer was ik tot dan toe geweest, en zoo zou ik misschien altijd geweest zijn, indien ik mevrouw de Warens nooit gekend had, of indien ik, zelfs terwijl ik haar wel had gekend, niet lang genoeg naast haar geleefd had, om de zoete gewoonte der teedere gevoelens die zij me ingaf, aan te nemen. Ik zou durven zeggen, wie slechts de liefde voelt, voelt niet wat het allerzoetst is in het leven.

---

[1]) In Rousseau's „La Nouvelle Hèloise".

Ik ken een ander gevoel, minder onstuimig misschien, maar duizendmaal heerlijker, dat soms aan de liefde verbonden en er dikwijls van gescheiden is. Dit gevoel is evenmin de enkele vriendschap; het is wulpscher, teederder; ik geloof niet dat het iemand van hetzelfde geslacht kan gelden; tenminste, ik was een vriend, zoo iemand het ooit was, en ik heb het nooit jegens een van mijn vrienden ondervonden. Dit is niet duidelijk, maar het zal het in het volgende worden; gevoelens kunnen slechts goed beschreven worden in hun gevolgen.

Zij bewoonde een oud huis, maar dat groot genoeg was, om een mooie kamer afzonderlijk te kunnen houden, waarvan zij haar pronkkamer maakte, en welke die was, waar men mij onderbracht. Deze kamer lag aan het pad, waarvan ik gesproken heb, waar onze eerste ontmoeting geschiedde, en vandaar uit over de beek en de tuinen, zag men het landschap. Dit uitzicht was geen onverschillig ding voor den jongen bewoner. Het was, sinds Bossey, de eerste keer, dat ik groen voor mijn vensters had. Steeds door muren afgesloten, had ik slechts daken of het grijs der straten onder de oogen gehad. Hoe gevoelig was ik voor dit nieuwe, hoe aangenaam leek het mij. Het verhoogde sterk mijn neiging tot verteedering. Ik hield dit bekoorlijk landschap ook voor een der weldaden van mijn lieve meesteres; het scheen mij toe, dat zij het geheel opzettelijk voor mij daar had aangelegd; ik zette mij daar rustigjes bij haar neer; ik zag haar overal tusschen de bloemen en het groen; haar bekoorlijkheden en die van de lente vermengden zich voor mij. Mijn hart, tot dan toe bekneld, kreeg verruiming in die wijdheid, en tusschen deze boomgaarden ademden mijn zuchten vrijer uit.

Men trof bij mevrouw de Warens niet de pracht aan, die ik in Turijn had gezien; maar men vond er de reinheid, de betamelijkheid en een aartsvaderlijken overvloed, waarmee de luister nooit samengaat. Zij had weinig zilveren vaatwerk, geen porcelein, geen wild in

de keuken, noch vreemde wijnen in haar kelder; maar de een en de ander waren elkeen ten dienste welvoorzien, en in kopjes van aardewerk schonk zij heerlijke koffie. Wie ook haar kwam bezoeken, werd met haar of bij haar ten eten gevraagd; en nooit ging een werkman, een boodschapper of een reiziger de deur uit zonder eten of drinken. Haar bediening bestond uit een tamelijk mooi kamermeisje uit Freiburg, Merceret geheeten, een knecht uit haar geboorteplaats, Claude Anet genaamd, waarvan verderop sprake zal zijn, uit een keukenmeid en twee loondragers wanneer zij, wat zij zelden deed, op bezoek ging. Dit is heel wat voor twee duizend francs rente; toch zou haar kleine inkomen goed beheerd voor dat alles voldoende hebben kunnen zijn in een land, waar de grond zeer goed en het geld heel zeldzaam is. Ongelukkigerwijs was de huishoudkunde nooit haar deugd bij uitstek: zij stak zich in schulden, zij betaalde; het geld liep heen en weer en alles ging er aan.

De wijze waarop haar huishouden was ingericht, was juist die, welke ik gekozen zou hebben: men kan begrijpen, dat ik er met genoegen gebruik van maakte. Wat mij daarin minder beviel, was dat men te lang aan tafel moest blijven. Zij verdroeg met moeite de eerste lucht van de soep en de gerechten; deze lucht deed haar bijna in onmacht vallen, en die weerzin duurde lang. Langzaam kwam ze weer bij, praatte en at niet. Pas na een half uur probeerde ze het eerste hapje. Ik zou in dien tijd driemaal gegeten kunnen hebben; mijn maal was allang afgeloopen eer zij het hare was begonnen. Ik begon weer opnieuw voor de gezelligheid; zoo at ik voor twee, en bevond me er niet slechter bij. Kortom ik gaf me des te meer aan het zalige gevoel van welbehagen over, dat ik bij haar ondervond, daar dit welbehagen met geen enkele verontrusting omtrent de middelen waarmee ik dit in stand houden kon, vermengd was. Daar ik nog niet in eng vertrouwen omtrent haar zaken was genomen, meende ik dat zij in een staat verkeerden

van altoos op denzelfden voet voort te kunnen gaan. Ik heb later dezelfde genoegens weer in haar huis gevonden; maar, daar ik meer omtrent den werkelijken toestand was ingelicht, en daar ik zag, dat ze haar inkomsten vooruit verteerden, heb ik ze niet zoo rustig genoten. Altijd heeft de voorzorg bij mij het genot bedorven. Ik heb vruchteloos in de toekomst gezien: ik heb ze nooit kunnen vermijden.

Van den eersten dag af woonde de meest zachte gemeenzaamheid tusschen ons, in dezelfde mate, waarin ze haar gansche verdere leven heeft voortgeduurd. K l e i n t j e was mijn naam; M a m a de hare; en steeds bleven we K l e i n t j e en M a m a, zelfs toen de jaren het verschil daarvan tusschen ons hadden doen vergeten. Ik vind, dat deze beide namen uitstekend den aard van onzen toon voorstellen, den eenvoud van onze gedragingen, en vooral de verhouding van onze harten. Zij was de teederste der moeders voor mij, die nooit haar genoegen, maar altijd mijn geluk zocht; en zoo de zinnen in mijn verknochtheid aan haar opkwamen, was dat niet om er den aard van te veranderen, maar om ze nog voortreffelijker te maken, om mij dronken te maken van de heerlijkheid, een jonge en mooie moeder te hebben, wie het mij zoet was te liefkozen; ik zeg liefkozen in den letterlijken zin, want nooit kwam het in haar op, mij de kussen noch de meest teedere moederlijke liefkozingen te onthouden, en nooit dacht ik er over, er misbruik van te maken. Men zal zeggen, dat wij dan toch ten slotte verhoudingen van anderen aard hadden; ik geef het toe; maar men moet wachten, ik kan niet alles tegelijk zeggen.

De blik van onze eerste ontmoeting was het eenige werkelijk hartstochtelijk verliefde oogenblik dat zij mij ooit heeft doen voelen; en nog was het dit oogenblik het werk van de verrassing. Mijn onbescheiden blikken gingen nooit onder haar doek snuffelen, ofschoon een kwalijk verborgen gezetheid op deze plaats ze wel had

kunnen aantrekken. Ik had vervoeringen noch begeerten in haar aanwezigheid; ik verkeerde in een verrukkelijke kalmte, genietend zonder te weten waarvan. Ik zou aldus mijn leven en de eeuwigheid zelfs verbracht hebben, zonder me een oogenblik te vervelen. Zij is de eenige vrouw, bij wie ik niet die taaiheid van omgang heb gevoeld, die me een kwelling maakt van den plicht, dien te onderhouden. Ons getweeën zijn was minder een gesprek dan een onuitputtelijk gebabbel, dat onderbroken moest worden om te eindigen. Verre van een wet van het spreken te maken, moest ik er eerder een maken van mijn mond te houden. Doordien zij haar plannen veel bepeinsde, verviel zij dikwijls in droomerij. Welnu! ik liet haar droomen, ik zweeg, ik keek naar haar, en ik was de gelukkigste aller menschen. Ik had nog een zonderlinge hebbelijkheid. Zonder aanspraak te maken op de gunsten van het getweeën-zijn, zocht ik dat onophoudelijk, en genoot ervan met een hartstocht die in woede ontaardde, als ondragelijke menschen het kwamen storen. Zoodra er iemand kwam, man of vrouw, het deed er niet toe, ging ik mopperend heen, daar ik niet verdragen kon, met zijn drieën bij haar te blijven. In haar spreekkamer ging ik de minuten tellen, terwijl ik die eeuwige bezoekers duizendmaal verwenschte, en niet kon begrijpen dat zij zooveel te vertellen hadden, omdat ik nog meer te zeggen had.

Ik voelde slechts alle kracht van mijn verknochtheid wanneer ik haar niet zag. Als ik haar zag, was ik slechts tevreden; maar mijn onrust tijdens haar afwezigheid steeg tot verdriet. De behoefte om bij haar te leven bezorgde me aanvallen van verteedering, die soms tot tranen ging. Ik zal me altijd herinneren dat op een Hoogtijdag, toen zij naar den Vesper was, ik buiten de stad ging wandelen, het hart vol van de gedachte aan haar en van het hartstochtelijk verlangen, mijn leven bij haar te mogen doorbrengen. Ik had verstand genoeg om in te zien, dat wat het tegenwoordige betrof, dat

niet mogelijk was, en dat een geluk dat ik zoozeer genoot, kort zou zijn; dat gaf iets droevigs aan mijn droomerij, dat evenwel niets zwaarmoedigs had, en dat door een streelende hoop werd verzacht. Het gelui der klokken, dat mij altijd wonderlijk heeft aangedaan, het gezang van de vogels, de schoonheid van den dag, de liefelijkheid van het landschap, de verspreide en landelijke huisjes, waarin ik in verbeelding onze gezamenlijke woning zette; dat alles bracht zulk een levendigen, teederen, droevigen en ontroerenden indruk teweeg, dat ik me als in verrukking in dezen gelukkigen tijd en in dat gelukkig verblijf verplaatst zie, waar mijn hart, dat alle gelukzaligheid bezat die het begeerlijk kon zijn, die genoot in onuitsprekelijke verrukkingen, zonder zelfs aan den wellust der zinnen te denken. Ik herinner me niet, mij ooit met meer kracht en begoocheling in de toekomst te hebben geworpen, dan ik toen deed; en wat mij, in de herinnering van dezen droom, toen hij werkelijkheid was geworden, het meest heeft getroffen, is, dat ik de dingen zoo precies teruggevonden heb, als ik ze mij had voorgesteld. Indien ooit de droom van een opgewaakt mensch het aanzien had van een voorspellend Gezicht, was het zeker die. Slechts in zijn denkbeeldigen duur ben ik bedrogen; want de dagen, de jaren, en heel het leven, gingen in een onverstoorbare vreedzaamheid voorbij; terwijl dat alles inderdaad slechts een oogenblik geduurd heeft. Helaas! mijn meest durend geluk was denkbeeldig; de volwording ervan werd bijna onmiddellijk door de teleurstelling gevolgd.

Ik was uit Italië teruggekomen, niet heel en al zooals ik erheen gegaan was, maar zooals men er misschien nooit op mijn leeftijd uit teruggekomen is. Ik had er niet mijn maagdelijkheid van geest, maar mijn lichamelijke ongereptheid uit meegebracht. Ik had de vordering der jaren gevoeld; mijn onrustige natuur had zich eindelijk vertoond, en haar eerste uitbarsting, zeer onvrijwillig,

had mij angsten omtrent mijn gezondheid bezorgd, die beter dan elk ander ding de onschuld teekenen, waarin ik tot dan toe geleefd had. Weldra gerustgesteld, leerde ik die gevaarlijke aanvulling die de natuur bedriegt, en den jongen lieden van mijn aard veel uitspattingen bespaart ten koste van hun gezondheid, hun kracht, en somtijds van hun leven. Deze ondeugd, die de schaamte en de schuchterheid zoo gemakkelijk vinden, heeft daarenboven een groote aantrekkelijkheid voor de levendige verbeeldingen: namenlijk, om zoo te zeggen, naar hun verlangen over het vrouwelijke geslacht te beschikken, en de schoonheid die hen bekoort, voor hun genoegen te doen dienen, zonder de toestemming daarvan te hoeven verkrijgen. Verleid door dit rampzalig voorrecht, werkte ik aan de verwoesting van het goede gestel, dat de natuur in mij had hersteld, en dat ik den tijd had gegeven om goed gevormd te worden. Men voege aan deze neiging het plaatselijke van mijn toenmalige bevinding toe; gehuisvest bij een mooie vrouw, haar beeld diep in mijn hart liefkozend, terwijl ik haar overdag onophoudelijk zag; des avonds omgeven van de dingen die mij aan haar herinnerden, gelegen in een bed, waarvan ik wist, dat zij geslapen had. Welk een prikkelingen! De lezer, die ze zich voorstelt, beschouwt me reeds half dood. Geheel integendeel, dat wat me verloren moest doen gaan, redde me juist, althans voor een tijd. Bedwelmd door de heerlijkheid bij haar te leven, door het hevige verlangen, daar mijn leven door te brengen, zag ik steeds in haar, zij het in haar afwezigheid of bij haar, een teedere moeder, een beminde zuster, een voortreffelijke vriendin, en niets meer. Ik zag haar altijd zoo, altijd als dezelfde, en ik zag nooit iets anders dan haar. Haar beeld, altijd in mijn hart, liet daar voor geen ander plaats over; zij was voor mij de eenige vrouw ter wereld en de ongemeene zachtheid der gevoelens die zij mij ingaf, behoedden mij, terwijl zij mijn zinnen den tijd niet lieten om voor anderen te worden opgewekt,

tegen haar en tegen heel haar kunne. In een woord, ik was verstandig, omdat ik haar liefhad. Naar deze indrukken, die ik slecht weergeef, zegge wie het kan, van welken aard mijn verknochtheid aan haar was. Wat mij betreft, al wat ik ervan zeggen kan, is, dat, zoo ze al zeer ongewoon schijnt, ze dat in het vervolg nog veel meer schijnen zal.

Ik verbracht mijn tijd op de meest prettige manier van de wereld, bezig met dingen die me het minst behaagden. Dat was, plannen ontwerpen, herinneringen in het net overschrijven, ontvangsten overboeken; dat was kruiden sorteeren, drogerijen fijnstampen, distilleerkolven behandelen. Midden door dat alles heen kwamen menigten reizigers, bedelaars, bezoek van allerhande soort. Ik moest tegelijkertijd een soldaat, een apotheker, een kanunik, een mooie vrouw, een leekebroeder bezighouden. Ik raasde, ik gromde, vloekte, ik wenschte deze vervloekte bende naar den duivel.

Wat haar betreft, die alles vroolijk opnam, mijn woedende uitvallen deden haar tot tranen toe lachen; en wat haar nog meer deed lachen, was, dat ze me des te woedender zag worden naarmate ik zelf mijn lachen niet kon inhouden. Deze kleine tusschenpoozen, dat ik het genoegen had, te knorren, waren heerlijk; en wanneer er onder de twist een nieuwe vervelende bezoeker kwam, wist ze er nog haar voordeel mee te doen door het bezoek ondeugend te rekken, en mij oogjes te geven, waarvoor ik haar graag geslagen zou hebben. Ze had moeite zich te bedwingen, om het uit te gieren, als ze me, voor het fatsoen bedwongen en ingehouden, blikken geven zag als van een bezetene, terwijl ik, in mijn hart, en zelfs tot mijn eigen spijt, dat alles erg grappig vond.

Soms praatte ik met Mama over mijn boeken; soms las ik bij haar; ik kreeg er veel genoegen in: ik oefende me erin, goed te lezen, en dat was nuttig ook voor me. Ik heb gezegd, dat zij een rijk vernuft had: dit was toen in zijn vollen glans. Wanneer zij het over de zedeleer

had, verloor ze zich soms een beetje in de ruimte; maar, terwijl ik haar van tijd tot tijd mond en handen kuste, was ik geduldig, en haar uitweidingen verveelden me niet.

Dit leven was te heerlijk om duurzaam te kunnen zijn. Ik voelde het, en de onrust van er een eind aan te zien komen, was het eenige, dat er het genot van verstoorde. Al stoeiende bestudeerde Mama me, nam me waar, ondervroeg me, en bouwde voor mijn toekomst een menigte plannen, waarbuiten ik het best gesteld zou hebben. Gelukkig was het niet alles, mijn gezindheden, mijn neigingen, mijn kleine vaardigheden te kennen; men moest ook de gelegenheden vinden of scheppen, om er voordeel van te trekken, en dat alles was niet de zaak van een dag. De vooroordeelen zelfs, die de goede vrouw ten voordeele van mijn verdiensten had opgevat, vertraagden het oogenblik om die te werk te stellen, door het haar in de keuze der middelen moeilijker te maken. Kortom, alles ging naar mijn zin, dank zij de goede meening die zij van mij had; maar dat moest minderen, en van toen af was het uit met de rust. Een van haar familieleden, mijnheer d'Aubonne genaamd, kwam haar bezoeken. Mevrouw de Warens zond me twee of drie morgens achtereen bij hem, onder voorwendsel van een of andere boodschap, en zonder me van iets op de hoogte te brengen. De uitslag van zijn waarnemingen was, dat ik, in weerwil van mijn uiterlijk en levendig gezicht, zoo niet geheel en al onbekwaam, op zijn minst een jongen van weinig geest was, bijna zonder kennis, in een woord in alle opzichten zeer bekrompen, en dat de eer om op een goeien dag dorpspastoor te worden, het grootste geluk was, waarnaar ik moest dingen. Dit was het verslag dat hij mevrouw de Warens van mij gaf. Het was de tweede of derde keer dat ik aldus beoordeeld werd: het was niet de laatste keer, en het vonnis van mijnheer Masseron is vaak bevestigd ge-

worden. De oorzaak van deze oordeelvellingen houden te veel verband met mijn karakter, dan dat ze hier geen verklaring zouden behoeven; want in gemoede, men voelt wel, dat ik ze niet ernstig onderschrijven kan, en dat, wat ook mijnheer Masseron, d'Aubonne en veel anderen gezegd mogen hebben, ik ze met alle mogelijke onpartijdigheid niet naar de letter zou kunnen nemen.

Twee bijna onvermengbare dingen zijn in mij vereenigd, zonder dat ik kan begrijpen hoe: een zeer hartstochtelijke aard, levendige, onstuimige hartstochten, en traag wordende, verwarde gedachten en die nooit anders dan achteraf opkomen. Men zou zeggen dat mijn hart en mijn geest niet aan dezelfde persoonlijkheid toebehooren. Het gevoel, sneller dan de bliksem, komt mijn ziel vervullen; maar instee van me te verlichten, verbrandt en verblindt het me. Ik voel alles en begrijp niets. Ik ben vervoerd, maar bot; ik moet in koelen bloede zijn om te denken. Wat verwonderingwekkend is: ik heb toch een tamelijk zuiver aanvoelen, doordringingsvermogen, fijnheid zelfs, mits men met me wacht: ik geef uitmuntende antwoorden, als ik op mijn gemak ben, maar op het juiste oogenblik heb ik nooit iets van waarde gezegd of gedaan. Ik zou een heel aardige omgang kunnen houden over de post, zooals men zegt, dat de Spanjaarden schaak spelen. Toen ik de daad van een hertog van Savoye las, die zich onderweg omkeerde, om te scheeuwen: „Drek aan jouw neus, Parijsche koopman", zei ik: Precies ik.

Deze traagheid van denken, met deze levendigheid van gevoel verbonden, heb ik niet alleen in den omgang, ik heb ze zelfs wanneer ik alleen ben en wanneer ik werk. Mijn gedachten rangschikken zich op ongeloofelijk-moeilijke wijze in mijn geest: ze gaan er heimelijk in het rond, ze gisten er tot ze me ontroeren, verhitten, hartkloppingen bezorgen; en, onder

al deze aandoening, zie ik niets duidelijk, zou ik geen enkel woord kunnen schrijven: ik moet wachten. Allengs komt die groote bewogenheid tot rust, de baaierd ontwart zich, elk ding komt zich op zijn plaats voegen, maar langzaam, na een lange en verwarde bewogenheid.

Daaruit komt de buitengewone moeilijkheid voort, die ik bij het schrijven ondervind. Mijn handschriften, doorgehaald, beklad, dooreen gemengd, onontcijferbaar, bewijzen de moeite die ze mij gekost hebben. Er is er geeneen, dat ik niet vier of vijfmaal heb moeten overschrijven, alvorens het aan de pers te geven. Met de pen in de hand tegenover een tafel en mijn papier heb ik nooit iets kunnen uitrichten; op de wandeling, te midden der rotsen en bosschen, 's nachts in mijn bed en gedurende mijn slapeloosheden, schreef ik in gedachten; men kan begrijpen met welk een traagheid, vooral voor iemand met een volkomen gemis aan woordelijk geheugen, en die van zijn leven geen zes regels van buiten heeft kunnen leeren. Er is menige onder mijn volzinnen dien ik vijf of zes nachten in mijn hoofd veranderd en weer veranderd heb, eer hij in staat was op papier gezet te worden. Dat is ook de reden waarom ik beter slaag in die werken, die moeite vereischen, dan in die welke met een zekere luchtigheid gedaan dienen te worden, zooals brieven, een schrijftrant, waartoe ik nooit den toon heb kunnen pakken, en waarvan de bezigheid me een marteling is. Ik schrijf geen brieven over de minste onderwerpen, of ze kosten me uren vermoeienis, of wel, als ik schrijf wat me invalt, weet ik begin noch einde te maken; mijn brief is een lange en verwarde woordenkraam; men begrijpt me nauwelijks wanneer men hem leest.

Het kost me niet alleen moeite de denkbeelden weer te geven, het kost me ook moeite ze in me op te nemen. Ik heb de menschen bestudeerd, en ik houd me voor een tamelijk goed opmerker: desondanks ben

ik me van niets dat ik zie, bewust; ik zie alleen goed wat ik me herinner, en ik heb slechts inzicht bij mijn herdenkingen. Van al wat men zegt, doet, van al wat er in mijn bijzijn gebeurt, voel ik, doordring ik niets. Het uiterlijke blijk is alles wat me treft. Maar later komt me alles weer te binnen: ik herinner me de plaats, den toon, den blik, het gebaar, de omstandigheid; niets ontgaat me. Dan vind ik, wat men heeft gedacht naar wat gedaan of gezegd werd, en ik vergis me zelden.

Waar ik, met mezelf alleen, zoo weinig meester van mijn geest ben, oordeele men wat ik wel in den omgang zijn moet, om ter zake te spreken, aan duizend dingen dadelijk en tegelijkertijd moet denken. De gedachte alleen aan zooveel betamelijkheden, waarvan ik zeker ben er minstens eene of andere te vergeten, is voldoende om me verlegen te maken. Ik begrijp zelfs niet, hoe men in een gezelschap spreken durft, want bij elk woord zou men alle aanwezigen moeten monsteren; men zou al hun karakters, hun levensgeschiedenis moeten kennen, om zeker te zijn niets te zeggen, dat den een of ander zou kunnen kwetsen. Op dit punt hebben zij, die in de wereld leven, een grooten voorsprong: daar zij beter weten wat verzwegen moet worden, zijn zij zekerder van wat zij zeggen; en nog ontsnappen hen dikwijls lompheden. Laat men nu eens rekenen dengene, die daar uit de lucht komt vallen: het is hem bijna onmogelijk, een minuut ongestraft te spreken. In het tweegesprek is er een andere zwarigheid, die ik erger vind: de noodzakelijkheid om steeds te spreken: wanneer men u toespreekt, moet ge antwoorden, en als men geen woord zegt, moet gij het gesprek weer opwerken. Deze onverdragelijke dwang alleen heeft me van gezelschap afkeerig gemaakt. Ik vind geen kwelling verschrikkelijker dan de verplichting om dadelijk en voortdurend te spreken. Ik weet niet of dit verband houdt met mijn doodelijken weer-

zin tegen elke onderworpenheid; maar volstrekt te moeten spreken is voor mij voldoende om onvermijdelijk een dwaasheid te zeggen.

Nu de mate van mijn vaardigheden vastgesteld was, de stand die me voegde aldus bepaald, was er, voor de tweede maal, nog slechts sprake van mijn roeping te vervullen. De moeilijkheid was, dat ik mijn studie niet voltooid had, en zelfs niet genoeg latijn kende voor een priester. Mevrouw de Warens kwam op de gedachte me eenigen tijd op het seminarie te laten onderrichten. Zij sprak erover met den overste. Het was een Lazarist, mijnheer Gros geheeten, een goed manneke, aan een oog half blind, mager, grijsachtig, de meest geestige en minst aanmatigende Lazarist dien ik gekend heb; wat niet veel zegt, wel is waar.

Welk een verandering! Ik moest mij eraan onderwerpen. Ik ging naar het seminarie, zooals ik ter pijnbank zou zijn gegaan. Er was een verwenschte Lazarist op het seminarie, die me te lijf ging, en die me het Latijn, dat hij me onderwijzen wilde, tot een verschrikking maakte. Zoo ik twee maanden in de macht van dit monster was gebleven, zou, daar ben ik van overtuigd, mijn hoofd het niet uitgehouden hebben. Maar de goede mijnheer Gros, die merkte dat ik bedroefd was, dat ik niet at, dat ik mager werd, ried de oorzaak van mijn leed; dat was niet moeilijk. Hij nam mij uit de klauwen van mijn beest weg, en, tot een nog teekenender tegenstelling, stelde me in handen van den zachtzinnigsten mensch; het was een jong abt van Faucigny, mijnheer Gâtier genaamd, die zijn seminariestudie deed, en die, om mijnheer Gros ter wille te zijn, en naar ik geloof uit menschlievendheid, van zijn studies wel den tijd wilde afnemen, dien hij gaf voor het leiden van de mijne.

Nochtans, ondanks al den tijd, dien hij mij afstond, al den goeden wil, dien wij, de een zoowel als de

ander, er aan besteedden, en hoewel hij het zeer goed aanlei, vorderde ik weinig, terwijl ik veel werkte. Het is zonderling, dat ik, met vrij veel begrip, nooit iets met meesters heb kunnen leeren, mijn vader en mijnheer Lambercier uitgezonderd. Het weinige dat ik overigens weet, heb ik alleen geleerd, zooals men later zien zal. Mijn aan elk soort van juk weerspannige geest kan zich niet aan de wet van het oogenblik onderwerpen; juist de vrees niet te zullen leeren, belet me oplettend te zijn; uit vrees dengene die me toespreekt ongeduldig te maken, veins ik te luisteren, hij gaat voort en ik hoor niets. Mijn geest wil op zijn eigen tijd gaan, kan zich niet aan dien van een ander onderwerpen.

Toen de tijd der priesterwijdingen gekomen was, ging mijnheer Gâtier als diaken naar zijn streek terug. Hij nam mijn spijt mee, mijn verknochtheid, mijn erkentelijkheid. Ik deed wenschen voor hem, die al niet meer verhoord zijn geworden dan die ik voor mezelf heb gedaan. Eenige jaren later vernam ik, dat hij, toen hij vicaris in een kerspel was, een kind had verwekt bij een meisje, het eenige, op wie hij, die een zeer teeder hart had, ooit verliefd was geweest. Het was een verschrikkelijk schandaal in een zeer streng bestuurd bisdom. De priesters mogen, volgens een goeden regel, slechts getrouwde vrouwen kindertjes maken. Daar hij jegens deze welvoegelijkheidswet in gebreke was gebleven, werd hij gevangen gezet, eerloos verklaard, weggejaagd. Ik weet niet of hij zich er later weer bovenop heeft kunnen werken; maar het gevoel van zijn ongeluk, diep in mijn hart gegrift, kwam mij voor den geest toen ik den Emile schreef, en terwijl ik mijnheer Gâtier met mijnheer Gaime tot één deed worden, maakte ik van deze beide waardige priesters het oorspronkelijke van den Vicaire Savoyard. Ik hoop dat de nabootsing mijn voorbeelden geen oneer heeft aangedaan.

Ik was bestemd om het uitschot van alle ambachten te worden. Ofschoon mijnheer Gâtier het minst ongun-

stige verslag van mijn vorderingen had gegeven dat hem mogelijk was, zag men, dat ze niet aan mijn werk geëvenredigd waren, en dat was niet aanmoedigend om mijn studies te doen voortzetten. De bisschop en de Overste gaven het ook op, en men gaf mij aan mevrouw de Warens terug als een heerschap dat zelfs niet voor priester deugde, overigens een vrij goeie jongen, zei men, en niet ondeugend: wat maakte, dat zij mij, in weerwil van zooveel ontmoedigende bezwaren tot mijn nadeel, niet in den steek liet.

Ik bracht haar muziekboek, dat ik me zoo goed ten nutte had gemaakt, zegepralend bij haar terug. Mijn muziek van Alphée en Aréthuse was ongeveer alles wat ik op het seminarie geleerd had. Mijn duidelijke zin voor deze kunst deed de gedachte bij haar opkomen, mij muziekbeoefenaar te laten worden: de gelegenheid was gemakkelijk; men maakte minstens eens per week muziek bij haar thuis, en de muziekmeester van de domkerk, die deze kleine uitvoering leidde, kwam haar dikwijls bezoeken. Het was een Parijzenaar, mijnher Le Maître genaamd, een goed componist, heel levendig, heel vroolijk, nog jong, tamelijk welopgevoed, met weinig vernuft, maar overigens een zeer goed mensch. Mama liet mij kennis met hem maken: ik kreeg genegenheid voor hem, ik mishaagde hem niet: men sprak over kostgeld, men kwam daaromtrent overeen. Kortom, ik kwam bij hem in huis, en bracht er den winter des te pleizieriger door, daar we, omdat de muziekschool geen twintig pas van Mama's huis af was, in een oogenblik bij haar waren, en er heel dikwijls samen avondmaalden.

Men zal begrijpen, dat het leven op de muziekschool, altijd zingend en vroolijk, met de muzikanten en de koorknapen, me beter beviel dan dat ter seminarie bij de broeders van Sint-Lazarus. Toch was dit leven, hoewel het vrijer was, niet minder gelijkmatig en geregeld. Ik was geboren om van de onafhankelijkheid te houden

en er nooit misbruik van te maken. Gedurende zes maanden ging ik geen enkelen keer uit dan om naar Mama of naar de kerk te gaan, en ik kwam daartoe zelfs niet in verleiding. Deze tusschenpoos is er een van die, waarin ik in de grootste rustigheid geleefd heb, en die ik mij met het meeste genoegen heb herinnerd. In de onderscheiden omstandigheden waarin ik me bevonden heb, zijn sommige door zulk een gevoel van welbehagen gekenmerkt geweest, dat ik, terwijl ik eraan terugdenk, erdoor aangedaan word alsof ik er mij nog in bevond. Niet alleen herinner ik me de tijden, de plaatsen, de personen, maar al de omringende dingen, de warmtegraad van de lucht, zijn geur, zijn kleur, een zekeren plaatselijken indruk die daar alleen gevoeld wordt, en waarvan de levendige herinnering me opnieuw ontroert. Bij voorbeeld, al wat men op de muziekschool voor oefening herhaalde, al wat men in het koor zong, al wat men er deed, het mooie en edele kleed der kanunniken, de kazuifels der priesters, de mijters der zangers, het gezicht der muzikanten, een ouden gebochelden timmerman die de contrabas speelde, een kleinen fatterigen abt, die de vioolpartij had, het flard van een priesterkleed, dat mijnheer Le Maître, na zijn degen te hebben neergelegd, over zijn leekenjas heen aantrok, en het mooie koorhemd, waarmee hij de vodden daarvan bedekte om naar het koor te gaan; den trots waarmee ik, de kleine fluit met mondstuk in de hand, me op de tribune in het orkest ging opstellen, voor een kleine solo, die mijnheer Le Maître voor mij afzonderlijk gemaakt had, het goede maal dat ons daarna wachtte, den goeden eetlust, dien men er meebracht; de samenloop van levendig weergeteekende dingen heeft me in mijn herdenken bekoorlijk aangedaan, evenzeer en meer nog dan in de werkelijkheid. Ik heb altoos een teedere genegenheid gehouden voor een zeker stuk *Conditor alme siderum*, dat in tweedeelige voeten is geschreven, omdat ik, op een Zondag

voor Kerstmis dit gedicht van uit mijn bed op de stoep van de Kathedraal hoorde zingen, naar een gebruik van die kerk. Juffrouw Merceret, Mama's kamermeisje, kende een beetje muziek; ik zal nooit een klein kerkelijk gezang, *Afferte*, vergeten, dat mijnheer Le Maître me met haar liet zingen, en waarnaar haar meesteres met zooveel genoegen luisterde. Kortom, alles, tot de goeie dienstmeid Perrine toe, die zoo'n best meisje was, en die de koorknapen zoo woedend maakten, alles in de herinneringen van dezen tijd van geluk en onschuld, komt me dikwijls weer verrukken en bedroeven.

Ik leefde te Annecy bijna een jaar lang volmaakt onberispelijk; iedereen was tevreden over me. Sedert mijn vertrek uit Turijn had ik geen dwaasheid begaan, en ik beging er geen zoolang ik onder Mama's oogen was. Zij leidde me, en leidde me altijd goed; mijn verknochtheid aan haar was mijn eenige hartstocht; en wat bewijst, dat het geen dwaze hartstocht was: mijn hart ontwikkelde mijn rede. Het is waar dat een enkel gevoel, dat om zoo te zeggen al mijn vermogens opslurpte, me buiten staat stelde iets te leeren, zelfs de muziek, hoewel ik er al mijn krachten toe inspande. Maar er was geen sprake van schuld van mijn kant; de goede wil was er volkomen, de vlijt was er. Ik was verstrooid, droomerig, ik zuchtte: wat kon ik eraan doen? Er ontbrak niets aan mijn vorderingen dat van mij afhing; maar voor het uithalen van nieuwe dwaasheden ontbrak er slechts een aanleiding die ze me zou ingeven.

Mijnheer Le Maître had den trek van zijn kunst: hij hield van den wijn. Aan tafel was hij wel matig, maar onder het werk in zijn kamer moest hij drinken. Zonder ooit bepaald dronken te zijn, was hij bijna altijd onder den invloed van den drank en dat was werkelijk jammer, want hij was een wezenlijk goeie kerel, en zoo vroolijk, dat Mama hem nooit anders noemde

dan Kleine Kat. Het tastte zijn gezondheid en ten slotte zijn karakter aan: hij was soms achterdochtig en licht geraakt. Het erge was dat hij, daar hij weinig vernuft bezat, den toon van spreken en de karakters niet onderscheidde, en vaak kwaad werd om niets.

Vooral de voorzanger, mijnheer de abt de Vidonne genaamd, die overigens een zeer beleefd mensch, maar te zeer vervuld van zijn adellijke afkomst was, had niet altijd de achting voor hem, die zijn kundigheden toekwam; en de ander verdroeg die bewijzen van geringschatting niet graag. Dat jaar hadden zij, in de Heilige week, een feller twist dan gewoonlijk, bij een gebruikelijken maaltijd, dien de bisschop den kanunniken aanbood, en waar Le Maître altijd genoodigd werd. De voorzanger deed hem een of andere tekortkoming aan, en gaf hem een hard woord dat hij niet verduwen kon; dadelijk nam hij het besluit den volgenden nacht te vluchten, en niets kon hem er vanaf doen zien, ofschoon mevrouw de Warens, wie hij vaarwel kwam zeggen, niets spaarde om hem tot bedaren te doen komen.

Mama deed wat ik gedaan zou hebben, en wat ik in haar plaats nog zou doen. Na onnutte pogingen om hem terug te houden, ziende dat hij besloten was in elk geval heen te gaan, besloot zij hem te helpen met al wat in haar vermogen was. Zij liet mij komen, gelastte me mijnheer Le Maître minstens tot Lyon te volgen, en me ter zijner beschikking te stellen zoolang hij mij noodig zou hebben.

Twee dagen na onze aankomst in Lyon, toen we door een kleine straat, niet ver van onze herberg gingen, werd Le Maître door een van zijn toevallen verrast, en deze was zoo hevig, dat ik er door schrik van aangegrepen werd. Ik schreeuwde, riep om hulp, noemde zijn herberg en smeekte dat men hem erheen zou brengen; toen, terwijl men zich verzamelde en ijverig bezig was rondom een bewusteloos en midden op de straat

schuimbekkend man, werd hij door den eenigen vriend, waarop hij het recht had te rekenen, verlaten. Ik nam het oogenblik waar, dat niemand aan mij dacht; ik keerde bij den hoek van de straat om, en verdween. Den hemel zij dank; deze derde pijnlijke bekentenis heb ik tot een einde gebracht. Als er me nog veel zulke te doen bleven, zou ik het werk dat ik begonnen ben, in den steek laten.

Zoodra ik mijnheer Le Maître verlaten had, was mijn besluit genomen en ik vertrok weer naar Annecy. De aanleiding en de geheimzinnigheid van ons vertrek hadden mij veel belangstelling gegeven voor de veiligheid van onzen aftocht; en die belangstelling, die me geheel in beslag nam, had gedurende eenige dagen dat wat me aan hetgeen achter me lag herinnerde, afgeleid; maar zoodra de veiligheid me rustiger deed zijn, nam het overheerschende gevoel zijn plaats opnieuw in. Niets behaagde me, niets trok me aan, ik had naar niets verlangen dan maar bij Mama terug te keeren. De teederheid en de oprechtheid van mijn verknochtheid aan haar hadden alle denkbeeldige plannen, alle dwaasheden van de eerzucht in mijn hart uitgeroeid. Ik zag geen ander geluk, dan bij haar te leven en ik deed geen stap zonder te voelen dat ik me van dat geluk verwijderde. Ik kwam er dan ook zoo gauw me dat mogelijk was, naar terug. Mijn terugkomst geschiedde zoo vlug, en mijn geest was zoo verstrooid, dat ik, ofschoon ik met zooveel genoegen aan al mijn andere reizen terugdenk, van deze niet de minste herinnering heb; ik herinner er mij niets van, dan alleen mijn vertrek van Lyon en mijn aankomst in Annecy. Men oordeele vooral of dit laatste gebeuren mij uit de herinnering heeft kunnen gaan! Bij mijn aankomst vond ik mevrouw de Warens niet meer; zij was naar Parijs vertrokken.

Ik ben het geheim van deze reis nooit te weten ge-

komen. Zij zou, daar ben ik heel zeker van, het me gezegd hebben, zoo ik er bij haar op aangedrongen had; maar geen mensch was ooit minder nieuwsgierig naar het geheim van zijn vrienden: mijn hart, dat alleen door het tegenwoordige wordt bezig gehouden, bezet al zijn krachten, al zijn ruimte daarmee, en, buiten de voorbijgegane genoegens, die in het vervolg mijn eenige genietingen uitmaken, blijft er geen hoekje leeg voor hetgeen niet meer is. Al wat ik, van het weinige, dat zij er mij van gezegd heeft, heb meenen te vermoeden, is, dat zij vreesde, in de door den troonafstand van den koning van Sardinië te Turijn veroorzaakte omwenteling, vergeten te zullen worden, en, met behulp van de kuiperijen van mijnheer d'Aubonne, hetzelfde voordeel wilde zoeken aan het hof van Frankrijk waar zij, naar ze me dikwijls zei, het liever gehad zou hebben, omdat men door de menigte belangrijke zaken niet zoo vervelend in het oog werd gehouden. Als dat zoo is, is het wel verwonderlijk dat men haar bij haar terugkomst er niet leelijker om heeft aangezien, en dat zij altijd zonder eenige onderbreking haar jaargeld genoten heeft. Veel menschen zijn van meening geweest, dat zij met een of andere geheime opdracht belast was, hetzij vanwege den bisschop, die destijds met het Fransche hof zakelijke betrekkingen had, en waarheen hij zelf genoodzaakt was te gaan, hetzij van een nog machtiger iemand, die haar een gelukkige terugkomst kon bezorgen. Wat, indien dit waar is, zeker is, de afgezante was niet kwaad gekozen, en, jong en schoon nog, had zij alle noodige kundigheden om zich van een onderhandeling uitstekend te kwijten.

VIERDE BOEK

IK kom aan en vind haar niet meer. Men stelle zich mijn verrassing en mijn smart voor! Toen begon de spijt dat ik mijnheer Le Maître lafhartig in den steek had gelaten, zich te doen voelen. Toen ik het ongeluk vernam dat hem was overkomen, werd die nog levendiger. Te Lyon had men beslag gelegd op zijn muziekkist, die zijn geheele fortuin bevatte.

Niets ontbrak aan den slag dien ik ontving, om dien verpletterend te doen zijn. Maar ik was op een leeftijd waarin het groote leed weinig vat heeft, en weldra verzon ik me troostredenen. Ik rekende erop, binnen weinig tijds iets van mevrouw de Warens te vernemen, ofschoon ik haar adres niet kende, en zij niet wist dat ik terug was; en wat mijn wegloopen betreft, alles welbeschouwd vond ik dat niet zoo te veroordeelen. Zoo zag ik die zaak toen, nu zie ik ze anders. Niet wanneer een verfoeilijke daad pas gedaan is, pijnigt zij ons, maar langen tijd daarna, wanneer men zich die herinnert: want de herinnering daaraan dooft nooit uit.

Het eenige besluit dat ik te nemen had, om nieuws van Mama te krijgen, was het af te wachten: want waar haar in Parijs te gaan zoeken en waarmee de reis te betalen? Er was geen zekerder plaats dan Annecy, om vroeg of laat te weten waar zij was. Ik bleef er dus.

Eens op een morgen kwam mij de dageraad zóó prachtig voor, dat ik mij haastig aankleedde en mij naar buiten spoedde, in het vrije veld, om er de zon te zien opgaan. Ik smaakte dit genot in al zijn bekoring; het was in de week na Sint-Jan. De aarde, in haar schoonsten tooi, was bedekt met gras en bloemen; de

nachtegalen, die weldra hun zang zouden staken, schenen er behagen in te scheppen, dien nog krachtiger aan te heffen; al de vogels in koor, brachten hun afscheid aan de lente en bezongen de geboorte van een schoonen zomerdag, van één dier schoone dagen die men niet meer ziet op mijn leeftijd, en die men nooit gezien heeft in het triestige land waar ik nu verblijf.

Ongemerkt had ik mij van de stad verwijderd, het werd warmer, en ik wandelde onder het lommer, in een vallei, langs een beek. Achter mij hoor ik stappen van paarden en stemmen van meisjes die in verlegenheid schenen te zijn, maar die daarom niet minder hartelijk lachten. Ik draai mij om; men roept mij bij mijn naam; ik kom naderbij, en vind twee jongedames van mijn leeftijd, juffrouw Graffenried en juffrouw Galley, die daar zij geen bizonder goede rijdsters waren, niet wisten hoe zij haar paarden moesten dwingen de beek te doorwaden.

Juffrouw Graffenried was een heel lieve jonge Bernster, die, om eenige dwaasheden van haar leeftijd, uit haar land gezet, mevrouw de Warens had nagevolgd, bij wie ik haar eenige malen gezien had; maar daar zij niet evenals deze een jaargeld had gekregen, was zij maar blij geweest met juffrouw Galley op goeden voet te geraken, die vriendschap voor haar had opgevat en haar moeder had bewogen haar juffrouw Graffenried tot gezelschap te geven, totdat men deze op de een of andere wijze zou kunnen onderbrengen. Juffrouw Galley, een jaar jonger dan zij, was nog mooier; zij had iets teerders, iets fijners. Ze was tegelijkertijd kinderlijk aanvallig en al erg gevormd, wat voor een meisje de mooiste tijd is. Beiden hielden teeder van elkander, en beider goede karakter kon die verstandhouding slechts doen voortduren, zoo de een of andere minnaar die niet kwam verstoren. Ze zeiden mij, dat ze naar Toune gingen, een oud kasteel dat aan juffrouw Galley toebehoorde. Zij riepen mijn hulp in, om haar paarden de beek te doen

oversteken, daar zij dat alleen niet gedaan konden krijgen. Ik wilde de paarden zweepslagen geven, maar zij vreesden trappen voor mij, en voor haar het steigeren. Ik nam een ander middel te baat; ik greep het paard van juffrouw Galley bij den teugel, trok het achter mij aan, en doorwaadde zoo de beek terwijl het water tot aan mijn knieën reikte; en het andere paard volgde zonder moeite. Toen dit gedaan was, wilde ik de dames groeten en als een onnoozele hals, heengaan: zij fluisterden elkander eenige woorden toe, en terwijl zij zich tot mij wendde, zei juffrouw Graffenried: „neen, neen, u ontsnapt ons maar zoo niet. U hebt u nat gemaakt, om ons te helpen, en wij moeten dus behoorlijk zorgen dat u droog wordt; kom asjeblief met ons mee, wij houden u gevangen." Mijn hart bonsde: ik keek juffrouw Galley aan. „Ja, ja," voegde zij erbij, lachend om mijn verschrikt gezicht, „krijgsgevangene, stijg achter haar te paard, wij willen rekenschap van u geven." — „Maar, mejuffrouw, ik heb heel niet de eer, door mevrouw uwe moeder gekend te worden; wat zal zij zeggen wanneer ze mij ziet aankomen." „Haar moeder", hernam juffrouw Graffenried, „is niet op Toune, wij zijn alleen: wij komen vanavond terug, en u komt met ons mee terug". Een electrische schok heeft geen sneller uitwerking dan deze woorden op mij hadden. Ik beefde van blijdschap, toen ik mij achter juffrouw Graffenried in het zadel wierp; en toen ik haar moest omarmen, om me vast te houden, klopte mijn hart zóó hevig, dat zij het merkte. Ze zeide me, dat het hare ook klopte door de vrees van te zullen vallen; in mijn houding was dit bijna een uitnoodiging om de zaak te onderzoeken: ik dorst geen enkelen keer, en gedurende den ganschen rit dienden mijn beide armen haar tot een weliswaar zeer nauwen gordel, maar zonder zich een oogenblik te verplaatsen. Menige vrouw die dit leest zou me graag om mijn ooren slaan, en geen ongelijk hebben.

Het vroolijke van den tocht en het gebabbel van die

meisjes verlevendigde zoodanig het mijne, dat wij tot den avond toe, zoolang wij bij elkander waren, geen oogenblik met spreken ophielden. Zij hadden mij zoo op mijn gemak gebracht, dat mijn tong evenveel sprak als mijn oogen, ofschoon zij niet dezelfde dingen zei. Op sommige oogenblikken alleen, wanneer ik met de eene of met de andere onder vier oogen was, stokte het gesprek een beetje. Maar de afwezige kwam al spoedig terug, en liet ons den tijd niet om die verlegenheid op te helderen.

Te Toune aangekomen, gingen wij, nadat ik goed opgedroogd was, koffiedrinken. Daarna moest er worden overgegaan tot de gewichtige zaak van het bereiden van het middagmaal. Onder het koken door, kusten de freules van tijd tot tijd de kinderen van de pachtster; en de arme koksjongen zag toe, en verbeet zijn leed. Men had proviand uit de stad gezonden, en er was genoeg om een zeer goed maal samen te stellen, dat vooral uit lekkernijen bestond; maar ongelukkig had men den wijn vergeten. Dit verzuim was niet verwonderlijk, voor meisjes die dien bijna niet dronken; maar mij speet het, want ik had een beetje op die hulp gerekend, om wat meer moed te krijgen. Het speet haar ook, misschien om dezelfde reden; maar daar geloof ik niets van. Haar levendige en bekoorlijke vroolijkheid, was de onschuld zelf; en wat hadden zij trouwens met mij kunnen doen, met haar tweeën? Zij zonden overal in den omtrek om wijn; men vond dien niet, zóó sober en arm zijn de boeren uit dit kanton. Toen zij mij daarover haar spijt betuigden, zeide ik haar, dat zij zich daarom niet zoo bekommeren moesten en dat zij geen wijn noodig hadden, om mij dronken te maken. Dat was het eenige compliment dat ik haar heel dien dag durfde maken; maar ik geloof dat de deugnieten maar al te duidelijk zagen, dat deze hoffelijkheid waarheid was.

Wij aten in de keuken van de pachtster, de twee

vriendinnen gezeten op banken, aan beide zijden van de lange tafel, en haar gast tusschen haar beiden in op een krukje met drie pooten. Welk een maaltijd, welk een herinnering vol bekoring! Hoe zou ik, waar ik met zóó weinig kosten zoo zuivere en waarachtige genoegens kon smaken, er andere hebben willen zoeken? Nooit kon een souper in de Petites maisons te Parijs halen bij dezen maaltijd, ik zeg niet alleen wat betreft de vroolijkheid, de zoete vreugde, maar ook wat het zinsgenot aangaat.

Na het diner maakten wij een bezuiniging. Inplaats van de koffie die wij van ons twaalf uurtje hadden overgehouden, op te drinken, bewaarden wij die, om ze met room en koekjes die zij hadden meegebracht, te gebruiken; en om onzen eetlust gaande te houden, gingen wij in den boomgaard ons dessert met kersen voltooien. Ik klom in den boom, en wierp haar er trosjes van toe, waarvan zij mij de pitten door de takken heen terugkeilden. Een keer, gaf freule Galley mij zoo'n goede kans, terwijl zij haar schort ophield en haar hoofd achteroverboog, en mikte ik zoo goed, dat ik een trosje in haar hals liet glijden; en wij lachten. Ik zei bij mijzelf „waren mijn lippen toch maar kersen; hoe zou ik ze haar van ganscher harte zoo toewerpen!"

Zoo brachten wij den dag door met stoeien in de grootste ongedwongenheid en met de striktste welvoeglijkheid. Geen enkel dubbelzinnig woord, geen enkele gewaagde grap; en die welvoeglijkheid legden wij elkander geenszins op, ze kwam vanzelf, wij spraken in den toon die onze harten ons ingaven. Mijn ingetogenheid eindelijk (anderen zullen zeggen mijn zotheid) was zóó sterk dat de grootste vrijpostigheid die ik beging was een enkelen keer de hand van freule Galley te kussen. Het is waar dat de omstandigheden deze lichte gunst bizondere waarde verleenden.

Wij waren alleen. Mijn adem stokte, zij had haar oogen neergeslagen; in plaats van woorden te vinden

kwam mijn mond er toe zich op haar hand te drukken, die zij nadat die gekust was, zachtjes terugtrok, terwijl zij me aankeek met een gelaat dat geenszins ergernis uitdrukte. Ik weet niet wat ik haar had kunnen zeggen. Haar vriendin kwam binnen en op dat oogenblik vond ik haar leelijk.

Eindelijk herinnerden zij zich dat het niet goed zou zijn te wachten tot het avond was, om naar de stad terug te keeren. Wij hadden nog juist den tijd om bij dag aan te komen, en wij haastten ons te vertrekken, terwijl wij ons in dezelfde orde verdeelden, als waarin wij gekomen waren. Als ik gedurfd had zou ik die orde hebben omgekeerd: want de blik van freule Galley had mij diep in het hart getroffen; maar ik dorst niets te zeggen, en het stond niet aan haar om dat voor te stellen. Onderweg zeiden wij het jammer te vinden dat de dag om was; maar verre van ons te beklagen dat hij kort was geweest, was het onze meening dat wij het geheim hadden gevonden hem lang te doen zijn door alle vermaken waarmede wij hem hadden weten te vullen.

Ik verliet haar ongeveer op dezelfde plek waar zij mij hadden opgevangen. Met hoeveel spijt scheidden wij! Met hoeveel vreugde maakten wij plannen om elkander weer te zien. Twaalf uren tezamen doorgebracht, wogen voor ons op tegen jaren van gemeenzamen omgang. De zoete herinnering aan dezen dag kostte deze lieftallige meisjes niets; de teedere zielsovereenstemming die tusschen ons heerschte, woog op tegen hartstochtelijker genietingen en zou naast deze niet hebben kunnen voortbestaan.

Wij hielden van elkander zonder geheimdoenerij en zonder schaamte, en zóó wenschten wij altijd van elkander te houden. De onschuld van zeden heeft haar wellust, die stellig tegen den anderen opweegt, omdat hij geen onderbreking kent, en zich voortdurend doet gevoelen. Ik voor mij, weet dat de herinnering aan zulk een schoonen dag mij dieper treft, meer bekoort en nader

aan het hart ligt dan van welk genoegen ook dat ik in mijn leven smaakte.

Zij die dit lezen zullen zekerlijk om mijn galante avonturen lachen en de opmerking maken dat na veel toebereidselen, de meest vergevorderde afloopen met een handkus. O, lezers, vergist u hierin niet. Misschien heb ik, die met dezen handkus eindigde, meer van mijn minnarijen genoten, dan gij die uwe minnarijen op z'n minst daarmede aanvangt, het ooit zult doen van de uwe.

(Rousseau vertrekt van Annecy, met de kamenier van Mme. de Warens, Mlle Merceret, die hij vergezelt op haar reis naar Fribourg. Na een kort verblijf aldaar begeeft hij zich naar Lausanne.)

Ik keerde terug niet naar Noyon, maar naar Lausanne. Ik wilde mijn hart ophalen aan het gezicht van dat schoone meer dat men daar in zijn grootste uitgestrektheid ziet. De meeste van mijn geheime beslissende beweegredenen hadden geen beteren grond. Ver verwijderde plannen hebben zelden kracht genoeg om mij tot handelen te brengen. De onzekerheid van de toekomst heeft mij plannen welker uitvoering van langen duur is, steeds als bedriegelijk lokaas doen beschouwen. Ik geef mij over aan de hoop, net als ieder ander, mits het mij niets kost om die te onderhouden; maar moet ik langen tijd moeite doen, dan geef ik het op.

Het minste en kleinste genoegen dat zich onder mijn bereik voordoet, verlokt mij meer dan de genietingen van het paradijs. Het genot waar leed op volgt, zonder ik echter uit; dat lokt mij niet aan, omdat ik slechts van zuivere genietingen houd, en men die nooit heeft, wanner men weet dat men zich berouw bezorgt.

Terwijl ik Lausanne naderde, peinsde ik over de nood waarin ik mij bevond, over een middel om mij daaruit te redden, zonder dat ik mijn stiefmoeder van

mijn armoede hoefde te laten blijken; en op deze bedevaart te voet, vergeleek ik mij met mijn vriend Venture, toen die te Annecy kwam. Ik warmde mij zoo goed op met die gedachte, dat ik, zonder te bedenken dat ik noch zijn hupsche manieren, noch zijn talenten bezat, mij in het hoofd haalde, te Lausanne de kleine Venture uit te hangen, les te geven in muziek, die ik niet kende, en te zeggen dat ik uit Parijs kwam, waar ik nooit geweest was. Ingevolge dit fraaie plan, begon ik, daar er geen koorknapenzangschool was, waar ik als hulp dienst had kunnen doen en ik er bovendien wel voor oppaste mij met mannen van het vak in te laten, met te vragen naar een kleine herberg, die vrij goed en goedkoop was. Men wees mij een zekere Perrotet, die kostgangers hield. Die Perrotet bleek een allerbest mensch te zijn en ontving me zeer goed. Ik vertelde hem mijn leugentjes zooals ik ze in mekaar gedraaid had. Hij beloofde me, dat hij over mij zou spreken en zou trachten mij leerlingen te bezorgen; hij zei dat hij mij slechts geld zou vragen, wanneer ik wat zou verdiend hebben. Het kostgeld bedroeg vijf zilveren kronen; wat weinig was voor hetgeen men kreeg, maar veel voor mij.

Hij ried mij vooreerst slechts in den halven kost te gaan; als diner een goede soep en niets meer, maar 's avonds een flink souper. Ik stemde erin toe. Die goede Perrotet deed mij al deze aanbiedingen met de grootste hartelijkheid, en spaarde geen moeite om mij van dienst te zijn.

Waarom toch moet ik, die in mijn jeugd zoovele goede menschen vond, er zoo weinige vinden op gevorderden leeftijd? Is hun ras uitgestorven? Neen; maar de stand waarin ik ze thans moet zoeken is niet meer die waarin ik ze toenmaals vond. Onder het volk, waarbij de groote hartstochten slechts van tijd tot tijd spreken, laten de natuurlijke gevoelens zich meer gelden. In de hoogere standen worden zij volkomen gesmoord

en onder het masker van het gevoel spreekt steeds slechts baatzucht of ijdelheid.

Uit Lausanne schreef ik aan mijn vader, die mij mijn bullen zond en mij uitstekende vermaningen gaf, waarvan ik meer voordeel had moeten trekken. Ik heb reeds oogenblikken aangegeven van onbegrijpelijke opwinding, waarin ik niet meer mijzelf was. Ziehier nog één van de meest teekenende. Om te begrijpen hoe mijn hoofd toen op hol was, hoezeer ik mij toen om zoo te zeggen „ver-Venture'd" had, hoeft men slechts te zien, hoeveel buitensporigheden ik tegelijkertijd opeenstapelde. Ik ben dus zangmeester, zonder een melodie te kunnen ontcijferen; want zelfs al had ik iets gehad aan het halfjaar dat ik met Le Maître had doorgebracht, kon het nooit voldoende geweest zijn; maar behalve dat, leerde ik van een onderwijzer; dat was genoeg om slecht te leeren. Parijzenaar uit Genève, en katholiek in een Protestantsch land, meende ik mijn naam te moeten veranderen, evenals mijn geloof en mijn vaderland. Zooveel mogelijk kwam ik steeds mijn groote voorbeeld nabij. Hij had zich Venture de Villeneuve genoemd, ik zette den naam Rousseau om in Vaussore en noemde mij Vaussore van Villeneuve. Venture kon componeeren, ofschoon hij daar niemand iets van gezegd had; en zonder het te kennen, beroemde ik mij daarop, bij iedereen, en gaf mij uit als komponist zonder het minste muziekstukje te kunnen maken. Dat is niet alles: toen ik aan mijnheer de Treijtorens was voorgesteld, een professor in de rechtswetenschappen die van muziek hield en bij zich thuis concerten gaf, wilde ik hem een staaltje van mijn talent geven, en ik begon een stuk voor zijn concert te komponeeren met evenveel schaamteloosheid, alsof ik geweten had, hoe ik het moest aanleggen. Ik had de volharding, veertien dagen aan dit schoone werk te arbeiden, het in het net te zetten, er de partijen uit over te schrijven, en ze rond te deelen met evenveel zelfvertrouwen alsof

het een meesterwerk van harmonie was geweest. Om ten slotte dit verheven voortbrengsel waardig te bekronen, plaatste ik aan het einde, — men zal het moeilijk gelooven en toch is het volkomen waar — een aardig menuetto, dat langs de straat gezongen werd en dat iedereen zich misschien nog wel herinnert, op deze vroeger zoo bekende woorden:

Quel caprice
Quelle injustice
Quoi! ta Clarisse
Trahirait tes feux, enz.

Venture had mij dit wijsje met de baspartij geleerd, op andere, schunnige woorden, met behulp waarvan ik het onthouden had. Aan het einde van mijn stuk plaatste ik dus dit menuet met de baspartij, liet de woorden weg, en gaf het uit als van mij te zijn, met evenveel beslistheid alsof ik tot maanbewoners had gesproken.

Men komt bijeen, om mijn stuk uit te voeren. Ik leg iedereen het karakter van de maat uit, den aard van de uitvoering, het inzetten van de partijen.

Ik had het zeer druk. Men stemt gedurende vijf of zes minuten, die voor mij vijf of zes eeuwen waren. Eindelijk, als alles klaar is, tik ik met een mooie rol papier de vijf of zes slagen van het „geef acht" op mijn hoofdlessenaar. Men wordt stil; ik begin deftig de maat te slaan. Men begint.... Neen, nooit heeft men, sedert er Fransche opera's bestaan, van zijn leven zulke kattenmuziek gehoord. Wat men ook had mogen denken van mijn zoogenaamd talent, de uitkomst was slechter dan alles wat men scheen te verwachten. De muzikanten stikten van het lachen; de toehoorders sperden hun oogen wijd open en hadden graag hun ooren dichtgestopt; maar dat ging niet. Mijn beulen van spelers, die zich vroolijk wilden maken, krasten om het trom-

melvlies van een doove te doen barsten. Ik had de volharding om toch maar mijn gang te gaan, zweette weliswaar groote droppels, maar door schaamte weerhouden, dorst ik niet wegloopen en alles in den steek laten. Tot troost hoorde ik om mij heen hoe de aanwezigen elkander in het oor fluisterden, of liever in het mijne, de één: „daar is niets bij wat dragelijk is"; weer een ander: „wat een heksensabbat". Arme Jean-Jacques; hoe weinig hoopte je in dat wreede oogenblik, dat eens, in het bijzijn van den koning van Frankrijk en zijn gansche hof, jouw tonen een gemurmel van verrassing en van goedkeuring zouden doen opgaan, en dat in alle loges om je heen de beminnelijkste vrouwen elkander zouden toefluisteren: „Welke bekoorlijke klanken! wat een betooverende muziek! al deze zangen treffen het hart!"

Maar wat bij iedereen de goede stemming er in bracht, was het menuet.

Nauwelijks had men er eenige maten van gespeeld, of ik hoorde van alle kanten een schaterlach opgaan. Iedereen wenschte me geluk met mijn knappe zangstijl; men verzekerde mij, dat dit menuet van mij zou doen spreken, en dat ik verdiende, overal te worden gezongen. Onnoodig mijn benauwenis te beschrijven, noch te bekennen, dat ik die ruimschoots verdiende.

Den volgenden dag kwam één van mijn muzikanten mij opzoeken en had de goedhartigheid mij niet met mijn succes geluk te wenschen. Het diepe besef van mijn dwaasheid, schaamte, berouw, wanhoop over den toestand, waarin ik gebracht was, de onmogelijkheid om onder deze groote kwellingen, mijn hart gesloten te houden, maakten dat ik mij tot hem uitsprak; ik liet mijn tranen den vrijen loop; en in plaats van mij ermee te vergenoegen, hem mijn onwetendheid te bekennen, zeide ik hem alles, en verzocht hem om geheimhouding, die hij mij beloofde en die hij hield, zooals zich denken laat. Nog dienzelfden avond wist geheel Lau-

sanne wie ik was; en, merkwaardigerwijze, liet niemand mij dit blijken; zelfs niet de goede Perrotet, die ondanks dit alles niet moede werd mij te huisvesten en den kost te geven.

Ik leefde, maar allertreurigst. De gevolgen van dit eerste optreden maakten mij Lausanne niet tot een bizonder aangenaam verblijf. De leerlingen kwamen niet in menigte opdagen; geen enkele leerlinge, en niemand uit de stad. Ik had in het geheel twee of drie dikke Duitschers, even stom als ik onwetend, die mij doodelijk verveelden, en die onder mijn handen geen groote notenspelers werden. In één enkel huis werd ik geroepen, waar een kleine slang van een meid zich het genoegen gunde mij veel muziek te laten zien, waarvan ik geen noot kon lezen, en die zij vervolgens, uit spotlust, mijnheer de meester voorzong, om hem voor te doen, hoe dat gespeeld werd. Ik was zoo weinig in staat een wijsje van blad te lezen, dat het mij, in het schitterend concert waarvan ik gesproken heb, niet mogelijk was één oogenblik de uitvoering te volgen, om te weten, of men wel speelde, wat ik voor mijn oogen had, en dat ik zelf gekomponeerd had.

Ik heb in lang niet van mijn goeie Mama gesproken, maar men vergist zich sterk indien men gelooft dat ik haar ook vergat. Voortdurend dacht ik aan haar en wenschte haar terug te vinden, niet alleen uit noodzaak voor mijn bestaan, maar veel meer omdat mijn hart naar haar vroeg. Mijn gehechtheid aan haar, hoe levendig en hoe teeder ook, belette mij niet van anderen te houden; maar dat was niet op dezelfde manier. Allen hadden in gelijke mate mijne liefde aan haar bekoorlijkheden te danken; maar bij de anderen berustte die liefde uitsluitend daarop, en zou ze niet overleefd hebben: terwijl Mama oud en leelijk kon worden, zonder dat ik haar minder teeder zou hebben liefgehad. Mijn hart had op haar wezen ten volle de hulde overgebracht, die het eerst haar schoonheid had gegeven; en

welke verandering zij ook onderging, mijne gevoelens konden niet veranderen, als zij het maar altijd was. Ik weet wel, dat ik haar dankbaarheid schuldig was; maar daaraan dacht ik werkelijk niet. Wat zij ook voor mij gedaan had of niet gedaan, het zou altijd hetzelfde geweest zijn. Ik hield van haar, noch uit plicht, noch uit baatzucht, noch fatsoenshalve: ik beminde haar omdat ik geschapen was om haar te beminnen. Wanneer ik op een ander verliefd werd, leidde mij dat af, ik beken het, en dacht ik minder dikwijls aan haar; maar ik dacht aan haar met hetzelfde genoegen, en nooit heb ik mij, verliefd of niet, met haar beziggehouden, zonder te voelen, dat er voor mij in het leven geen werkelijk geluk bestaan kon, zoolang ik van haar gescheiden was.

Daar mijne leerlingen mij niet zeer in beslag namen en haar geboortestad slechts vier uur gaans van Lausanne gelegen was, maakte ik een wandeling daarheen van twee of drie dagen, gedurende welke ik ononderbroken de zoetste ontroeringen had. De aanblik van het meer van Genève en zijn wondermooie oevers, had steeds een bizondere bekoring voor mij, die ik mij niet kon verklaren en die alleen ligt in de schoonheid van het schouwspel, maar ook aan iets, ik weet niet wat voor belangwekkenders dat mij aandoet en mij verteedert. Iederen keer dat ik het Waadland nader, krijg ik een indruk die samengesteld is uit de herinnering aan Mme. de Warens, die er geboren is, aan mijn vader, die er leefde, aan juffrouw Vulson, die er mijn eerste liefde had, aan verscheidene pleizierreisjes, die ik er in mijn kinderjaren deed, en naar het mij voorkomt ook aan iets anders, geheimer en sterker nog dan dit alles. Wanneer het vurige verlangen naar dat gelukkige en zoete leven, dat mij steeds verre blijft, en waarvoor ik geboren was, mijn verbeelding in vlam zet, dan richt zij zich steeds op het Waadland, bij het meer, in het bekoorlijke buiten. Ik moet volstrekt een boomgaard hebben, aan den oever van dit meer, en van geen ander;

en dan een vertrouwd vriend, een beminnelijke vrouw, een koe en een bootje. Slechts wanneer ik dit alles heb, zal ik een volkomen geluk genieten op aarde. Ik lach om de kinderlijkheid waarmee ik verscheidene keeren naar die streek ging, uitsluitend om er dit denkbeeldig geluk te zoeken. Ik was steeds verbaasd bij de inwoners, vooral bij de vrouwen, een geheel andere inborst te vinden dan die welke ik er kwam zoeken. Welk een schrille tegenstelling leek mij dit. Het land en het volk waarmee het gevuld is, schenen mij nooit voor elkander gemaakt.

Op die reis naar Vevey gaf ik mij, terwijl ik dien prachtigen oever volgde, over aan de zoetste droefgeestigheid; onstuimig ging mijn hart uit naar duizend onschuldige gelukzaligheden; ik was aangedaan, ik zuchtte en huilde als een kind. Hoe dikwijls heb ik mij vermaakt, om, terwijl ik stilhield, gezeten op een grooten steen, op mijn gemak te schreien, te zien hoe mijn tranen in het water vielen!

Ik kan niet precies zeggen hoe lang ik te Lausanne bleef. Ik nam uit deze stad geen bizonder sprekende herinneringen mee. Ik weet alleen, dat ik, wijl ik er geen bestaan vond, vandaar naar Neuchâtel ging, en er den winter doorbracht. In deze laatste stad slaagde ik beter; ik kreeg er leerlingen, en ik verdiende er genoeg om mijn rekening te vereffenen met mijn goeden vriend Perrotet, die mij trouw mijn bundeltje gestuurd had ofschoon ik hem nog vrijwat schuldig was.

Ongemerkt leerde ik de muziek, door daarin les te geven. Ik had een vrij aangenaam leven; een redelijk mensch had er zich mee kunnen tevreden stellen; maar mijn woelig hart haakte naar iets anders. Des Zondags en op mijn vrije dagen, zwierf ik rond in de velden en bosschen uit den omtrek, waar ik bleef ronddolen, droomen en zuchten; en wanneer ik eenmaal buiten de stad was, keerde ik er niet voor den avond terug.

(Rousseau is op een dag te Boudry, en treedt er een herberg binnen. Hij maakt er kennis met een oplichter, die zich uitgeeft voor een Griekschen monnik, naar West-Europa gekomen om te collecteeren voor het Heilige graf, en wordt door dezen weldra overgehaald, hem op zijn tocht naar Jeruzalem te vergezellen. Het bedrog wordt echter spoedig ontdekt. Rousseau stort zijn hart uit voor den Franschen gezant in Bern, die hem een postje bezorgt, te Parijs, als oppasser van een jongen officier, een kolonels-neefje. Hij gaat er met zijn meester heen, vindt de stad vies, zwart en morsig, breekt weer los, en nadat hij vernomen had dat Mme. de Warens sedert twee maanden weer vertrokken was en naar Savoye of Turijn was gegaan, besluit hij aanstonds haar te volgen en keert te voet heel oostelijk Frankrijk door terug naar Savoye.)

Hetgeen ik het meeste betreur in de bizonderheden mijns levens, die mij ontschoten zijn, is, dat ik geen dagboek over mijn reizen heb bijgehouden. Nooit heb ik zooveel gedacht, zoo sterk geleefd, ben ik, als ik zeggen mag, zoozeer mijzelf geweest, als op die welke ik alleen en te voet heb afgelegd. Het loopen heeft iets dat mijn gedachten bezielt en verlevendigt. Ik kan bijna niet denken, wanneer ik stilsta. Mijn lichaam moet in beweging zijn, om mijn geest daarin te brengen.

De aanblik van het land, de opeenvolging van prettige uitzichten, de open lucht, de stevige eetlust, de goede gezondheid die het loopen mij geeft, de vrijheid van de herberg, de afwezigheid van alles wat mij aan mijn toestand herinnert, dit alles bevrijdt mijn ziel, maakt mijn denken stoutmoediger, en werpt mij, in zekeren zin, in de oneindigheid der dingen, om ze te verbinden, uit te kiezen, en ze mij naar eigen goedvinden toe te eigenen, zonder dwang en zonder vrees. Ik beschik als meester over de gansche natuur; mijn hart dat van het

eene ding naar het andere ding dwaalt, vereenigt zich, verpersoonlijkt zich met die welke het streelen, omringt zich met aangename voorstellingen, bedwelmt zich met zalige gevoelens. Wanneer het mij gebeurt ze in mijzelf te beschrijven, om ze vast te leggen, hoe forsch zijn dan niet mijn streken, hoe fleurig is mijn stijl, hoe groot mijn zeggingskracht! Men heeft, zegt men, van dit alles in mijn werken gevonden, hoewel die in den avond mijns levens geschreven zijn. O, indien men die uit mijn prille jeugd gezien had, die welke ik op mijn reizen maakte, die welke ik heb opgesteld, doch nimmer heb neergeschreven. Waarom, zult ge vragen, schreeft gij ze niet op? En waarom zou ik ze opschrijven, is mijn antwoord; waarom mijzelven de werkelijke bekoring van het genot te ontnemen, om anderen te vertellen, dat ik genoten had? Wat gaf ik om lezers, publiek, en om de geheele aarde, terwijl ik in den hemel zweefde? En droeg ik trouwens papier en pennen bij mij? Als ik aan dit alles gedacht had, zou mij niets zijn ingevallen. Ik voorzag niet, dat ik gedachten zou hebben; zij komen wanneer het ze behaagt, niet wanneer het mij behaagt. Zij komen heelemaal niet, of dagen in menigte op. Zij overstelpen mij, door haar aantal en haar geweld. Tien deelen per dag zouden niet voldoende geweest zijn. Waar den tijd te vinden, om ze te schrijven? Wanneer ik aankwam, was ik er slechts op bedacht, een goed middagmaal te hebben; wanneer ik vertrok was mijn eenige gedachte om flink te loopen. Ik voelde, dat een nieuw paradijs mij aan de deur wachtte; en dacht er slechts aan, dit te gaan zoeken.

Nooit heb ik dit alles zoo goed gevoeld, als op de terugreis waarvan ik spreek. Toen ik naar Parijs kwam, had ik mij bepaald tot die gedachten, welke betrekking hadden op hetgeen ik daar ging doen. Ik had mij gestort in de loopbaan, welke ik zou beginnen, en had die met vrijwat roem doorloopen. Maar deze loopbaan was niet die, die mijn hart trok, en de wezens der wer-

kelijkheid schaadden aan die der verbeelding. Kolonel Godard en zijn neef pasten slecht bij een held zooals ik. Nu was ik goddank verlost van al die hinderpalen; ik kon mij naar hartelust verdiepen in het land der hersenschimmen, want dit alleen bleef voor mij bestaan. Ik doolde er dan ook zoo in rond, dat ik werkelijk verscheidene keeren mijn weg kwijtraakte; en het zou mij zeer gespeten hebben een korteren weg te volgen, want, daar ik voelde dat ik mij te Lyon weer op de aarde zou bevinden, zou ik daar wel nooit aan hebben willen komen.

Een dag, onder anderen, toen ik met opzet een omweg had gemaakt, om een plek die mij wondermooi leek, van dichtbij te zien, beviel het mij daar zoo goed, en doolde ik er zoolang rond, dat ik er ten slotte heelemaal verdwaalde. Na verscheidene uren vergeefs geloopen te hebben, ging ik, vermoeid en wee van honger en dorst, bij een boer binnen, wiens huis er niet mooi uitzag; maar het was het eenige, dat ik in den omtrek zag. Ik meende dat het daar was als in Genève of in Zwitserland, waar alle inwoners welgesteld zijn, en tot gastvrijheid in staat. Ik vroeg dezen, mij tegen betaling ten eten te geven. Hij bood mij afgeroomde melk en grof gerstebrood aan, en zeide dat dit alles was wat hij had. Ik dronk die melk met groot genot en at dit brood met stroo en al. Maar dat was niet heel versterkend voor een door vermoeienis uitgeput mensch. De boer die mij gadesloeg, mat de waarheid van mijn verhaal af naar die van mijn eetlust, en na gezegd te hebben dat hij wel zag dat ik een goed, rechtschapen jongmensch was, die daar niet was om hem te verkoopen, opende hij dadelijk een klein valluik naast zijn keuken, ging naar beneden en kwam even later terug met een goed bruinbrood van zuivere tarwe, een zeer verlokkelijke ofschoon aangesneden ham, en een flesch wijn, waarvan het gezicht mijn hart meer dan al het overige verheugde; daarbij voegde men een vrij dikke

eierpannekoek, en ik had een maaltijd zooals geen ander voetganger er ooit een kende. Toen het op stuk van betalen kwam, kwamen echter onrust en vrees weer bij hem op; hij wilde niets van mijn geld weten; hij wees het af met buitengewone onrust; en het grappigste was, dat ik mij niet kon voorstellen, waarvoor hij bang was. Eindelijk sprak hij sidderend die verschrikkelijke woorden: kommies en beambte der invoerrechten. Hij gaf mij te verstaan dat hij zijn wijn verstopte om de indirekte belastingen, zijn brood om den hoofdelijken omslag, en dat hij een verloren man was zoo men kon vermoeden dat hij niet van honger stierf. Alles wat hij mij daaromtrent vertelde, en waarvan ik niet het gegeringste denkbeeld had, maakte op mij een indruk die nooit zal worden uitgewischt. Dit was de kiem van dien onbluschbaren haat die sedert in mijn hart is gegroeid, tegen de verdrukkingen welke het ongelukkige volk ondervindt, en tegen zijne verdrukkers. Ofschoon welgesteld, dorst deze man het brood dat hij in het zweet zijns aanschijns gewonnen had, niet eten, en kon zijn ondergang slechts verhoeden, door dezelfde ellende die er om hem heen heerschte, ten toon te spreiden. Ik verliet zijn woning, even verontwaardigd als verteederd, terwijl ik het lot van deze heerlijke streken betreurde, die de natuur slechts rijkelijk met hare gaven heeft bedeeld, om ze de prooi te doen zijn van barbaarsche tollenaars.

Ik ging niet geheel zonder doel naar Lyon. Bij mijn aankomst bracht ik te Chasottes, een bezoek aan freule van Châtelet, een vriendin van mevrouw de Warens, en voor wie zij mij een brief had gegeven toen ik met mijnheer Le Maître meekwam; de kennis was dus al gemaakt. Freule van Châtelet deelde mij mee, dat haar vriendin zich te Lyon had opgehouden, maar dat zij niet wist of deze haar weg tot in Piemont vervolgd had; dat zij, zoo ik dit wilde, zou schrijven om nieuws van haar te vernemen en dat het beste wat ik doen kon

was, dit te Lyon af te wachten. Ik nam het aanbod aan. Maar ik dorst freule van Châtelet niet zeggen, dat ik haast had met het antwoord en dat mijn uitgeput beursje mij niet toestond, daarop lang te wachten. Wat mij weerhield, was niet dat zij mij slecht had ontvangen; integendeel, zij had mij veel vriendelijkheden bewezen, en behandelde mij op een voet van gelijkheid, die mij den moed ontnam haar mijn toestand te laten zien en van de rol van goed gezelschap af te dalen tot die van een ongelukkig bedelaar.

De herinnering aan den uitersten nood waarin ik te Lyon geraakte draagt er niet toe bij, mij de herinnering aan die stad aangenaam te doen zijn. Zoo ik geweest was als een ander, zoo ik het verstaan had te leenen en schulden te maken in mijn herberg, had ik mij makkelijk kunnen redden; maar mijn ongeschiktheid daartoe, was gelijk aan mijn afkeer; en om zich voor te stellen, hoe ver die beide bij mij gingen, is het voldoende te weten, dat, na mijn gansche leven in geldverlegenheid te zijn geweest, en dikwijls het broodsgebrek nabij, het mij geen enkelen keer gebeurd is, dat ik mij door een schuldeischer geld liet vragen, zonder het hem oogenblikkelijk te geven. Ik heb nooit nijpende schulden kunnen maken, en steeds heb ik liever willen lijden dan schuldig te blijven.

Het was zeker lijden, om gedwongen te zijn den nacht op straat door te brengen, en dat is mij te Lyon verscheidene malen overkomen. Eenige stuivers die mij restten, gebruikte ik liever om mijn brood dan om mijn onderdak te betalen, omdat ik alles welbeschouwd, minder gevaar liep van slaap te sterven dan van honger. Het is verwonderlijk dat ik in dezen pijnlijken toestand, noch ongerust noch droevig was. Ik had niet de minste bezorgdheid omtrent de toekomst en ik wachtte het antwoord dat freule van Châtelet moest ontvangen af, terwijl ik onder den blauwen hemel op den grond of op een bank sliep, even gerust als op een rozenbed. Ik

herinner mij zelfs, een heerlijken nacht te hebben doorgebracht, buiten de stad, op een weg die langs de Rhône of de Saône liep, want ik weet niet meer welke van de twee. Terrasvormige tuinen bezetten den weg aan de overzijde. Het was dien dag zeer warm geweest; de avond was betooverend; de dauw bevochtigde het verlepte gras; geen zuchtje wind, een kalme nacht; de lucht was frisch, zonder koud te zijn; de zon had na haar ondergang, roode dampen in den hemel achter gelaten, waarvan de weerkaatsing het water een tint gaf van rozen; de boomen van de terrassen waren vol nachtegalen, die elkander van boom tot boom beantwoordden. Ik liep voort in een soort geestesverrukking, terwijl ik mij met hart en zinnen aan de genieting van dit alles overgaf, en ik slechts een weinig zuchtte van verdriet dat ik daarvan alleen genoot. Verzonken in mijn zoete mijmering, zette ik mijn wandeling tot diep in den nacht voort zonder te bemerken dat ik moe was. Eindelijk bemerkte ik het. Vol wellust strekte ik mij uit op het bovenvlak van een soort nis of geheime deur, die in een terrasmuur gemetseld was; de hemel van mijn bed, was gevormd door de kruinen der boomen, een nachtegaal was juist boven mij: ik sliep in bij zijn zang; mijn slaap was zoet, mijn ontwaken nog zoeter. Het was klaarlichten dag; toen mijn oogen zich ontsloten zagen zij water, groen, een wonderschoon landschap. Ik stond op en schudde mij af: ik kreeg honger; vroolijk begaf ik mij op weg naar de stad, besloten twee zesstuiverstukken die mij nog restten voor een goed ontbijt te besteden. Ik was zoo goed gebuid dat ik den heelen weg liep te zingen; en ik herinner me zelfs dat ik een cantate van Batistin, de „Baden van Thomery" geheeten, zong, die ik uit mijn hoofd kende. Gezegend zij de goede Batistin en zijn goede cantate, die mij een beter ontbijt heeft bezorgd, dan waarop ik rekende en een nog veel beter diner, waarop ik in 't geheel niet gerekend had. Terwijl ik juist op mijn hardst aan het

loopen en zingen ben, hoor ik iemand achter mij; ik keer me om; ik zie een Antonijn, die mij volgde en die met genoegen naar mij scheen te luisteren. Hij spreekt mij aan, groet me en vraagt of ik muziek ken. Ik antwoord: „een beetje" om te kennen te geven „een heeleboel". Hij gaat voort mij te ondervragen: ik vertel hem een gedeelte van mijn geschiedenis. Hij vraagt me of ik nooit muziek heb overgeschreven. „Dikwijls" zeg ik hem. En dat was waar, mijn beste manier om het te leeren, was het over te schrijven: „Welnu," zei hij, „kom mee; ik kan je eenige dagen gebruiken, gedurende welke het je aan niets zal ontbreken, mits je er in toestemt, de kamer niet te verlaten". Ik stemde gaarne toe en volgde hem.

Deze Antonijn heette mijnheer Rolichon; hij hield van muziek, kende ze en zong in kleine concerten die hij met zijn vrienden gaf. In dit alles stak niets dat schuldig of onbehoorlijk was; maar die neiging ontaardde blijkbaar in een razernij, die hij gedwongen was gedeeltelijk te verbergen. Hij bracht me in een kamertje, waar ik mij nestelde, en waar ik veel muziek vond, die hij overgeschreven had.

Hij gaf me nog andere om over te schrijven, in het bizonder de cantate die ik gezongen had en die hij over enkele dagen zelf zou zingen. Ik bleef daar drie of vier dagen, en schreef al den tijd dat ik niet at, want nooit van mijn leven was ik zóó uitgehongerd, noch werd ik beter gevoed. Hij bracht me mijn maaltijden zelf uit hun keuken, en die moest goed zijn, zoo hun dagelijksche kost gelijk was aan den mijne. Nooit in mijn leven at ik met zooveel genoegen; en ik moet ook bekennen dat die stevige happen mij zeer te pas kwamen, want ik was zoo mager als een talhout. Ik werkte met bijna evenveel lust als ik at, en dat is niet weinig gezegd. Weliswaar was ik niet even nauwkeurig als ijverig. Eenige dagen daarna, vertelde mijnheer Rolichon, die ik op straat ontmoette, mij, dat mijn partijen de muziek

onuitvoerbaar hadden gemaakt, zoozeer bleken zij vol te zitten met weglatingen, verdubbelingen, en omzettingen.

Ik moet bekennen, dat ik me daar naderhand het ambacht gekozen heb, waartoe ik het minst ter wereld geschikt was; niet dat mijn notenschrift niet mooi was en dat ik niet duidelijk overschreef; maar de verveling van een lang werk, geeft me zulke groote verstrooidheden, dat ik meer tijd verbreng met uitkrabben dan met opschrijven, en ze, indien ik mijn partijen niet met de grootste aandacht naga, steeds de uitvoering doen mislukken. Ik deed dus slecht werk, terwijl ik goed werk wilde doen, en doordat ik vlug wilde opschieten, deed ik alles verkeerd. Dat weerhield mijnheer Rolichon niet, mij tot aan het eind, goed te behandelen, en mij bij mijn heengaan nog een daalder te geven, die mij weer heelemaal op de been bracht; want weinige dagen later, ontving ik van Mama, die te Chambéry was, bericht en geld om naar haar toe te komen, wat ik opgetogen deed. Sedert was mijn geld dikwijls erg krap maar nooit zoo dat ik genoodzaakt was te vasten. Ik vermeld dit tijdstip met een hart dat gevoelig is voor de zorgen van de Voorzienigheid. Het is de laatste keer mijns levens, dat ik ellende en honger heb gekend. Ik bleef nog zeven of acht dagen te Lyon, om de boodschappen af te wachten, waarmee Mama, freule van Châtelet belast had.

Bezig gehouden door de verwachting, weldra mijn goede Mama weer te zien, zag ik eenigszins van mijn hersenschimmen af, en het werkelijke geluk dat mij wachtte, maakte het mij overbodig, dit in mijn droombeelden te gaan zoeken.

Niet alleen vond ik haar terug, maar bij haar en door haar vond ik weer een aangenaam beroep: want zij gaf te kennen dat zij een bezigheid voor mij gevonden had, die mij naar zij hoopte, zou bevallen, en mij niet van haar verwijderen zou. Ik putte mij uit in gissingen, om te raden wat die bezigheid kon zijn, en ik had werkelijk

moeten waarzeggen, om het juiste te treffen. Ik had genoeg geld om den weg geriefelijk af te leggen. Freule van Châtelet wilde dat ik een paard nam: ik kon er niet in toestemmen en ik had gelijk; ik zou het genoegen verloren hebben, van de laatste voetreis die ik in mijn leven heb gemaakt; want die naam kan ik niet geven aan de uitstapjes die ik dikwijls in den omtrek maakte, toen ik in Motiers woonde.

Het is een zeer vreemd iets, dat mijn verbeelding mij nooit aangenamer voorstellingen schept, dan wanneer mijn toestand het minst aangenaam is, en dat zij integendeel minder lachend is, wanneer alles om mij heen lacht. Mijn weerbarstig hoofd kan zich niet aan de dingen onderwerpen. Het weet niet te vermooien, het wil scheppen. De werkelijke dingen schilderen zich er hoogstens in af, zooals ze zijn: slechts de denkbeeldige dingen weet het op te sieren. Indien ik de lente wil schilderen, moet ik in den winter zijn; zoo ik een mooi landschap wil beschrijven moet ik tusschen muren zitten; en ik heb honderd maal gezegd dat, zoo ik in de Bastille werd gezet, ik daar het schilderij van de vrijheid zou maken. Toen ik van Lyon vertrok, zag ik slechts een aangename toekomst; ik was even tevreden en had alle reden dit te zijn, als ik het weinig was, toen ik uit Parijs vertrok. Toch had ik gedurende deze reis geenszins de zalige mijmeringen die mij op de andere gevolgd hadden. Mijn hart was rustig, maar dat was alles. Ik naderde met teedere ontroering de voortreffelijke vriendin die ik zou weerzien. Bij voorbaat smaakte ik, maar zonder vervoering, het genoegen bij haar te leven; ik had dit steeds verwacht; het was, alsof mij niets nieuws overkomen was. Ik verontrustte mij over hetgeen ik zou gaan doen, alsof dat zeer onrustbarend geweest ware. Mijn gedachten waren vredig en zacht, niet hemelsch en betooverend. De dingen troffen mijn oog; ik sloeg acht op het landschap; ik merkte de boomen, de huizen en beken op; ik beraadslaagde bij de

kruispunten der wegen; ik was bang te verdwalen, en verdwaalde geenszins. In één woord, ik was niet meer in den hemel; ik was nu eens waar ik was, dan weer waar ik heenging, nooit verder.

Bij het vertellen van mijn reizen ben ik zooals ik was toen ik ze deed; ik kan maar niet aankomen: Mijn hart klopte van vreugde terwijl ik mijn lieve Mama naderde, en toch liep ik er niet vlugger om. Ik houd ervan op mijn gemak te loopen en stil te staan wanneer ik daar lust toe heb. Wat ik noodig heb is een zwervend leven. Te voet reizen, met mooi weer, in een mooi land, zonder gehaast te zijn en met een aangenaam doel als eindpunt van mijn tocht, ziedaar degene van alle levenswijzen, die het meest naar mijn smaak is. Men weet overigens reeds, wat ik onder een mooi land versta. Nooit was een vlak land, hoe schoon ook, dat in mijn oogen. Ik wil bergstroomen, rotsen, dennen, donkere bosschen, bergen, hobbelige wegen te bestijgen en af te dalen, naast mij afgronden die mij flink bang maken. Ik had dit genoegen, en ik smaakte het in al zijn bekoring, terwijl ik Chambéry naderde. Niet ver van een doorgraven berg, die Ladderpas geheeten, beneden den grooten weg die in de rots is uitgehouwen, en op de plek die men Chailles noemt, snelt en ziedt in schrikkelijke afgronden, een riviertje dat duizende eeuwen schijnt te hebben besteed om die uit te hollen. Om ongelukken te voorkomen heeft men den weg met een borstwering bezet, dat maakte dat ik in de diepte kon blikken en mij heel op mijn gemak kon doen duizelen; want het grappige in mijn neiging voor steile plaatsen is, dat ze mijn hoofd doen draaien, en ik mag die draaierigheid graag, mits ik in veiligheid ben. Stevig geleund tegen de borstwering, stak ik mijn neus vooruit, en bleef daar heele uren lang, terwijl ik van tijd tot tijd even het schuim en het blauwe water zag, waarvan ik het geloei hoorde, door de kreten der raven en der roofvogels heen, die honderd vademen beneden mij, van rots tot rots en van

boschje tot boschje vlogen. Op de plekken waar de helling effen genoeg en het kreupelbosch dun genoeg was om keisteenen door te laten, ging ik er verderop halen, zoo groot als ik ze kon dragen. Ik stapelde ze tot een hoop op de borstwering, vervolgens wierp ik ze de een na den ander en verlustigde mij erin, ze te zien rollen, opspringen en in duizend splinters vliegen, nog voor ze den bodem van den afgrond bereikten.

(Mme de Warens ontvangt hem met de mededeeling, dat zij een werkkring voor hem gevonden heeft op 't kadaster.)

Weinige dagen na mijn aankomst aanvaardde ik mijn werkkring. Dit werk leverde geen enkele moeilijkheid op, en ik was weldra op de hoogte. Zoo begin ik dan, na vijf jaren van trekken, vol leed en dwaasheden, sedert ik Genève verliet, voor het eerst mijn brood in eere te verdienen.

Deze talrijke bizonderheden uit mijn prille jeugd, zullen wel erg kinderachtig hebben geschenen; en daar heb ik spijt van; hoewel in sommige opzichten als màn geboren, ben ik langen tijd een kind geweest; en dat ben ik nòg, in veel andere dingen. Ik heb niet beloofd, dat ik het publiek een groot man zou aanbieden. Ik heb beloofd mij af te schilderen, zooals ik ben; en om mij op gevorderden leeftijd te kennen, moet men mij goed gekend hebben in mijn jeugd. Daar de dingen in 't algemeen minder indruk op mij maken, dan de herinnering daaraan, en al mijn gedachten beelden zijn, zijn de eerste indrukken welke zich in mijn ziel hebben gegrift, daarin gebleven, en die welke naderhand daarin geprent zijn, hebben zich eerder met de eersten vereenigd, dan dat zij die hebben uitgewischt. Er bestaat een zekere opéénvolging van aandoeningen en van gedachten die diegene welke volgen, veranderen, en die men moet kennen, om er goed over te oordeelen. Ik

beijver mij, overal goed de grondoorzaken te ontvouwen, om de aanéénschakeling der gevolgen te doen uitkomen. Ik zou, op eenigerlei wijze, mijn ziel voor den lezer doorschijnend willen maken; en daarom probeer ik, ze hem te laten zien, uit alle gezichtspunten, ze verschillend te belichten, het zoo aan te leggen, dat daarin geen enkele beweging gebeurt, die hij niet zou merken, opdat hij zelve kan oordeelen over de bron die ze voortbrengt.

Als ik de uitkomst op mij nam, en hem zei: Zoo is mijn karakter, dan zou hij kunnen gelooven, zoo niet dat ik hem bedrieg, dan toch dat ik mij vergis; maar door hem, eenvoudigweg, al wat mij overkomen is, wat ik gedaan, gedacht en gevoeld heb in bizonderheden te verhalen, kan ik hem niet bedriegen, tenzij ik het zou willen; en zelfs zoo ik dit wilde, zou ik daar op deze wijze niet gemakkelijk in slagen. Het staat aan hem, die grondfeiten saam te voegen, en het wezen dat zij vormen, te bepalen: de uitkomst moet zijn werk zijn; en als hij zich dan vergist, zal iedere dwaling aan hèm liggen. Voor dit doel nu, is het niet voldoende dat hetgeen ik verhaal, waar zij, het moet ook nauwkeurig zijn. Het staat niet aan mij de belangrijkheid der feiten te beoordeelen; ik moet ze hem alle zeggen en hem de keuze overlaten. Hierop heb ik mij tot nu toe, met al mijn moed toegelegd, en in het vervolg zal ik niet verslappen. Maar de herinneringen van den middelbaren leeftijd, zijn altijd minder levendig, dan die uit de prille jeugd. Ik ben begonnen met van deze laatste zoo goed mogelijk partij te trekken. Als de anderen met dezelfde kracht weer bij mij opkomen, zullen ongeduldige lezers zich misschien vervelen, maar ik zal niet ontevreden zijn over mijn werk. Ik heb bij deze onderneming slechts één ding te vreezen: niet dat ik te veel zal zeggen, of leugens vertellen; maar dat ik niet alles zal zeggen, of waarheden verzwijgen.

VIJFDE BOEK

1732 (?)—1738

HET was, naar me lijkt, in 1732, dat ik te Chambéri aankwam, gelijk ik zoo juist gezegd heb, en dat ik begon met aan het Kadaster verbonden te worden in 's Konings dienst. Ik was twintig jaar geweest, bijna een-en-twintig. Ik was, wat de geest aangaat, voor mijn leeftijd vrij ontwikkeld, maar het vermogen tot oordeelen was dit in 't geheel niet, en ik had groote behoefte, onder handen te komen, die me zouden leeren me te gedragen: want eenige jaren ondervinding hadden me nog niet volkomen van mijn overdreven hersenschimmen kunnen genezen, en in weerwil van alle ellendigheden die ik geleden had, kende ik de wereld en de menschen even weinig alsof ik die kennis niet had gekocht.

Ik woonde thuis, dat wil zeggen bij Mama; maar ik vond mijn kamer van Annecy niet terug. Geen tuin meer, geen beek, geen landschap meer. Het huis dat zij bewoonde was donker en droefgeestig, en mijn kamer was de donkerste en droefgeestigste van het huis. Een muur als uitzicht, een slop van een straat, weinig lucht, weinig licht, weinig ruimte, krekels, ratten, verrotte planken; dat alles maakte geen prettige woning. Maar ik was bij hàar, òm haar; onophoudelijk op mijn bureau of in haar kamer, merkte ik weinig van de leelijkheid van de mijne; ik had geen tijd erover te suffen.

Ik trof er haar huishouding ongeveer als vroeger ingericht, en den trouwen Claude Anet nog altijd bij haar. Claude Anet was ontegenzeggelijk een zeldzaam mensch

en zelfs de eenige van zijn slag, dien ik ooit gezien heb. Traag, bezadigd, nadenkend, behoedzaam in zijn gedragingen, koel in zijn optreden, bondig en kernachtig in zijn gesprekken, was hij in zijn hartstochten van een onstuimigheid, die hij nooit blijken liet, maar die hem van binnen verscheurde, en die hem van zijn leven maar één dwaasheid begaan deed, maar een verschrikkelijke, namelijk dat hij zich vergiftigd heeft. Dit treurige tooneel speelde zich af kort na mijn aankomst, en dit was noodig om mij de vertrouwelijke verhouding van dezen bediende tot zijn meesteres te leeren kennen; want wanneer zijzelve het mij niet gezegd had, zou ik het nooit vermoed hebben. Voorzeker, indien de verknochtheid, de ijver en de getrouwheid zulk een belooning kunnen verdienen, was zij hem die wel verschuldigd, en wat bewijst dat hij ze waardig was: hij maakte er nimmer misbruik van.

Zij hadden zelden oneenigheid, en die liep altijd goed af. Toch kwam er eene, die slecht eindigde: zijn meesteres voegde hem in drift een toornig woord toe, dat hij niet verduwen kon. Hij ging slechts te raad bij zijn wanhoop en toen hij een flesch laudanum bij de hand vond, gooide hij die door zijn keel, en ging daarna stilletjes slapen, in de meening nooit meer wakker te zullen worden.

Gelukkig vond Mevrouw de Warens, ongerust, zelf bewogen, door het huis zwervend, de flesch leeg, en raadde de rest.

Terwijl zij hem te hulp snelde, stiet zij kreten uit, die mij deden toeloopen. Zij bekende mij alles, smeekte mij, haar te helpen, en slaagde er met veel moeite in, hem de opium te laten uitbraken. Nu ik van dit tooneel getuige was, bewonderde ik mijn domheid, van de verhouding die zij mij meedeelde, nooit het minste vermoeden te hebben gehad. Maar Claude Anet was zoo bescheiden, dat scherper opmerkers zich hadden kunnen vergissen. De verzoening was van dien aard, dat ik er

zelf levendig door getroffen werd, en van dien tijd af werd ik, terwijl ik bij de achting ook nog voor hem eerbied kreeg, in zekeren zin zijn leerling, en bevond me daar niet slechter bij.

Intusschen vernam ik niet zonder pijnlijkheid dat iemand in een grooter vertrouwelijkheid met haar kon leven dan ik. Ik had er zelfs niet aan gedacht, deze plaats voor mij te begeeren, maar het viel me hard, ze door een ander te zien innemen; dat was heel natuurlijk. Toch, in plaats van afkeerig te worden van hem die me deze plaats voor mijn neus weggekaapt had, voelde ik dat de genegenheid die ik voor haar had, zich wezenlijk ging uitstrekken tot hem. Ik verlangde bovenal, dat zij gelukkig zou zijn; en daar zij om dat te zijn, hem noodig had, was ik blij dat hij het ook was. Hij van zijn kant, deelde volkomen de meeningen van zijn meesteres, en bewees oprechte vriendschap aan wien zij zich tot vriend gekozen had. Zonder zich tegenover mij den schijn te geven van het gezag, waartoe zijn plaats hem het recht gaf, nam hij natuurlijkerwijze dat aan, wat zijn verstand hem verleende over het mijne. Ik durfde niets doen, dat hij bleek af te keuren, en hij keurde slechts af wat verkeerd was. Zoo leefden wij in een eensgezindheid die ons allen gelukkig maakte, en die alleen de dood heeft kunnen verwoesten. Een van de bewijzen der voortreffelijkheid van het karakter dezer beminnelijke vrouw, is dat allen die haar beminden, elkaar onderling liefhadden. De minnenijd, de liefde-wedijver zelfs, bezweek voor het overheerschende gevoel dat zij ingaf, en ik heb nooit gezien dat een van hen die om haar waren, den ander kwaad gezind was. Mijn lezers mogen bij deze lofrede een oogenblik ophouden, en zoo zij bij het nadenken een andere vrouw vinden, waarvan zij hetzelfde kunnen zeggen, laat ze zich dan, voor de rust van hun leven, aan haar verbinden, al ware zij overigens ook de ergste slet.

(R. vertelt van het kwellende werk op het kadaster, zijn terugkeerenden lust tot lezen, weer afgeleid door andere neigingen: de hoogere rekenkunde, het teekenen, botaniseeren. Voor het laatste voelt hij eigenlijk een natuurlijke bestemdheid, en hij gelooft zelfs, dat hij een groot Botanist had kunnen worden, indien hij in die richting begonnen en voortgegaan was; de wijze waarop de plantkunde bij mevrouw de Warens, voor wonderlijke geneesmiddeltjes, werd beoefend, maakte ze voor hem tot mikpunt voor gezellige spotternijen.)

Ofschoon wij overigens zeer verschillende neigingen hadden, was de muziek een punt van hereeniging voor ons, waarvan ik graag gebruik maakte. Zij had er niet op tegen; ik was toen ongeveer even ver als zij; in twee of drie keer ontcijferden we een lied. Soms, als ik haar druk bezig zag bij een fornuis, zei ik tot haar: Mama, hier heb ik een heerlijk duet, dat me er wel naar uitziet, uw kruiden den branderigen reuk te bezorgen."

„Ah! pas op," zei ze me, „als je ze me laat verbranden; ik laat ze je opeten." — Al pratend troonde ik haar mee naar haar clavecimbel: daar werd alles vergeten; het jenever- of absinth-extract was verkoold; zij smeerde mij er het gezicht mee in, en dat alles was heerlijk.

Men ziet, dat met weinig vrijen tijd, ik een heeleboel dingen had, om dien te benutten. Er kwam evenwel nog een vermaak voor me bij, dat al de anderen goed tot hun recht deed komen. Wij bewoonden een zoo smoorheet krot, dat het somtijds noodig was buiten frissche lucht te gaan scheppen. Anet bewoog Mama ertoe, in een voorstad een tuin te huren, om daar planten aan te leggen. Bij dezen tuin behoorde een vrij mooi optrekje, dat naar behooren gemeubeld werd. Er werd een bed gezet; wij gingen er dikwijls eten, en soms sliep ik er. Onwillekeurig raakte ik op dit wijk-

plaatsje verzot; ik bracht er wat boeken, veel prenten; ik sleet een stuk van mijn tijd met het te versieren en er voor Mama een of andere prettige verrassing gereed te maken, wanneer zij er kwam wandelen. Ik ging van haar weg om mij met haar te komen bezighouden, om met meer genoegen aan haar te denken; weer een gril dien ik verontschuldig noch verklaar, maar dien ik beken, omdat het zoo was. Ik herinner me, dat mevrouw de Luxembourg me eens spottend sprak van een man, die zijn minnares verliet om haar te schrijven. Ik zei haar, dat ik die man best geweest zou kunnen zijn, en ik had er kunnen bijvoegen, dat ik het soms geweest wàs. Toch heb ik nooit bij Mama die behoefte gevoeld, me van haar te verwijderen om meer van haar te houden; want alleen met haar was ik zoo volmaakt op mijn gemak, alsof ik alleen geweest was, en dat is mij nooit overkomen bij iemand anders, man noch vrouw, welke genegenheid ik ook voor hen gehad mag hebben Maar zij was zoo vaak, en door menschen die me zoo weinig bevielen, omringd, dat de verdrietigheid en de verveling me in mijn toevlucht joegen, waar ik haar had zooals ik het verlangde, zonder vrees dat de onverdragelijke menschen ons er kwamen achtervolgen.

Terwijl ik aldus, tusschen werken, pleizier en onderricht, verdeeld, in de zoetste rust leefde, was Europa niet zoo kalm als ik. Frankrijk en de Keizer hadden elkaar juist den oorlog verklaard. Tot daar had ik het nog niet in mijn hoofd gehaald, aan de openbare kwesties te denken, en ik begon de kranten te lezen, voor den eersten keer, maar met zulk een partijdigheid ten gunste van Frankrijk, dat het hart me van vreugde klopte bij zijn geringste voorspoedigheden, en zijn tegenslagen me bedroefden alsof ze mij getroffen hadden. Zoo deze hartstocht slechts van voorbijgaanden aard was geweest, zou ik me niet verwaardigen ervan te spreken; maar die is zoodanig, zonder eenige reden,

in mijn hart geworteld, dat ik, toen ik daarop te Parijs, als anti-despoot en trotsch republikein ben opgetreden, ondanks mezelf, een heimelijke voorkeur voelde jegens dit volk, dat ik slaafsch vond, en jegens dat bestuur, dat ik met voorliefde scheen te hekelen. Het vermakelijke was, dat, waar ik me voor een met mijn beginselen zoo strijdige neiging schaamde, en die niemand durfde bekennen, ik de Franschen bespotte om hun nederlagen, terwijl mijn hart er meer om bloedde, dan het hunne. Ik ben stellig de eenige, die, terwijl hij leefde onder een volk dat hem goed behandelde, en dat hij vereerde, zich er den schijn tegenover heeft gegeven van het te minachten.

Kortom, die neiging is van mijn zijde zoo onbaatzuchtig, zoo sterk, zoo bestendig, zoo onoverwinnelijk gebleken, dat zelfs sinds mijn vertrek uit het Koninkrijk, sinds de regeering, de bestuursambtenaren, de schrijvers, om strijd tegen mij zijn uitgevaren, sinds het gekleed is gaan staan, mij met onrechtvaardigheden en scheldwoorden te overladen, ik mij niet van mijn dwazen hartstocht heb kunnen genezen. Ik houd van ze mijns ondanks, ofschoon ze mij mishandelen. Terwijl ik het verval van Engeland, dat ik te midden zijner overwinningen heb voorspeld, reeds zie beginnen, laat ik mij op de dwaze hoop wiegen, dat het Fransche volk, zegevierend op zijn beurt, mij misschien op zekeren dag zal komen bevrijden uit de droevige gevangenschap, waarin ik leef.

(Rousseau gaat zijn neiging voor de muziek verder uitleven. De „Verhandeling over de Harmonie" van den komponist en muziek-theorethicus Rameau werkt hij hardnekkig door. Onder invloed van een muzikalen abt, Palais genaamd, krijgt hij van „Mama" toestemming, maandelijks thuis een concert te houden met een kring van kennissen uit hun stadje.)

In weinig tijds ging ik zoo op in dat leventje, dat ik, heel en al door de muziek in beslag genomen, buiten staat bleek aan iets anders te denken. Ik ging nog slechts met tegenzin naar mijn bureau; de dwang en de onderworpenheid aan het werk maakten er mij een ondragelijke marteling van, en ik kwam er ten slotte toe, mijn betrekking te willen verlaten, om me geheel aan de muziek te wijden. Men kan begrijpen, dat deze lichtzinnige streek niet zonder verzet verliep. Een nette en vast-betaalde betrekking opgeven, om naar onzekere leerlingen te jagen, was een te weinig verstandig besluit om Mama te bevallen. Zelfs in de veronderstelling dat mijn toekomstige vorderingen even goed zouden zijn als ik ze mij voorstelde, was het een zeer bescheiden inperken van mijn eerzucht, mij voor mijn leven tot het vak van musicus te bepalen. Zij die slechts prachtige plannen maakte, en die me niet meer heel en al naar de woorden van mijnheer d'Aubonne beschouwde, zag met verdriet, dat ik me ernstig bezighield met een vaardigheid, die zij zoo ijdel vond, en zij herhaalde me vaak dat spreekwoord uit de provincie, een beetje minder van pas in Parijs, dat:

„Wiens kunst bestaat in dans en zang,
Komt niet vooruit zijn leven lang."

Anderzijds zag ik me door een onweerstaanbaren drang meegesleept; mijn hartstocht voor de muziek werd een woede, en het was te vreezen, dat mijn werk, dat de sporen droeg van mijn verstrooiingen, me een ontslag op den hals zou halen, waarvan het veel beter was dat ik het zelf nemen zou. Ik bracht haar nog onder het oog, dat die betrekking niet lang zou duren, dat ik een kundigheid noodig had om van te leven, en dat het zekerder was, die waartoe mijn neiging mij bracht en die zij voor mij gekozen had, ten einde toe te veroveren, dan mij aan de genade van de bescher-

ming over te geven, of nieuwe pogingen te doen die slecht konden slagen, en mij, na den leeftijd voor leeren geschikt te hebben overschreden, zonder hulpmiddel zouden laten om mijn brood te verdienen. Ten slotte dwong ik haar toestemming af, meer door overlastigheden en liefkoozerijen, dan met redenen waarmee zij genoegen kon nemen.

Dadelijk snelde ik naar Mijnheer Coccelli, den directeur-generaal van het Kadaster, om hem vol trots te bedanken, alsof ik de meest heldhaftige daad bedreven had, en ik verliet vrijwillig mijn betrekking, zonder aanleiding, zonder reden, zonder voorwendsel, met evenveel en meer vreugde dan ik had gehad toen ik ze nog geen twee jaar terug aanvaardde.

Dit heengaan, zoo dwaas als het was, bezorgde mij een soort van aanzien in het land, dat me dienstig was. Sommigen dichtten me middelen toe, die ik niet had; anderen, daar ze zagen dat ik me geheel en al aan de muziek wijdde, beoordeelden mijn talent naar mijn opoffering, en geloofden, dat ik, met zooveel hartstocht voor deze kunst, ze wel voortreffelijk meester moest zijn. In het land der blinden is éénoog koning; ik ging daar voor een goed meester door, omdat er niet anders dan slechten waren. Daar me, overigens, een zeker zangtalent niet ontbrak, had ik, door mijn leeftijd en mijn voorkomen begunstigd, weldra meer leerlingen dan ik noodig had, om mijn secretaris-loon te vervangen.

Men kon zeker, wat de veraangenaming van het leven betreft, niet sneller van het eene uiterste in het andere overgaan. Op het Kadaster, acht uur per dag bezet met het meest vervelende werk, met nog vervelender menschen, opgesloten in een somber kantoor, vol stank van adem en het zweet van al die kinkels, voor het meerendeel heel slecht gekamd en erg onzindelijk, voelde ik me soms tot duizelens toe benauwd door de aandachtige bezigheid, de lucht, de kwelling

en de verveling. In plaats daarvan, was ik daar opeens in de aanzienlijke wereld gekomen, toegelaten, gezocht in de beste gezinnen, overal een hoffelijke, beminnelijke ontvangst, een geest van feestelijkheid: lieftallige meisjes, goed gekleed, wachten me op, ontvangen me vol vriendelijkheid; ik zie slechts bekoorlijke dingen, ik ruik niets dan rozen en oranjebloesem; men zingt, babbelt, lacht, vermaakt zich; ik ga niet hier weg dan om elders te gaan en hetzelfde te doen. Men zal begrijpen, dat bij gelijkheid van voordeelen, er geen twijfel was in de keus. Ik bevond me dan ook zoo wel bij de mijne, dat het nooit bij me opgekomen is, er berouw van te hebben, en het berouwt me zelfs op dit oogenblik niet, nu ik de handelingen van mijn leven met de maat van de rede meet, en nu ik de minder verstandige beweegredenen die me meegesleept hebben, te boven ben. Dit is bijna de eenige keer, dat ik, terwijl ik slechts mijn neigingen gehoor gaf, mijn verwachting niet bedrogen heb gezien. De prettige ontvangst, de innemende geest, de inschikkelijke aard der bewoners van het land, maakten mij den omgang met de wereld aangenaam en het pleizier dat ik er toen in kreeg, heeft mij duidelijk bewezen, dat, zoo ik er niet van houd onder de menschen te leven, dit minder mijn schuld is dan de hunne.

Ik vond mijn lessen prettig wanneer ik er was, maar ik hield er niet van, er heen te gaan, en ook niet dat ik door de klok gedwongen werd. In alles zijn de dwang en de onderworpenheid me onverdragelijk; ze zouden me het genoegen zelf doen haten. Men zegt, dat bij de Mahomedanen, bij het krieken van den dag iemand de straten doorgaat, om den echtgenooten aan te manen, hun mannelijke plichten jegens hun vrouwen te vervullen: Ik zou op die uren een slecht Turk zijn.

(Rousseau verhaalt van zijn vele kennissen in de welgestelde wereld van Chambéri, en van de gevaren, waaraan zijn hart allengs onder haar kwam bloot te staan.)

Hoe dit zij, Mama zag, dat om mij aan het gevaar van mijn jeugd te onttrekken, het tijd werd om mij als volwassen man te behandelen, en dat deed zij, maar op de meest zonderlinge wijze, die bij een vrouw in een dergelijke aangelegenheid ooit zou zijn opgekomen. In haar uiterlijk merkte ik meer ernst en in haar gesprekken meer zedestrengheid op dan gewoonlijk. De uitgelaten vroolijkheid, waarmede zij gewoonlijk haar onderrichtingen kruidde, werd plotseling vervangen door een steeds rustig-ernstigen toon, die gemeenzaam noch streng was, maar die een verklaring scheen voor te bereiden. Na vergeefs de reden van deze verandering in mezelf gezocht te hebben, vroeg ik ze haar; daarop wachtte zij. Zij stelde me voor den volgenden dag een wandeling in den kleinen tuin voor: wij waren er van 's morgens af. Zij had haar maatregelen genomen, dat men ons den heelen dag alleen zou laten; dien besteedde zij met me voor te bereiden op de gunsten, die ze mij wilde bewijzen, niet zooals een andere vrouw, door listigheid en prikkelingen, maar door gesprekken vol gevoel en rede, meer geschikt om mij te onderrichten dan mij te verleiden, en die meer tot mijn hart dan tot mijn zinnen spraken. Toch, hoe uitmuntend en nuttig de redeneeringen waren die ze tot mij hield, en ofschoon ze niets minder dan koud en naar waren, gaf ik er niet alle aandacht aan, die ze verdienden, en grifte ze niet in mijn geheugen, gelijk ik op elk ander oogenblik gedaan zou hebben.

Haar begin, dat aanzien van voorbereiding had mij onrust bezorgd; terwijl zij sprak, was ik, mijns ondanks droomerig en verstrooid, minder bezig met wat ze zei, dan met te zoeken waartoe zij daarmee wilde komen, en

zoodra ik het, wat me niet gemakkelijk viel, begrepen had, liet me de nieuwheid van dit denkbeeld, dat sinds ik bij haar leefde geen enkelen keer bij mij opgekomen was, niet meer in staat te denken aan wat zij tot mij zei, nu dit mij geheel in beslag nam.

Ik dacht slechts aan haar en ik luisterde niet.

De jonge menschen opmerkzaam te willen maken op wat men hen wil zeggen, terwijl men hen op een ding wijst, dat aan het einde daarvan zeer belangwekkend voor hen zijn zal, is een onverstandigheid aan onderwijzers eigen, en die ik zelf in de Emile niet heb vermeden. Het jongmensch, getroffen door het ding dat men hem voorhoudt, houdt zich uitsluitend daarmee bezig, en springt regelrecht over uw voorbereidende woorden heen om eerst daarheen te gaan, waar gij hem te langzaam naar zijn zin brengt. Wanneer men hem oplettend wil doen zijn, moet men niet vooraf zijn bedoeling laten doorzien, en daarin was Mama mis. Door een zonderlingen trek die verband hield met haar stelselmatigen geest, nam zij de zeer vergeefsche voorzorg, haar voorwaarden te stellen; maar zoodra ik er den prijs van zag, luisterde ik er niet eens naar, en haastte me, in alles toe te stemmen.

Ik betwijfel het zelfs of er op de heele wereld een man zou zijn vrij of moedig genoeg om te durven onderhandelen, en één enkele vrouw, die zou kunnen vergeven dat hij dat gedaan had. Ten gevolge van diezelfde wonderlijkheid, verbond zij aan die overeenkomst de meest ernstige vormelijkheden, en gaf me acht dagen om er over te denken, waaraan ik haar valschelijk verzekerde geen behoefte te hebben: want tot overmaat van vreemdheid, was ik zeer in mijn schik die te hebben zoozeer had het nieuwe van deze gedachten me getroffen, en zulk een verwarring voelde ik in de mijne, die me tijd vroeg om ze op orde te brengen!

Men zal denken, dat die acht dagen acht eeuwen voor mij duurden. Ik zou gewild hebben dat ze dat

inderdaad hadden. Ik weet niet, hoe ik den toestand waarin ik verkeerde, beschrijven moet, vol van een soort angst met ongeduld vermengd, bevreesd voor wat ik begeerde, zoodanig dat ik somtijds in ernst naar een of ander behoorlijk middel in mijn hoofd zocht, om het geluk te ontwijken.

Men stelle zich mijn hartstochtelijken en wulpschen aard voor, mijn vurig bloed, mijn liefdedronken hart, mijn levenskracht, mijn gezondheid, mijn leeftijd; men bedenke dat ik in dezen toestand, bewogen door de dorst naar vrouwen, er nog geen enkele genaderd was; dat de verbeelding, de behoefte, de ijdelheid, de nieuwsgierigheid, bijeen kwamen om mij te verscheuren van het vurig verlangen, man te zijn en het te blijken. Men voege hierbij, want dat moet men niet vergeten, dat mijn levendige en teedere gehechtheid aan haar, verre van te verflauwen, slechts van dag tot dag sterker was geworden; dat ik alleen bij haar gelukkig was; dat ik niet van haar wegging dan om aan haar te denken; dat mijn hart vol was, niet alleen van haar goedheden, haar beminnelijk karakter, maar van haar kunne, haar gezicht, haar persoonlijkheid, van haar, in een woord, van alle dingen waarin zij mij dierbaar kon zijn; en men verbeelde zich niet, dat zij, om de tien of twaalf jaar die ik jonger was dan zij, oud was of het mij toescheen te zijn. Sedert vijf of zes jaar dat ik bij mijn eerste ontmoeting met haar, zulke zoete ontroeringen ondervonden had, was zij in waarheid zeer weinig veranderd, en leek het voor mij in het geheel niet. Zij is altijd bekoorlijk geweest voor mij, en was het nog voor iedereen. Alleen haar leest was een beetje ronder geworden. Voor het overige was het hetzelfde oog, dezelfde tint, boezem, trekken, dezelfde prachtige blonde haren, dezelfde vroolijkheid, alles tot dezelfde stem toe, die zilveren stem van de jeugd, die altijd zooveel indruk op mij maakte, dat ik nog heden ten dage het geluid van een lieve meisjesstem niet zonder ontroering kan aanhooren.

Natuurlijk, wat ik te vreezen had in de verwachting, een zoo beminde vrouw te zullen bezitten, was, er op vooruit te loopen, en niet genoeg mijn verlangens en mijn verbeelding te kunnen beheerschen, om meester van mijzelve te blijven.

Men zal zien, dat, op een gevorderden leeftijd, de gedachte alleen aan wat luttele gunsten die me bij de geliefde vrouw wachtten, mijn bloed zoodanig verhitte, dat het mij onmogelijk was, den korten afstand die me van haar scheidde, ongestraft af te leggen. Hoe, door welk wonder, had ik, in den bloei van mijn jeugd, zoo weinig hartstocht naar deze eerste genieting? Hoe kon ik er het oogenblik met meer pijnlijkheid dan genoegen van zien naderen? Waarom voelde ik, instee van de gelukzaligheden, die mij dronken moesten maken, bijna afkeer en angsten? Er is geen twijfel of wanneer ik gevoeglijk van mijn geluk had kunnen afkomen, ik het van ganscher harte had gedaan. Ik heb wonderlijke dingen beleefd in de geschiedenis van mijn genegenheid voor haar, dit is er stellig een, dat men niet verwachtte.

De lezer, al verontwaardigd, meent dat zij, daar zij van een anderen man was, zich in mijn oogen verlaagde door zich te verdeelen, en dat een gevoel van minachting die, welke zij mij had ingegeven, verflauwde; hij vergist zich. Die verdeeling, dat is waar, pijnigde me wreed, zoowel door een zeer natuurlijke fijngevoeligheid, als omdat ik het inderdaad weinig waardig vond voor haar en voor mij; maar wat mijn gevoelens jegens haar betreft, die werden er geenszins door verstoord, en ik kan zweren, dat ik haar nooit met meer teederheid heb liefgehad, als toen ik haar zoo weinig begeerde te bezitten. Ik kende te zeer haar kuische hart en haar ijskouden aard om een oogenblik te gelooven, dat zingenot eenig deel had aan deze overgave van zichzelve; ik was er volkomen zeker van, dat slechts de zorg, mij aan anders onvermijdelijke gevaren te onttrekken, en mij heel en al voor mij zelven en mijn plichten te bewaren, haar

er een deed schenden, dien zij niet met hetzelfde oog zag als de andere vrouwen, gelijk hieronder vermeld zal worden. Ik beklaagde haar, en ik beklaagde mij. Ik zou haar hebben willen zeggen: Neen, Mama, dat is niet noodig; ik blijf u daarzonder borg voor mij. Maar ik durfde niet; ten eerste omdat dit een niet te zeggen ding was, en vervolgens, omdat ik in den grond voelde dat het niet waar was, en er inderdaad slechts één vrouw was, die me tegen de andere vrouwen beschermen en me tegen verleiding bestand maken kon. Zonder dat ik haar begeerde te bezitten, was ik heel gelukkig, dat zij mij van de begeerte naar anderen afhielp; zoozeer beschouwde ik alles wat mij van haar kon afleiden als een ongeluk.

De langdurige gewoonte te zamen te leven en te zamen in onschuld te leven, had mijn gevoelens jegens haar, verre van ze te verzwakken, versterkt, maar had ze tegelijkertijd een andere richting gegeven die ze meer toegenegen, teederder wellicht, deed zijn, maar minder zinnelijk. Door haar Mama te noemen, door jegens haar de gemeenzaamheid van een zoon te betrachten, was ik gewoon geraakt, me als zoodanig te beschouwen. Ik geloof dat dit de werkelijke oorzaak is van den geringen aandrang dien ik had naar haar te bezitten, hoewel ze mij zoo dierbaar was. Ik herinner me zeer goed, dat mijn eerste gevoelens, zonder levendiger te zijn, meer wulpsch waren. Te Annecy, leefde ik in de bedwelming; te Chambéri was ik dat niet meer. Ik had haar zoo hartstochtelijk lief als mogelijk was; maar ik had haar meer voor haar lief dan voor mij, of althans zocht ik meer mijn geluk dan mijn genot bij haar: zij was meer voor mij dan een zuster, dan een moeder, een vriendin, meer zelfs dan een minnares, en daarom was zij dan ook geen minnares. Kortom, ik had haar te zeer lief, om haar te begeeren: ziedaar wat in mijn gedachten het meest helder is.

Die dag, meer geducht dan afgewacht, kwam eindelijk.

Ik beloofde alles, en ik loog niet. Mijn hart bezegelde mijn verbintenissen, zonder er den prijs voor te verlangen. Toch kreeg ik dien. Voor de eerste maal zag ik me in de armen van een vrouw, en van een vrouw die ik aanbad. Was ik gelukkig? Neen, ik doorproefde het genoegen. Ik weet niet welke onoverwinnelijke droefenis er de bekoring van vergiftigde. Het was me of ik een bloedschande gepleegd had. Twee of drie keer, terwijl ik haar met ontroering in mijn armen drukte, overstroomde ik haar borst met mijn tranen. Wat haar betreft, zij was noch bedroefd noch blij; zij was lief en rustig. Daar zij weinig zinnelijk was en de wulpschheid niet gezocht had, ondervond zij er de verrukkingen niet van en heeft er nooit de knaging van gekend.

Ik herhaal het: al haar misslagen kwamen bij haar voort uit haar vergissingen, nooit uit haar hartstochten. Zij was als een goed mensch geboren, haar hart was zuiver, zij hield van wat eerlijk is, haar neigingen waren rechtschapen en deugdzaam, haar smaak was fijngevoelig; zij was geboren voor een schoonheid van zeden, die zij altijd heeft liefgehad en die zij nooit gevolgd heeft, omdat zij, instee van haar hart gehoor te geven, dat haar goed wees, luisterde naar haar verstand, dat haar verkeerd leidde. Wanneer valsche beginselen haar hebben doen dwalen, hebben haar werkelijke gevoelens die altijd gelogenstraft: maar ongelukkigerwijs liet zij zich op wijsgeerigheid voorstaan, en de zedeleer die zij voor zich geschapen had, bedierf die, welke haar hart haar voorschreef.

Mijnheer de Tavel, haar eerste minnaar, was haar leermeester in de wijsbegeerte, en de beginselen die hij haar aanbracht, waren die welke hij noodig had om haar te verleiden. Daar zij, toen hij haar ontmoette, gehecht was aan haar man, haar plichten, altijd koud, beredeneerd, en voor de zinnen onaantastbaar, viel hij haar met drogredenen aan, en slaagde erin, haar aan te toonen, dat haar plichten, waaraan zij zoo gehecht

was, een catechisatie-gedaas gelijk waren, uitsluitend gemaakt om kinderen bezig te houden; dat de verbintenis der geslachten op zichzelve, de meest onverschillige daad was, de echtelijke trouw een verplichtende schijn, waarvan alle zedelijkheid op de meening berustte, de rust der echtgenooten als het eenige voorschrift van den plicht der vrouwen, zoodat de ontrouwe handelingen die onbekend bleven en die niets beteekenden voor hem, die zij beleedigden, even onbelangrijk waren voor het geweten; kortom hij overtuigde haar dat de zaak op zichzelve niets beduidde, dat ze slechts in den aanstoot haar bestaan vond, en dat elke vrouw die wijs scheen, het daardoor alleen inderdaad ook was. Op deze wijze bereikte de ellendeling zijn doel, terwijl hij de rede bedierf van een kind, wier hart hij niet had kunnen bederven. Hij werd er voor gestraft met de meest verscheurende minnenijd, overtuigd dat zij hemzelf behandelde, zooals hij haar het haar man had leeren doen. Ik weet niet of hij zich daarin vergiste. De predikant Perret ging door voor zijn opvolger. Wat ik weet is, dat de koele aard van deze vrouw die haar voor dit stelsel had moeten vrijwaren, haar juist in het vervolg belette, ervan terug te komen. Zij kon niet begrijpen, dat men zooveel belang toeschreef aan iets dat voor haar geen gewicht had. Zij vereerde nooit een onthouding met den naam van deugd, die haar zoo weinig kostte.

Zij heeft alzoo van dit valsche beginsel geenerlei misbruik gemaakt voor zich zelve; maar zij maakte er misbruik van voor anderen en wel door een anderen bijna even onwaren grondregel, maar die meer met de goedheid van haar hart overeen kwam. Zij heeft altijd gemeend, dat niets een man zoozeer aan een vrouw gehecht hield, dan dat hij haar bezat, en hoewel haar genegenheid voor haar vrienden slechts vriendschap was, was dat een zoo teedere, dat zij alle middelen die van haar afhingen gebruikte, om ze sterker aan zich te binden. Het is ongewoon, dat zij daarin bijna altijd

geslaagd is. Zij was zoo echt beminnelijk, dat, alnaar de vertrouwelijkheid, waarin men met haar leefde, grooter was, men nieuwe aanleidingen in haar vond, om van haar te houden. Een andere merkwaardigheid is, dat zij, na haar eerste zwakheid nooit anders dan arme drommels haar gunsten heeft geschonken; de schitteraars hebben allen hun moeite bij haar verloren: maar een man dien zij begon met te beklagen, moest wel weinig beminnenswaardig zijn, als zij niet eindigde met van hem te houden.

Wanneer zij keuzen voor zich deed, die haar weinig waardig waren, kwam dat, wel verre van door lage neigingen, die in haar edele hart nooit opkwamen, slechts door haar te grootmoedig, te menschelijk, te mededoogend hart, dat zij niet altijd met voldoende oordeel des onderscheids bestuurde.

Zoo eenige onware beginselen haar hebben doen dwalen, hoeveel had zij er niet, die bewonderenswaardig waren, en waarvan zij nooit afweek? Met hoeveel deugden vergoedde zij niet haar zwakheden, zoo men dwalingen, waaraan de zinnen zoo weinig deel hadden, aldus mag noemen! Dezelfde man, die haar op één punt bedroog, onderwees haar voortreffelijk in duizend andere dingen; en daar haar hartstochten, die niet vurig waren, haar veroorloofden altijd haar redelijk inzicht te volgen, leefde zij wel, wanneer haar drogredenen haar niet misleidden. Haar beweegredenen waren prijzenswaardig tot in haar misstappen toe; wanneer zij dwaalde, kon zij slecht handelen, maar zij kon niets willen dat kwaad was. Zij verafschuwde de valscheid, den leugen; zij was rechtvaardig, billijk, menschelijk, onbaatzuchtig, haar woord getrouw, trouw aan haar vrienden, haar verplichtingen die zij als zoodanig erkende, niet in staat tot wraak of haat, en zij begreep zelfs niet, dat er de geringste verdienste in stak, te vergeven. Ten slotte, om terug te komen op wat er minder in haar te verontschuldigen was, zonder haar

gunsten naar hun waarde te schatten, maakte zij er nooit een gemeenen handel van; zij verkwistte ze, maar zij verkocht ze niet, ofschoon zij onophoudelijk aan wanhopige redmiddelen toe was voor haar onderhoud; en ik durf zeggen, dat, wanneer Socrates, Aspasia kon achten, hij mevrouw de Warens geëerbiedigd zou hebben.

Ik weet vooruit, dat ik, door haar een gevoelig karakter en een koelen aard toe te schrijven, als gewoonlijk beschuldigd zal worden van tegenstrijdigheid, en met evenveel reden.

Mijn taak is, de waarheid te zeggen, maar niet ze ingang te doen vinden.

Al wat ik zoo juist gezegd heb, vernam ik ongeveer in de gesprekken, die volgden op onzen omgang, en die dien alleen verrukkelijk maakten. Zij had gelijk gehad, met te verwachten, dat haar welwillendheid me nuttig zou zijn; ik trok er groote voordeelen uit voor mijn onderrichting. Tot nu toe had zij slechts over mij met mij gesproken, als met een kind. Zij begon mij als man te behandelen, en sprak me over haar. Al wat ze mij zei, was zoo belangrijk voor mij, ik voelde me er zoo ontroerd van, dat ik, wanneer ik tot mezelven inkeerde, haar vertrouwelijkheden in mijn voordeel toepaste meer dan ik haar lessen had gedaan! Wanneer men oprecht voelt, dat het hart spreekt, opent het onze zich, om de uitstortingen ervan te ontvangen; en nooit is de geheele zedeleer van een opvoeder zooveel waard als het hartelijk en teedere gebabbel van een verstandige vrouw, aan wie men gehecht is.

Daar de vertrouwelijkheid, waarin ik met haar leefde, haar in staat had gesteld, mij meer te waardeeren dan zij gedaan had, meende zij, dat ik, ondanks mijn onhandig voorkomen, de moeite waard was, voor de wereld te worden opgeleid, en dat ik, wanneer ik me er op een goeden dag maar op een zekeren voet vertoonde, in staat zou zijn, mij baan te maken. In

de gedachte hieraan hechtte zij er niet alleen aan, mijn verstand te ontwikkelen, maar mijn uiterlijk, mijn manieren, mij evengoed beminnelijk als achtenswaardig te maken, en als het waar is, wat ik voor mij niet geloof, dat men in de wereld het welslagen kan vereenigen met de deugd, ben ik er althans zeker van, dat er daarvoor geen andere weg is dan dien zij genomen had, en dien zij mij leeren wou. Want mevrouw de Warens kende de menschen en verstond voortreffelijk de kunst met hen om te gaan zonder leugens en zonder onvoorzichtigheid, zonder hen te bedriegen en zonder hen te vertoornen. Maar die kunst lag veel meer in haar karakter dan in haar lessen; zij wist ze beter in toepassing te brengen dan ze te onderwijzen, en ik was de minst geschikte man ter wereld om dat te leeren. Het scheelt dan ook niet veel, of alles wat zij in dit opzicht deed, was verloren moeite, evenals de zorg die zij zich gaf om mij aan leermeesters te helpen voor het dansen en voor de wapenleer.

Ik maakte dus weinig vorderingen in mijn oefeningen, die ik weldra uit louter tegenzin in den steek liet, maar vorderde meer in een nuttiger kunst, die van tevreden te zijn met mijn lot, en er geen te begeeren dat meer schitterend zou zijn, waarvoor ik begon te voelen niet geboren te zijn. Heel en al overgeleverd aan het verlangen Mama het leven gelukkig te maken, was ik altijd gaarne bij haar, en wanneer ik van haar weg moest om in de stad te sjouwen, begon ik, trots mijn hartstocht voor de muziek, de kwelling van mijn lessen te voelen.

Ik weet niet, of Claude Anet de vertrouwelijkheid van onzen omgang merkte. Ik heb reden aan te nemen, dat ze hem niet verborgen bleef. Hij was een zeer scherpziend, maar zeer gesloten mensch, die nooit tegen zijn meening sprak, maar die ze niet altijd zei. Zonder mij het geringste blijk te geven dat hij inge-

licht was, scheen hij dat door zijn gedrag, en dat gedrag kwam zeer zeker niet uit zielelaagheid voort, maar doordien hij, die de beginselen van zijn meesteres had overgenomen, niet kon afkeuren dat zij in overeenstemming daarmee handelde. Ofschoon even jong als zij, was hij zoo rijp en zoo ernstig, dat hij ons bijna als twee kinderen beschouwde, die toegevendheid verdienden, en wij, de een zoowel als de ander, beschouwden hem als een eerbiedwaardig mensch, op wiens achting wij zuinig moesten zijn. Pas nadat zij hem ontrouw was, leerde ik goed al de genegenheid die zij voor hem had, kennen. Daar zij wist dat ik slechts dacht, voelde, ademde door haar, toonde zij mij hoezeer zij van hem hield, opdat ik evenzoo van hem houden zou, en zij steunde nog minder op haar vriendschap jegens hem dan op haar achting, omdat dat het gevoel was dat ik het meest volkomen kon deelen. Hoe vaak verteederde zij onze harten, en deed ons met tranen elkaar omhelzen, terwijl zij ons zei, dat wij allebei noodig waren voor haar levensgeluk! En laat de vrouwen, die dit zullen lezen, niet ondeugend glimlachen. Met haar aard was die behoefte niet verdacht: het was uitsluitend die van haar hart.

Zoo ontstond er tusschen ons drieën een omgang, misschien op de aarde zonder ander voorbeeld. Al onze wenschen, onze zorgen, onze harten, waren gemeenschappelijk. Niets ging uit dezen kring weg naar buiten. De gewoonte, samen te leven, en uitsluitend samen, werd zoo groot, dat wanneer er bij onze maaltijden een van drieën ontbrak, of er een vierde kwam, alles in de weer was, en ondanks onze persoonlijke verhoudingen, waren de samenkomsten met ons tweeën minder heerlijk voor ons dan de hereeniging. Wat kwelling tusschen ons voorkwàm, was een buitengewoon wederkeerig vertrouwen, en wat de verveling verhoedde was, dat wij allen zeer bezet waren. Mama, die altijd plannen opwierp en altijd in bedrijvigheid was,

liet ons, den een noch den ander, ooit zonder werk, en dan hadden wij nog elk voor zijn rekening genoeg te doen om goed onzen tijd te besteden. Naar mijn meening is de ledigheid niet minder de plaag van den omgang als van de eenzaamheid. Niets doet de geest meer inkrimpen, niets baart meer onbeduidendheden, praatjes, moeilijkheden, krakeel, leugens, als eeuwig tegenover elkaar in een kamer te zijn opgesloten, als eenig werk gedwongen tot de noodzakelijkheid voortdurend te babbelen. Als ieder bezig is, spreekt men niet dan wanneer men iets te zeggen heeft; maar als men niets doet, moet men volstrekt steeds spreken, en dat is van alle kwellingen de lastigste en gevaarlijkste. Ik durf zelfs verder gaan, en ik houd vol dat, om een gezelschap werkelijk prettig te maken, men er niet alleen iets moet doen, maar iets dat een beetje aandacht vraagt. Strikjes maken, is niets doen, en er is evenveel moeite noodig om een vrouw bezig te houden, die strikjes legt, als die haar armen over elkaar gekruist houdt. Maar als zij borduurt, dat is iets anders; zij is genoeg bezig om stilte, tusschenpoozen te vullen. Ergerlijk, belachelijk is het, een dozijn slungels te zien, die opstaan, gaan zitten, gaan, komen, op hun hielen ronddraaien, tweehonderd maal de porceleinen beeldjes omkeeren op den schoorsteen, en hun hersens vermoeien door een onuitputtelijken stroom van woorden gaande te houden: een prachtige bezigheid! Die lui, wat ze ook doen, zijn altijd anderen en zichzelf tot last. Toen ik te Motiers was, ging ik bij mijn buurmeisjes veters maken; als ik weer onder de menschen zou komen, zou ik altijd een balvangertje in mijn zak hebben, en er den heelen dag mee spelen, om mij van spreken vrij te stellen als ik niets te zeggen zou hebben. Als iedereen zoo deed, zouden de menschen minder slecht worden, hun omgang zou betrouwbaarder worden, en ik geloof prettiger. Kortom, laat de spotters lachen als zij willen, maar ik houd vol dat de

eenige zedeleer die onder het bereik van deze eeuw is, de zedeleer is van het balvangertje.

Men liet ons overigens, de zorg in 't geheel niet over, om de verveling uit ons zelven te voorkomen; en de vervelende bezoekers bezorgden er ons teveel van door hun toedoen, dan dat zij er ons in achterlaten zouden, wanneer wij alleen bleven. Het ongeduld, dat zij mij vroeger bezorgd hadden, was niet verminderd, en het heele verschil was, dat ik minder tijd had om er mij aan over te geven. Die arme Mama had haar ouden lust tot ondernemingen en stelsels niet verloren. Integendeel, hoe drukkender haar huiselijke zorgen werden, hoe meer zij, om er in te voorzien, zich aan haar hersenschimmen overgaf. Hoe minder middelen zij oogenblikkelijk bezat, hoe meer zij er zich schiep in de toekomst. De jaren versterkten deze ziekelijke zucht slechts in haar; en naarmate zij den lust in de geneugten van de wereld en de jeugd verloor, bracht zij dien voor de geheimen en de plannen daarvoor in de plaats. Het huis was altijd vol kwakzalvers, fabrikanten, goudmakers, ondernemers van allerlei slag, die, terwijl zij het fortuin bij millioenen uitdeelden, eindigden met om een daalder verlegen te zijn. Geen enkele ging er bij haar met leege handen weg, en een van mijn verbazingen is, dat zij zoo lang aan zooveel verkwistingen heeft kunnen voldoen, zonder er de bron van uit te putten, en zonder haar schuldeischers te vervelen.

Op een tocht, dien Anet hoog in de bergen gemaakt had, om Genipa te gaan zoeken, een zeldzame plant, die alleen in de Alpen groeit, en dien Mijnheer Grossi erg noodig had — verhitte de arme kerel zich zoodanig, dat hij een borstvlies-ontsteking opliep, waarvan de Genipa hem niet redden kon; hoewel die, naar men zegt, daartegen een bizonder middel is; en ondanks de kunst van Grossi, die stellig een zeer knap man was,

ondanks de oneindige zorgen die we, zijn meesteres en ik, hem bewezen, stierf hij den vijfden dag onder onze handen, na den vreeselijksten doodstrijd, gedurende welken hij geen andere stervenstroost had dan de mijne; en die gaf ik hem rijkelijk met opwellingen van smart en van godsdienstigen ijver, die, indien hij in staat was mij te verstaan, hem tot eenigen troost hadden moeten zijn. Zoo verloor ik den degelijksten vriend dien ik in mijn geheele leven had, een achtenswaardig en zeldzaam man, in wien de natuurlijkheid de opvoeding verving, die in dienstbaarheid alle deugden der groote mannen onderhield, en wien, wellicht, om zich aldus voor ieder te toonen, slechts ontbrak te leven en op zijn plaats te zijn.

Den anderen dag sprak ik met Mama over hem in de levendigste en meest oprechte bedroefdheid, en opeens, midden in het gesprek, had ik de leelijke en onwaardige gedachte, dat ik zijn spulletjes erfde, en vooral een mooie zwarte jas, die mijn aandacht had getrokken. Ik dacht het, en in overeenstemming daarmee zei ik het; want bij haar was dat voor mij het zelfde. Niets deed haar het verlies, dat zij geleden had, meer voelen dan dit laaghartige en verfoeilijke woord, daar de onbaatzuchtigheid en de zielenadel hoedanigheden waren, die de overledene in verheven mate bezeten had. De arme vrouw draaide zich, zonder iets te antwoorden, naar den anderen kant om, en begon te huilen. Lieve en kostbare tranen! Zij werden begrepen en stroomden door heel mijn hart; zij wieschen er een laag en oneerlijk gevoel tot de laatste sporen weg; sinds dien tijd is het er nooit weer binnengekomen.

Dit verlies veroorzaakte Mama evenveel schade als verdriet. Van dit oogenblik af kwam er geen eind aan het verval van haar zaken. Anet was een stipte en ordelijke kerel, die in het huis van zijn meesteres de orde handhaafde. Men was bang voor zijn waakzaamheid en de verspilling was minder groot. Toen hij er niet

meer was, was ik wel genoodzaakt zijn plaats in te nemen, waartoe ik evenweinig geschiktheid als neiging had; ik kweet me er slecht van.

Het diepe gevoel van de ellende, waarin haar weinig op maat gehouden uitgaven haar noodzakelijkerwijs vroeg of laat moesten storten, maakte des te sterker indruk op mij, nu ik, opzichter van haar huis geworden, uit mezelf moest oordeelen over de ongelijkheid tuschen het Credit en het Debet van de balans. Uit dezen tijd dagteeken ik de neiging tot gierigheid, die ik sindsdien steeds bij mij gemerkt heb. Ik ben nooit dwaas verkwistend geweest; maar tot daar toe had ik me er nooit veel van aangetrokken of ik weinig of veel geld had. Ik werd vrekkig uit een zeer edelaardige beweegreden; want, in waarheid dacht ik er slechts aan, Mama eenigerlei hulpmiddel te besparen, in de uitbarsting die ik voorzag. Maar ik was zoo onhandig in de keus van mijn verstop-hoekjes, dat zij ze altijd uitvond; dan, om me te doen weten, dat zij ze gevonden had, nam zij het goud weg, dat ik er neergelegd had, en lei er nog meer neer, in andere munt. Daar ik wel overtuigd was, dat ik in sparen nooit zou slagen, en dat dit een onbeduidende hulp zou zijn, voelde ik ten slotte, dat ik er geen ander tegen het ongeluk dat ik vreesde, had, dan mezelf in staat te stellen, op eigen kracht in haar bestaan te voorzien, wanneer zij, in het mijne niet langer zou kunnen voorzien, en het broodgebrek zou zien aankomen. Ongelukkig, daar ik mijn plannen in de richting van mijn neigingen bouwde, hield ik hardnekkig vol, mijn toekomst dwazelijk in de muziek te zoeken, en daar ik gedachten en melodieën in mijn brein voelde worden, geloofde ik, dat ik, zoodra ik bij machte zou zijn daar mijn voordeel mee te doen, een beroemd man zou worden, een moderne Orpheus, wiens klanken al het goud van Peru tot zich moesten trekken.

Nog bleef me een wat wilde gestemdheid bij, een begeeren naar gaan en komen, dat eerder ingeperkt dan

verdwenen was, en dat door de levenswijze van mevrouw de Waren's huis, te luidruchtig voor mijn eenzamen aard, onderhouden werd. Die troep onbekenden, die haar dagelijks van alle kanten toestroomden, en de overtuiging die ik had dat die lui haar slechts ieder op zijn wijze zochten te bedriegen, maakten mijn inwoning tot een ware kwelling. Sedert ik Claude Anet in het vertrouwen van zijn meesteres had opgevolgd, volgde ik van meer nabij haar staat van zaken, zag ik er een vordering ten kwade, waarvan ik geschrokken was. Honderd maal had ik vermaand, gebeden, aangedrongen, bezworen, en altijd vergeefs. Ik had me aan haar voeten geworpen, ik had haar krachtig gewezen op de uitbarsting die haar bedreigde, ik had haar hartstochtelijk aangespoord, haar uitgaven te herzien, met mij te beginnen; liever een beetje te lijden terwijl ze nog jong was, dan, door steeds haar schulden en haar schuldeischers te vermenigvuldigen, zich tegen haar ouden dag bloot te stellen aan hun kwellingen en aan de armoede. Gevoelig voor de oprechtheid van mijn ijver, werd zij aangedaan met mij, en beloofde me de mooiste dingen van de wereld. Zoodra er een schoft kwam, was alles onmiddellijk vergeten. Wat bleef me, na duizend bewijzen der nutteloosheid van mijn vermaningen, anders te doen over, dan de oogen af te wenden van het kwaad, dat ik niet voorkomen kon?

Ik ging weg van het huis, welks deur ik niet bewaken kon; ik maakte kleine reisjes naar Nyon, naar Genève, Lyon, die terwijl ze mij voor mijn geheime pijn verdoofden, tegelijkertijd de aanleiding ertoe versterkten door mijn uitgaven.

Ik kan er op zweren, dat ik al de verminderingen daarvan met vreugde zou hebben verdragen, als Mama van die besparing werkelijk nut zou hebben getrokken; maar daar ik er zeker van was, dat wat ik me ontzei, naar schurken ging, maakte ik misbruik van haar gemakkelijkheid, om met hen te deelen, en, als de hond

die uit den slagerswinkel komt sleepte ik mijn hap mee van het stuk, dat ik niet in veiligheid had kunnen brengen.

De voorwendsels tot al deze reizen ontbraken me niet, en Mama alleen zou me er bij troepjes verschaft hebben, zooveel betrekkingen, handelsverhoudingen, zaken had zij overal, zooveel boodschappen had zij te laten bezorgen door iemand die ze vertrouwen kon.

Zij verlangde slechts me te sturen, ik verlangde slechts te gaan; dat moest wel een vrij zwervend leven maken.

Twee of drie jaar bracht ik op deze wijze door tusschen de muziek, meesterpoeders, de plannen, de reizen, onophoudelijk dobberend van het eene op het andere, terwijl ik me zocht te bepalen, zonder te weten tot wat maar toch langzamerhand naar de studie werd meegesleept, en letterkundigen ontmoette, over literatuur hoorde spreken, me soms er mee bemoeide om er zelf over te spreken, en eerder het koeterwaalsch van de boeken beet had dan de kennis van hun inhoud.

Het zwaard verslijt de schede, zegt men soms. Dat is mijn geschiedenis. Mijn hartstochten hebben mij doen leven, en mijn hartstochten hebben me gedood. Welke hartstochten, zal men zeggen. Nietigheden: de kinderachtigste dingen ter wereld, maar die me ontroerden alsof het het bezit van Helena of den troon van het Heelal gegolden had. Ten eerste de vrouwen. Toen ik er eene had, waren mijn zinnen rustig, maar mijn hart was het nooit. Te midden van het genot verscheurde me de honger naar liefde. Ik had een teedere moeder, een lieve vriendin; maar ik moest een minnares hebben. Ik stelde ze mij in haar plaats voor; ik schiep ze mij op duizend wijzen, om mezelf om den tuin te leiden. Als ik geloofd had, Mama in mijn armen te houden, wanneer ik haar erin hield, zouden mijn omhelzingen niet minder hartstochtelijk geweest zijn, maar al mijn begeerten zouden

gedoofd zijn, ik zou gesmikt hebben van teederheid, maar ik zou niet genoten hebben.

Genieten! Is dat deel voor den mensch gemaakt? O! zoo ik ooit een enkelen keer in mijn leven alle heerlijkheden van de liefde in haar volheid had geproefd, zou mijn broze lichaam, denk ik, ontoereikend zijn geweest; ik zou op de plaats gestorven zijn.

Ik brandde dus van liefde zonder doel, en misschien put ze op die wijze het meest uit. Ik was onrustig, gekweld door den slechten toestand der zaken van mijn arme Mama, en door haar onvoorzichtig gedrag, dat binnenkort haar volmaakten ondergang moest teweegbrengen. Mijn wreede verbeelding, die de ongelukken altijd vooruitloopt, toonde me dat onophoudelijk in al zijn buitensporigheid en al zijn gevolgen. Ik zag me van te voren met geweld door de armoede gescheiden van haar, wie ik mijn leven gewijd had, en zonder wie ik het niet genieten kon. Daarom was ik altijd in een geschokten zielstoestand. De verlangens en de angsten verscheurden me beurtelings.

Men zal begrijpen, dat zulk een geest, en vooral in de hevigheid van de jeugd, het lichaam moeilijk gezond laat.

De storing van mijn gezondheid trof mijn gestemdheid, en temperde de hevigheid van mijn lusten. Toen ik me zwak voelde worden, werd ik rustiger en verloor een beetje de reiswoede. Meer stilzittend, werd ik, niet door verveling, maar door droefgeestigheid aangegrepen; de hartstochten maakten plaats voor opstijgingen, hysterische grillen; mijn smachting werd treurigheid; ik huilde en leed om niets; ik voelde me het leven ontglippen zonder het genoten te hebben; ik zuchtte om den toestand, waarin ik mijn arme Mama achterliet, over dien, waarin ik haar op het punt zag staan te vervallen; ik kan zeggen dat mijn eenige leed was, van haar weg te gaan, en haar beklagenswaard achter te laten. Tenslotte werd ik heel en al ziek. Zij verzorgde me, zooals

nog nooit een moeder haar kind verzorgd heeft, en dat deed haar zelf goed, doordien het afleiding gaf aan de plannen en de plannenmakers verwijderd hield. Welk een zoete dood, als die toen gekomen was! Zoo ik al de gelukkigheden van het leven weinig genoten had, ik had er de ongelukkigheden weinig van gevoeld. Mijn vredige ziel kon heengaan zonder het wreede gevoel van de menschelijke onrechtvaardigheid, die het leven en den dood vergiftigt. Ik had de troost, me in de betere helft van mijn eigen ik te overleven; dat was nauwelijks sterven. Zonder de ongerustheid die ik omtrent haar lot had, zou ik gestorven zijn, zooals ik had kunnen inslapen, en die ongerustheid zelve gold iets toegenegens en teeders, dat er de bitterheid van verzachtte. Ik zei tot haar: Mijn heele wezen is u nu toevertrouwd, doe er zoo mee dat het gelukkig zij.

Twee of drie keer, toen ik op mijn slechtst was, overkwam het me, dat ik 's nachts opstond, en me naar haar kamer sleepte, om haar raadgevingen te doen omtrent haar gedrag, ik durf zeggen vol juistheid en verstand, maar waarin het belang dat ik in haar lot stelde, beter dan al het andere uitkwam. Alsof de tranen mijn voedsel en mijn geneesmiddel waren, sterkte ik mij met die, welke ik bij haar, met haar, vergoot, op haar bed gezeten, en haar handen in de mijne gehouden. In die nachtelijke gesprekken stroomden de uren heen, en ik keerde er van terug in beter staat dan ik gekomen was; tevreden en rustig met de beloften die zij mij gedaan had, in de verwachtingen die zij mij had gegeven, en ik sliep daarop in met den vrede des harten en de onderwerping aan de Voorzienigheid. Moge het God behagen, dat na zooveel reden om het leven te haten, na zooveel stormen die het mijne opgejaagd hebben en die het me slechts tot een last doen zijn, de dood, die het beëindigen moet, even weinig wreed zijn moge als die het in dat oogenblik geweest zou zijn.

Door veel zorgen, waakzaamheid en ongelooflijke

moeite, redde zij mij, en het staat vast, dat zij alleen me kòn redden. Ik heb weinig geloof in de geneesmiddelen der artsen, maar veel in die van de echte vrienden; de dingen waarvan ons geluk afhangt, gebeuren altijd veel beter dan alle andere. Zoo er in het leven een zalig gevoel is, is het wel dat wat wij ondervonden, van aan elkander te zijn teruggegeven. Onze wederkeerige genegenheid werd daardoor niet sterker, dat was niet mogelijk; maar ze kreeg in haar groote eenvoudigheid, iets ik weet niet wat vertrouwelijkers, aanhankelijkers, aandoenlijkers.

Ik werd heel en al haar werk, heel en al haar kind, en meer dan of ze mijn echte moeder was geweest. Wij begonnen, zonder er aan te denken, met niet meer van elkaar weg te gaan, ons bestaan in zekeren zin gemeenschappelijk te maken, en daar we voelden dat wij, wederzijdsch, niet alleen noodig, maar ook voldoende voor elkaar waren, gewenden we ons, aan niets dat ons vreemd was, meer te denken, ons geluk en al onze verlangens volstrekt te beperken tot dit wederkeerige en misschien onder de menschelijke, eenige bezit, dat niet zooals ik gezegd heb, dat van de liefde was, maar een meer wezenlijk bezit, dat, zonder met de zinnen, het geslacht, den leeftijd, het gezicht, verband te houden, berustte op alles waardoor men zichzelf is, en dat men niet verliezen kan, dan door op te houden te bestaan.

Ofschoon van mijn eigenlijke ziekte genezen, had ik mijn krachten niet terug. Mama had me melk voorgeschreven, en wilde dat ik die buiten zou gaan gebruiken. Ik stemde er in toe, mits zij er met mij heenging. Er was niet meer noodig om haar te doen besluiten; het ging nog slechts om de keus van de plaats.

Na een beetje gezocht te hebben, besloten wij tot de Charmettes, een landgoed van mijnheer de Conzie, bij de poort van Chambéri, maar afgelegen en eenzaam alsof men honderd mijlen ver was.

Het huis was zeer goed ingericht. Vóór was een

tuin, als terras aangelegd, een wijngaard boven, een boomgaard beneden, aan den overkant een klein kastanjeboschje, bij den ingang een pomp; hoogerop in het gebergte, weiden voor het onderhoud van het vee; kortom, al wat er noodig was voor het kleine landelijke huishouden, dat wij er wilden inrichten.

Voor zoover ik me tijd en dagteekening herinneren kan, namen wij het tegen het eind van den zomer 1736 in bezit.

Ik was in de wolken den eersten dag dat wij er sliepen. O Mama! zei ik tot deze dierbare vriendin, terwijl ik haar omarmde en haar met tranen van aandoening en vreugde overstroomde, dit is het huis van het geluk en de onschuld. Als we die hier niet allebei vinden, behoeven we ze nergens te zoeken.

ZESDE BOEK

Hoc erat in votus: modus agri non ita magnes
Hortus ubi, et tecto vicinus jugis aquae fons;
Et paulum sylvae super his faret....

IK kan er niet aan toevoegen:

Auctius atque
Di melius fecere;

maar dat doet er niet toe, meer had ik niet noodig; ik behoefde het zelfs niet te bezitten: het genot ervan was mij genoeg; en ik heb reeds lang gezegd en gevoeld, dat de eigenaar en de bezitter twee zeer verschillende lieden zijn, zelfs wanneer men echtgenoot en minnaar er buiten laat.

Hier begint het kortstondig geluk van mijn leven; hier naderen de vreedzame maar vluchtige oogenblikken, die mij het recht hebben gegeven te zeggen, dat ik geleefd heb. Kostbare en zoozeer terug verlangde oogenblikken! o, begin opnieuw voor mij uw lieflijken loop; vliet, indien het mogelijk is, langzamer in mijn herdenken, dan gij het werkelijk deedt in uw rappe opeenvolging. Wat te doen, om dit zoo treffende en sobere verhaal te rekken naar mij lust, om steeds dezelfde dingen te herzeggen, en evenmin mijn lezers te vervelen met ze te herhalen, als ik het mijzelve deed met ze eindeloos opnieuw te beginnen? En wanneer dit alles nog maar uit feiten, daden en woorden bestond, zou ik het kunnen beschrijven en op een of andere wijze weergeven; maar hoe te vermelden, wat nòch gezegd, nòch gedaan, noch zelfs gedacht werd, maar geproefd, maar gevoeld, zonder dat ik eenige andere reden van mijn geluk kan openbaren dan dit gevoel zelve?

Ik stond met de zon op, en ik was gelukkig; ik wandelde en ik was gelukkig; ik zag Mama en ik was gelukkig; ik verliet haar, en ik was gelukkig; ik liep door de bosschen, over de heuvels, ik dwaalde rond in de valleien, ik las, ik luierde, ik werkte in den tuin, ik plukte vruchten, ik hielp in het huishouden, en het geluk volgde me overal; het was in geen enkel aanwijsbaar ding, het was geheel in mijzelve, het kon me geen enkel oogenblik verlaten.

Niets van al wat mij in dezen geliefden tijd is overkomen, niets van wat ik, zoolang die geduurd heeft, deed, zei en dacht, is mijn geheugen ontgaan. De tijden die er aan voorafgaan, en die erop volgen, schieten mij bij tusschenpoozen weer te binnen; ik herinner ze mij ongelijkmatig en verward, maar dezen herinner ik mij geheel en al, alsof hij nòg voortduurde. Mijn verbeelding, die in mijn jeugd altijd op het komende gericht was, en die nu achterwaarts blikt, vergoedt mij met deze zoete herinneringen de hoop die ik voor altijd verloren heb. Ik zie niets meer in de toekomst, dat mij aanlokt; alleen de terugkeerende beelden van het verleden kunnen mij streelen, en deze, zoo levendig en waar in het tijdperk waarvan ik spreek, maken mij het leven dikwijls gelukkig in weerwil mijner verdrietelijkheden.

De buitenlucht gaf mij echter geenszins mijn vorige gezondheid terug. Ik was ziekelijk; ik werd het nog meer.

Op een morgen dat ik niet slechter was dan gewoonlijk, voelde ik, terwijl ik een tafeltje op pooten zette, een plotselinge en haast onbegrijpelijke beroering in mijn geheele lichaam. Ik kan die niet beter vergelijken dan met een soort storm, die in mijn bloed opstak, en zich in een oogwenk, door al mijn ledematen verbreidde. Mijn slagaderen begonnen met zulk een kracht te kloppen, dat ik hun geklop niet alleen voelde, maar ook, hoorde, vooral dat van de halsslagaders. Daarbij kwam nog een groot geraas in mijn ooren, en dat geraas was

drieledig, of liever vierledig, te weten: een diep en dof gegons, een geruisch dat meer helder was, als van stroomend water, een zeer schel gefluit, en het geklop waar ik van sprak, en waarvan ik gemakkelijk de slagen kon tellen, zonder mijn pols te voelen, of mijn lichaam met mijn handen aan te raken. Dat inwendig geraas was zóó hevig, dat het mij de fijnheid van gehoor die ik tevoren had ontnam, en mij wel niet volslagen doof maakte, maar hardhoorend, zooals ik dat sedert dien tijd ben.

Men begrijpt hoe verrast en verschrikt ik was. Ik geloofde dat ik ging sterven; ik ging te bed; de dokter werd geroepen; sidderend vertelde ik hem mijn geval, dat ik ongeneeslijk waande.

Tot hiertoe was ik een echte langslaper geweest. Het volstrekte gemis aan slaap, waarmee deze verschijnselen gepaard gingen, en waarvan zij tot hiertoe steeds vergezeld zijn gegaan, overtuigde mij geheel en al, dat ik nog maar weinig tijds te leven had. Deze overtuiging bracht voor eenigen tijd mijn zorg om te genezen, tot bedaren. Daar ik mijn leven niet kon rekken, besloot ik, van het weinige dat mij daarvan overbleef, zooveel mogelijk profijt te trekken; en dat was mogelijk, door een eigenaardige gunst van de natuur, die mij, in een zoo noodlottigen toestand, vrijstelde van de smarten, die deze mij scheen te moeten berokkenen. Dat geraas hinderde me, maar het deed geen pijn; het ging van geen ander bestendig ongemak vergezeld, dan slapeloosheid des nachts, en ten allen tijde van een kortademigheid die nog niet tot aamborstigheid werd, en die zich slechts deed gevoelen wanneer ik hard loopen, of mij wat druk maken wilde.

Dit ongeval, dat mijn lichaam had moeten dooden, doodde slechts mijne hartstochten en iederen dag zegen ik er den hemel voor, om den gelukkigen invloed dien het op mijn ziel had. Ik mag wel zeggen, dat ik eerst begon te leven, toen ik mij als een kind des doods beschouwde.

Terwijl ik aan de dingen die ik ging verlaten, hun juiste waarde gaf, begon ik mij met meer verheven plichten bezig te houden, als om vooruit te loopen op die welke ik weldra zou moeten vervullen, en die ik tot hiertoe zeer had veronachtzaamd. Dikwijls had ik den godsdienst naar mijn wijze omgevormd, maar nooit was ik geheel godsdienstloos geweest. Daarom viel het mij minder moeilijk weer op dit onderwerp terug te komen dat zoo triestig is voor zoovelen, maar zoo aangenaam, voor wie zich dit tot een voorwerp van hoop en troost maakt. Bij die gelegenheid was Mama mij tot veel meer nut, dan alle godgeleerden het zouden zijn geweest.

Zij, die van alles systeem maakte, had dat ook met den godsdienst gedaan; en dat systeem bestond uit zeer strijdige gedachten, waarvan sommigen zeer gezond, anderen zeer dwaas waren, uit gevoelens aan haar karakter ontleend en uit vooroordeelen die uit haar opvoeding voortsproten.

Mama loog niet tegen mij; en deze ziel zonder gal, die zich geen wraakzuchtigen, steeds vertoornden god kon voorstellen, zag slechts lankmoedigheid en ontferming, daar waar de vromen slechts rechtvaardigheid en bestraffing zien. Zij zeide dikwijls dat het niet rechtvaardig zou zijn van God, zoo hij rechtvaardig tegen ons was, omdat daar hij ons niet gegeven had hetgeen noodig is om dit te zijn, dat zou beteekenen dat hij ons meer terugvroeg, dan hij ons gegeven heeft. Het was zonderling dat zij, zonder aan de hel te gelooven, niettemin geloofde aan het vagevuur. Dat kwam omdat zij niet wist wat te doen met de zielen der boozen, daar zij ze noch kon verdoemen, noch ze bij de goeden kon laten, tot zij goed waren geworden, en men moet inderdaad bekennen, dat zoowel in deze wereld als in de andere de boozen steeds zeer hinderlijk zijn.

Het kwam haar voor, dat men de Schrift te letterlijk en te hard uitlegde. Alles wat men erin leest van de

eeuwige folteringen scheen haar figuurlijk of slechts als bedreiging bedoeld.

Daar ik in haar al de stelregels vond, die ik behoefde, om mijn ziel te behoeden voor angst voor den dood en zijn gevolgen, putte ik met gerustheid uit deze bron van vertrouwen. Ik hechtte mij aan haar, meer dan ik ooit gedaan had; mijn leven, dat ik op het punt voelde mij te verlaten, had ik wel geheel op haar willen overbrengen. Deze verdubbelde gehechtheid voor haar, de overtuiging dat ik nog slechts korten tijd te leven had, mijn diepe gerustheid omtrent mijn toekomstig lot, schiepen een toestand van bestendige kalmte, die zelfs vol zinnestreeling was, daar de verdooving van alle hartstochten, die onze vrees en onze hoop voortstuwen, mij zonder onrust en zonder stoornis van de weinige uren, die mij nog restten, liet genieten. Eén ding droeg er toe bij, ze nog aangenamer te maken: dat was de zorg, die ik besteedde om haar zin voor het buitenleven te voeden met al de genoegens die ik daaraan wist te verbinden. Door haar genegenheid te leeren voor haar tuin, haar hoenderhof, haar duiven, haar koeien, hechtte ik mijzelf aan dit alles; en die lichte bezigheden, die mijn dag vulden zonder mijn kalmte te verstoren, baatten mij meer dan melk en alle geneesmiddelen, om mijn arme karkas te behouden, en zelfs om die, voor zoover dat mogelijk was, te herstellen.

De wijn en vruchtenoogst vermaakten ons de rest van dat jaar en deden ons steeds meer aan het landelijke leven hechten, temidden van de goede lieden, die ons omringden. Met groote spijt zagen wij den winter komen, en wij keerden naar de stad terug, als hadden wij ons in ballingschap begeven; vooral ik, die, daar ik er aan twijfelde of ik ooit de lente weer zou zien, geloofde van de Charmettes voor eeuwig afscheid te nemen. Ik verliet die niet, zonder den grond en de boomen te kussen, en mij verscheidene malen om te keeren, terwijl ik mij ervan verwijderde.

Daar ik mijn dames-leerlingen sedert lang had verlaten, en ik mijn lust in de genoegens en de gezelschapskringen van de stad verloren had, ging ik niet meer uit, en zag niemand meer, behalve Mama en mijnheer Salomon, die sedert korten tijd haar dokter en de mijne geworden was, een rechtschapen en vernuftig man, die dweepte met Descartes, vrij aardig over het wereldsysteem praatte en mij door de aangename en leerzame gesprekken, die ik met hem had, meer verkwikte dan met al zijn recepten. Nooit heb ik de dwaze en onnoozele holle praat van de gewone omgangsgesprekken kunnen uitstaan; maar nuttige en degelijke gesprekken hebben mij steeds veel genot gegeven, en nooit heb ik mij daar aan onttrokken. Ik kreeg veel pleizier in die met mijnheer Salomon: het scheen mij toe, dat ik met hem vooruitliep op de verheven kennis, die mijn ziel zou verwerven, wanneer zij haar kluisters zou hebben geslaakt. Ondanks mijn toestand, of liever, door mijn toestand, voelde ik mij langzamerhand met onweerstaanbare kracht tot de studie aangetrokken; en terwijl ik elken dag als mijn laatste beschouwde, studeerde ik met een ijver, alsof ik altijd had zullen blijven leven. Men zeide, dat dit mij kwaad deed; ik voor mij geloof, dat het me goed deed, en niet alleen aan mijn ziel, maar ook aan mijn lichaam; want deze vlijtige bezigheid, waarvoor ik een waren hartstocht kreeg, werd mij tot een zoo groot genot, dat, daar ik niet meer aan mijn kwalen dacht, ze me veel minder deden lijden. Het is intusschen waar, dat niets mij een werkelijke verlichting gaf; maar daar ik geen hevige pijnen had, raakte ik eraan gewend te kwijnen, niet te slapen, te denken in plaats van te handelen en ten slotte het geleidelijke en langzame wegsterven van mijn lichaam als eenen onvermijdelijken voortgang te beschouwen, die alleen door den dood kon worden gestuit.

Die gedachte maakte mij niet alleen los van alle

ijdele levenszorgen, maar bevrijdde mij ook van den last der geneesmiddelen, die men mij, ondanks mijzelven, had opgedrongen. Overtuigd dat zijn drankjes mij niet konden redden, bespaarde Salomon mij de walging ze te slikken, en vergenoegde zich ermee, mijn arme Mama haar leed te doen vergeten, door eenige van die onverschillige recepten, die de hoop van den zieke paaien, en het aanzien van den geneesheer in stand houden. Het strenge dieet gaf ik op, ik begon weer wijn te drinken, en naar de mate van mijn krachten, nam ik weer geheel de levenswijze van een gezond mensch aan, in alles sober, maar zonder mij van iets te onthouden. Ik ging zelfs uit, en begon mijn kennissen weer te bezoeken, vooral mijnheer de Gonzié, wiens omgang mij zeer beviel. Ten slotte scheen de verwachting van den dood, wel verre van mijn zin voor studie uit te dooven, die integendeel aan te wakkeren, hetzij dat het mij schoon voorkwam, tot mijn laatste uur te leeren, hetzij dat er in het diepst van mijn hart nog een vleugje hoop was, dat ik zou blijven leven: ik haastte mij, een beetje kennis voor de andere wereld bijeen te garen, alsof ik geloofd had, dat ik daar slechts die zou hebben, welke ik er zou hebben meegebracht. Ik vermeide me in den winkel van een boekhandelaar, Bouchard genaamd, waar ook eenige letterkundigen kwamen; en toen de lente, die ik niet gedacht had weer te zien, nabij was, voorzag ik mij van eenige boeken, voor de Charmettes, bij geval ik het geluk zou hebben daar terug te keeren.

Ik had dit geluk, en ik genoot ervan, zoo veel ik kon. De vreugde waarmee ik de eerste knoppen zag, is onbeschrijfelijk. De lente weer te zien, was voor mij uit den dood op te staan in het paradijs. Nauwelijks begon de sneeuw te smelten, of wij verlieten onzen kerker, en wij waren tijdig genoeg op de Charmettes, om er het eerste lied van den nachtegaal te kunnen hooren. Van toen af, geloofde ik niet meer, dat ik

sterven zou, en het is inderdaad zonderling, dat ik op het land nooit een ernstige ziekte heb doorgemaakt. Ik heb er veel pijn gehad, maar ben er nooit bedlegerig geweest. Dikwijls heb ik gezegd, wanneer ik me slechter voelde dan gewoonlijk: „Wanneer jullie ziet dat ik op het punt ben te sterven, leg me dan maar in de schaduw van een eik, en ik beloof jullie, dat ik er weer bovenop kom."

Ofschoon ik zwak was, hernam ik mijn landelijke bezigheden, maar op een manier die met mijne krachten strookte. Het deed me werkelijk verdriet, dat ik niet geheel alleen voor den tuin kon zorgen, maar als ik zes slagen met de spade gedaan had, was ik buiten adem; het zweet gutste van mijn voorhoofd, en ik kon niet meer. Als ik in gebogen houding was, verdubbelden mijn hartkloppingen, en het bloed steeg mij met zulk een kracht naar het hoofd, dat ik mij weer heel spoedig moest oprichten. Daar ik gedwongen was mij tot minder vermoeiende bezigheden te bepalen, nam ik onder andere de zorg voor de duiventil op mij, en ik kreeg daar zooveel schik in, dat ik er dikwijls uren achtereen bij doorbracht zonder mij een oogenblik te vervelen. De duif is heel schuw, en moeilijk te temmen; ik slaagde er echter in, de mijnen, zooveel vertrouwen in te boezemen, dat ze me overal volgden, en zich, wanneer ik wilde, lieten pakken. Ik kon niet in den tuin of in den hof komen, of ik had er dadelijk twee of drie op mijn armen en mijn hoofd; en, ondanks het pleizier dat ik erin had, werd dit gevolg mij ten laatste zoo ongemakkelijk, dat ik genoodzaakt werd hun die gemeenzaamheid te ontnemen. Ik heb er steeds een bizonder genoegen in gevonden, dieren te temmen, vooral die, welke vreesachtig en wild zijn. Ik vond er bekoring in, hun een vertrouwen in te boezemen, dat ik nooit beschaamd heb: ik wilde, dat ze in vrijheid van me hielden.

Ik heb gezegd, dat ik boeken had meegebracht; ik

maakte er gebruik van, maar op een manier die minder geschikt was om mij wijzer te maken, dan om mij te overstelpen. De verkeerde voorstelling, die ik van de dingen had, deed me denken dat ik, om een boek met vrucht te lezen, al de kennis moest bezitten die dit veronderstelde, en ik dacht in de verste verte niet dat de schrijver die dikwijls zelf niet had en dat hij die uit andere boeken putte, naarmate hij er behoefte aan had. Door die dwaze gedachte, werd ik ieder oogenblik opgehouden; en zag mij gedwongen voortdurend van het eene boek naar het andere te loopen; en voor ik nog aan de tiende bladzijde was van het boek dat ik wilde lezen, had ik soms al heele boekerijen moeten uitlezen. Aan deze ongerijmde methode hield ik echter zoo hardnekkig vast, dat ik er oneindig veel tijd mee verloor, en het weinig scheelde of ik had mijn hersens zoodanig in de war gebracht, dat ik niets meer wist of begreep. Gelukkig zag ik in, dat ik een verkeerden weg insloeg, die mij in een ontzaglijken doolhof deed verdwalen, en ik trok daaruit voor ik er heelemaal in was verloren gegaan.

Zoo men slechts een waarachtigen zin voor wetenschap heeft, is het eerste wat men bemerkt, wanneer men zich op de verschillende takken van wetenschap toelegt, het verband, dat daartusschen bestaat, en dat maakt dat zij elkander wederkeerig aantrekken, helpen, belichten, en dat de één niet buiten de ander kan. Ofschoon de menschelijke geest ze niet alle voldoende kan omvatten, en altijd aan één als de voornaamste de voorkeur moet geven, tast men dikwijls in de eigen wetenschap in het duister, wanneer men niet eenig begrip heeft van de andere. Ik voelde, dat hetgeen ik ondernomen had, op zichzelf goed en nuttig was, en dat alleen de methode veranderd moest worden. Ik nam nu eerst de Encyclopaedie ter hand, en verdeelde die in haar takken. Ik zag, dat ik juist omgekeerd moest doen, ze ieder afzonderlijk nemen, en zoo afzonderlijk

vervolgen, tot aan het punt waar ze zich vereenigen. Ik kwam dus weer terug op de gewone saamvatting, maar ik kwam daarop terug als iemand die weet wat hij doet. Bespiegeling verving bij mij kennis, en een zeer natuurlijke wijze van denken hielp mij, mijn weg vinden. Hetzij ik bleef leven, of dat ik stierf, ik had geen tijd te verliezen. Niets te weten als men vijf en twintig is, en alles te willen leeren, dat is zich verbinden om zijn tijd flink te gebruiken.

Daar ik niet wist op welk punt het lot of mijn dood mijn ijver konden doen staken, wilde ik, in ieder geval, omtrent allerlei dingen eenig begrip verwerven, zoowel om mijn natuurlijke geaardheden te peilen, als om uit me zelf te oordeelen over hetgeen het meeste waard was dat men zich er op toelegde. De uitvoering van dat plan gaf mij nog een ander voordeel, waaraan ik niet gedacht had, en wel dit, dat ik daardoor veel tijd nuttig kon besteden. Ik moet zeker niet geboren zijn om te studeeren, want wanneer ik langen tijd mijn aandacht tot iets moet bepalen, vermoeit mij dat zoozeer, dat het mij niet mogelijk is, mij een half uur achtereen, ingespannen met hetzelfde onderwerp bezig te houden, vooral wanneer ik de gedachten van een ander volg: want het is mij eenige keeren gebeurd, dat ik mij langeren tijd aan de mijne overgaf, en zelfs met vrij goeden uitslag. Wanneer ik eenige bladzijden lang, een schrijver die men met aandacht moet lezen, heb gevolgd, dan laat mijn geest hem in den steek, en verliest zich in de wolken. Als ik hardnekkig wil volhouden, put ik mij tevergeefs uit, ik krijg duizelingen, ik onderscheid niets meer; maar laat verschillende onderwerpen op elkander volgen, zelfs zonder onderbreking, dan zal het ééne mij van het andere verpoozen, en ik volg ze makkelijk, zonder dat ik verademing noodig heb. Deze waarneming heb ik in mijn studieplan benut, en ik mengde mijn onderwerpen zóó door elkander, dat ik den heelen dag bezig was, zonder

me ooit te vermoeien. Het is waar, dat de landelijke en huishoudelijke bezigheden nuttig verzet gaven; maar in mijn steeds groeienden ijver, vond ik weldra een middel om den daarvoor bestemden tijd ook nog tot studie aan te wenden, en mij met twee dingen tegelijkertijd bezig te houden, zonder er aan te denken dat elk daarvan, daardoor minder goed uitviel.

Bij zoovele kleine bizonderheden, die mij bekoren en waarmee ik mijn lezer vermoei, ga ik toch met een bescheidenheid te werk, die hij geenszins zou vermoeden, indien ik hem er niet op wees. Hier herinner ik mij bijvoorbeeld met innig genot, al mijn verschillende proefnemingen om mijn tijd zoodanig in te deelen, dat ik er zooveel mogelijk pleizier en tevens zoo groot mogelijk genot van had. En ik kan zeggen, dat die tijd waarin ik teruggetrokken leefde en steeds ziek was, de tijd van mijn leven was, waarin ik het minste ledig liep, en het meeste om handen had. Zoo gingen er twee of drie maanden voorbij, met het onderzoeken van mijn geestesneigingen, en met, in het schoonste jaargetijde en op een plek die daardoor tooverachtig werd, te genieten van de bekoring van het leven, waarvan ik de waarde zoo goed voelde, van een gezelschap, dat even vrij als aangenaam was, als men den naam van gezelschap mag geven aan zulk een volmaakte zielsverwantschap, en van de schoone kennis, die ik hoopte te verwerven: want het was voor mij alsof ik die al had bezeten, of liever, nog heerlijker dan dat, daar het genoegen van het leeren een groot deel van mijn geluk uitmaakte.

Deze proefnemingen, die allemaal genietingen voor mij waren, maar te eenvoudig dan dat men ze zou kunnen uitleggen, moet ik overslaan. Nog eens, het ware geluk kan niet beschreven worden, men voelt het, en voelt het te beter, naarmate men het minder kan beschrijven, omdat het niet het gevolg van een verzameling feiten, maar een blijvende staat is. Ik verval

dikwijls in herhalingen; maar ik zou dit nog veel meer doen, zoo ik hetzelfde ding even dikwijls uitsprak, als het me voor den geest komt. Ziehier, hoe mijn dagindeeling was, toen mijn levenswijze, na veelvuldige veranderingen, ten slotte een eenvormigen loop had verkregen.

Iederen morgen stond ik op vóór zonsopgang; door een naburigen boomgaard kwam ik op een heel mooien weg, die boven den wijngaard gelegen, langs den oever liep, tot aan Chambéry. Onderwijl ik daar wandelde, deed ik mijn gebed, dat niet uit een ijdel lippengestamel bestond, maar uit een oprechte verheffing des harten, tot den Maker van de liefelijke natuur, welker schoonheden ik voor oogen had. Ik heb er nooit van gehouden, binnenskamers te bidden: het schijnt me toe, dat de wanden en al die kleine menschelijke gewrochtjes, zich tusschen God en mij stellen. Ik hou ervan, Hem in Zijn werken te beschouwen, terwijl mijn hart zich tot Hem verheft. Ik mag zeggen dat mijn gebeden zuiver waren, en daardoor waardig verhoord te worden. Voor mij en voor haar, van wie ik in mijn verlangens nimmer gescheiden was, vroeg ik slechts een onschuldig en rustig leven, vrij van ondeugd, van leed, van smartelijk gebrek; de dood der rechtvaardigen, en hun lot in de toekomst. Voor het overige verliep die verrichting meer met bewonderen en beschouwen, dan met verzoeken, en ik wist dat bij den schenker van de ware rijkdommen, het beste middel om die te verkrijgen niet zoozeer is, dat men er om vraagt, dan wel dat men ze verdient. Ik kwam terug langs een vrij grooten omweg, en onder het wandelen beschouwde ik met belangstelling en innig genoegen de landelijkheden, die mij omringden, de eenige, waarvan hoofd en hart nimmer verzadigd worden. Uit de verte keek ik of het in de kamer van Mama al licht was. Wanneer ik haar vensterluik geopend zag, trilde ik van vreugde en snelde toe; wanneer het gesloten was, ging ik in den tuin, tot

ze wakker zou zijn geworden, en hield mij onledig met hetgeen ik den vorigen dag geleerd had, te herhalen, of met tuinieren. Het vensterluik werd geopend, en ik ging haar in bed omhelzen, terwijl zij dikwijls nog half in slaap was; en deze even reine als teedere omhelzing ontleende, juist aan zijn onschuld, een bekoring die nimmer verbonden is aan den lust der zinnen.

Wij ontbeten gewoonlijk met melkkoffie. Dat was het uur van den dag, waarop wij het meest rustig waren, en het meest op ons gemak babbelden. Deze, gewoonlijk vrij lange, uurtjes van samenzijn hebben een levendige neiging voor het ontbijt bij mij achtergelaten, en het Zwitsersche en Engelsche gebruik, dat van het ontbijt een werkelijken maaltijd maakt, waarbij ieder aanzit, verkies ik verre boven het Fransche, volgens hetwelk ieder op zijn kamer of meestal in 't geheel niet ontbijt. Na een of twee uur babbelen, zocht ik mijn boeken op, tot aan het diner. Bij het lezen van iederen schrijver maakte ik het mij tot een wet, al zijn gedachten te aanvaarden en te volgen, zonder er de mijne of die van een ander onder te mengen, en zonder ooit met hem te redetwisten. Ik zei tot mijzelf: laat ik beginnen met een grooten voorraad juiste of verkeerde maar duidelijke gedachten te verzamelen, totdat ik er genoeg in mijn hoofd zal hebben, om ze te kunnen vergelijken en er een keuze uit te doen. Deze methode is niet vrij van ongemakken, ik weet het; maar in mijn doel om mij te onderrichten, heeft ze mij volkomen doen slagen. Na eenige jaren te hebben doorgebracht, met uitsluitend te denken volgens anderen, om zoo te zeggen zonder te overdenken en bijna zonder te redeneeren, bleek ik een voldoenden voorraad kennis te hebben verworven, om er voor mijzelven mee toe te kunnen, en zonder de hulp van anderen te kunnen denken. En, toen reizen en zaken mij beletten boeken te raadplegen, werd het mij een aangename bezigheid, om hetgeen ik gelezen had, weer na te gaan en te ver-

gelijken, om ieder ding op de weegschaal der rede te wegen, en somtijds mijn meesters te beoordeelen. Hoewel ik er laat mee begonnen ben, mijn beoordeelingsvermogen in werking te stellen, is het mij niet gebleken, dat dit daardoor zijn kracht zou hebben verloren. En toen ik mijn eigen gedachten heb publiek gemaakt, heeft men mij niet beschuldigd een slaafsch navolger te zijn en te zweren in verba magistri.

Voor twaalf uur liet ik mijn boeken in den steek, en als het diner nog niet gereed was, ging ik mijn vrienden, de duiven, bezoeken of in den tuin werken, tot het tijd was. Wanneer ik mij hoorde roepen, kwam ik heel tevreden en voorzien van een fermen eetlust toeloopen. Want dit moet ik ook nog opmerken, hoe ziek ik ook ben, aan eetlust ontbreekt het me nooit. Wij dineerden heel gezellig, terwijl wij over onze zaken praatten, totdat Mama zou kunnen eten. Twee of drie maal in de week gingen wij, als het mooi weer was, een kopje koffie drinken in een frisch, dichtbegroeid prieel achter het huis, dat ik met hop had beplant, en waar wij in den warmen tijd veel genot van hadden. Daar brachten wij een uurtje door met het bekijken van onze groenten, onze bloemen, en met gesprekken die liepen over onze manier van leven, en die ons de heerlijkheid daarvan nog meer deden genieten. Ik had nog een andere kleine familie aan het einde van den tuin; dat waren de bijen. Ik verzuimde nooit, ze, dikwijls in gezelschap van Mama, te gaan bezoeken; ik stelde veel belang in hun werk; ik had er bizonder veel genoegen in, ze van het honinggaren te zien terugkeeren, met hun dijtjes soms zoo beladen, dat zij moeite hadden om vooruit te komen. In de eerste dagen maakte de nieuwsgierigheid mij onbescheiden en staken ze mij twee of drie keer; maar daarna maakten wij zoo goed kennis, dat zij mij met rust lieten, al kwam ik nog zoo dichtbij; en hoe vol de korven ook waren met bijen gereed om uit te zwermen, ze omringden me soms, ze zaten op

mijn handen, op mijn gezicht maar geen enkele stak me ooit. Alle dieren wantrouwen den mensch, en zij hebben geen ongelijk, maar zijn ze eenmaal zeker, dat hij hun geen letsel wil doen, dan wordt hun vertrouwen zoo groot, dat men meer dan barbaarsch moet zijn, om daarvan misbruik te maken.

Ik keerde terug tot mijn boeken. Maar mijn namiddagbezigheden kon men eerder ontspanning en vermaak noemen, dan arbeid en studie. Na het diner heb ik nooit de inspanning van het studeeren kunnen verdragen, en in 't algemeen valt iedere inspanning mij zwaar, gedurende het warme gedeelte van den dag. Toch bleef ik bezig, maar zonder te studeeren, las ik, vrij van dwang en bijna regelloos. Het meest regelmatig leerde ik geschiedenis en aardrijkskunde, en daar dit geen geestesinspanning kostte, maakte ik daarin zooveel vorderingen, als mijn beetje geheugen mij veroorloofde.

Zoo was mijn wijze van leven op de Charmettes, wanneer ik door geenerlei landelijke bezigheden in beslag werd genomen; want die hadden steeds de voorkeur, en aan wat mijn krachten niet te boven ging, werkte ik als een boer; maar het is waar, dat mijn uiterst groote zwakte mij in dien tijd op dat punt slechts de verdienste van den goeden wil liet. Bovendien wilde ik twee dingen tegelijk doen, en daardoor deed ik er geenéén goed. Ik had me in mijn hoofd gezet mijn geheugen met geweld sterk te maken; hardnekkig probeerde ik uit 't hoofd te leeren. Daartoe droeg ik steeds het één of ander boek bij mij, dat ik onder het werken, met ongeloofelijke moeite bestudeerde en weer opnieuw leerde. Ik begrijp nog niet hoe het hardnekkig volhouden van deze vergeefsche en onafgebroken pogingen mij ten laatste niet geheel versuft heeft. Ik moet minstens twintig keer de herderszangen van Virgilius, waarvan ik geen woord meer weet, geleerd en herleerd hebben. Een menigte boeken heb ik verloren of er een deel van weggemaakt, door de gewoonte die

ik had om ze overal mee te sjouwen, naar den duiventil, in den tuin, den boomgaard, den wijngaard. Doordat ik door iets anders in beslag genomen werd, legde ik mijn boek aan den voet van een boom, of op de haag, overal vergat ik het weer mee te nemen, en dikwijls vond ik het na twee weken terug, verrot of door mieren en slakken afgevreten. Die leerwoede werd een manie, welke me bijkans wezenloos maakte, daar ik voortdurend bezig was iets tusschen mijn tanden te mompelen.

Ik zou wel willen weten of er somtijds in het hart van andere menschen net zulke kinderachtigheden omgaan, als dat soms in het mijne het geval is. Temidden van mijn studies en van een leven, zóó onschuldig als men het maar hebben kan, en ondanks al hetgeen men mij gezegd mocht hebben, werd ik nog dikwijls door angst voor de hel verontrust. Ik vroeg mij af, in welken toestand ben ik? Als ik op het eigen oogenblik stierf, zou ik dan verdoemd worden? Volgens mijn Jansenisten viel daar niet aan te twijfelen; maar volgens mijn geweten scheen het mij toe van niet. Steeds beangst en slingerend door deze pijnlijke onzekerheid, nam ik, om daaruit te geraken, mijn toevlucht tot de meest lachwekkende middeltjes, en waarvoor ik iemand van harte zou laten opsluiten, indien ik hem hetzelfde zou zien doen. Op een dag, dat ik over dat droevige onderwerp peinsde, probeerde ik werktuigelijk steenen te werpen tegen de stammen der boomen, en wel, met mijn gewone handigheid, dat wil zeggen zoo, dat ik er bijna geen één raakte. Terwijl ik druk bezig was met dit gewichtige werk, kreeg ik opeens den inval, mij daaruit een soort voorspelling te maken, om mijne ongerustheid te stillen. Ik zei bij mezelf: ik zal dezen steen tegen den boom daar vóór mij gooien; raak ik hem, dan is dat een teeken van heil, als ik hem mis, is het een teeken van verdoeming. Terwijl ik dit zeg, werp ik mijn steen met bevende hand en met een hart dat vreeselijk klopte;

maar mijn worp is zóó gelukkig, dat ik den boom juist in het midden tref, wat niet moeilijk was, om de waarheid te zeggen, want ik had gezorgd er een te kiezen die heel dik was en vlak bij. Sedert heb ik niet meer aan mijn zaligheid getwijfeld. Wanneer ik me dit voorval herinner, weet ik niet of ik moet lachen dan wel om mijzelven zuchten. Gij, groote mannen, die ongetwijfeld lacht, wenscht uzelven geluk; maar bespot mijn zwakheid niet, want ik zweer u, dat ik die zeer goed voel.

Overigens waren deze beroeringen en ongerustheden, welke misschien onafscheidelijk zijn van de vroomheid, niet van blijvenden aard. Gewoonlijk was ik vrij kalm, en de indruk dien de gedachte aan een spoedigen dood op mijn ziel maakte, was minder bedroefdheid dan een vredige neerslachtigheid, die zelfs haar bekoring had. Tusschen oude papieren heb ik zoo juist een soort van vermaning teruggevonden, die ik mijzelve toediende, en waarin ik mij ermee geluk wenschte, dat ik zou sterven op een leeftijd, waarin men genoeg moed in zichzelven vindt om den dood in het aangezicht te zien, en zonder dat ik gedurende mijn leven groote lichaams- of zielesmarten had ondervonden. Hoezeer had ik gelijk. Een voorgevoel deed me vreezen, dat ik slechts lijden zou, zoo ik bleef leven. Het scheen alsof ik het lot voorzag, dat mij op mijn ouden dag wachtte. Nooit ben ik zoo dicht bij de wijsheid geweest als gedurende dien gelukkigen tijd. Zonder groote wroeging omtrent het verleden, bevrijd van zorgen voor de toekomst, was het gevoel dat in mijn ziel overheerschte, de wensch van het heden te genieten. De vromen hebben gewoonlijk een lichte maar zeer pittige zinnelijkheid, die maakt, dat ze met groot genot de onschuldige genoegens vieren, die hun veroorloofd zijn. De wereldsche menschen rekenen hun dit tot misdaad aan, maar ik zie niet in waarom; of liever dat weet ik heel goed; dat komt omdat ze den andren het genot benijden van de simpele

genoegens waartoe zij zelf den lust verloren hebben. Dien lust had ik. Mijn hart dat nog nieuw was, gaf zich aan alles over met een kinderlijk genoegen, of liever, als ik dat zeggen mag, met een engelachtigen wellust; want deze rustige genietingen hebben naar waarheid de verheven kalmte van die van het paradijs. Maaltijden in het gras te Montagnole, souper's die in het prieel werden gebruikt, het inzamelen der vruchten, de wijnoogst, de avonden dat wij in gezelschap van onze menschen hennep braken, al deze dingen waren voor ons zoovele feesten, waarin mama evenveel pleizier had, als ik.

Meer eenzame wandelingen hadden voor ons nog grooter bekoring, omdat het hart zich dan vrijer uitstortte. Wij maakten er onder anderen eene, die een gewichtig feit vormt in mijn herinnering, op een dag van St. Louis, waarnaar mama genoemd was. 's Morgens vroeg vertrokken wij samen en alleen, na de mis, die een Karmelieter monnik ons bij het aanbreken van den dag was komen zeggen in een kapel vlak naast het huis. Ik had voorgesteld om de heuvelrij af te loopen, die tegenover de onze lag, en die wij nog niet bezocht haden. Wij hadden onzen mondvoorraad vooruitgezonden, want de tocht zou den heelen dag duren. Hoewel Mama een beetje rond en dik was, liep ze niet slecht: wij gingen van heuvel tot heuvel, van bosch tot bosch, soms in de zon en dikwijls in de schaduw, rustten van tijd tot tijd uit en vergaten onszelven dan heele uren; wij babbelden over onszelven, onze verstandhouding, over het aangename van ons lot, en voor den duur daarvan deden wij wenschen, die niet verhoord werden. Alles scheen mee te werken tot het geluk van dezen dag. Het had sedert kort geregend: niet de minste stof, en goed stroomende beken; een frisch windje beroerde de bladeren, de lucht was zuiver, de horizon zonder wolkje; als in onze harten heerschte in de lucht een verheven rust. Wij gebruikten ons diner

bij een boer en deelden het met zijn gezin, dat ons van ganscher harte zegende. Het zijn zulke goede menschen, die arme Savoyaards! Na het diner zochten wij de schaduw op, onder groote boomen, waar Mama zich vermaakte met in het kreupelhout planten te zoeken, onderwijl ik droge takjes bijeenzamelde, om koffie te zetten. En in den bouw van de bloemen uit den ruiker dien ik haar onderweg had geplukt, deed zij mij duizend merkwaardigheden opmerken, die mij veel pleizier bezorgden en me later lust zouden doen krijgen voor plantkunde: maar nu was het oogenblik nog niet gekomen, ik werd door te veel andere studies afgeleid. Een gedachte die mij plotseling trof, leidde mijn aandacht van de bloemen en planten af. De zieletoestand waarin ik verkeerde, alles wat wij dien dag gezegd en gedaan hadden, al de dingen die mij getroffen hadden, herinnerden mij aan de soort droom, dien ik zeven of acht jaar tevoren te Annecy had gehad, en die ik ter gelegener plaatse vermeld heb. Het verband daartusschen was zóó treffend, dat ik bij het bedenken daarvan, tot tranens toe werd ontroerd. In een opwelling van teederheid omhelsde ik mijn lieve vriendin. „Mama, mama," zei ik tot haar op hartstochtelijken toon, „die dag was mij sedert lang beloofd, en ik zie niets daarbuiten. Ik heb het u te danken, dat ik nu op het toppunt van mijn geluk ben, moge het in de toekomst niet verminderen; moge het even lang duren, als ik er lust in zal houden, dan zal het niet anders ophouden dan met mijzelf."

Zoo gingen mijn dagen gelukkig voorbij, en des te gelukkiger, daar ik niets bemerkte dat ze zou kunnen verstoren, en meende dat ze inderdaad slechts met mij zouden eindigen.

Intusschen herkreeg ik geenszins mijn gezondheid; ik kwijnde integendeel zienderoogen weg: ik was bleek als een doode en zoo mager als een geraamte. Wanneer ik even, hard liep, raakte ik buiten adem, ik kon niet

bukken of ik werd duizelig, en was niet in staat den minsten last te tillen. Het is zeker, dat daar ook vele zenuwachtige aandoeningen bij waren. Die zenuw-aandoeningen zijn een ziekte van gelukkige menschen; de tranen die ik dikwijls stortte zonder reden tot huilen, de hevige angsten bij het geritsel van een blad of van een vogel, mijn wispelturige buien, in de kalmte van het aangenaamste leven, dit alles wees op die verveling over het welvarende leven, welke de gevoeligheid om zoo te zeggen doet raaskallen. Wij zijn zoo weinig gemaakt om hier beneden gelukkig te zijn, dat of de ziel of het lichaam noodzakelijk moet lijden, wanneer zij niet beiden lijden, en dat de goede toestand van de een bijna altijd schade doet aan de ander. Toen ik verrukkelijk van het leven had kunnen genieten, was het mijn vervallen lichaam, dat mij dat verhinderde, zonder dat men kon zeggen waar de oorzaak van de kwaal eigenlijk zat. En daarna schijnt mijn lichaam, ondanks het verval van den ouderdom, en niettegenstaande de zeer wezenlijke en ernstige kwalen, weer nieuwe krachten te hebben gekregen, om mijn rampspoeden beter te voelen; en nu ik dit schrijf, gebrekkig en bijna zestig jaar oud, overladen met alle soort van leed, voel ik meer kracht en leven te hebben, om te lijden, dan ik die had om te genieten, in den bloei van mijn leven en te midden van het waarachtige geluk.

(Hij meende aan een hartkwaal te lijden; op reis werd hij weer verliefd en maakte onder een valschen naam (hij gaf zich uit voor een Engelschman) aan een zekere mevrouw de Larnage het hof, welke dame in haar reiskoets op weg was naar Saint-Andiol bij le Pont-Saint-Esprit. Het kwam heel gauw tot een liefdesverhouding, zij noodigde hem uit haar op zijn terugreis te bezoeken; hij beloofde dat; in zijn breiven aan mevrouw de Warens sprak hij over dit alles niet, en verzon leugentjes om den omweg op de terugreis te

verklaren. Op het laatste oogenblik evenwel, kreeg hij berouw.)

Dit zelfverwijt werd ten slotte zoo hevig, dat het de overwinning behaalde. Toen ik Saint-Esprit naderde, nam ik het besluit niet te St.-Andiol stil te houden, maar recht door te gaan. Ik voerde het moedig uit, onder eenige zuchten, moet ik bekennen, maar ook met die innerlijke voldoening, welke ik voor het eerst van mijn leven smaakte, van tot mijzelf te zeggen: ik verdien mijn zelfachting, ik weet mijn plicht te stellen boven mijn genot. Ziehier de eerste werkelijke verplichting, die ik aan de studie heb: daardoor heb ik geleerd na te denken en te vergelijken. Na de zoo zuivere beginselen, die ik sedert korten tijd had aangenomen, na de regels van wijsheid en deugd, die ik mij gesteld had, en bij het volgen waarvan ik me zoo trotsch had gevoeld, behield de schaamte, zoo weinig met mijzelven in overeenstemming te zijn, zoo luid en zoo spoedig mijn eigen levensregelen te logenstraffen, de overhand op mijn wellust. Er was in mijn besluit misschien evenveel trots als deugd; maar zoo deze trots niet de deugd zelve is, heeft die toch zoo gelijkwaardige uitkomsten, dat het vergeeflijk is zich daarin te vergissen. Een van de goede voordeelen van goede daden is, dat ze de ziel verheffen en haar aansporen er nog betere te doen: want de menschelijke zwakheid is zóó groot, dat men onder de goede daden, de onthouding van het kwaad moet rekenen, dat men in verzoeking komt te bedrijven. Zoodra ik mijn besluit genomen had, werd ik een ander mensch, of liever, ik werd degeen, die ik tevoren geweest was, en dien dat oogenblik van bedwelming had doen verdwijnen. Vol goede gevoelens en deugdzame besluiten, vervolgde ik mijn weg, in het goede voornemen mijn verkeerdheid uit te boeten, er voortaan slechts op bedacht te zijn mijn gedrag te regelen naar de wetten der deugd, mij zonder voorbehoud

te wijden aan den dienst van de beste aller moeders, haar evenveel trouw te bewijzen als ik genegenheid voor haar had, en naar geen andere liefde meer te luisteren, dan naar die tot mijn plicht. Helaas, de oprechtheid waarmede ik mij weer naar het goede keerde, scheen mij een ander lot te beloven; maar het mijne stond al geschreven en was reeds aangevangen; en toen mijn hart, vol liefde voor hetgeen goed en eerzaam was, slechts geluk en onschuld zag in het leven, was ik bijna het noodlottig oogenblik genaderd, dat de lange keten van mijn rampspoeden na zich zou sleepen.

Mijn haast om aan te komen, deed mij meer spoed maken dan waarop ik gerekend had. Van uit Valence had ik haar den dag en het uur van mijn aankomst gemeld .Daar ik een half uur op mijn berekening had gewonnen, bleef ik evenzooveel tijd te Chaparillan, ten einde juist op het door mij aangegeven oogenblik aan te komen. Ik wilde het geluk haar weer te zien in zijn volle bekoring genieten. Ik wilde dit liever een weinig uitstellen, om daarbij het genoegen te voegen van te worden afgewacht. Die maatregel was mij altijd gelukt. Ik had mijn aankomst altijd door een soort feestje beteekenis zien geven: dezen keer verwachtte ik niet minder; en deze heuschheden, waarvoor ik zoo gevoelig was, waren wel waard dat ik het daarop aanlegde.

Ik kwam dus precies op tijd aan. Van heel ver keek ik uit, of ik haar niet op den weg zag; mijn hart klopte al meer en meer naarmate ik naderde. Buiten adem kom ik aan, want in de stad had ik mijn rijtuig verlaten; ik zie niemand in den hof, op den drempel, aan het venster; ik begin ongerust te worden, ik vrees het een of andere ongeval. Ik kom binnen; alles is kalm, werklieden schaftten in de keuken: voor het overige geen enkel toebereidsel. De dienstbode scheen verrast mij te zien; zij wist niet dat ik aan zou komen. Ik ga naar boven, en eindelijk zie ik haar, die lieve, zoo teeder, zoo vurig, zoo rein beminde Mama: ik snel toe,

ik werp mij aan haar voeten. „Zoo, ben je daar, kleintje," zegt ze mij, terwijl ze me omhelst; „heb je een goede reis gehad? Hoe maak je 't?" Die ontvangst bracht me een beetje van mijn stuk. Ik vroeg haar of ze mijn brief niet had ontvangen. Ze zei me van ja. Ik zou geloofd hebben van niet, zei ik haar en daar eindigde de opheldering. Een jongmensch was bij haar. Ik kende hem, omdat ik hem reeds voor mijn vertrek daar in huis had gezien; maar nu scheen hij er vasten voet te hebben, en dat had hij. Om kort te gaan, ik vond mijn plaats ingenomen.

Dit jongmensch was uit het Waadtland geboortig; zijn vader, Vintzenfried geheeten, was portier of zoogenaamd kapitein van het kasteel van Chillon. De zoon van mijnheer den kapitein was kappersjongen, en ging in die kwaliteit de wereld rond, toen hij zich bij mevrouw de Warens voorstelde, die hem goed ontving, zooals zij het alle reizigers deed, en vooral haar landslieden. Het was een lange, blonde jongen, zonder pit, vrij goed gebouwd, met een plat gezicht en dito geest, die sprak als de mooie Leander; die in het lange verhaal van zijn veroveringen, al de manieren en de neigingen van lieden van zijn vak mengde; die slechts de helft opsomde van al de markiezinnen met wie hij geleefd had, en beweerde dat hij geen mooi vrouwtje had gekapt, zonder dat hij niet meteen haar echtgenoot de horens had opgezet: ijdel, dwaas, onwetend, onbeschaamd; voor het overige, de beste jongen van de wereld. Zoo was de plaatsvervanger die mij gedurende mijn afwezigheid gegeven werd, en de deelhebber die men mij na mijn terugkomst aanbood.

O, indien de zielen, van hun aardsche kluisters ontdaan, van uit den schoot van het eeuwige licht nog zien wat er bij de stervelingen voorvalt, vergeef mij dan, dierbare en eerbiedwaardige schim, zoo ik niet méér genade bewijs aan uwe fouten dan aan de mijne, zoo ik de eene zoowel als de andere voor de blikken van de

lezers onthul. Ik moet, ik wil waar zijn, ten opzichte van u, zoowel als jegens mijzelven: gij zult daarbij altijd minder verliezen dan ik. Ja, hoeveel zwakheden, indien men de gebreken van uw verstand alleen zoo noemen mag, worden niet vergoed door uw beminnelijk en zacht karakter, uw onuitputtelijke goedheid van hart, uw openhartigheid en al uw innemende deugden. Gij hadt dwalingen en geen ondeugden: uw gedrag was laakbaar maar uw hart was steeds zuiver.

De nieuweling had zich in al zijn kleine opdrachten, die steeds zeer talrijk waren, ijverig, voortvarend en stipt betoond. Hij had zich tot opzichter over haar werklieden gemaakt. Even luidruchtig als ik dit weinig was, liet hij zich in hetzelfde oogenblik overal zien en vooral hooren, bij de ploeg, de hooistapels, de houtmijten, in den stal, den hoenderhof. Alleen de tuin veronachtzaamde hij, omdat het een te vreedzaam werk was, dat geenerlei geraas maakte. Zijn grootste plezier was hout te laden, te kruien, te zagen of te hakken; men zag hem altijd met een bijl of een spade in de hand; men hoorde hem uit alle macht loopen, slaan, schreeuwen. Ik weet niet voor hoeveel man hij werkte, maar hij maakte lawaai voor tien of twaalf. Al dat rumoer leidde mijn arme Mama om den tuin; zij geloofde dat dit jongmensch een kostbare hulp was in haar zaken. Daar ze hem aan zich wilde hechten, gebruikte zij daarvoor alle middelen die zij daartoe geschikt achtte, en vergat niet dat waarop zij het meest rekende.

Men zal nu zeker wel mijn hart kennen, de meest standvastige, meest ware gevoelens daarvan, vooral die welke mij op dit oogenblik bij haar terugbrachten. Welk een plotselinge en volkomen ommekeer in geheel mijn wezen. Men stelle zich in mijn plaats, om daarover te oordeelen. In één oogenblik zag ik de gansche toekomst van geluk, die ik mij geschilderd had, in het niet verzinken. Al de zoete gedachten die ik met zooveel liefde koesterde, verdwenen; en ik, die sedert mijn kindsheid,

mij het leven slechts met het hare verbonden kon denken, voor de eerste maal zag ik mij alleen. Dat oogenblik was afschuwelijk. Die welke daarna kwamen, waren steeds somber. Ik was nog jong, maar dat zoete gevoel van hoop en genot dat de jeugd bezielt, verliet mij voor eeuwig. Van toen af was het gevoelige wezen in mij, ten halve gedood. Voor de toekomst zag ik niets meer dan de droevige overblijfselen van een geesteloos leven. En zoo nog enkele malen eenig beeld van geluk mijn verlangens beroerden, dan was dit niet het geluk dat mij eigen was; ik voelde dat ik niet werkelijk gelukkig zou zijn, zoo ik het verkreeg.

Ik was zoo dom en mijn vertrouwen was zoo volkomen, dat ik, ondanks den gemeenzamen toon van den nieuweling, dien ik beschouwde als een uitvloeisel van die toegeeflijkheid van karakter waardoor Mama iedereen tot zich ophief, niet op de gedachte zou zijn gekomen er de werkelijke oorzaak van te gissen, zoo zij mij die niet zelf verteld had; maar zij haastte zich mij die bekentenis te doen, met een openhartigheid die wel geschikt was mijn woede te verergeren, zoo ik in mijn hart daarnaar neiging had kunnen hebben; zij voor zich vond de zaak doodeenvoudig, zij verweet mij mijn onachtzaamheid in huis en voerde mijn veelvuldige afwezigheid tegen mij aan, alsof zij van een temperament geweest was, dat er dringend behoefte aan had, de leegten daarvan te vullen.

„O, Mama," zeide ik tot haar, met een van verdriet toegenepen hart, „wat durft u me vertellen, welk een belooning voor een gehechtheid als de mijne! Hebt u zoo vaak mijn leven bewaard, alleen om mij alles te ontnemen wat mij dat dierbaar maakte. Het zal mijn dood zijn, maar u zult om mij treuren." Zij antwoordde me, op een tot gek wordens toe bedaarden toon, dat ik een kind was, dat men van die dingen volstrekt niet stierf; dat ik niets zou verliezen, dat we er niet minder goede vrienden om zouden zijn, niet minder intiem in alle opzichten; dat haar teedere gehechtheid voor mij,

niet kon verminderen noch kon eindigen anders dan met haar zelve. Kortom, zij gaf mij te verstaan dat al mijn rechten dezelfde bleven, en dat ik, door ze met een ander te deelen, er daarom geenszins van beroofd werd.

Nooit deed de reinheid, de waarheid, de kracht van mijn gevoelens voor haar, nooit de oprechtheid, de rechtschapenheid van mijn ziel, zich beter aan mij gevoelen, dan op dit oogenblik. Ik wierp mij aan haar voeten, ik omvatte haar knieën, onder een stortvloed van tranen. „Neen Mama," zei ik in vervoering, „ik hou te veel van u, om u te verlagen; het is mij te dierbaar u te bezitten, dan dat ik dit zou willen deelen; de smart waarvan het voor mij vergezeld ging, toen ik het verwierf, is toegenomen met mijn liefde; neen ik kan dit niet tegen denzelfden prijs bewaren. Ik zal u steeds aanbidden; wees dit altijd waardig. Ik heb nog meer behoefte u te eeren dan u te bezitten. Aan uzelve, o Mama, sta ik u af; aan de verknochtheid van onze zielen, offer ik al mijn genot op. Moge ik liever duizendmaal sterven, dan genietingen te hebben, die verlagen, wat ik liefheb."

Ik kwam dit besluit na, met een standvastigheid die, durf ik zeggen, het gevoel dat mij dit had doen nemen, waardig was. Van dit oogenblik af, zag ik die zoo dierbare Mama, nog slechts met de oogen van een zoon, en het dient gezegd, dat hoewel zij mijn besluit in haar hart geenszins goedkeurde zooals ik maar al te goed gemerkt heb, zij om mij daarvan terug te brengen nooit toespelingen, noch liefkoozingen gebruikte, noch eenige van die behendige aanhaligheden, welke de vrouwen weten te gebruiken zonder zich bloot te geven, en die haar zelden mislukken. Gedwongen mij een levensloop te zoeken die onafhankelijk was van den hare, en zelfs niet in staat mij dien voor te stellen, verviel ik weldra in het andere uiterste, en zocht dien geheel in haar, zoo volkomen zocht ik dien in haar, dat ik er bijna in slaagde mij zelve te vergeten. De vurige wensch haar tot welken prijs ook, gelukkig te zien, slurpte al mijn aandoeningen

op: of zij ook al haar geluk van het mijne scheidde, in weerwil van haar, zag ik het mijne daarin.

Zoo begonnen met mijn rampen de deugden te ontkiemen welker zaad in den bodem mijner ziel was, welke de studie had aangekweekt en die om te ontluiken slechts op de giststof van den tegenspoed wachtten. De eerste vrucht van deze zoo onbaatzuchtige zielsgesteldheid, was ieder gevoel van haat of nijd tegen dengeen die mij verdrongen had, uit mijn hart te bannen. Integendeel, wilde ik, en wilde ik oprecht mij aan dezen jongen man hechten, hem ontwikkelen, aan zijn opvoeding arbeiden, hem zijn geluk doen voelen, hem dit zoo mogelijk waardig maken, en in één woord, voor hem alles doen wat Anet bij eenzelfde gelegenheid voor mij gedaan had. Maar er was geen gelijkheid in de personen. Bij meer zachtheid en kennis, had ik niet de koelbloedigheid en de flinkheid van Anet, noch die karaktervastheid welke indruk maakte, en die ik, om te slagen zou hebben noodig gehad. Nog minder vond ik in den jongen man, de hoedanigheden die Anet in mij had gevonden; volgzaamheid, gehechtheid, dankbaarheid, vooral het gevoel dat ik behoefte had aan zijn zorgen, en den vurigen wensch die vruchtbaar te maken. Dit alles ontbrak hier. Degeen dien ik wilde vormen, zag in mij slechts een lastigen betweter, die alleen maar kon kletsen. Zichzelf bewonderde hij integendeel, als iemand van gewicht in huis; en terwijl hij de diensten die hij daar meende te bewijzen, afmat naar het geraas dat hij er maakte, beschouwde hij zijn bijl en zijn houweelen als oneindig nuttiger dan al mijn boeken.

In sommig opzicht had hij geen ongelijk, maar hij nam dit tot uitgangspunt om zich voorkomens te geven die zouden doen stikken van het lachen. Bij de boeren hing hij de landedelman uit; weldra deed hij hetzelfde met mij, en tenlaatste met Mama zelf. Daar zijn naam Vintzenried hem niet adellijk genoeg scheen, verwisselde hij die voor mijnheer de Courtilles; en onder dien laatsten

naam kende men hem te Chambéry en in Maurienne, waar hij getrouwd is. Het doorluchtige heerschap ging eindelijk zoo ver dat hij alles was in huis en ik niets. Daar hij, wanneer ik het ongeluk had, hem te mishagen, Mama beknorde en niet mij, maakte de vrees haar aan zijn onbeschoftheden bloot te stellen, mij volgzaam in alles wat hij wenschte; en iederen keer dat hij hout hakte, welke bezigheid hij met ongelijkelijke fierheid vervulde, moest ik er bij staan, als werkeloos toeschouwer en rustig bewonderaar van zijn heldendaad. De jongen was echter niet van een bepaald slechten aard; hij hield van Mama, omdat het onmogelijk was haar niet lief te hebben; zelfs had hij van mij geen afkeer; en wanneer de rustpoozen tusschen zijn driftbuien ons veroorloofden met hem te spreken luisterde hij soms vrij gedwee naar ons en bekende ronduit dat hij niets was dan een dwaas; waarna hij niettemin nieuwe dwaasheden beging. Hij had trouwens een zóó bekrompen verstand en zulke lage neigingen dat het moeilijk was redelijk met hem te praten en bijna onmogelijk om met hem op te schieten. Bij het bezit van een vrouw vol bekoring voegde hij de aantrekkelijkheid van een oude, rossige, tandelooze kamenier, wier walgelijke bediening, Mama het geduld had te verdragen, ofschoon zij haar misselijk maakte. Ik bemerkte dat nieuwe huishouden en ik was daarover buiten mijzelf van verontwaardiging; maar ik merkte iets anders dat mij nog veel heviger aandeed en mij dieper ontmoedigde dan alles wat er tot nu toe gebeurd was: dat was de verkoeling van Mama jegens mij.

De onthouding die ik mij had opgelegd en die zij goed had gekeurd, naar het scheen, is een van die dingen die vrouwen nooit vergeven, welk gezicht ze ook zetten; minder om de onthouding die daaruit voor haarzelve volgt, als om de onverschilligheid voor haar te bezitten, die zij daarin zien. Neem de verstandigste, de meest wijsgeerige vrouw, en die het minst aan haar zinnen gehecht

is, de meest onvergeeflijke misdaad die de man, om wien zij overigens het minste geeft, jegens haar begaan kan, is dat hij van haar kan genieten en het niet doet. Dit moet wel zonder uitzondering zijn, daar een zoo natuurlijke en zoo hechte genegenheid in haar werd verkoeld door een onthouding die slechts deugd, gehechtheid en achting tot beweegreden had. Van toen af vond ik niet meer in haar die innige vertrouwelijkheid des harten, die steeds de zoetste genieting van het mijne uitmaakte. Zij stortte haar hart niet meer bij mij uit, behalve wanneer zij zich over den nieuweling te beklagen had; wanneer zij goed met elkander waren, nam zij mij weinig in vertrouwen. Langzamerhand nam zij ten slotte een manier van leven aan, waarvan ik geen deel meer uitmaakte. Mijn tegenwoordigheid was haar nog een genoegen, maar geen behoefte meer, en indien ik heele dagen had laten voorbijgaan zonder haar op te zoeken, zou zij daarvan niets hebben gemerkt.

Allengs voelde ik mij afgezonderd en alleen in hetzelfde huis waarvan ik te voren de ziel was, en waarin ik om zoo te zeggen, dubbel leefde. Langzamerhand gewende ik mij er aan, mij van alles wat daar gebeurde onzijdig te houden, en zelfs van hen die daarin woonden; en om mij voortdurende kwellingen te besparen, sloot ik mij op met mijn boeken, of wel, ik ging in de bosschen op mijn gemak zuchten en schreien. Dat leven werd me weldra volstrekt ondragelijk. Ik voelde dat de persoonlijke tegenwoordigheid en de genegenheidsverkoeling van een vrouw die mij zoo dierbaar was, mijn smart schrijnde en dat ik mij minder wreed van haar gescheiden zou voelen, zoo ik ophield haar te zien. Ik ontwikkelde het plan haar huis te verlaten, ik zei het haar; en verre van zich ertegen te kanten, begunstigde zij het. Te Grenoble had zij een vriendin, mevrouw Deybens geheeten, wier man de vriend was van mijnheer de Mably, opperrechter te Lyon. Mijnheer Deybens stelde mij voor, de opvoeding van de kinderen van

mijnheer de Mably op mij te nemen: ik stemde toe en vertrok naar Lyon, bijna zonder de minste spijt achter te laten noch te voelen over een scheiding waarvan de gedachte alleen ons vroeger doodsangsten zou hebben bezorgd.

Ik had ongeveer de ontwikkeling die noodig is voor een gouverneur, en geloofde dat ik daar aanleg voor had. Gedurende het jaar dat ik bij mijnheer de Mably doorbracht, had ik den tijd van mijn dwaling te bekomen.

De zachtheid van mijn aard zou mij voor dit beroep geschikt hebben gemaakt, zoo de oploopendheid er zijn stormen niet had tusschen gemengd. Zoolang alles goed ging, en ik mijn zorgen en moeite die ik toen niet spaarde, zag slagen, was ik een engel; ik was een duivel wanneer de dingen in het honderd liepen. Als mijn leerlingen mij niet verstonden, begon ik te raaskallen; en wanneer zij blijken gaven van kwaadaardigheid had ik ze graag vermoord; dat was niet de manier om ze handig en verstandig te maken. Ik had er twee, die geheel verschillend van karakter waren. De een, tusschen acht en negen jaar, Sainte-Marie geheeten, had een aardig gezicht, een vrij helder verstand, en was nogal levendig, onbesuisd, schalksch, spotziek, maar van een vroolijke spotachtigheid. De jongste, Condillac genaamd, leek bijna stompzinnig, verbeuzelde zijn tijd, was koppig als een muilezel, en kon niets leeren. Men begrijpt dat ik tusschen dat tweetal in, geen gemakkelijk werk had. Met geduld en koelbloedigheid had ik misschien kunnen slagen. Maar bij gebrek aan het een zoowel als aan het ander, deed ik niets goeds, en ging het zeer slecht met mijn leerlingen. Het ontbrak mij niet aan ijver, maar wel aan gelijkmoedigheid, vooral aan voorzichtigheid.

Ik wist bij hen slechts die middelen aan te wenden, die bij kinderen steeds nutteloos en verderfelijk zijn; gevoel, redeneering en toorn. Nu eens verteederde ik mij met Sainte-Marie, tot schreiens toe; ik wilde hemzelf verteederen alsof het kind vatbaar was voor een werkelijke

zielsontroering; dan weer putte ik mij uit om verstandig met hem te spreken, alsof hij mij had kunnen verstaan; en daar hij mij soms zeer spitsvondige bewijsgronden voorhield, zag ik hem voor werkelijk redelijk aan, omdat hij redeneerziek was.

De kleine Condillac was nog lastiger, omdat hij, daar hij niets verstond, niets antwoordde, door niets bewogen werd, en van een onoverwinnelijke stijfhoofdigheid was, nooit beter over mij zegevierde, dan wanneer hij mij woedend gemaakt had; dan was hij de verstandige en ik het kind. Ik zag al mijn fouten in, ik voelde ze; ik bestudeerde den geest van mijn leerlingen, ik doorzag ze heel goed, en ik geloof niet dat ik ook maar een enkelen keer slachtoffer van hun listen ben geweest. Maar wat baatte het mij, de kwaal te kennen zonder het geneesmiddel te kunnen toepassen? Hoewel ik alles doorzag, belette ik niets, lukte mij niets, en alles wat ik deed was juist hetgeen ik niet moest doen.

Ten opzichte van mijzelven slaagde ik weinig beter dan wat mijn leerlingen betrof. Mevrouw Deybens had mij bij mevrouw de Mably aanbevolen. Zij had haar verzocht mijn manieren te beschaven, en mij de omgangsvormen van de groote wereld eigen te maken. Zij besteedde daaraan eenige zorg en wilde dat ik de honneurs leerde waarnemen; maar ik deed het zoo linksch, ik was zoo verlegen, zoo dwaas, dat zij moedeloos werd en mij in den steek liet. Dat was voor mij geen beletsel om volgens mijn gewoonte, op haar verliefd te worden. Ik liet daar genoeg van blijken, om het haar te doen bemerken, maar ik dorst mij nooit verklaren. Zij was er de vrouw niet naar om de eerste stappen te doen, en dus waren al mijn lonken en zuchten verloren, die mij echter spoedig verveelden, daar ik zag dat ze op niets uitliepen.

Bij Mama thuis had ik mijn neiging voor kleine diefstallen geheel verloren, omdat, waar alles van mij was, ik niets te stelen had. Bovendien moesten de hooge be-

ginselen die ik mij gesteld had, mij voortaan verre boven dergelijke laagheden verheven hebben, en het is zeker dat ik dit sedert toen, gewoonlijk ben geweest; maar minder omdat ik geleerd heb de verleiding daartoe te overwinnen, dan wel omdat ik die met den wortel heb uitgeroeid; en ik zou erg bang zijn weer te stelen als in mijn kindsheid, zoo ik aan dezelfde verlangens onderworpen was.

Bij mijnheer de Mably kreeg ik daarvan het bewijs. Omringd van kleine, steelbare dingen, waar ik zelfs niet naar omkeek, kreeg ik het in den zin begeerig te worden naar een zeker wit Arboiswijntje, dat inderdaad keurig was en waarop enkele glazen die ik er aan tafel van tijd tot tijd van dronk, mij verlekkerd hadden gemaakt. Hij was een beetje troebel; ik geloofde dat ik goed wijn kon klaren, en ik beroemde mij daarop; men vertrouwde mij dien toe: ik klaarde hem en bedierf hem, maar alleen maar voor het oog; hij was nog steeds smakelijk om te drinken en de gelegenheid maakte dat ik me er van tijd tot tijd eenige flesschen van toeëigende, om op mijn gemak, onder twee oogen, op te drinken. Ongelukkig heb ik nooit kunnen drinken, zonder te eten. Hoe aan brood te komen? Het was mij niet mogelijk brood weg te leggen. Het door de lakeien te laten koopen, was mij zelve verraden en bijna de heer des huizes hoonen. Hetzelf te gaan koopen, dat dorst ik nimmer. Een deftig heer, met degen op zij bij een bakker een stuk brood gaan koopen, dat ging toch niet? Eindelijk herinner ik mij den uitweg van een hooge prinses, wie men zei dat de boeren geen brood hadden en die antwoordde: laten ze dan tulband eten. En wat een omhaal dan nog, om zoover te komen. Hoewel ik alleen voor dat doel was uitgegaan, liep ik soms de heele stad rond en kwam dertig banketbakkerswinkels voorbij, voordat ik er een binnenging. En om mij den stap te doen wagen, moest er niet meer dan één persoon in den winkel zijn en diens gezicht mij nog bizonder aanstaan. Maar, wanneer ik dan

ook eenmaal mijn kostelijk tulbandje had en ik veilig opgesloten in mijn kamer mijn flesch uit een kast ging halen, wat had ik daar dan een gezellige drinkpartijtjes, in mijn eentje, onder het lezen van een paar bladzijden uit een roman. Want ik heb steeds de gril gehad onder eten te lezen bij gebrek aan een tweede die mee aanzat: dat is de aanvulling van het gezelschap dat mij ontbreekt. Ik verorber om beurten een bladzij en een hap eten; het is alsof mijn boek met mij dineerde.

Ik ben nooit losbandig noch liederlijk geweest, en heb me nooit van mijn leven bedronken. Mijn kleine diefstallen waren dus niet erg onbescheiden: maar zij werden toch ontdekt, de flesschen verrieden mij. Men liet het mij niet merken, maar ik kreeg niet langer het beheer over de wijnkelder. In dit alles gedroeg mijnheer de Mably zich op een rechtschapen en voorzichtige manier. Doordat ik zijn toegevendheid voelde, werd ik meer aan hem gehecht, en dat maakte dat ik langer in zijn huis bleef, dan ik anders gedaan zou hebben. Maar afkeerig geworden van een beroep waarvoor ik niet geschikt was, en van een zeer lastige verhouding waarin voor mij niets aangenaams was, besloot ik ten slotte, na een proefjaar gedurende hetwelk ik geen zorgen spaarde, mijn leerlingen te verlaten, vast overtuigd dat ik er nooit in zou slagen, ze goed op te voeden.

Wat mijn toestand nog onverdragelijker voor mij maakte, was dat ik hem voortdurend vergeleek met dien welken ik verlaten had: het was de herinnering aan mijn geliefde Charmettes, mijn tuin, mijn boomen, mijn fontein, mijn boomgaard en vooral aan haar voor wie ik geboren was en die dit alles bezielde. Wanneer ik aan haar, aan onze genoegens, aan ons onschuldig leven terugdacht, dan werd mijn hart zoo beklemd en schoot mijn gemoed zoo tot stikkens toe vol, dat ik geen moed meer had om iets te doen. Honderd maal greep mij de hevige verleiding aan dadelijk te voet te vertrekken, om bij haar terug te keeren; ik zou er vrede

mee hebben gehad, op 't zelfde oogenblik te sterven, zoo ik haar slechts nog éénmaal weerzag. Eindelijk kon ik geen weerstand meer bieden aan die zoo teedere herinneringen, die mij tot welken prijs ook bij haar terugriepen. Ik zei tot mezelf, dat ik niet geduldig genoeg, niet inschikkelijk, niet zacht genoeg was geweest; dat ik nog gelukkig kon leven in een zeer zoete vriendschap, door daaraan meer van mijzelf te geven, dan ik gedaan had. Ik maak de mooiste plannen van de wereld, ik brand van verlangen om ze uit te voeren. Ik verlaat alles, zie van alles af, ik vertrek, ik vlieg voort, ik kom aan, geheel in dezelfde opwinding als in mijn jeugd, en ik lig weer aan haar voeten. O, ik zou van vreugde gestorven zijn, als ik in haar ontvangst, in haar liefkoozingen, kortom in haar hart een vierde had teruggevonden, van hetgeen ik er vroeger in weervond, en ik daar nu weer bracht.

Vreeselijke begoocheling der menschelijke dingen. Zij ontving me nog altijd met haar uitnemende inborst, die slechts eindigen kon met haar leven; maar ik kwam het verleden terugzoeken, dat niet meer bestond, en niet kon herboren worden. Nauwelijks had ik een half uur met haar doorgebracht, of ik voelde dat mijn vroeger geluk voor eeuwig gestorven was. Ik bevond mij weer in dezelfde onverdragelijken toestand, dien ik genoodzaakt was geweest te ontvluchten, en wel, zonder dat ik kon zeggen dat iemand daar schuld aan had: want Courtilles was eigenlijk niet kwaad, en hij scheen me meer met genoegen dan met verdriet terug te zien. Maar hoe te dulden dat ik de overbodige tweede was, bij haar, voor wie ik alles geweest was en die nooit zou ophouden alles voor mij te zijn? Hoe, als een vreemde te leven in het huis, waarvan ik het kind was? De aanblik van de dingen, die de getuigen waren van mijn vervlogen geluk, maakte die vergelijking voor mij nog wreeder. In een andere woning zou ik minder geleden hebben. Maar mij onophoudelijk zoovele zoete herinne-

ringen te binnen te zien roepen, dat was het gevoel van mijn verlies nog scherpen. Verteerd door vergeefsche spijt, en overgeleverd aan de diepste droefgeestigheid, nam ik weer de gewoonte aan, behalve bij de maaltijden, om alleen te blijven. Opgesloten bij mijn boeken, zocht ik daarin nuttige verstrooiing, en daar ik het gevaar, dat ik eertijds zoo gevreesd had, nabij zag, pijnigde ik mij af, om in mijzelven de middelen te vinden, daarin te voorzien, wanneer Mama geen uitweg meer zou hebben. Ik had de zaken in haar huis op zulk een voet ingericht, dat ze niet verergerden: maar na mij was alles veranderd. Haar rentmeester was een verkwister; hij wilde schitteren. Kortom, ik voorzag niets dan ondergang en rampspoed; en het oogenblik daarvan scheen mij zoo nabij, dat ik al de verschrikkingen daarvan reeds voorvoelde.

Mijn dierbare studeerkamer was mijn eenige verstrooiing. Doordat ik er geneesmiddelen zocht tegen de onrust van mijn ziel, kwam ik op de gedachte daar middelen te zoeken tegen de onheilen die ik voorzag. Ik kwam weer terug op mijne vroegere denkbeelden, en begon opnieuw luchtkasteelen te bouwen om die goeie Mama te redden uit den uitersten nood, waarin ik haar op 't punt zag te verzinken.

Reeds sedert lang had ik erover gedacht om de toonladder in cijfers uit te drukken. Ik slaagde erin, iedere muziek op de eenvoudigste wijze met mijn cijfers op te schrijven. Van dit oogenblik af geloofde ik dat mijn fortuin gemaakt was. Ik dacht aan niets anders, dan om naar Parijs te gaan, en twijfelde niet of ik zou een geheelen ommekeer teweeg brengen, wanneer ik de Akademie mijn plan zou voorleggen. In twee weken was mijn besluit genomen en uitgevoerd. Vervuld van de prachtige denkbeelden, die mij dit besluit hadden ingegeven en ten allen tijde steeds dezelfde, vertrok ik uit Savoye, met mijn muzieksysteem, zooals

ik vroeger uit Turijn vertrokken was met mijn „wonderfonteintje".

Zoo waren de dwalingen en de fouten van mijn jeugd. Ik heb er het verhaal van gedaan met een getrouwheid, waarover mijn hart tevreden is. Waar ik in het vervolg mijn rijperen leeftijd met eenige deugden sierde, zou ik ze met dezelfde openhartigheid hebben genoemd en dat was mijn plan; maar ik moet hier ophouden. De tijd kan zeer veel sluiers oplichten. Indien mijn heugenis het nageslacht bereikt, zal dit misschien eens vernemen wat ik te zeggen had. Dan zal men weten waarom ik zwijg.

ZEVENDE BOEK

1741—1747

IN weerwil mijner besluiten, neem ik na twee jaar stilte en geduld, de pen weer op. Schort uw oordeel op, lezer, omtrent de redenen, die mij er toe noodzaken. Gij kunt er over oordeelen eer gij mij gelezen hebt.

Men heeft gezien hoe mijn vredige jeugd in een effen leven verliep, vrij gelukkig, zonder groote voor- of tegenspoeden. Deze middelmatigheid was voor een groot deel het gevolg van mijn hartstochtelijken maar zwakken aard, nog minder snel in het ondernemen dan gemakkelijk te ontmoedigen; die met schokken de rust verlaat, maar er uit loomheid en aangeboren neiging weer toe terugkeert, en die, terwijl hij me steeds, ver van de groote deugden en nog verder van de groote ondeugden, tot het ledige en kalme leven terugbracht, waarvoor ik me geboren gevoelde, me nooit heeft veroorloofd, tot iets groots, zij het ten goede of ten kwade, te geraken.

Welk een verschillend tafereel zal ik weldra ontvouwen! Het lot, dat gedurende dertig jaar mijn neigingen begunstigde, werkte die de andere dertig tegen, en uit deze voortdurende tegenstelling tusschen mijn omstandigheid en mijn verlangens zal men de geweldige misslagen zien worden, ongehoorde tegenslagen, en al de deugden, behalve de kracht, die den rampspoed kunnen eeren.

Mijn eerste deel is geheel op het geheugen geschreven en ik moet er veel vergissingen in gemaakt hebben.

Daar ik genoodzaakt ben, ook het tweede op het geheugen te schrijven, zal ik er waarschijnlijk veel meer in maken. De zoete herinneringen van mijn mooie, zoo kalm en schuldeloos voorbijgegane jaren hebben duizend gelukkige indrukken bij mij achtergelaten, die ik met graagte onophoudelijk in mij terugroep. Men zal spoedig zien, hoe geheel anders die van mijn verdere leven zijn. Me die te herinneren, beteekent de bitterheid ervan te vernieuwen. Verre van die van thans door die droevige terugblikken te verzuren, houd ik ze zooveel het mogelijk is van mij, en vaak slaag ik daar zoozeer in, dat ik ze niet terug kan vinden wanneer ik dat noodig heb. Deze gemakkelijkheid tot het vergeten van de ellendigheden is een troost, die de hemel mij heeft overgelaten temidden van het vele leed dat het lot eens boven mij zou ophoopen. Mijn geheugen, dat op zeldzame wijze de prettige dingen voor mij herleven doet, is het gelukkige tegenwicht tot mijn afgeschrikte verbeelding, die mij slechts wreede toekomsten doet voorzien.

Alle papieren, die ik verzameld had om aan mijn Herinneringen toe te voegen, en mij in deze onderneming tot gids te doen zijn, zullen, in andere handen overgegaan, niet weer in de mijne terugkomen. Ik heb maar één trouwen gids, waarop ik rekenen kan, namelijk de aaneenschakeling van gevoelens, die den loop van mijn leven hebben geteekend, en daardoor weer die der wederwaardigheden, die er oorzaak of gevolg van geweest zijn. Ik vergeet gemakkelijk mijn ongelukkigheden; maar mijn gebreken kan ik niet vergeten, en nog minder vergeet ik mijn goede gevoelens. Hun herinnering is me te dierbaar om ooit uit mijn hart te worden weggevaagd. In de feiten kan ik nalatigheden plegen, omzettingen doen, data-vergissingen maken, maar ik kan mij niet vergissen omtrent hetgeen ik gevoeld heb, noch in hetgeen mijn gevoelens mij hebben laten doen; en daarom gaat het in hoofdzaak. Het

eigenlijke doel mijner bekentenissen is, mijn innerlijk nauwkeurig te doen kennen in al de omstandigheden van mijn leven. Ik heb de geschiedenis van mijn ziel beloofd, en om die getrouwelijk te schrijven heb ik geen andere herinneringen noodig; het is voldoende voor mij, om, zooals ik tot hiertoe gedaan heb, in mijn innerlijk terug te gaan.

Overigens, dit tweede deel heeft slechts deze waarheid met het eerste gemeen, en ook geen voordeel daarboven dan de belangrijkheid der gebeurtenissen. Het kan er verder slechts minderwaardig aan zijn. Ik schreef het eerste met genoegen, met welgevallen, op mijn gemak, te Wooton, of op het kasteel van Fige; [1]) alle herinneringen, die ik me weer te binnen te brengen had, waren evenzooveel nieuwe genietingen. Ik kwam er onophoudelijk met een nieuw genoegen op terug, en ik kon mijn beschrijvingen ongehinderd wijzigen tot ik er tevreden over was. Thans maken mijn verzwakte geest en geheugen mij tot schier elk werk onbekwaam; ik houd me met dit slechts uit noodzaak bezig, en met een van ellende beklemd hart. Het biedt me slechts rampspoedigheden, ontrouw, bedroevende en verscheurende herinneringen. Ik zou voor alles in de wereld willen dat ik wat ik te zeggen heb, in den nacht der tijden begraven kon, en, genoodzaakt te spreken ondanks mezelven, ben ik nog gedwongen me te verbergen, listig te werk te gaan, te trachten te bedriegen, mij te verlagen tot die dingen, waartoe ik het minst geschikt ben; de zoldering waaronder ik zit, heeft oogen, de muren die me omgeven hebben ooren; omringd door spionnen en kwaadwillige en nauwgezette bewakers, werp ik, onrustig en verstrooid, inderhaast, ettelijke afgebroken woorden op het papier, die ik nauwelijks den tijd heb over te lezen, nog minder te verbeteren.

---

[1]) Kasteel van een Prins van Conti, op 15 mijlen van Parijs, bij Gisors.

Ik weet dat men, in weerwil van de ontzaglijke hindernissen, die men eindeloos om mij heen ophoopt, steeds vreest dat de waarheid door eene of andere spleet ontsnappen zal. Hoe het aan te leggen, om ze te doen doordringen? Ik probeer het met weinig hoop op goeden uitslag. Men oordeele of men aldus aangename tafereelen kan ophangen en die een zeer aantrekkelijke kleur geven. Ik waarschuw dus degenen, die deze lectuur willen beginnen, dat in het volgende, niets hen tegen de verveling kan vrijwaren, indien het niet het verlangen is, een mensch volmaakt te kennen, en de oprechte liefde voor rechtvaardigheid en waarheid.

In mijn eerste deel ben ik erbij gebleven, dat ik met tegenzin naar Parijs vertrok, terwijl ik mijn hart op de Charmettes achterliet, daar mijn laatste luchtkasteel bouwde, mij voorstelde zekeren dag de schatten, die ik verkregen zou hebben, aan de voeten van Mama te brengen, en rekende op mijn muziek-stelsel als op een verzekerd fortuin.

(Rousseau krijgt gelegenheid, zijn systeem, om de muziek in cijfers weer te geven, aan de Fransche Academie te Parijs voor te stellen en toe te lichten. Van een commissie, die de deugdelijkheid daarvan onderzoeken moet, krijgt hij een getuigschrift vol beleefde lofprijzingen, maar dat zijn stelsel noch nieuw noch nuttig noemt. Een poging, zijn fortuin te maken door het nu, van een in drie maanden tijds moeizaam geschreven verhandeling voorzien, uit te geven, mislukt jammerlijk, doordien de onderneming, voor gezamenlijke rekening van uitgever en auteur, hen niets opbrengt.)

Ziedaar hoe mijn tooverfonteintje nog eens gebroken werd: maar dezen keer was ik dertig jaar, en ik bevond me op de straatsteenen van Parijs, waar men niet van niets leeft. De weg dien ik koos in deze buitengewone

omstandigheid zal slechts hen verwonderen, die mijn eerste deel niet goed gelezen hebben. Ik had me pas even groote als nuttelooze bewogenheden bezorgd; ik had behoefte, adem te halen. Instee van me aan de wanhoop over te leveren, gaf ik me kalm aan mijn luiheid over en aan de zorgen van de Voorzienigheid, en, om die den tijd te geven haar werk te doen, begon ik, zonder me te haasten, ettelijke Louis, die ik nog over had, op te eten, terwijl ik de uitgaven voor mijn zorgelooze genoegens regelde zonder ze af te schaffen, slechts een van de twee dagen naar een koffiehuis ging, en maar twee maal per week naar den schouwburg. Wat de uitgaven voor vrouwen betreft, daarin had ik geenerlei bezuiniging te brengen, daar ik van mijn leven nooit een stuiver tot dat doel besteed heb, behalve dan een enkelen keer, waarvan ik weldra de gelegenheid zal hebben te spreken.

De zekerheid, de wellust, het vertrouwen, waarmee ik me aan dit zorgelooze en eenzame leven overgaf, dat ik niet meer dan drie maanden kon volhouden, is een der wonderlijkheden van mijn leven en een der grilligheden van mijn aard. De buitengewone behoefte, die ik eraan had, dat men om mij denken zou, benam me juist den moed me te vertoonen, en de noodzakelijkheid bezoeken af te leggen, maakte die onverdragelijk voor me, zoozeer, dat ik zelfs de academici en de andere letterkundigen, met wie ik reeds omging, niet meer bezocht. Marivaux, de abt van Mably, Fontenelle, waren bijna de eenigen, bij wie ik soms bleef gaan. Den eersten toonde ik zelfs mijn blijspel Narcis. Het beviel hem, en hij was zoo gedienstig het te verbeteren. Diderot, die jonger was dan zij, was ongeveer van mijn leeftijd. Hij hield van muziek; hij kende er de leer van; wij spraken er samen over; hij sprak me over zijn werkplannen. Dat schiep weldra een vertrouwelijke verhouding tusschen ons, die vijftien jaar geduurd heeft, en die waarschijnlijk nòg voortduren zou, zoo ik niet on-

gelukkigerwijze, en wel door zijn schuld, in hetzelfde vak als het zijne terechtgekomen was.

Men zou niet gelooven waartoe ik dezen korten en kostbaren tusschentijd, die me nog overbleef voordat ik genoodzaakt was mijn brood te bedelen, gebruikte: om brokstukken uit dichters uit het hoofd te leeren, die ik honderdmaal geleerd en even vaak vergeten had. Alle morgens, tegen tien uur, ging ik wandelen naar het Luxembourg, een Virgilius of een Rousseau [1]) in mijn zak, en daar, tot etensuur, zei ik nu eens een gewijde ode, dan eens een herdersdicht van buiten op, zonder me er door te laten afschrikken, dat ik, terwijl ik dat van vandaag nog eens overleerde, dat van gisteren zonder mankeeren weer vergeten was. Ik herinnerde me, dat, na de nederlaag van Nicias in Syracuse, de gevangen Atheners hun brood verdienden met verzen van Homerus voor te dragen. Uit dit geleerdheidje trok ik het nut, mijn gelukkig geheugen te oefenen om alle dichters uit het hoofd te onthouden, teneinde me tegen de armoede te vrijwaren.

Ik had een anderen niet minder degelijken uitweg in het schaakspel, waaraan ik geregeld, bij Maugis, de namiddagen wijdde, van de dagen dat ik niet naar den schouwburg ging. Ik maakte daar kennis met mijnheer de Légal, met een zekeren mijnheer Husson, met Philidor, met al de groote schaakspelers van dien tijd, en ik werd er niet knapper door. Ik twijfelde er evenwel niet aan, of ik werd ten slotte even sterk als zij allen, en dat was, volgens mij, genoeg, om me tot hulpbron te dienen. Op welke dwaasheid ik ook verzot was, ik hield daarbij altijd dezelfde wijze van redeneeren op na. Ik zei tot me zelf: Wie ook maar ergens in uitblinkt, is altijd zeker, gezocht te zijn. Laten we dan uitblinken, het doet er niet toe, waarin; ik zal gezocht zijn, de gelegenheden zullen zich voordoen, en mijn

[1]) De dichtwerken van Jean-Baptiste Rousseau.

verdienste zal het overige doen. Deze kinderachtigheid was niet de drogreden van mijn verstand, maar van mijn traagheid. Afgeschrikt door de groote en snelle inspanning die ik had moeten doen om mij te weren, trachtte ik mijn luiheid te vleien, en verborg de schande daarvan voor mij met redenen die daaraan waardig waren.

Ik wachtte dus kalm tot mijn geld op zou zijn, en ik geloof dat ik aan den laatsten stuiver toe gekomen zou zijn zonder me er drukker om te maken, indien Pater Castel, dien ik soms, wanneer ik naar het koffiehuis ging, kwam opzoeken, mij niet uit mijn gevoelloosheid had losgemaakt.

(Door de hulp van eenige Parijsche betrekkingen slaagt Rousseau er in, secretaris te worden bij de Montaigu, den Franschen gezant in Venetië, waar hij een jaar blijft. De Montaigu's grof optreden was oorzaak van een oneenigheid, die Rousseau zijn ontslag deed nemen. Hij blijft, vóór zijn terugkeer naar Parijs, nog twee weken in Venetië.)

Ik heb altijd tegenzin gehad in de publieke vrouwen, en ik had in Venetië niets anders onder mijn bereik, daar de toegang tot het meerendeel der families uit de streek mij met het oog op mijn post verboden was. De dochters van mijnheer Le Blond waren heel lief, maar moeilijk te naderen, en ik achtte de vader en de moeder te zeer, om er zelfs maar aan te denken, ze te begeeren. Ik zou meer zin gehad hebben in een jong meisje, juffrouw de Cataneo genaamd, de dochter van den gevolmachtigde van den Koning van Pruisen: maar Carrio was verliefd op haar, er is zelfs sprake geweest van een huwelijk. Hij was in goeden doen en ik bezat niets; hij had honderd Louis [1]) inkomen, ik maar honderd Pistolen [2]) en be-

[1]) Louis, goudmunt, 24 francs.
[2]) Pistool *f* 9.50 à *f* 10.—.

halve dat ik niet in het vaarwater van een vriend wou komen, wist ik dat men nergens, en vooral niet in Venetië, zich ermee moest inlaten de verliefde te spelen met een zoo slecht aangekleede beurs. Ik had de rampzalige gewoonte, mijn behoeften op een dwaalspoor te brengen, niet verloren; te zeer in beslag genomen om die, welke het klimaat doet ontstaan, te voeden, leefde ik bijna een jaar in deze stad even zedig als ik in Parijs had gedaan, en na verloop van achttien maanden ben ik er weer uit heengegaan, zonder naderen omgang met de vrouwen, dan twee enkele keeren, door zonderlinge omstandigheden, die ik zal vertellen.

De eerste werd me bezorgd door den rechtschapen edelman Vitali. Men sprak aan tafel over de vermakelijkheden van Venetië. De heeren verweten mij mijn onverschilligheid jegens het allerpittigste, terwijl zij de lieftalligheid van de Venetiaansche lichtekooien prezen, en zeiden, dat die ter wereld niet geëvenaard werden. Dominique zei, dat ik met de liefste van allen kennis moest maken; dat hij er mij heen wilde brengen, en dat ik ermee in mijn nopjes zou zijn. Bij dit verplichtende aanbod begon ik te lachen; en graaf Peati, een reeds oud en eerwaardig man zei met meer vrijmoedigheid dan ik van een Italiaan verwacht zou hebben, dat hij me voor te wijs hield, om me door mijn vijand naar de vrouwen te laten brengen. Inderdaad had ik noch de bedoeling noch den lust, en desondanks, door een dier onbezonnenheden die ik zelf moeite heb te begrijpen, liet ik me ten slotte meesleepen, tegen mijn zin, mijn hart, mijn verstand, mijn wil zelfs, louter uit zwakheid, uit schaamte wantrouwen te toonen, en, zooals men in dat land zegt: *per non parer troppo coglione*. De Padoana, naar wie wij gingen, had een vrij aardig gezicht, mooi zelfs, maar niet van een schoonheid die mij beviel. Dominique liet me bij haar achter; ik liet sorbet komen, ik liet haar zingen, en na verloop van een half uur wilde ik heengaan, en een dukaat op tafel achterlaten; maar zij had

het zonderlinge bezwaar, er geen te willen hebben, die zij niet verdiend had, en ik had de zonderlinge domheid, haar bezwaar op te heffen. Ik kwam van haar in het paleis terug, zoozeer overtuigd dat ik tegen de lamp geloopen was, dat het eerste wat ik bij mijn aankomst deed, was iemand om den dokter sturen om hem drankjes te vragen. Niets kan de narigheid van geest evenaren die ik drie weken lang leed, zonder dat eenig werkelijk ongerief, eenigerlei blijkbaar teeken die rechtvaardigde. Ik kon niet gelooven dat men ongestraft uit de armen van de Padoana kon heengaan. De dokter zelf had alle denkbare moeite me gerust te stellen. Hij kon er niet in slagen dan door me te overtuigen, dat ik zoodanig bewerktuigd was, dat ik bizonder moeilijk besmet kon worden, en hoewel ik me wellicht minder dan eenig ander man aan dit gevaar heb blootgesteld, dat mijn gezondheid van dien kant nooit is aangerand, is een bewijs voor mij, dat de dokter gelijk had. Deze meening evenwel heeft me nooit roekeloos gemaakt, en, zoo ik inderdaad dit natuurlijk voordeel bezit, kan ik zeggen dat ik er nooit misbruik van gemaakt heb.

Mijn ander lotgeval, hoewel ook met een meisje, was van zeer verschillenden aard, èn wat den oorsprong, èn wat de gevolgen ervan betreft. Ik heb verteld, dat kapitein Olivet me bij zich aan boord ten eten had gehad, en dat ik daar den Spaanschen secretaris had meegebracht.

Ik verwachtte een begroeting met kanonschoten. De bemanning ontving ons, in een haag opgesteld; maar er werd geen schot gelost, wat me erg griefde om Carrio, dien ik er een beetje geraakt door zag; en het was waar, dat men op de koopvaardijschepen de kanonnadebegroeting bewees aan lieden die zeker niet zooveel beteekenden als wij: overigens meende ik van den kapitein eenige onderscheiding verdiend te hebben. Ik kon niet veinzen omdat dit me altijd onmogelijk is; en hoewel de maaltijd zeer goed was, en Olivet er zeer wel de hoffe-

lijkheid bij betrachtte, begon ik dien in een slechte stemming, weinig etend en nog minder sprekend. Bij de eerste toast verwachtte ik althans een salvo: niets. Carrio, die me in de ziel las, lachte omdat hij me zag mokken als een kind. Bij het derde deel van het diner zie ik een gondel naderbij komen. „Op mijn woord, mijnheer," zei de kapitein tot mij, „past u op, daar is de vijand." Ik vraag hem wat hij bedoelt: hij antwoordt met een grapje. De gondel legt aan, en ik zie er een schitterend jong meisje uit komen, erg behaagziek gekleed en heel vlug, dat met drie sprongen in de kamer stond; en ik zag dat zij zich naast me neergezet had voordat ik had gemerkt dat men daar gedekt had. Zij was even bekoorlijk als levendig, een brunette van hoogstens twintig jaar. Zij sprak alleen Italiaansch, haar stembuiging alleen was voldoende mijn hoofd op hol te brengen.

Al etend, al babbelend, kijkt ze mij aan, houdt haar blik een oogenblik op me gevestigd, en terwijl ze, daarop roept: „Hemelsche Goedheid! O! mijn lieve Brémond, wat heb ik je in een tijd niet gezien!" werpt ze zich in mijn armen, drukt haar mond tegen den mijnen, en omknelt me zoo dat ik haast stik. Haar groote Oostersch-zwarte oogen werpen pijlen van vuur in mijn hart; en, ofschoon de verrassing eerst eenigen tegenzin wekte, kreeg de wellust al heel gauw de overhand bij me, zoodanig dat deze schoone, ondanks de toeschouwers, me weldra zelve in bedwang moest houden want ik was dronken of liever razend. Toen ze zag dat ik zoover was als zij me hebben wilde, bracht zij wat matiging in haar liefkoozingen, maar niet in haar levendigheid; en toen het haar behaagde ons de ware of valsche oorzaak te verklaren van heel deze onstuimigheid, vertelde zij ons, dat ik verwarringwekkend leek op mijnheer de Brémond, directeur van het Toscaansche tol-ambt; dat zij dol was geweest op dien mijnheer de Brémond; dat zij er nog dol op was; dat zij van hem weggeloopen was omdat zij een gekkin was; dat zij mij in zijn plaats nam; dat zij van mij houden wilde,

omdat zij daar zin in had; dat ik, om dezelfde reden, van haar houden moest zooveel als dat haar gelieven zou; en dat ik, wanneer zij mij in den steek zou laten, geduld moest hebben, zooals haar lieve Brémond had gedaan. Zoo gezegd zoo gedaan. Zij nam bezit van mij als van een man die haar toebehoorde, zij gaf mij haar handschoenen, haar waaier, haar *cinda*, haar muts, te bewaren; gelastte me hier of daar heen te gaan, dit of dat te doen, en ik gehoorzaamde. Zij beval me haar gondel weg te sturen, omdat zij gebruik wilde maken van de mijne, en ik ging; zij zei dat ik van mijn plaats zou gaan, en Carrio verzoeken er te gaan zitten, daar zij hem spreken moest, en ik deed aldus. Zij praatten heel lang samen en heel zacht; ik liet hen gaan. Zij riep me, ik kwam terug. Hoor eens, Zanetto, zei ze tot mij, ik wil niet op de Fransche manier bemind worden, en dat zou zelfs niet goed zijn. Bij het eerste oogenblik van verveling moet je weggaan; maar blijf niet half, ik waarschuw je. We gingen na het diner de glasblazerij te Murano bezichtigen. Zij kocht een massa kleine snuisterijen, die ze ons zonder omhaal liet betalen; maar zij gaf overal veel meer aan fooien weg dan al wat wij hadden uitgegeven. Aan de onverschilligheid waarmee zij haar geld wegsmeet en ons het onze liet wegsmijten, zag men dat dat geenerlei waarde voor haar had. Zoo zij zich liet betalen, was dat, geloof ik, meer uit ijdelheid dan uit schraapzucht. Zij verheugde zich over de waarde die men aan haar gunsten hechtte.

's Avonds brachten wij haar naar huis. Al pratend zag ik twee pistolen op haar kaptafel. „Zoo! zoo!" zei ik, terwijl ik er een opnam, „een nieuw maaksel poederdoos, zou ik mogen weten waartoe dat dient? Ik ken andere wapenen van je die beter vuur geven dan deze." Na wat gescherts op denzelfden toon, zei ze ons, met een kinderlijken trots, die haar nog bekoorlijker maakte: „Als ik vriendelijkheden bewijs aan lui van wie ik niet houd, laat ik hen de verveling die ze me bezorgen, betalen;

niets is rechtvaardiger: maar als ik hun liefkoozingen verdraag, wil ik hun grofheden nog niet dulden, en den eerste die tegen me te kort schiet geef ik wat hem toekomt."

Toen ik van haar wegging, had zij mij het oogenblik van samenkomst opgegeven voor den volgenden dag. Ik liet haar niet wachten. Ik trof haar aan *in vestito di confidenza,* in een meer dan hoffelijke ochtendkleedij, die men slechts in de zuidelijke landen kent, in de beschrijving waarvan ik me niet verlustigen zal, hoewel ik ze me maar al te goed herinner. Ik zal alleen zeggen dat haar mouwranden en haar hals bezet waren met een zijden koord versierd met rooskleurige kwastjes. Dat scheen me toe, een mooie huid zeer te verlevendigen. Ik zag later dat dat in Venetië mode was; en de indruk ervan is zoo bekoorlijk, dat ik verbaasd ben dat deze mode nooit naar Frankrijk is overgekomen.

Ik had geen denkbeeld van de genietingen die me wachtten. Ik heb van mevrouw de Larnage gesproken in de verrukkingen die de herinnering aan haar me somtijds nog schenkt; maar wat was zij oud en leelijk en rond naast mijn Julietta! Tracht u niet de bekoorlijkheden en de bevalligheden van dit betooverende meisje voor te stellen, gij zoudt te ver van de werkelijkheid blijven. De jonge kloostermaagden zijn niet zoo frisch, de schoonheden van den harem niet zoo hartstochtelijk, de gratiën van het paradijs niet zoo geestig.

Nooit werd hart en zinnen van een sterveling zulk een zalige genieting geboden. Ach! zoo ik het althans een enkel oogenblik vol en ganschelijk had kunnen smaken!... Ik genoot het, maar zonder bekoring. Ik verdofte er alle heerlijkheden van, ik doodde ze als uit vermaak. Neen, de natuur heeft me niet gemaakt om te genieten. Zij heeft in mijn kwaadwilligen geest het vergif voor dit onuitsprekelijk geluk gebracht, waartoe zij den lust in mijn hart lei.

Zoo er een omstandigheid in mijn leven is, die mijn

aard juist schildert, is het die welke ik vertellen ga. De hevigheid waarmee ik me op dit oogenblik het doel van mijn boek herinner, zal mij de valsche welvoegelijkheid doen verachten die me beletten zou dat te volbrengen. Wie gij ook zijt, die een mensch wilt kennen, heb den moed de twee of drie volgende bladzijden te lezen; gij zult Jean-Jacques Rousseau volkomen kennen.

Ik trad in de kamer van een lichtekooi als in het heiligdom van de liefde en de schoonheid; ik meende de goddelijkheid daarvan in haar persoonlijkheid te zien! Ik zou nooit geloofd hebben dat men, zonder eerbied en zonder achting, iets kon voelen gelijk aan hetgeen zij me deed ondervinden. Nauwelijks had ik in de eerste gemeenzaamheden, de waarde van haar bekoorlijkheden en haar liefkoozingen gekend, of, uit vrees de vrucht ervan bij voorbaat te verliezen, haastte ik me die te plukken.

Plotseling, in stee van de vlammen die me verslonden, voel ik een doodelijke kou in mijn aderen stroomen, mijn beenen trillen, en op het punt flauw te vallen, ga ik zitten, en huil als een kind.

Wie zou de oorzaak van mijn tranen kunnen raden, en wat me in dat oogenblik door het hoofd ging? Ik zei tot mezelf: wat ik hier tot mijn beschikking heb, is het meesterwerk van de natuur en van de liefde; de geest, het lichaam, alles ervan is volmaakt; zij is even goedaardig en edelmoedig als beminnelijk en mooi. De aanzienlijken, de vorsten, zouden haar slaven moeten zijn; de scepters der heerschers zouden aan haar voeten moeten liggen. Intusschen is zij daar, als een armzalige hoer, overgeleverd aan jan-en-alleman; een koopvaardijkapitein beschikt over haar, zij komt zich mij in de armen werpen, mij, van wien zij weet dat ik niets heb, mij, wiens verdienste, die zij niet kennen kan, in haar oogen niets moet beteekenen. Daar is iets onbegrijpelijks hier. Of mijn hart bedriegt me, betoovert mijn zinnen en maakt me tot slachtoffer van een gemeene slet, òf een

of ander geheimzinnig gebrek waarvan ik onwetend ben, bederft den indruk van haar schoonheden en maakt haar verfoeilijk voor hen, die haar elkander zouden moeten betwisten.

Ik begon dit gebrek met een wonderbaarlijke geestesinspanning te zoeken, en het kwam zelfs niet in me op, dat een geslachtsziekte daaraan deel kon hebben.

De frischheid van haar lichaam, de pracht van haar kleur, de blankheid van haar tanden, de zachtheid van haar adem, het aanzien van reinheid dat over haar geheele wezen lag uitgespreid, hield deze gedachte zoover van mij, dat ik, nog in twijfel omtrent mijn toestand sinds de Padoana, me er eerder een gewetenszaak van maakte niet gezond genoeg voor haar te zijn, en ik ben zeer overtuigd dat mijn vertrouwen mij daarin niet bedroog.

Deze overdenkingen, zoo wel geplaatst, bewogen mij tot huilens toe. Julietta, voor wie dat stellig een geheel nieuw schouwspel in die omstandigheid beteekende, was een oogenblik sprakeloos. Maar toen zij de kamer een keer rond en voorbij haar spiegel gegaan was, begreep zij en mijn oogen bevestigden haar, dat de afkeer in deze gril geen aandeel had. Het was niet moeilijk voor haar mij ervan te genezen en die kleine schaamte te doen vergeten. Maar, op het oogenblik dat ik gereed stond in onmacht te vallen op een boezem die voor den eersten keer den mond en de hand van een man scheen toe te laten, bemerkte ik dat zij een borst zonder tepel had. Ik verkoel, ik onderzoek, ik meen te zien dat deze borst niet evenals de andere gevormd is. Daar ben ik in mijn hoofd aan het zoeken hoe men een borst zonder tepel kan hebben; en, overtuigd dat dit verband hield met een of ander noemenswaardige natuurlijke gebrekkigheid, zag ik, door die gedachte te wenden en te keeren, zoo duidelijk als de dag dat ik, in de bekoorlijkste jonge vrouw waarvan ik me het beeld zou kunnen scheppen, een soort van monster in mijn armen hield, het

uitschot van de natuur, de menschen en de liefde.

Ik drijf de stommiteit zoover, dat ik haar over dien onduidelijken tepel begon te spreken. Zij nam de zaak eerst schertsend op, en zei, en deed, uit haar uitgelaten aard, dingen om te doen sterven van verliefdheid.

Maar daar ik een grond van ongerustheid behield, die ik niet voor haar verbergen kon, zag ik haar eindelijk blozen, zich herstellen, haar kleeding weer in orde brengen en, zonder een enkel woord te zeggen, aan haar venster gaan zitten. Ik wilde me daar naast haar zetten; zij stond op, ging op een rustbed zitten, richtte zich een oogenblik daarna op, en zei, terwijl ze door de kamer wandelde en zich waaierde, op koelen en minachtenden toon tot me:

Zanetto, *lascia le donne, e studia la matematica.*

Voor ik van haar wegging, vroeg ik haar voor den volgenden dag een andere samenkomst, die zij op den derden dag verzette, terwijl zij er, met een spottenden glimlach bijvoegde dat ik behoefte aan rust moest hebben. Ik bracht dien tijd slecht gestemd door, het hart vervuld van haar schoonheden en bevalligheden, terwijl ik mijn dwaasheid voelde, me die verweet, de zoo slecht benutte oogenblikken berouwde, waarvan het slechts aan mij had gelegen, ze tot de heerlijkste van mijn leven te maken; ik wachtte met het hevigste ongeduld op dat oogenblik waarin ik het verlies daarvan kon herstellen, en was desniettemin nog ongerust om ondanks mezelf, de volmaaktheden van dit aanbiddelijke meisje met de onwaardigheid van haar staat overeen te brengen. Ik snelde, ik vloog op het afgesproken uur naar haar toe. Ik weet niet of haar hartstochtelijke gestemdheid over dit bezoek tevredener geweest zou zijn. Haar trots zou het op zijn minst geweest zijn, en ik schiep me er bij voorbaat een zalig genot van, haar op alle wijzen te toonen, hoe ik mijn ongerechtigheden wist te herstellen. Zij bespaarde mij dit bewijs. De gondelier, dien ik bij het aanleggen naar haar huis zond, berichtte me dat zij den

vorigen dag naar Florence was vertrokken. Zoo ik terwijl ik haar bezat niet al mijn liefde had gevoeld, ik voelde ze wel wreed toen ik haar verloor. Mijn zinneloos verdriet heeft me niet verlaten. Zoo beminnelijk, zoo bekoorlijk als ze in mijn oogen was, kon ik me troosten, haar te verliezen; maar waarom ik me, dat beken ik, niet heb kunnen troosten, is, dat ze niets anders dan een verachtende herinnering aan me heeft meegenomen.

Dit zijn mijn beide lotgevallen. De achttien maanden die ik in Venetië heb doorgebracht, hebben mij niet meer te vertellen opgeleverd dan op zijn allerhoogst een bloot voornemen. Carrio was minziek. Verveeld doordien hij steeds slechts bij met anderen verbonden meisjes ging, kreeg hij den inval er een te hebben op zijn beurt; en daar wij onafscheidelijk waren, stelde hij mij de, te Venetië weinig zeldzame schikking voor, er een met ons beiden te houden. Ik stemde er in toe. Het kwam er op aan, ze betrouwbaar te vinden. Hij zocht zoolang tot hij een klein meisje ontdekte van elf of twaalf jaar, dat haar lage moeder zocht te verkoopen.

Wij gingen haar samen opzoeken. Mijn hart ontroerde op het zien van dit kind. Zij was blond en zacht als een lam: men zou nooit geloofd hebben dat zij een Italiaansche was. Men leeft te Venetië van heel weinig. Wij gaven de moeder eenig geld, en voorzagen in het onderhoud van het meisje. Zij had een goede stem: om haar een vaardigheid tot middel van bestaan te bezorgen, gaven wij haar een spinet en een zangonderwijzer. Dat alles koste ons nauwelijks elk twee sequinen [1]) per maand, en bespaarde ons meer aan andere uitgaven; maar daar er gewacht moest worden tot zij volwassen was, beteekende dit rijkelijk zaaien voor er geoogst kon worden. Evenwel, daar wij tevreden waren, daar de avonden te gaan doorbrengen, te babbelen en zeer onschuldig met dit kind te spelen, hadden we misschien

[1]) Ital. goudmunt, ongeveer vijf gulden.

meer plezier dan wanneer wij haar in ons bezit hadden gehad; zoo waar is het, dat wat ons het meest aan de vrouwen bindt, minder de losbandigheid is dan een zeker genot naast haar te leven! Onwillekeurig werd ik in mijn hart aan de kleine Anzóletta gehecht, maar met een vaderlijke genegenheid, waarin de zinnen zoo weinig aandeel hadden, dat naarmate ze sterker werd, het me minder mogelijk geweest zou zijn, die daarin toe te laten; en ik voelde dat ik ervoor teruggeschrokken zou zijn dit huwbaar geworden meisje te naderen, als voor een ontzaglijke misdaad. Ik zag dat de gevoelens van den besten Carrio, zonder dat hij het merkte, denzelfden weg gingen. Wij bereidden ons, zonder er aan te denken, geneugten die niet minder zoet maar heel anders waren dan die waaraan wij eerst gedacht hadden; en ik ben er zeker van dat wij, hoe mooi dit meisje ook geworden zou zijn, wel verre van ooit de schenders van haar onschuld te zijn, er de beschermers van geweest zouden zijn. De ongelukkige wending van mijn omstandigheden kort daarna gekomen, liet mij den tijd niet, aandeel in dit goede werk te hebben; en ik heb in deze zaak slechts over de goede bedoeling van mijn hart voldaan te zijn.

(Na te Nyon een gelukkigen avond met zijn vader te hebben doorgebracht, zoekt Rousseau in Parijs vergeefs recht tegen de handeling van den Franschen gezant. Diens huismeester brengt hem later zijn eerst ingehouden salaris).

De rechtvaardigheid en nutteloosheid van mijn klachten lieten een kiem van verontwaardiging tegen de dwaze burgerlijke instellingen bij mij achter, waarin de werkelijk beschaafde menschen en het wezenlijk recht altijd worden opgeofferd aan ik weet niet welke schijn-orde, inderdaad voor elke orde vernietigend, en die niets anders doet dan de bekrachtiging van het openbare

gezag toevoegen aan de onderdrukking van den zwakke en de onrechtvaardigheid van den sterke.

Twee dingen beletten die kiem, zich toen te ontwikkelen, gelijk die het daarna gedaan heeft: het eene was, dat het om mij ging in deze zaak, en dat het persoonlijk belang dat nooit iets groots en edels heeft voortgebracht, de goddelijke aandriften niet uit mijn hart kon putten, die het slechts aan de reinste liefde tot het rechtvaardige en het schoone eigen is voort te brengen. Het andere was de bekoring van de vriendschap, die mijn woede temperde en kalmeerde door het overwicht van een zachtaardiger gevoel. Ik had in Venetië kennis gemaakt met een Biskayer, een vriend van mijn vriend Carrio, en die waardig was dat te zijn van ieder weldenkend mensch. Deze beminnelijke jonge man, geboren voor alle vaardigheden en alle deugden, had juist Italië doorreisd om zin voor de Schoone Kunsten te krijgen; en, daar hij niet geloofde dat er iets meer te verwerven was, wilde hij weer regelrecht naar zijn land teruggaan. Ik zei hem, dat de Kunsten slechts ontspanning waren voor een vernuft als het zijne, dat geschapen was om de wetenschappen te beoefenen; en ik ried hem, om daar lust toe te krijgen, naar Parijs te reizen en daar zes maanden te blijven. Hij geloofde me en ging naar Parijs. Hij was er en wachtte me op toen ik er aankwam. Zijn woning was te groot voor hem, hij bood me er de helft van aan; ik nam het aan. Ik trof hem aan in vuur voor de hooge wetenschappen. Niets was boven zijn bereik; hij verslond en verwerkte alles met een wonderbaarlijke vlugheid. Wat bedankte hij me ervoor, dat ik zijn geest, die door behoefte aan weten werd bekoeld, zonder dat hij het zelf vermoedde, dit voedsel had bezorgd!

Wat al schatten van kennis en deugd vond ik in deze sterke ziel! Ik voelde dat hij de vriend was, dien ik noodig had: wij geraakten op vertrouwelijken voet. Onze neigingen waren niet gelijk; wij redetwistten altijd.

Allebei onverzettelijk, waren wij het nooit ergens over eens. Met dit al konden we niet van elkaar weg komen; en terwijl we elkaar onophoudelijk weerstreefden, zou geen van beiden den ander anders gewenscht hebben.

Ignatio Emanuel Altuna was een van die zeldzame menschen die Spanje alleen voortbrengt, en waarvan het er, voor zijn roem, al te weinig voortbrengt. Hij had niet die hevige nationale hartstochten, die in het land algemeen zijn. Het denkbeeld van de wraak kon niet meer aandeel hebben in zijn geest dan het verlangen in zijn hart. Hij was te trotsch om wraakzuchtig te zijn, en ik heb hem vaak met veel koelbloedigheid hooren zeggen, dat een sterveling zijn ziel niet beleedigen kon. Hij was hoffelijk zonder week te zijn. Hij speelde met de vrouwen als met lieve kinderen. Hij ging graag met de minnaressen van zijn vrienden om; maar ik heb nooit gezien dat hij eene van haar tot de zijne maakte, noch dat hij eenig verlangen had een van haar te bezitten. De vlammen van de deugd, waardoor zijn hart verteerd werd, lieten die van de zinnen daar nooit gedijen. Na zijn reizen, is hij getrouwd; hij is jong gestorven; hij heeft kinderen nagelaten, en ik ben er zoo zeker als van mijn leven van overtuigd, dat zijn vrouw de eerste en eenige is, die hem de genoegens van de liefde heeft leeren kennen.

Naar het uiterlijk was hij zoo vroom als een Spanjaard, maar in zijn binnenste was de liefde van een engel. Behalve bij mij, heb ik zoolang ik leef, alleen bij hem verdraagzaamheid gezien. Hij heeft nooit van iemand gevraagd wat hij dacht op het stuk van godsdienst. Of zijn vriend jood, protestant, Turk, femelaar, godloochenaar was kon hem weinig schelen, mits het een rechtschapen mensch was. Halsstarrig, koppig jegens onverschillige meeningen, zat hij, zoodra het over geloof, zelfs over zedelijkheid ging, stil na te denken, zweeg, of zei eenvoudig: ik heb alleen voor mezelf te zorgen. Het is ongeloofelijk dat men zooveel hoogheid van ziel kan vereenigen met een zin

voor kleine bijzonderheden die tot in het beuzelachtige toe ging. Hij verdeelde en bepaalde van te voren de benutting van zijn dag in uren, kwartieren en minuten, en volgde die regeling met zulk een nauwgezetheid, dat zoo het uur geslagen mocht hebben terwijl hij zijn zin las, hij het boek gesloten zou hebben zonder af te maken. Van al deze aldus gesneden stukken tijd had hij er voor die en die studie, of weer voor een andere; hij had er voor de overpeinzing, voor den omgang, voor het werk, voor Locke, voor den Rozenkrans, voor de bezoeken, voor de muziek, voor de schilderkunst; en er was nòch genoegen, nòch begeerte, nòch beleefdheid, die deze orde kon omkeeren. Een te vervullen plicht alleen zou het gekund hebben. Wanneer hij het rooster van zijn regelingen voor mij opmaakte, opdat ik er mij naar schikken zou, begon ik met lachen en eindigde met te schreien van bewondering. Nooit hinderde hij iemand, noch verdroeg de hindernis; hij behandelde de menschen norsch, die hem uit beleefdheid wilden kwellen. Hij was driftig zonder een pruiler te zijn. Ik hem hem dikwijls woedend gezien, maar nooit zag ik hem boos. Niets was zoo vroolijk als zijn aard: hij verstond scherts en hij hield van scherts. Hij schitterde daar zelfs in, en hij had aanleg voor het puntdicht. Als men hem kwaad maakte, was hij luidruchtig en rumoerig in zijn woorden, men kon zijn stem van ver hooren. Maar terwijl hij schreeuwde, zag men hem glimlachen, en midden in zijn driftigheden, viel hem een of ander grappig woord in, dat iedereen deed schaterlachen. Zijn tint was niet Spaanscher dan zijn onverschilligheid. Zijn huid was blank, zijn wangen rooskleurig, zijn haren bijna blond kastanjebruin. Hij was groot en welgevormd. Zijn lichaam was gebouwd om zijn ziel tot woning te dienen.

Deze wijze, van hart zoowel als van geest, had verstand van menschen en was mijn vriend. Dat is mijn geheele antwoord aan wien ook die het niet is. Wij gingen

zoo goed met elkaar om, dat wij het plan opwierpen, ons leven samen door te brengen. Ik zou binnen eenige jaren, naar Ascoytia gaan, om met hem te leven op zijn landgoed. Alle onderdeelen van dit plan werden den dag vóór zijn vertrek door ons geregeld. Er ontbrak slechts aan, dat wat in de best overlegde plannen niet van de menschen afhangt. De latere gebeurtenissen, mijn rampspoeden, zijn huwelijk, zijn dood eindelijk, hebben ons voor altoos gescheiden.

Men zou zeggen, dat slechts de snoode samenspanningen der booswichten slagen; de onschuldige voornemens der goede menschen gaan bijna nooit in vervulling.

Daar ik het ongerief van de afhankelijkheid gevoeld had, nam ik mij degelijk voor, me daaraan niet meer bloot te stellen. Daar ik eerzuchtige plannen, die het toeval me had doen maken, van hun wording af had zien omverwerpen, besloot ik, ervan afgeschrokken, in een loopbaan terug te keeren, die ik zoo goed begonnen was, en waaruit ik desniettemin pas was verdreven, mij aan niemand meer te verbinden, maar onafhankelijk te blijven, terwijl ik voordeel zou trekken van mijn vaardigheden, waarvan ik ten slotte de waarde begon te voelen, en waarover ik tot daartoe te bescheiden had gedacht. Ik nam het werk voor mijn opera weer op, dat ik onderbroken had, om naar Venetië te gaan; en om er mij rustiger aan te geven, ging ik, na het vertrek van Altuna, weer in mijn oud hotel Saint-Quentin wonen, dat, in een eenzame wijk en niet heel ver van het Luxembourg, mij gemakkelijker was om rustig te werken dan de luidruchtige straat Saint-Honoré. Daar wachtte mij de eenige werkelijke troost, die de hemel mij in mijn ellende heeft doen genieten, en die ze mij alleen dragelijk maakt. Dit is geen voorbijgaande kennismaking; ik moet een weinig in onderdeelen treden over de wijze waarop zij geschiedde.

Wij hadden een nieuwe waardin, die uit Orleans kwam,

Zij nam voor linnennaaister een meisje uit haar land, van omstreeks twee- of drie-en-twintig jaar, dat evenals de waardin, met ons at. Dit meisje, Thérèse Le Vasseur genaamd, was van goede familie; haar vader was ambtenaar aan de Munt van Orleans; haar moeder was koopvrouw. Zij hadden veel kinderen. Toen de Munt van Orleans niet meer ging, stond de vader op straat; haar moeder, die bankroet was gegaan, bezorgde haar zaken slecht, ging uit den handel, en kwam naar Parijs met haar man en dochter, die hen alle drie van haar werk den kost gaf.

Den eersten keer dat ik dit meisje aan tafel zag verschijnen, werd ik door haar zedige houding getroffen, en nog meer door haar levendigen en zachten blik, die voor mij nooit zijns gelijken had. Het tafelgezelschap bestond, behalve mijnheer de Bonnefond, uit verscheidene Iersche priesters, snoevers, en andere lui van hetzelfde slag. Onze waardin had het zelf hard gehad; er was niemand dan ik alleen, die behoorlijk sprak en zich gedroeg. Men tergde de kleine; ik nam het voor haar op. Dadelijk vielen de schimpscheuten op mij. Zoo ik niet een zekere natuurlijk ontstane neiging tot dit arme meisje had gehad, zouden het medelijden, de tegenstrijdigheid, me die bezorgd hebben. Ik heb altijd gehouden van de welvoegelijkheid in manieren en gesprekken, vooral jegens de andere kunne. Ik werd openlijk haar verdediger. Ik zag dat zij gevoelig was voor mijn diensten, en haar blikken, verlevendigd door de dankbaarheid, die zij niet met woorden dorst uitdrukken, werden er slechts te roerender door.

Zij was zeer schuchter; ik was dat ook. De verhouding, die door dezen gemeenschappelijken aanleg vertraagd scheen te worden, ontstond desniettemin zeer spoedig. De waardin, die het merkte, werd woedend, en haar onbeschoftheden deden mijn zaak nog voordeel bij het kind, dat, daar ze geen steun in huis had dan mij alleen, mij met verdriet zag heengaan en naar den

terugkeer van haar beschermer snakte. De overeenstemming van onze harten, de saamgang van deze neigingen had weldra zijn gewone gevolg. Zij geloofde een rechtschapen man in mij te zien; zij vergiste zich niet. Ik meende in haar een gevoelig meisje te zien, eenvoudig en zonder behaagzucht; ik vergiste mij evenmin. Ik verklaarde haar bij voorbaat, dat ik haar nooit verlaten, noch trouwen zou. De liefde, de achting, de kinderlijke oprechtheid, waren de dienaren van mijn overwinning; omdat haar hart teeder en eerlijk was, werd ik gelukkig zonder ondernemend te zijn.

Haar vrees, dat ik boos zou worden niet in haar te vinden wat ik, naar zij geloofde, er zocht, vertraagde mijn geluk meer dan alle andere dingen. Ik zag, dat zij sprakeloos en verward was eer zij zich gaf, dat zij zich wilde doen verstaan, en zich niet durfde verklaren. Verre van de werkelijke oorzaak van haar verwarring te begrijpen, dacht ik aan eene die zeer onwaar en zeer beleedigend voor haar zeden was, en daar ik meende dat zij mij waarschuwde dat mijn gezondheid gevaar liep, verviel ik in verlegenheden die mij niet terughielden, maar die mijn geluk gedurende verscheidene dagen vergiftigden. Daar wij elkaar niet begrepen, waren onze gesprekken over dit onderwerp evenzeer raadselen en wartaal als belachelijk. Zij stond op het punt te gelooven dat ik stapelgek was; ik, niet meer te weten wat ik van haar moest denken. Eindelijk verklaarden we ons: schreiend bekende ze me een eenigen misstap uit het einde van haar kinderjaren, gevolg van haar onwetendheid en van de handigheid van een verleider. Zoodra ik haar begreep, deed ik een schreeuw van vreugde: „Maagdom!" riep ik uit; „die moet men vooral in Parijs, vooral op twintigjarigen leeftijd zoeken! O, Thérèse, ik ben overgelukkig dat ik je verstandig en gezond heb, en dat ik niet vind wat ik niet zocht."

Ik had me aanvankelijk slechts een tijdverdrijf zoeken te bezorgen. Ik zag, dat ik meer had gedaan, en dat

ik me een gezellin had verschaft. Een beetje gewendheid met dit uitnemende meisje, een beetje nadenken over mijn toestand, deden me voelen, dat ik, terwijl ik slechts aan mijn genoegens dacht, veel had gedaan voor mijn geluk. Voor de gedoofde eerzucht in de plaats had ik een levendig gevoel noodig, waarvan mijn hart vervuld zou zijn. Ik had, om alles te zeggen, een opvolgster voor Mama noodig; daar ik niet meer met haar zou leven, had ik iemand noodig, die met haar pupil zou leven, en in wie ik den eenvoud, de zachtheid van hart zou vinden, die zij in mij gevonden had. Het geluk van het persoonlijke en huiselijke leven moest me schadeloos stellen voor het schitterende lot dat ik vaarwel zei. Wanneer ik geheel alleen was, was mijn hart leeg; maar er was er slechts één noodig, om het te vullen. Het lot had mij dat, waarvoor de natuur mij geschapen had, afgenomen, me ervan vervreemd, althans voor een deel. Van toen af was ik alleen; want er was voor mij nimmer een bemiddeling tusschen alles en niets. In Thérèse vond ik de aanvulling die ik behoefde; door haar leefde ik gelukkig, voor zoover ik dat naar den gang der gebeurtenissen zijn kon.

Ik wilde aanvankelijk haar geest ontwikkelen. Ik verloor er mijn moeite mee. Haar geest is, wat de natuur daarvan gemaakt heeft; de beschaving en de verzorging hebben er geen invloed op. Ik bloos er niet van, te bekennen, dat zij nooit heeft leeren lezen, hoewel zij aannemelijk schrijft. Toen ik in de straat Neuve-des-Petits-Champs ging wonen, had ik aan het hotel de Pontchartrain, tegenover mijn vensters, een wijzerplaat, waarop ik me meer dan een maand lang inspande, haar te leeren zien hoe laat het was. Zij kent het nu nog nauwelijks. Zij heeft nooit den regel der twaalf maanden van het jaar kunnen volgen, en kent niet één enkel cijfer, ondanks alle moeite die ik genomen heb, haar die te toonen. Zij kan noch geld tellen noch weet den prijs van eenigerlei ding. Het woord dat haar invalt wanneer

zij spreekt, beteekent vaak het tegenovergestelde van wat zij wil zeggen. Vroeger had ik een woordenboek van haar spreekwijzen gemaakt, om mevrouw de Luxembourg te vermaken, en haar vergissingen zijn beroemd geworden in de gezelschappen waar ik heb geleefd. Maar deze zoozeer domme, en, zoo men wil, stompzinnige vrouw is in de moeilijke aangelegenheden een uitnemende raadgeefster. Dikwijls, in Zwitserland, in Engeland, in Frankrijk, heeft zij, in de noodlottige omstandigheden waarin ik verkeerde, gezien wat ik zelf niet zag; zij heeft mij de meeningen gegeven die het best te volgen waren; zij heeft mij aan gevaren onttrokken, waarin ik me blindelings stortte; en tegenover de dames van den hoogen stand, tegenover de aanzienlijke lieden en de vorsten hebben haar gevoelens, haar gezond verstand, haar antwoorden en haar gedrag, haar de algemeene achting bezorgd, en mij, over haar verdienste, lofbetuigingen, waarvan ik de oprechtheid voelde.

Bij de vrouwen, die men liefheeft, wordt de geest zoowel als het hart door het gevoel gevoed, en heeft men weinig behoefte, elders denkbeelden te zoeken. Ik leefde met mijn Thérèse even gelukkig als met den schoonsten geest van het heelal. Haar moeder, die er trotsch op was, destijds bij de Markiezin de Monpipeau te zijn opgevoed, speelde den verlichten geest, wilde den hare leiden, en bedierf, door haar arglistigheid, de ongekunsteldheid van onzen omgang. De verveling om deze onverdragelijkheid deed me de dwaze schaamte, me niet met Thérèse in het openbaar te durven vertoonen, wat te boven komen, en wij maakten met ons tweeën kleine wandelingen buiten en kleine avondmaaltijden, die ik heerlijk vond. Ik zag dat zij me oprecht liefhad, en dat verdubbelde mijn teederheid. Deze zoete vertrouwelijkheid verving alles bij mij; de toekomst kon me niet meer schelen of kon me slechts schelen als het voortgezette heden: ik verlangde niets dan de voortduring ervan te verzekeren.

Deze gevoeligheid maakte alle andere verstrooiing overbodig en geesteloos voor me. Ik ging niet meer uit dan om naar Thérèse te gaan; haar woning werd bijna de mijne. Dit teruggetrokken leven werd zoo voordeelig voor mijn werk, dat mijn opera, woorden en muziek, in minder dan drie maanden heel en al af was. Er bleven slechts wat begeleiding en middelstemmen te maken. Dat handgrepen-werk verveelde me erg.

Ik stelde Philidor voor, dat op zich te nemen, terwijl ik hem aandeel in de opbrengst geven zou. Hij kwam twee maal, en schreef een paar middelstemmen in het bedrijf van Ovidius, maar hij kon zich tot dit aanhoudende werk niet voor een ver verwijderde en zelfs onzekere winst dwingen. Hij kwam niet meer terug, en ik maakte zelf mijn werk af.

(In de pogingen, de opera Les Muses Galantes opgevoerd te krijgen, wordt, bij weinig hulp, veel tegenwerking ondervonden, vooral van de zijde van den componist Rameau en diens vriendin mevrouw de la Poplinière.

De opdracht door den Hertog de Richelieu, om voor het Hof, eenige omwerkingen aan te brengen in woorden en muziek van een Opera, door Rameau op een tekst van Voltaire geschreven, bezorgt Rousseau, instee van de geldelijke belooning en van de lof, die hij overtuigd is te hebben verdiend, slechts vijandige miskenning en geen enkele vergoeding.

Na den dood van zijn vader wordt door eenig geld dat hem uit de nalatenschap van zijn moeder toekomt, Rousseau voor korten tijd wat verlichting gebracht).

Daar ik de grootste behoefte had aan deze kleine hulpbron, en de afloop twijfelachtig was, wachtte ik de beslissende tijding daarvan met de levendigste belangstelling af.

Op een avond vond ik toen ik thuis kwam, den brief die dit bericht moest inhouden, en ik nam dien op om hem te openen, met een siddering van ongeduld, waarover ik me innerlijk schaamde. Wat drommel! zei ik minachtend tot mezelf: zou Jean-Jacques zich hierin door belang en nieuwsgierigheid laten overheerschen? Onmiddellijk lei ik den brief weer op mijn schoorsteen. Ik ontkleedde me, ging rustig naar bed, sliep beter dan gewoonlijk, en stond den anderen dag laat op, zonder meer aan mijn brief te denken. Onder het aankleeden bemerkte ik dien; ik opende hem zonder me te haasten; ik vond er een wissel in. Ik smaakte op hetzelfde oogenblik veel verschillend plezier, maar ik kan er op zweren dat het grootste plezier was, dat ik me had kunnen overwinnen.

Ik zou twintig dergelijke merkwaardigheden uit mijn leven kunnen aanhalen, maar ik ben te zeer gehaast om alles te kunnen zeggen. Ik zond een klein deel van dit geld naar mijn arme Mama, terwijl ik onder tranen den gelukkigen tijd betreurde, waarin ik alles aan haar voeten zou hebben neergelegd. Al haar brieven droegen het kenmerk van haar ellende. Zij zond me hoopen recepten en geheimen, waarvan zij beweerde dat ik mijn fortuin en het hare ermee maken kon. Reeds benauwde het gevoel van de armoede haar het hart en deed haar geest verschrompelen. Het weinige dat ik haar stuurde werd de prooi van de schurken die haar kwelden. Zij had er niets aan. Dat maakte me er afkeerig van, dat wat ik noodig had met die ellendelingen te deelen, vooral na de nuttelooze poging die ik deed om haar hun te ontrukken, zooals straks verteld zal worden.

De tijd vloeide heen en het geld daarbij. Wij waren met ons tweeën, zelfs met ons vieren, of om het beter te zeggen, wij waren met ons zevenen of achten. Want, hoewel Thérèse van een onbaatzuchtigheid was, die weinig voorbeelden heeft, haar moeder was niet als zij. Zoodra zij zag dat ze er door mijn toedoen, er een

beetje bovenop gekomen was, liet zij haar heele familie komen, om de vruchten daarvan te deelen. Zusters, zoons, dochters, kleindochters, alles kwam, behalve haar oudste dochter, getrouwd met den directeur der staatsiestallen te Angers. Al wat ik voor Thérèse deed, werd door haar moeder in het voordeel van haar hongerlijders omgezet. Daar ik niet met een inhalige vrouw te doen had, en niet door een dwazen hartstocht beheerscht werd, deed ik geen malligheden. Tevreden met Thérèse behoorlijk, maar zonder weelde, tegen drukkend gebrek beveiligd te houden, stemde ik er in toe, dat wat zij met haar werk verdiende, heel en al haar moeder ten goede kwam, en ik beperkte me daar niet toe. Maar, door een noodlottigheid die me vervolgde, was, terwijl Mama de prooi van haar schoften was, Thérèse de prooi van haar familie, en aan geen enkelen kant kon ik iets uitrichten dat haar voor wie ik het bestemd had, baten kon. Het was zonderling dat het jongste kind van mevrouw Le Vasseur, de eenige die geen enkele huwelijksgift had meegekregen, de eenige was die haar vader en moeder onderhield, en na langen tijd door haar broers, haar zusters, zelfs door haar nichten, geslagen te zijn, werd dit arme meisje nu door hen geplunderd, zonder dat zij zich beter tegen hun bestelerijen kon weren dan tegen hun slagen. Een enkele van haar nichten, Goton Leduc genaamd, was tamelijk lief en had een vrij zacht karakter, ofschoon ze door het voorbeeld en de lessen der anderen bedorven werd. Daar ik ze vaak bijeen zag, gaf ik hen de namen, die zij elkaar gaven; ik noemde de nicht, *nicht*, en de tante: *tante.* Zij noemden mij allebei hun oom. Vandaar de naam *tante,* dien ik Thérèse ben blijven geven, en dien mijn vrienden soms schertsend herhaalden.

(Een nieuwe poging, om de Muses Galantes in de Opera te doen opvoeren, mislukt. Rousseau trekt zich na de generale repetitie, ontevreden over de

onvolkomenheid van zijn werk, terug. Hem wordt een secretaris-post aangeboden bij mevrouw Dupin en mijnheer de Francueil).

Deze laatste slechte uitkomst ontmoedigde me heel en al. Ik liet elk voornemen tot bevordering en roem varen; en zonder te denken aan wezenlijke of gewaande kundigheden die me zoo weinig voorspoed brachten, wijdde ik er mijn tijd en mijn zorgen aan, om me mijn onderhoud en dat van mijn Thérèse te verschaffen, zooals het hen, die op zich zouden nemen daarin te voorzien, believen zou. Ik verbond me dus geheel aan Mevrouw Dupin en aan mijnheer de Francueil. Dat bracht me in geen grooten overvloed; want, met acht of negen honderd francs, die ik de twee eerste jaren had, had ik ternauwernood genoeg om in mijn eerste behoeften te voorzien, genoodzaakt als ik was in hun buurt te wonen, op een gemeubileerde kamer, in een vrij dure wijk, en terwijl ik een andere huur aan den buitenkant van Parijs betaalde, heel bovenaan in de Rue Saint-Jacques, waar ik, wat weer het ook was, bijna elken avond ging soupeeren. Ik raakte weldra gewend en kreeg zelfs plezier in mijn nieuwe bezigheden. Ik ging van scheikunde houden. Ik volgde er, met mijnheer de Franceuil verscheidene lessen in, bij mijnheer Rouelle en wij begonnen zoo goed en zoo kwaad dat ging, papier te bekladden over deze wetenschap, waarvan wij nauwelijks de grondbeginselen meester waren.

In 1747 gingen wij den herfst doorbrengen in Touraine, in het Kasteel van Chenonceaux, een prachtig huis aan de Cher, door Hendrik II voor Diane de Poitiers gebouwd, waarvan men nog de jaartallen zien kon, en dat nu eigendom was van mijnheer Dupin, algemeen pachter.

Wij hadden veel plezier in dit prachtige oord; wij hadden er een goed leventje, ik werd er zoo dik als een monnik. Er werd veel muziek gemaakt. Ik schreef

er verscheidene zang-trio's, die vol vrij sterke welluidendheid waren, en waarover ik misschien in mijn bijvoegsel, wanneer ik er ooit een maak, nog spreken zal. Er werden blijspelen opgevoerd. Ik maakte er, in veertien dagen tijd, een in drie bedrijven, getiteld „De Roekelooze Belofte", dat men tusschen mijn papieren vinden zal, en dat geen andere verdienste heeft, dan veel vroolijkheid. Ik maakte er andere kleine werken, onder andere een tooneelspel in verzen, „De Laan van Sylvia" getiteld, naar den naam van een laan van het park dat aan den oever van de Cher lag; en dat alles werd gedaan zonder mijn werk over de scheikunde en hetgeen ik bij mevrouw Dupin deed, te onderbreken.

Terwijl ik dik werd te Chenonceaux, werd, op een andere manier, mijn arme Thérèse dik in Parijs, en toen ik daar terugkwam, vond ik het werk dat ik op stapel had gezet verder gevorderd dan ik had gedacht. Dat zou me, gezien mijn omstandigheid, in buitengewone verlegenheid gebracht hebben, zoo tafelgenooten me niet het eenige redmiddel aan de hand hadden gedaan, dat mij daarvan af kon helpen. Dit is een der belangrijke verhalen die ik niet te eenvoudig doen kan, omdat ik, wanneer ik ze ga uitleggen, me zou moeten verontschuldigen of beschuldigen, en ik noch het een noch het ander doen moet.

Tijdens Altuna's verblijf in Parijs, aten hij en ik, in plaats van bij een kok te gaan eten, gewoonlijk in onze buurt, bijna recht tegenover de blinde steeg van de Opera bij een zekere mevrouw La Selle, de vrouw van een kleermaker, die vrij slecht eten gaf, maar wier tafel niettemin gezocht was, uit hoofde van het goede en vertrouwde gezelschap dat daar aangetroffen werd; want er werd geen enkele onbekende toegelaten, en men moest door iemand van hen die er gewoonlijk aten, toegang krijgen.

Ik vernam daar massa's heel vermakelijke verhalen, en ik nam daar ook zoo'n beetje, den hemel zij dank, nooit

de zeden, maar de stelregels aan die ik er in zwang zag. Fatsoenlijke meisjes die verleid waren, bedrogen echtgenooten, verleide vrouwen, heimelijke bevallingen, waren daar de meest gewone onderwerpen van gesprek, en wie het meest het Vondelingen-gesticht bevolkte, werd altijd het meeste toegejuicht. Dat nam me in; ik richtte mijn denkwijze naar die welke ik onder zeer beminnelijke, en in den grond zeer behoorlijke lieden zag heerschen, en ik zei tot me zelf: als het toch 's lands gebruik is, kan men het, wanneer men daar leeft, volgen. Dat was het middel dat ik zocht. Ik besloot er vroolijk toe, zonder het minste bezwaar, en het eenige dat ik te overwinnen had, was dat van Thérèse, bij wie ik alle moeite van de wereld had, om haar dit eenige middel om haar eer te redden, te doen aanvaarden. Toen haar moeder die daarenboven nieuwen kinderlast vreesde, mij ter hulp gekomen was, liet zij zich overhalen. Er werd, om deze nederlegging toe te vertrouwen, een voorzichtige en betrouwbare vroedvrouw gekozen, juffrouw Gouin genaamd, die op Sainte-Eustache woonde, en toen de tijd gekomen was, werd Thérèse door haar moeder naar juffrouw Gouin gebracht, om daar haar bevalling uit te liggen. Ik ging haar daar verscheiden keeren bezoeken, en ik bracht haar een naamcijfer dat ik op twee kaartjes, dubbel gemaakt had, waarvan er een in de windselen van het kind werd gedaan, en dit werd door de vroedvrouw, op de gewone wijze, aan het Vondelingenkantoor neergelegd. Het volgende jaar, dezelfde ongelegenheid en hetzelfde middel, op het naamcijfer na, dat nagelaten werd.

Niet meer nadenken van mijn kant, niet meer goedkeuring van de zijde van de moeder: zij gehoorzaamde zuchtend. Men zal achtereenvolgens de wisselvalligheden zien, die dit noodlottige gedrag in mijn denkwijze, evenals in mijn lot, heeft tengevolge gehad. Wat het tegenwoordige betreft, laten we ons aan dit tijdstip houden. De gevolgen ervan, even wreed als onvoorzien, zullen

me maar al te veel noodzaken er op terug te komen.

Terwijl ik kennis maakte met mevrouw d'Epinay, deed ik dat ook met haar schoonzuster, juffrouw de Bellegarde, die weldra gravin d'Houdetot werd. Den eersten keer dat ik haar zag, was het de vooravond van haar huwelijk; zij babbelde langen tijd met me, met die bekoorlijke vertrouwelijkheid, die haar eigen is. Ik vond haar erg lief; maar ik was er heel ver van af, te voorzien, dat deze jonge vrouw op zekeren dag het noodlot van mijn leven zou bewerken, en mij, hoewel op zeer onschuldige manier, in den afgrond sleepen zou, waarin ik thans ben.

Ofschoon ik niet over Diderot heb gesproken, van mijn terugkeer uit Venetië af, evenmin als over mijn vriend mijnheer Roquin, had ik nochtans den een noch den ander veronachtzaamd, en met den eerste was ik vooral van dag tot dag op vertrouwelijker voet geraakt. Hij had een Nanette evenals ik een Thérèse had; dat was een overeenstemming meer tusschen ons. Maar het verschil was dat mijn Thérèse, met een even aardig gezicht als zijn Nanette, een zachten aard en een vriendelijk karakter had, geschikt om een eerlijk man aan zich te doen hechten; terwijl de zijne, een klap-ekster en een vischwijf, voor anderer oogen niets toonde, dat een slechte opvoeding zou kunnen vergoeden. Hij trouwde met haar desondanks: als hij het beloofd had, was dit zeer wel gedaan. Wat mij betreft, die nooit iets dergelijks had toegezegd, ik haastte me niet het hem na te doen.

Ik was ook bevriend geworden met den abt de Condillac, die evenmin als ik iets in de letterkunde beteekende, maar die geboren was om te worden wat hij thans is. Deze twee schrijvers hadden juist de Dictionnaire Encyclopédique ondernomen, die aanvankelijk niets moest worden dan een soort vertaling van Chambers, ongeveer gelijkend op die van de Dictionnaire de

Médecine, van James, die Diderot pas had afgemaakt.

Deze onderneming van de Encyclopédie werd onderbroken door zijn hechtenis. De Pensées philosophiques hadden hem eenige verdrietelijkheden op den hals gehaald, die geen gevolg hadden. Zoo ging het niet met de Lettre sur les Aveugles (Brief over de Blinden), die niets berispelijks had dan een paar persoonlijke voorvallen, waarover mevrouw Dupré de Saint-Maur en mijnheer de Réaumur beleedigd waren, en waarvoor hij in de Slottoren van Vincennes werd opgesloten. Niets zal ooit de angsten schilderen, die het ongeluk van mijn vriend mij deed voelen. Mijn akelige verbeelding, die het kwaad altijd erger maakt, werd opgeschrikt. Ik dacht dat hij daar voor zijn verdere leven zou blijven. Ik stond op het punt mijn verstand te verliezen. Ik schreef mevrouw de Pompadour, om haar te bezweren hem te doen ontslaan, of te verkrijgen dat men mij bij hem opsluiten zou. Ik kreeg geenerlei antwoord op mijn brief: hij was te weinig redelijk om krachtdadig te zijn, en ik vlei me niet dat hij iets bijgedragen zou hebben tot de verlichtingen die men eenigen tijd later in de gevangenschap van den armen Diderot aanbracht. Maar ik geloof, dat, zoo die nog eenigen tijd in dezelfde strengheid geduurd had, ik gestorven zou zijn van wanhoop aan den voet van dien ellendigen slottoren.

Overigens, zoo mijn brief weinig gevolg heeft gehad, ik heb er mij dan ook niet erg op laten voorstaan; want ik sprak er slechts met weinig menschen over, en nooit met Diderot zelf.

ACHTSTE BOEK

1748 – 1755

IK heb, aan het eind van het vorige boek, een rustpoos moeten maken. Met dit hier begint, in zijn eersten aanvang, de lange keten van mijn ellendigheden.

Toen ik in Parijs terugkwam, vernam ik daar de prettige tijding, dat Diderot uit den Slottoren gekomen was, en dat men hem, op zijn eerewoord, het kasteel en het park van Vincennes tot gevangenis gegeven had, met verlof, zijn vrienden te ontmoeten. Wat viel het me hard, er niet op hetzelfde oogenblik heen te kunnen snellen! Maar daar ik twee of drie dagen door onvermijdelijke bezigheden bij mevrouw Dupin werd opgehouden, vloog ik, na drie of vier eeuwen ongeduld, mijn vriend in de armen. Onuitsprekelijk oogenblik! hij was niet alleen. d'Alembert en de schatmeester van de Heilige Kapel waren bij hem. Bij het binnenkomen zag ik slechts hem, ik deed slechts een sprong, een schreeuw, drukte mijn gezicht op het zijne, ik omknelde hem nauw, zonder anders dan met mijn tranen en mijn snikken tot hem te spreken; ik stikte van teederheid en van vreugde. Zijn eerste beweging, nadat hij uit mijn omarming los was, was, dat hij zich naar den geestelijke omkeerde en tot hem zei: U ziet, mijnheer, hoe mijn vrienden van mij houden. Daar ik heel en al door mijn ontroering beheerscht werd, dacht ik toen niet na over die manier om er voordeel van te trekken. Maar wanneer ik er nadien soms aan dacht, meende ik altijd, dat, zoo ik in Diderot's plaats geweest was, dit niet de eerste gedachte geweest zou zijn die bij mij was opgekomen.

Ik vond hem zeer getroffen door zijn gevangenisstraf. De slottoren had een vreeselijken indruk op hem gemaakt, en hoewel hij het heel prettig had op het kasteel en vrij was in zijn wandelingen in een park, dat zelfs door geen muren is afgesloten, had hij het gezelschap van zijn vrienden noodig om zich niet aan zijn sombere stemming over te geven. Daar ik stellig degene was, die het meest medelijden met zijn verdriet had, meende ik ook degene te zijn, wiens bezoek hem het troostrijkst zou zijn, en op zijn minst om den anderen dag ging ik, ondanks zeer dringende bezigheden, de namiddagen bij hem doorbrengen, hetzij alleen, hetzij met zijn vrouw.

Dat jaar 1749 was de zomer buitenmatig heet. Men rekent den afstand van Parijs tot Vincennes op twee uur. Daar ik slecht in staat was rijtuigen te bekostigen, ging ik om twee uur in den namiddag te voet wanneer ik alleen was, en ik liep hard om vroeger aan te komen. De boomen op den weg, die naar het gebruik van het land, steeds gesnoeid waren, gaven me nauwelijks een streepje schaduw, en vaak, overmand door hitte en vermoeienis, ging ik languit op den grond liggen en kon niet meer. Ik kwam, om mijn tred te matigen, op de gedachte, een of ander boek te nemen. Op zekeren dag nam ik de Mercure de France mee, en, al loopend en bladerend, viel mijn oog op deze prijsvraag, tegen het volgend jaar door de Academie van Dyon uitgeschreven:

„Of de vooruitgang van wetenschap en kunst er toe bijgedragen heeft, de zeden te bederven of te veredelen."

Op het oogenblik dat ik dit las, zag ik een ander heelal, en werd ik een ander mensch. Ofschoon ik een levendige herinnering heb van den indruk dien ik er van kreeg, zijn de bijzonderheden me er van ontgaan, sinds ik die in een van mijn vier brieven aan mijnheer de Malesherbes heb neergelegd. Dit is een van de wonderlijkheden van mijn geheugen die het vertellen waard

zijn. Slechts wanneer ik me erop verlaat, is het me dienstig: zoodra ik de weergave ervan aan het papier toevertrouw, begeeft het me; en zoodra ik iets eenmaal heb opgeschreven, herinner ik me er in het geheel niets meer van. Die wonderlijkheid vervolgt me tot in de muziek toe. Voordat ik die leerde, kende ik massa's liederen van buiten: zoodra ik op noten gezette wijzen kon zingen, kon ik er geeneen meer onthouden; en ik betwijfel het of ik er van die, waar ik het meest van heb gehouden, nog wel een enkele heelemaal kan herhalen. Wat ik me bij die gelegenheid zeer goed herinner is, dat ik, toen ik te Vincennes aankwam, in een opgewondenheid verkeerde, die aan waanzin grensde. Diderot bemerkte het. Ik vertelde hem de oorzaak, en hij spoorde mij aan, mijn gedachte de vrije vlucht te geven en om den prijs mee te dingen. Ik deed het, en van dat oogenblik af was ik verloren. Al het overige van mijn leven en mijn rampen, was het onvermijdelijk gevolg van dat oogenblik van dwaling.

Mijn gevoelens stegen met de meest onbegrijpelijke snelheid tot de spanning van mijn gedachten. Al mijn kleine hartstochten werden verstikt door de geestdrift tot de waarheid, de vrijheid, de deugd, en wat verwonderlijker is, deze onstuimigheid bleef zich, gedurende vier of vijf jaar gelijk, op een zoodanige hoogte wellicht als die ooit in het hart van eenig ander man geweest is.

Ik maakte deze Verhandeling op een zeer zonderlinge manier, en die ik bijna gedurig in mijn andere werken heb gevolgd. Ik wijdde er mijn slapelooze nachten aan. Ik dacht in mijn bed, met gesloten oogen, en ik keerde mijn volzinnen met ongeloofelijke moeite om en om in mijn hoofd; dan, wanneer ik er in geslaagd was er tevreden mee te zijn, vertrouwde ik ze mijn geheugen toe tot ik ze op het papier kon zetten: maar de tijd voor het opstaan en aankleeden deed me alles verloren gaan en als ik voor mijn papier was gaan zitten, viel

me bijna niets meer in van wat ik gemaakt had. Ik kwam op de gedachte, mevrouw Le Vasseur voor secretaresse te nemen. Ik had haar met haar dochter en haar man dichter bij me laten wonen, en, om me een bediende uit te sparen, kwam zij elken morgen mijn vuur aanleggen en mijn beetje huishoudelijke werk beredderen. Wanneer zij kwam, zei ik haar vanuit mijn bed mijn werk van 's nachts voor, en deze gewoonte, die ik langen tijd heb gevolgd, heeft veel anders vergeten dingen voor me gered.

Toen deze verhandeling klaar was, liet ik ze Diderot zien, die er vergenoegd mee was, en mij eenige verbeteringen wees. Toch mist dit werk, dat vol warmte en kracht is, volstrekt redeneervermogen en regelmaat; van al wat mijn pen heeft voortgebracht, is dit het zwakst van betoog en het armst aan welluidendheid en eenheid; maar met welk talent men ook geboren moge zijn, de kunst van schrijven wordt niet opeens geleerd.

Ik verzond dit stuk zonder er met iemand anders over te spreken dan, geloof ik, met Grimm, met wien ik, sinds zijn toegang bij den graaf de Friese, zoo vertrouwelijk als het maar kan, begon om te gaan. Hij had een clavecimbel dat ons tot punt van samenkomst diende, en waaromheen ik alle oogenblikken die ik vrij had, met hem doorbracht, met Italiaansche wijzen en gondelliederen te zingen, zonder tusschenpoos en zonder rust, van 's morgens tot 's avonds, of liever van 's avonds tot 's morgens, en zoodra men mij niet bij mevrouw Dupin trof, was men zeker mij in mijnheer Grimm's huis te vinden, of althans in zijn gezelschap, hetzij op de wandeling, hetzij in den schouwburg.

Ik ging niet naar de Italiaansche Comedie, waar ik vrijen toegang had, maar waar hij niet van hield, om voor geld met hem naar de Fransche te gaan, waar hij dol op was. Kortom, zulk een machtige aantrekking bond me aan dezen jongen man, en ik werd zoo onafscheidelijk van hem, dat de arme „tante" zelfs er door

verwaarloosd werd; dat is te zeggen, ik ontmoette haar minder, want mijn genegenheid voor haar is geen oogenblik van mijn leven ooit minder geworden.

Deze onmogelijkheid, om den geringen vrijen tijd dien ik had, voor mijn genegenheden te verdeelen, hernieuwde levendiger dan ooit het verlangen, dat ik sinds langen tijd had om maar één huishouden saam met Thérèse te hebben: maar de hinder van haar familie, en vooral het gebrek aan geld om meubelen te koopen, hadden mij tot nu toe weerhouden. De gelegenheid deed zich voor, om een poging te doen, en ik maakte er gebruik van. Mijnheer de Francueil en mevrouw Dupin, die wel voelden dat ik aan acht- of negenhonderd francs per jaar niet genoeg kon hebben, brachten uit eigen beweging mijn jaarloon op vijftig Louis [1]), en bovendien hielp mevrouw Dupin, toen ze vernam dat ik in mijn meubelen zocht te komen, mij daar een beetje mee. Met de meubelen die Thérèse al had, deden wij alles bij elkaar, en toen we een klein deel van een huis hadden gehuurd in het hotel de Languedoc, in de straat Grenelle-Saint-Honoré, bij heel goeie menschen, richtten wij er ons zoo goed in, als we konden; en wij hebben daar zeven jaar rustig en prettig gewoond, tot mijn verhuizing naar de Hermitage.

Thérèse's vader was een oude goedbloed, heel zachtaardig, die buitengewoon bang voor zijn vrouw was, en die haar daarom den bijnaam van Edelachtbare had gegeven, dien Grimm, voor de grap, in het vervolg op haar dochter overbracht. Mevrouw Le Vasseur ontbrak het niet aan vernuft, dat wil zeggen aan handigheid, zij liet zich zelfs op beleefdheid en manieren van de groote wereld voorstaan; maar zij had een geheimzinnige fleemerij, die mij onverdragelijk was, terwijl zij haar dochter vrij kwaadaardige raadgevingen deed, trachtte haar geveinsd jegens mij te maken, en mijn

[1]) ongeveer duizend francs.

vrienden afzonderlijk ten koste van elkaar en van mij flikflooide; overigens, een vrij goede moeder, daar zij haar belang er in vond, dat te zijn, en die de gebreken van haar dochter verbloemde, omdat zij er voordeel van trok. Deze vrouw, die ik met beleefdheden, diensten, kleine geschenken, overlaadde, en van wie het me bizonderlijk ter harte ging of ze van mij houden zou, was, door de onmogelijkheid die ik ondervond om daarin te slagen, de eenige aanleiding tot verdriet die ik in mijn huishouden had, en overigens, kan ik zeggen, dat ik zes of zeven jaar lang het meest volmaakte huiselijke geluk heb genoten dat de menschelijke zwakheid gedoogen kan. Mijn Thérèse had het hart van een engel: onze genegenheid groeide met onze vertrouwelijkheid, en wij voelden van dag tot dag meer, dat wij voor elkander geschapen waren. Zoo onze genoegens beschreven konden worden, zouden ze om hun onnoozelheid doen lachen. Onze wandelingen met ons tweetjes buiten de stad, waar ik heerlijk acht of tien stuivers uitgaf in een of ander buitenherbergje. Onze kleine avondmaaltijden aan mijn vensteropening, tegenover elkaar gezeten op twee stoelen op een koffer gezet, zoo breed als het venstergat. In deze houding diende het venster ons tot tafel, wij schepten lucht, wij konden de omstreken zien, de voorbijgangers, en, hoewel op de vierde verdieping, al etende het leven van de straat ondergaan. Wie zal de bekoringen van die maaltijden beschrijven, voelen, die voor alle gerechten saamgesteld waren uit een vierde grof brood, wat kersen, een klein stukje kaas en een kwartfleschje wijn, dat we samen opdronken? Vriendschap, vertrouwen, gemeenzaamheid, zachtaardigheid van ziel, wat zijn uw kruidingen heerlijk! Soms bleven wij daar tot middernacht zonder er aan te denken en zonder ons om den tijd te bekommeren, zoo de oude moeder ons daaromtrent niet gewaarschuwd had. Maar laat ons die bijzonderheden achterwege laten, die flauw of belachelijk zullen schijnen. Ik

heb het altijd gezegd en gevoeld: het werkelijke genot kan niet beschreven worden.

Het volgende jaar, 1750, terwijl ik niet meer aan mijn Verhandeling dacht, vernam ik, dat ze den prijs te Dyon verworven had. Deze tijding deed alle gedachten, die ze me hadden ingegeven, weer ontwaken, bezielde ze met nieuwe kracht, en bracht de eerste kiem van heldhaftigheid en deugd geheel in mijn hart in gisting, die mijn vader, en mijn vaderstad, en Plutarchus er in mijn jeugd in gebracht hadden. Ik vond niets meer groot en schoon dan vrij en deugdzaam te zijn, boven fortuin en meening uit, en genoeg te zijn voor zichzelven. Hoewel valsche schaamte en vrees voor bespotting mij beletten mij aanvankelijk naar deze beginselen te gedragen, en de grondstellingen van mijn eeuw driftig te weerstreven, had ik van toen af daar den beslisten wil toe, en ik draalde slechts zoolang dien in vervulling te brengen als noodig was voor de tegenstrijdigheden om dien wil zoolang te verbergen en te doen overwinnen. Terwijl ik wijsgeerige bespiegelingen hield over de plichten van den mensch, kwam een voorval me beter tot nadenken brengen over de mijne. Thérèse werd voor de derde keer zwanger. Tezeer oprecht jegens mezelf, innerlijk te trotsch om mijn beginselen door mijn daden te willen logenstraffen, begon ik de bestemming van mijn kinderen, en mijn verhouding met hun moeder naar de wetten van natuur, gerechtigheid en rede te onderzoeken, en naar die van dien reinen, heiligen, en als zijn schepper eeuwigen godsdienst, dien de menschen hebben bezoedeld, terwijl zij veinsden hem te willen veredelen, en waarvan zij door hun vormelijkheden niets meer gemaakt hebben dan een godsdienst van woorden, daar het weinig kost, het onmogelijke voor te schrijven, wanneer men er zich van ontslaat het in toepassing te brengen.

Zoo ik me al in mijn uitkomsten vergiste, niets is verwonderlijker dan de gerustheid van ziel, waarmee

ik me er aan overgaf. Indien ik een van die van hun geboorte af aan slechte menschen was, doof voor de zoete stem van de natuur, in wier innerlijk geenerlei waarlijk gevoel van rechtvaardigheid en menschelijkheid ooit kiemde, zou deze verstoktheid heel eenvoudig zijn. Maar deze warmte van hart, deze levendige gevoeligheid, deze gemakkelijkheid om genegenheden te verwekken, deze kracht waarmee die me beheerschen, deze wreede verscheurdheden, wanneer ze verbroken moeten worden, deze ingeschapen welwillendheid jegens mijn medemenschen, deze hevige liefde voor wat groot, waar, schoon, rechtvaardig is, deze afschuw van het kwaad van elken aard, deze onmogelijkheid om te haten, te benadeelen, en zelfs om het te willen, deze verteedering, deze levendige en zachtaardige ontroering, die ik voel jegens al wat deugdzaam, edelmoedig, beminnenswaardig is: kan dat alles ooit in dezelfde ziel samengaan met de verdorvenheid, die zonder gewetensbezwaar, den zoetste der plichten met voeten doet treden? Neen, ik voel het, en ik zeg het luid op, dat is niet mogelijk. Nooit van zijn leven heeft Jean-Jacques een oogenblik een mensch zonder gevoel, zonder hart, kunnen zijn, een ontaard vader. Ik kan me vergissen, maar niet verharden. Zoo ik mijn redenen zou vertellen, zou ik teveel zeggen. Daar die me konden misleiden, zouden zij veel anderen misleiden; ik wilde jonge menschen, die me misschien zullen lezen, er niet aan blootstellen, dat zij zich door denzelfden waan van de wijs zouden laten brengen. Ik zal me tevreden stellen met te zeggen, dat het deze was, dat ik, met mijn kinderen aan de openbare opvoeding over te geven, bij gebreke van ze zelve te kunnen grootbrengen, met ze te bestemmen om arbeiders en boeren te worden, liever dan avonturiers en fortuinjagers, meende als burger en vader een goede daad te doen; en ik beschouwde me als een lid van de Republiek van Plato. Sindsdien heeft mijn hartzeer mij meer dan eens geleerd, dat ik mij vergist heb; maar

verre van dat mijn verstand mij dezelfde waarschuwing gegeven zou hebben, heb ik dikwijls den hemel gedankt, hen daardoor tegen het lot van hun vader gevrijwaard te hebben, en tegen dat wat hen bedreigde, wanneer ik genoodzaakt zou zijn geweest, hen te verlaten. Indien ik ze mevrouw d'Epinay of mevrouw de Luxembourg gelaten had, die zich, hetzij uit vriendschap, hetzij uit edelmoedigheid, hetzij uit eenigerlei andere overweging, met hen hadden willen belasten, zouden zij dan gelukkiger geweest zijn? Zouden zij althans als eerlijke menschen zijn grootgebracht? Ik weet het niet; maar ik ben er zeker van, dat men hen er toe gebracht zou hebben, hun ouders te haten, misschien te verraden: het is honderdmaal beter dat zij ze in het geheel niet gekend hebben.

Mijn derde kind werd dus naar het Vondelingengesticht gebracht, evenals de eersten, en met de twee volgenden ging het net zoo, want ik heb er in het geheel vijf gehad. Deze regeling kwam me zoo goed, zoo verstandig, zoo rechtvaardig voor, dat, zoo ik er me al niet openlijk op beroemde, dat alleen uit achting voor de moeder was; maar ik vertelde het aan allen die ik van onze verhouding mededeeling gedaan had; ik zei het Diderot, Grimm; ik lichtte daarna mevrouw d'Epinay erover in, en later nog mevrouw de Luxembourg, en wel uit eigen beweging, openhartig, zonder eenigerlei noodzaak, en terwijl ik het gemakkelijk voor iedereen verbergen kon; want juffrouw Gouin was een eerlijke vrouw, erg bescheiden, en op wie ik volkomen vertrouwde. De eenige van mijn vrienden, bij wien ik eenig belang had, me uit te spreken, was de arts Thierry, die mijn arme tante verzorgde in een van haar bevallingen, waarin zij er heel slecht aan toe was. In een woord, ik gaf m'n gedrag niets geheimzinnigs, niet alleen omdat ik nooit iets voor mijn vrienden heb weten te verbergen, maar omdat ik er inderdaad geenerlei kwaads in zag. Ik ben zeker van de geheim-

houding wat mevrouw Dupin betreft en van de vriendschap van mevrouw Chenonceaux; ik was het van mevr. de Francueil, die lang voordat mijn geheim ruchtbaar werd, stierf. Het heeft dat nooit kunnen worden dan door de menschen zelf, aan wie ik het had toevertrouwd, en het is het inderdaad slechts geweest na mijn breuk met hen. Door deze daad alleen zijn zij geoordeeld: zonder me van de blaam, die ik verdien, te willen vrijspreken, zie ik mij toch liever daarmee beladen, dan met die welke hun slechtheid verdient.

Mijn misslag is groot, maar het is een dwaling; ik heb mijn plichten verwaarloosd, maar de wensch om kwaad te doen is niet in mij opgekomen, en het vaderhart zou niet erg machtig kunnen spreken voor kinderen, die men nooit gezien heeft: maar het vertrouwen van de vriendschap verraden, de heiligste van alle overeenkomsten schenden, de geheimen openbaar maken, die ons zijn toevertrouwd; den vriend, dien men bedrogen heeft, en die ons, terwijl hij ons verlaat, nog eerbiedigt, naar hartelust onteeren, dat zijn geen misslagen, dat zijn zielelaagheden en snoodheden.

Ik heb mijn biecht beloofd, niet mijn rechtvaardiging; dus houd ik hier over dit punt op. Het is aan mij, oprecht, aan den lezer, om rechtvaardig te zijn. Ik zal nooit iets meer van hem vragen.

(Het kassiers-ambt bij den Hoofd-ontvanger der schatkist, de Francueil dat deze Rousseau had bezorgd, wordt na zeer korten tijd weer opgegeven, èn omdat hij voelt, ook om gezondheidsredenen, de zorgen daarvan niet te kunnen en te willen dragen, èn uit beginsel-overwegingen.)

Ik gaf voor altoos elk voornemen om fortuin en bevordering te maken, op. Daar ik besloten was, den geringen tijd dien ik nog te leven had, in onafhankelijkheid en armoede door te brengen, besteedde ik alle

kracht van mijn wezen om de kluisters van de bestaande meening te verbreken, en moedig te doen wat me goed scheen, zonder me in het minst om het oordeel der menschen te bekommeren. De belemmeringen, waartegen ik te strijden had, en de inspanning die ik deed, om die te overwinnen, zijn ongeloofelijk. Ik slaagde voor zoover dat mogelijk is, en meer dan ik zelf verwacht had. Indien ik evengoed het juk van de vriendschap als dat van de bestaande meening had afgeschud, had ik mijn plan volkomen en uitvoer gebracht, het grootste wellicht, of op zijn minst het nuttigste voor de deugd, dat een sterveling ooit gekend heeft; maar terwijl ik de onzinnige oordeelvellingen van de gemeene kliek zoogenaamde aanzienlijken en zoogenaamde wijzen verachtte, liet ik me als een kind beheerschen en leiden door zoogenaamde vrienden, die, afgunstig, me alleen een nieuwen weg te zien bewandelen, en terwijl ze heel en al ijverig bezig schenen me gelukkig te maken, zich inderdaad tot niets anders beijverden dan om me belachelijk te maken, en begonnen met op te hitsen om mijn waarde te verkleinen, om er daarna in te slagen me te onteeren. Het was minder mijn letterkundige beroemdheid dan wel de verandering van mijn persoonlijk leven, waarvan ik hier het tijdstip teeken, die mij hun afgunst op den hals haalde: zij zouden het mij misschien vergeven hebben, dat ik in de kunst van schrijven uitblonk, maar zij konden mij niet vergeven, dat ik door mijn levenswandel een voorbeeld gaf, dat hen ongelegen scheen te komen.

Ik was voor de vriendschap geboren; mijn inschikkelijke en zachtaardige aard onderhield die zonder moeite. Zoolang ik, voor het publiek onbekend leefde, werd ik door allen die me kenden, bemind, en had ik geen enkelen vijand. Maar zoodra ik een naam kreeg, had ik geen vrienden meer. Dat was een zeer groot ongeluk; een nog grooter was, dat ik omringd was door lieden die den naam daarvan aannamen, en die de rechten,

welke die hen gaf, slechts gebruikten om mij naar mijn ondergang te sleepen. Het vervolg van deze Herinneringen zal dit onzalige weefsel loswikkelen; ik toon er hier slechts den oorsprong van: men zal er weldra den strik van zien leggen.

In de onafhankelijkheid waarin ik leven wilde, moest ik niettemin een bestaan hebben. Ik bedacht een heel eenvoudig middel: dat was, muziek over te schrijven tegen zooveel per bladzijde. Zoo een of andere meer degelijke bezigheid aan hetzelfde doel beantwoord had, zou ik die gekozen hebben; maar daar deze vaardigheid in mijn smaak viel, en de eenige was, die mij, zonder persoonlijke onderworpenheid, van dag tot dag mijn brood kon bezorgen, bleef ik daarbij. Daar ik geen voorzorg meer meende te behoeven en de ijdelheid het zwijgen oplei, bevorderde ik me van kassier bij een rentmeester tot muziek-overschrijver. Ik meende bij deze keus veel gewonnen te hebben, en ik heb er zoo weinig spijt van gehad, dat ik dit vak slechts uit noodzaak opgaf, om het zoodra ik kan, weer op te nemen. De bijval van mijn eerste Verhandeling maakte mij de uitvoering van dit besluit gemakkelijker. Toen die den prijs had gekregen, belastte Diderot zich met het te laten drukken.

Terwijl ik op bed lag, schreef hij mij een briefje om mij de verspreiding en de uitkomst daarvan te berichten. *Het neemt,* merkte hij mij op, *een ongekende vlucht; er is geen voorbeeld van zulk een bijval.* Deze genegenheid van het publiek, door geen enkele kuiperij verkregen, en voor een onbekend schrijver, gaf mij de eerste werkelijke verzekering van mijn aanleg, waaraan ik tot dan toe, ondanks het innerlijk gevoel, steeds had getwijfeld. Ik begreep al het voordeel dat ik er van trekken kon voor den weg dien ik gereed stond te kiezen, en ik meende dat een copist van eenige letterkundige beroemdheid waarschijnlijk geen gebrek aan werk zou hebben.

Zoodra mijn besluit goed genomen was en zijn beslag

had gekregen, schreef ik mijnheer de Francueil een briefje om het hem mee te deelen, om hem, evenals mevrouw Dupin voor al hun vriendelijkheden te bedanken, en hen tot klant te vragen. Francueil, die van dit briefje niets begreep, en dacht dat ik nog in de ijl van de koorts was, liep naar me toe; maar hij trof mijn besluit zoo wel genomen, dat hij er niet in slagen kon het te doen wankelen. Hij ging mevrouw Dupin en iedereen vertellen dat ik gek geworden was. Ik liet hem praten en ik ging mijn gang. Ik begon mijn hervorming bij mijn kleeding; ik liet het verguldsel en de witte kousen weg, ik deed een ronde pruik op, lei mijn degen af, verkocht mijn horloge, terwijl ik met ongelooflijke vreugde tot mezelf zei: Den hemel zij dank, ik zal niet meer hoeven weten hoe laat het is. Mijnheer de Francueil was zoo behoorlijk nog vrij lang te wachten alvorens hij over zijn kas beschikte. Tenslotte, toen hij zag, dat mijn besluit goed genomen was, gaf hij ze mijnheer d'Abilard, eertijds onderwijzer van den jongen Chenonceaux, en in de plantkunde bekend door zijn Flora Parisiensis.

Terwijl ik aldus mijn hervorming volledig had gemaakt dacht ik er nog slechts aan, ze degelijk en duurzaam te doen zijn, door mijn best te doen, uit mijn hart te roeien al wat nog aan het oordeel der menschen hechtte, al wat me, uit vrees voor blaam, van wat goed en redelijk op zichzelf is, kon afhouden. Met behulp van het opzien dat mijn werk baarde, verwekte mijn besluit ook gerucht, en bezorgde me klanten, zoodat ik mijn handwerk met vrij wat bijval begon. Evenwel beletten meerdere oorzaken me, daarin te slagen, zooals ik dat onder andere omstandigheden gekend had. Ten eerste mijn slechte gezondheid. De aanval dien ik pas doorstaan had, had gevolgen die me nooit zoo welvarend deden zijn als te voren; en ik geloof dat de artsen aan wie ik me overgaf me zeker evenveel kwaad deden als de ziekte.

De letterkundige bezigheden maakten een andere,

voor mijn dagelijksch werk niet minder nadeelige afleiding uit. Nauwelijks was mijn Verhandeling verschenen, of de verdedigers der letteren vielen als eensgezind op me aan. Verontwaardigd zooveel „Joostjes Eigenbaat" te zien, die het vraagstuk zelfs niet begrepen en er als meesters over wilden beslissen, greep ik naar de pen, en gaf er een paar zoo van langs dat de lachers niet op hun kant bleven.

Deze heele pennestrijd nam me zeer in beslag met veel tijdverlies voor mijn overschrijfwerk, weinig vooruitgang voor de waarheid, en weinig voordeel voor mijn beurs, daar Pissot, die toen mijn uitgever was, mij steeds zeer weinig voor mijn geschriften gaf, vaak heelemaal niets, en ik bijvoorbeeld, geen halve cent voor mijn eerste Verhandeling kreeg; Diderot gaf ze hem voor niets. Ik moest lang wachten, en het weinige dat hij me gaf, stuiver voor stuiver loskrijgen. Intusschen ging het met het overschrijven heelemaal niet. Ik oefende twee ambachten uit: dat was het middel om het een en het ander slecht te doen.

Zij werkten elkander nog op een andere manier tegen, door de verschillende levenswijzen, waaraan ze me onderwierpen. De bijval van mijn eerste geschriften had me in de mode gebracht. De voet van leven, dien ik had aangenomen, wekte de nieuwsgierigheid op; men wilde dezen zonderlingen mensch zien, die niemand opzocht en zich om niets bekommerde dan om vrij en op zijn manier gelukkig te leven: dat was genoeg om het hem onmogelijk te maken. Mijn kamer was altijd vol menschen, die onder allerlei voorwendsels zich meester kwamen maken van mijn tijd. De vrouwen gebruikten duizend listen om mij ten eten te krijgen. Hoe ruwer ik de menschen behandelde, hoe meer zij volhielden. Ik kon niet iedereen weigeren. Terwijl ik door mijn weigeringen mij duizend vijanden maakte, werd ik onophoudelijk de slaaf van mijn beleefdheid, en hoe ik het ook aanlei, ik had geen uur per dag voor mijzelf.

Ik voelde destijds dat het niet altijd zoo gemakkelijk is als men het zich voorstelt, om arm en onafhankelijk te zijn. Ik wilde van mijn vak leven, de menschen wilden het niet hebben. Men bedacht duizend middeltjes, om me schadeloos te stellen voor den tijd, dien men mij deed verliezen. Welhaast had ik mij als Jan Klaassen moeten vertoonen tegen zooveel per persoon. Ik ken geen onteerender en wreeder onderworpenheid dan die. Ik zag er geen ander geneesmiddel tegen dan de groote en kleine geschenken te weigeren, en voor wien het ook was, geen uitzondering te maken. Dat alles trok de gevers slechts aan, die de eer wilden hebben, mijn tegenstand te overwinnen, en mij te dwingen, hun, tegen mijn wil, verplicht te zijn. Wie me, zoo ik het hem gevraagd had, geen daalder gegeven zou hebben, hield niet op me met zijn aanbiedingen lastig te vallen, en oordeelde om zich te wreken dat hij ze afgewezen zag, mijn weigeringen als aanmatiging en aanstellerij.

Men zal vermoeden, dat de weg dien ik gekozen had, en het stelsel dat ik wilde volgen, niet naar den zin van mevrouw Le Vasseur waren. Al de onbaatzuchtigheid van de dochter belette haar niet, de leiding van haar moeder te volgen, en de Stadhouderessen, zooals Gauffecourt ze noemde, waren niet altijd even beslist in haar weigeringen als ik. Hoewel men veel dingen voor mij verborg, zag ik er genoeg, om te begrijpen dat ik niet alles zag, en dat kwelde me, minder om de beschuldiging van medeplichtigheid, die ik gemakkelijk kon voorzien, als wel door de nare gedachte, nooit meester in mijn huis of van mezelf te kunnen zijn. Ik verzocht, ik bezwoer, ik werd kwaad, alles zonder gevolg; de moeder liet me voor een eeuwigen knorrepot doorgaan, voor een nurks. Dat gaf, met mijn vrienden, voortdurend gefluister; alles was geheimzinnig en verborgen voor me in mijn huishouden, en om mij niet onophoudelijk aan ruzie bloot te stellen, durfde ik niet meer vragen naar wat er gebeurde. Er zou, om me van

al deze beslommeringen te bevrijden, een standvastigheid noodig zijn geweest, waartoe ik niet in staat was. Ik kon schreeuwen, en niet handelen; men liet mij praten en men ging zijn gang.

Die voortdurende onrustigheden, en de dagelijksche indringerigheden, waaraan ik onderworpen was, maakten mijn woning en mijn verblijf in Parijs ten slotte onaangenaam. Als mijn ongesteldheden mij veroorloofden uit te gaan, en ik me niet hier of daar door mijn kennissen heen liet sleepen, ging ik alleen wandelen; ik mijmerde over mijn groot stelsel, ik gooide er iets van op papier met behulp van een wit boekje en een potlood, die ik altijd in mijn zak had. Aldus wierpen de onvoorziene onaangenaamheden van een levenshouding die ik zelf gekozen had, mij uit afleiding geheel en al in de letterkunde, en hierom bracht ik in al mijn eerste werken de gal en de luimstemming, die maakten dat ik mij ermee bezig hield. Iets anders droeg daar nog toe bij. Mijns ondanks in de wereld gedreven zonder den goeden toon te hebben, zonder dat ik in staat was dien aan te nemen en er mij aan te onderwerpen, kwam ik op de gedachte, er een voor me zelf aan te nemen, die mij daarvan zou ontslaan. Daar mijn dwaze en norsche schuchterheid, die ik niet overwinnen kon, de vrees om in de betamelijkheden te kort te schieten, tot beginsel had, nam ik, om mij aan te moedigen, het besluit, die met voeten te treden. Ik maakte me hondsch en bits uit schaamte; ik gaf me den schijn, de beleefdheid te verachten, die ik niet wist te betrachten. Het is waar, dat deze ruwheid, die met mijn nieuwe beginselen overeenstemde, in mijn ziel veredeld werd, er de onverschilligheid kreeg van de deugd, en ik durf zeggen dat op dezen verheven grond zij zich beter en langer gelijk is gebleven dan men had mogen verwachten van een poging die met mijn aard zoo in strijd was. Evenwel, ondanks den roep van menschenhaat, dien mijn uiterlijk en eenige gelukkige woorden mij onder de

menschen bezorgden, is het zeker, dat ik mijn rol in de persoonlijke verhoudingen slecht volgehouden heb; dat mijn vrienden en kennissen dezen zoozeer ongelikten beer leidden als een lam, en dat ik, terwijl ik mijn vinnigheden tot harde maar algemeene waarheden beperkte, nooit wien ook een onheusch woord heb kunnen toevoegen.

De „Waarzegger van het dorp" bracht me heelemaal in zwang, en weldra was er geen gezochter man dan ik in Parijs. De geschiedenis van dit stuk, die gerucht maakt, houdt verband met het verhaal van de betrekkingen welke ik toen had. Het is een bizonderheid, waarin ik treden moet voor het goede begrip van hetgeen volgen zal.

> (Bij Mussard, een landgenoot en vriend van Rousseau, schrijft hij de opera *„De waarzegger van het dorp"*, die met veel succes in de Parijsche Opera wordt opgevoerd. Na de weigering van Duclos, (wien de auteur de beschikking erover gelaten had) om ze voor het hof af te staan, wordt het ten slotte daarvoor opgeëischt, en Rousseau woont te Fontainebleau de generale repetitie, den volgenden dag de opvoering voor het hof bij.)

Hier ben ik aan een der beslissende oogenblikken van mijn leven toe, waar het moeilijk is niets anders te doen dan vertellen, omdat het bijna onmogelijk is, dat het vertellen zelve niet het stempel zou dragen van berisping of verdediging. Ik zal nochtans pogen verslag te doen, hoe en op welke gronden ik mij gedroeg, zonder er lof of blaam aan toe te voegen. Ik zag er dien dag [1]) even slordig uit als gewoonlijk; een groote baard en een vrij slecht gekamde pruik. Terwijl ik dit gebrek aan betamelijkheid voor een moedige daad hield, ging

[1]) 18 October 1752.

ik op die wijze de zaal binnen, waar korten tijd later, de Koning, de Koningin, de Koninklijke familie en het heele hof zou binnenkomen.

Ik ging in de loge plaats nemen, waar mijnheer de Cury me heenleidde, en die de zijne was. Het was een groote loge, die uitzicht gaf op het tooneel, tegenover een kleine hooger gelegen loge, waar de Koning met mevrouw de Pompadour plaats nam. Door dames omringd, en de eenige man voor in de loge, kon ik er niet aan twijfelen, dat men mij daar juist had neergezet om in het gezicht te zitten. Toen het licht was aangestoken, begon ik, nu ik me in deze kleedij zag te midden van allen buitenmatig getooide menschen, slecht op mijn gemak te raken: ik vroeg me af, of ik op mijn plaats was, of ik behoorlijk gekleed was, en na eenige minuten van onrust, antwoordde ik mezelf: ja, met een onverschrokkenheid, die wellicht meer voortkwam uit de onmogelijkheid er op terug te komen, dan uit de kracht van mijn redenen. Ik zei tot mezelf: Ik ben op mijn plaats, omdat ik mijn stuk zie spelen, omdat ik uitgenoodigd ben, omdat ik het slechts daarom gedaan heb, en omdat ten slotte niemand meer het recht heeft dan ik zelf, om van de vrucht van mijn werk en van mijn kunnen te genieten. Ik ben gekleed zooals ik dat gewoon ben; niet beter, niet slechter. Als ik begin me in een of ander te onderwerpen aan de meening, ben ik gauw opnieuw van alles de slaaf. Om steeds mezelf te zijn, moet ik op geenerlei plaats waar ook blozen, omdat ik gekleed ben naar den stand dien ik gekozen heb: mijn uiterlijk is eenvoudig en onopgesmukt, maar niet vuil of onrein; de baard is dat op zichzelve in het geheel niet, omdat de natuur ons die geeft, en die, naar tijd en gebruik, somtijds een sieraad is. Men zal mij belachelijk, ongemanierd vinden; nu, wat raakt het me! Ik moet spot en blaam weten te verdragen, mits ze niet verdiend zijn. Na deze korte alleenspraak maakte ik me zoo sterk, dat ik onverschrokken geweest zou

zijn wanneer dat noodig was geweest. Maar, hetzij het gevolg was van de aanwezigheid van den meester, hetzij het een natuurlijke gezindheid der harten was, ik merkte niets dan beleefds en behoorlijks in de nieuwsgierigheid waarvan ik het voorwerp was. Ik was er zoozeer door getroffen, dat ik weer ongerust begon te worden over mezelf en het lot van mijn stuk, daar ik vreesde zulke gunstige vooroordeelen te niet te doen, die me slechts zochten toe te juichen. Ik was tegen hun spot gewapend; maar hun streelende houding, die ik niet had verwacht, bracht me zoodanig onder het juk, dat ik beefde als een kind toen er begonnen werd.

Ik had weldra reden me gerust te stellen. Het stuk werd, wat de spelers betreft, heel slecht gespeeld, maar wat de muziek aangaat, goed gezongen en goed uitgevoerd. Van het eerste tooneel af, dat wezenlijk van een treffende kinderlijkheid is, hoorde ik een gemompel van verrassing en van toejuiching in de loges opkomen, tot dien bij dit soort stukken ongehoord. De groeiende gisting ging weldra zoover, dat zij bij al de aanwezigen voelbaar was, en, om op de wijze van Montesquieu te spreken, haar indruk versterkte door haar indruk zelf. Bij het tooneel van de twee kleine meisjes, was die indruk op zijn hoogtepunt. Er wordt niet geklapt in het bijzijn van den Koning; dat maakte dat men alles hoorde: stuk en maker wonnen er bij. Ik hoorde om me heen een gefluister van vrouwen, die me schoon als engelen toeschenen, en die zachtjes tot elkaar zeiden: Dat is prachtig, dat is verrukkelijk; er is geen toon in die niet tot het hart spreekt. Het genoegen, zooveel beminnelijke vrouwen ontroering te schenken, ontroerde mezelf tot tranen toe; en bij het eerste duo kon ik ze niet bedwingen, terwijl ik merkte dat ik niet de eenige was, die schreide. Ik had een oogenblik van terugkeer in mezelf, toen ik aan het concert van Mijnheer de Treytorens terugdacht. Die herinnering had den indruk van den slaaf, die de overwinnaars de kroon boven

het hoofd hield; maar het was kort en ik gaf me weldra volkomen en zonder afleiding over aan het genot van mijn glorie te genieten. Ik ben niettemin zeker, dat op dat oogenblik de geslachtelijke wellustigheid daar meer deel in had dan de ijdelheid van den schrijver; en stellig, wanneer er slechts mannen geweest waren, zou ik, zooals ik onophoudelijk was, niet verscheurd zijn geweest van verlangen, met mijn lippen de kostelijke tranen op te vangen die ik deed stroomen. Ik heb stukken levendiger vervoeringen van bewondering zien teweegbrengen, maar nooit een zoo volkomen, zoo zoete, zoo ontroerende verrukking een heelen schouwburg door zien heerschen, en vooral aan het hof, op een dag van de eerste voorstelling. Degenen die dit gezien hebben, moeten het zich herinneren; want de indruk was onvergelijkelijk.

Denzelfden avond liet mijnheer de hertog d'Aumont mij aanzeggen, dat ik den volgenden morgen tegen elf uur op het kasteel zou zijn, en dat hij me aan den Koning voorstellen zou. Mijnheer de Cury, die mij deze boodschap bracht, voegde er bij, dat men geloofde dat het een jaargeld gold, en dat de Koning me dat zelf wilde meedeelen.

Kan men gelooven dat de nacht, die op zulk een schitterenden dag volgde, een nacht van angst en verlegenheid voor me was? Mijn eerste gedachte na die van deze voorstelling, ging naar een menigvuldige behoefte om me te verwijderen, die me denzelfden avond in den schouwburg veel leed had bezorgd, en die me den volgenden dag kon kwellen, wanneer ik in den kring van toeschouwers of in de vertrekken van den Koning zou zijn, onder al die aanzienlijken, die op het voorbijkomen van zijne majesteit wachtten. Deze gebrekkigheid was de voornaamste oorzaak die me van de gezelschappen verwijderd hield, en die me belette me bij vrouwen op te gaan sluiten. Het denkbeeld alleen van den toestand waarin dat gebrek me kon brengen,

was in staat het me zoo erg te bezorgen, dat ik er flauw van viel, of een schandaal waarboven ik den dood verkozen zou hebben. Slechts de menschen die dezen toestand kennen, kunnen den angst begrijpen, daarvan gevaar te loopen.

Ik stelde me mij vervolgens voor, in het bijzijn van den Koning, aan Zijne Majesteit voorgesteld, die zich verwaardigde stil te staan en het woord tot mij te richten. Daar was juistheid en tegenwoordigheid van geest noodig om te antwoorden. Mijn vervloekte schuchterheid, die mij bij den minsten onbekende verwart, zou die me in tegenwoordigheid van den Koning van Frankrijk verlaten hebben, of mij veroorloofd hebben, dadelijk wèl te kiezen wat ik moest zeggen? Ik wilde nu, zonder de strenge houding en den strengen toon, die ik had aangenomen, te laten varen, toonen dat ik gevoelig was voor de eer, die een zoo aanzienlijk vorst mij bewees. Ik moest eene of andere groote en nuttige waarheid in een schoone en verdiende loftuiting wikkelen. Om vooruit een gelukkig antwoord gereed te maken, had ik precies moeten voorzien wat hij me zou kunnen zeggen; en ik was er vervolgens zeker van, dat ik in zijn tegenwoordigheid geen woord van wat ik overdacht zou hebben, terugvinden zou. Wat zou er van mij worden op dit oogenblik en ten aanzien van het heele hof, wanneer mij in mijn verwarring een van mijn gewone lompheden ontsnappen zou? Dat gevaar verontrustte me, schrikte me af, deed me zoodanig sidderen, dat ik besloot me er, wat er ook gebeuren mocht, niet aan bloot te stellen.

Ik verloor, dat is waar, het jaargeld dat me in zekeren zin was aangeboden; maar ik ontsloeg me ook van den dwang, dien dat me zou hebben opgelegd. Weg waarheid, vrijheid, moed. Hoe zou ik voortaan durven spreken van onafhankelijkheid en onbaatzuchtigheid? Ik moest slechts vleien of zwijgen, als ik dat jaargeld kreeg: en dan nog, wie verzekerde me, dat het me uit-

betaald zou worden? Wat een stappen te doen, wat een menschen aan te zoeken! Het zou me meer moeite, en wel meer onaangename moeite kosten om het te houden, dan om het me voorbij te laten gaan. Ik meende dus door er van af te zien, een besluit te nemen dat zeer in overeenstemming was met mijn beginselen, en den schijn op te offeren voor de werkelijkheid. Ik deelde mijn besluit Grimm mee, die er niets tegen inbracht. Tot de anderen haalde ik mijn gezondheid aan, en ik vertrok denzelfden morgen.

Mijn vertrek baarde opzien en werd algemeen gelaakt. Mijn redenen konden niet door iedereen gevoeld worden. Me van dwazen trots te beschuldigen was veel gauwer gedaan, en bevredigde de afgunst meer van wie in zichzelven voelde dat hij zich niet zoo gedragen zou hebben.

Den volgenden dag schreef Jelyotte mij een briefje, waarin hij mij den bijval van mijn stuk in bijzonderheden meedeelde, en de ingenomenheid van den Koning erover. Den heelen dag, gaf hij mij te kennen, hield Zijne Majesteit niet op, met de meest valsche stem van zijn koninkrijk te zingen: *J'ai perdu mon serviteur; j'ai perdu tout mon bonheur (ik heb mijn dienaar verloren; ik heb al mijn geluk verloren).* Hij voegde eraan toe, dat er, binnen veertien dagen een tweede voorstelling van den *Waarzegger* gegeven zou worden, die ten aanschouwe van alle menschen den volkomen bijval van de eerste opvoering zou bevestigen.

(De „Lettre sur la musique francaise", na de voorstellingen van de Italiaansche opera te Parijs, gedurende de heftige meeningsverschillen over dat onderwerp geschreven, brengt veel opschudding tegen Rousseau teweeg en zelfs zijn leven in gevaar. De Opera weigert hem de, bij het afstaan van zijn „Waarzegger" bedongen vrijen toegang. Het recht-

matig honorarium wordt hem slechts gedeeltelijk uitgekeerd. Er begint verkoeling te komen tusschen hem en de vrienden. Van het vroeger geschreven blijspel „Narcisse" geeft de Comédie Française twee opvoeringen tot zijn eigen teleurstelling, maar tot genoegdoening van het publiek).

Intusschen, daar het zeker was dat het stuk, hoewel koel bij de opvoering, het lezen verdroeg, liet ik het drukken, en in het voorwoord, dat een van mijn goede geschriften is begon ik mijn beginselen te ontvouwen, een beetje meer dan ik tot nu toe gedaan had.

Ik had weldra gelegenheid ze heel en al bloot te leggen in een werk van groote beteekenis; want het was, meen ik, in dit jaar 1753 dat het programma van de Academie van Dyon verscheen over de *Oorzaak der ongelijkheid tusschen de menschen.* Getroffen door dit groote waagstuk, was ik verbaasd dat deze Academie het had durven stellen; maar daar zij dien moed had gehad, kon ik dien hebben, het te behandelen, en ik ondernam het.

Om dit groote onderwerp op mijn gemak te overdenken, maakte ik een reis van zeven of acht dagen naar Saint-Germain, met Thérèse, onze verhuurster, die een beste vrouw was, en een van haar vriendinnen. Ik houd dit uitstapje voor een der prettigste van mijn leven. Het was heel mooi weer; de vrouwtjes belastten zich met de verzorging en de uitgaven; Thérèse vermaakte zich met haar; en ik, zonder me over iets te bekommeren, kwam me op de uren van de maaltijden ongedwongen vroolijk maken. Den ganschen verderen dag, diep in het bosch, zocht ik, vond ik daar het beeld der oudste tijden, waarvan ik trots de geschiedenis teekende; ik maakte korte metten met de kleine leugens der menschen; ik dorst hun aard naakt te ontsluieren, den voortgang van den tijd en de dingen te volgen, die dien misvormd hebben, en

terwijl ik de mensch van den mensch [1]) bij den natuurlijken mensch vergeleek, hem in zijn vermeende volmaaktheid de werkelijke bron van zijn ellendigheden toonen. Mijn ziel, door deze verheven bespiegelingen in geestdrift ontroerd, steeg tot de Godheid op, en terwijl ik van daar uit mijn medeschepselen op den blinden weg van hun vooroordeelen, dien van hun dwalingen, hun ongelukkigheden, hun misdaden volgen zag, riep ik hun toe, met een zwakke stem die zij niet vermochten te verstaan: Onverstandigen die U eindeloos over de natuur beklaagt, verneemt dat al uw kwalen uit uzelven over u komen.

Uit deze overpeinzingen volgde de *„Verhandeling over de Ongelijkheid"*, een werk dat bij Diderot meer in den smaak viel dan al mijn andere geschriften, en waartoe zijn raadgevingen mij het nuttigst waren, maar dat in heel Europa slechts weinig lezers vond, die het begrepen, en geen van die, welke er over spreken wilde.

Het was gemaakt om naar den prijs mee te dingen, ik zond het dus, maar bij voorbaat zeker dat het dien niet krijgen zou, en wel wetend, dat de prijzen der Academie's voor stukken van dit slag niet zijn ingesteld.

Dit uitstapje en deze bezigheid deden mijn stemming en mijn gezondheid goed. Reeds verscheiden jaren, gekweld door mijn opstopping, had ik me heel en al aan de artsen overgeleverd, die, zonder mijn pijn te verlichten, mijn krachten uitgeput en mijn lichaamsgesteldheid verwoest hadden. Uit Saint-Germain terug, was ik krachtiger en voelde me veel beter. Ik volgde deze aanwijzing, en besloten te genezen of zonder dokters en zonder geneesmiddelen te sterven, zei ik hen voor altijd vaarwel, en ik begon van den eenen dag in den anderen te leven, koest blijvend als ik niet weggaan kon, en loopend zoodra ik er de kracht toe had.

Het leven in Parijs onder de aanmatigende menschen

---

[1]) Gekunstelde mensch.

THÉRÈSE LE VASSEUR

was zoo weinig naar mijn zin; de kuiperijen der letterkundigen, hun schandelijke twisten, hun geringe goede trouw in hun boeken, hun scherpe manieren onder de menschen vond ik zoo verfoeilijk, wekten zoo mijn natuurlijken tegenzin; ik vond zoo weinig zachtmoedigheid, vertrouwelijkheid, openhartigheid in den omgang zelfs met mijn vrienden, dat ik, afgeschrikt door dit rumoerige leven, hevig naar het verblijf op het land begon te verlangen, en daar ik zag, dat mijn vak mij niet zou veroorlooven daar te gaan wonen, liep ik er althans heen om de uren die ik vrij had, daar door te brengen. Gedurende verscheiden maanden, ging ik, terstond na mijn middagmaal, alleen in het Bois de Boulogne wandelen, peinzend over werk-onderwerpen. en kwam pas tegen den nacht terug.

Gauffecourt, met wien ik toen op buitengewoon goeden voet stond, stelde me, daar hij zich genoodzaakt zag voor zijn ambt naar Genève te gaan, de reis daarheen voor; ik stemde toe.

Ik was niet goed genoeg in orde om de zorgen van de Stadhouderes te missen: er werd besloten dat zij mee op reis zou gaan, dat haar moeder op het huis zou passen, en toen al onze schikkingen gemaakt waren, vertrokken wij alle drie te zamen den eersten Juni 1754.

Ik moet deze reis aanstippen als het oogenblik van de eerste ervaring die, tot op den twee-en-veertigjarigen leeftijd dien ik toen had, het natuurlijk-volle vertrouwen aanrandde, waarmee ik geboren was, en waaraan ik me steeds zonder voorbehoud en zonder zwarigheid had overgegeven. Wij hadden een deftig rijtuig, dat ons met dezelfde paarden vervoerde bij heel kleine dagreizen. Ik stapte vaak uit en ging te voet. Nauwelijks waren wij op de helft van onze reis, of Thérèse toonde den grootsten tegenzin om alleen met Gauffecourt in het rijtuig te blijven, en als ik, ondanks haar aanzoeken, uitstappen wilde, stapte zij ook uit en liep. Ik beknorde haar lang om deze gril, en verzette er mij zelfs heel en al tegen

tot zij zich eindelijk genoodzaakt zag er mij de oorzaak van te verklaren.

Ik dacht dat ik droomde, ik stond verstomd toen ik ernam, dat mijn vriend Mijnheer de Gauffecourt, meer dan zestig jaar oud, met een voeteuvel, gebrekkelijk, òp van plezier en genot, sinds ons vertrek zijn best deed, een vrouw te verleiden die mooi noch jong was, die zijn vriend toebehoorde, en dat met de laagste, de schandelijkste middelen, tot haar zijn beurs aan te bieden toe, tot de poging toe haar te bewegen door het voorlezen van een verfoeilijk boek, en door haar de schandelijkste prentjes te laten zien waar dat vol van was.

Thérèse, verontwaardigd, slingerde eenmaal zijn smerig boek uit het rijtuigraampje, en ik vernam dat, toen een hevige hoofdpijn mij den eersten dag naar bed had doen gaan zonder te avondmalen, hij al den tijd dat zij met hun beiden waren had gebruikt voor pogingen en kunstgrepen, die waardiger waren voor een sater of een bok dan voor een behoorlijk man, wien ik mijn gezellin en mezelf had toevertrouwd. Welk een verrassing! Welk een geheel nieuwe benauwenis voor mij! Ik, die tot toen de vriendschap onafscheidelijk had gedacht van al de beminnelijke en edele gevoelens die heel haar bekoring uitmaken, ik zie mij voor het eerst van mijn leven gedwongen, die te vereenigen met de verachting, en mijn vertrouwen en mijn achting te ontnemen aan een man, van wien ik houd, en van wien ik denk dat hij van mij houdt! De ellendeling verborg zijn schandelijkheid voor mij. Om Thérèse niet bloot te stellen, zag ik me genoodzaakt, mijn verachting voor hem te verbergen, en gevoelens die hij niet kennen mocht, diep in mijn hart op te sluiten. Zoete en heilige begoocheling van de vriendschap! Gauffecourt tilde voor het eerst de sluier van mijn oogen op. Wat al wreedaardige handen hebben dien sinds belet weer terug te vallen!

Te Lyon verliet ik Gauffecourt om mijn weg door Savoye te nemen, daar ik niet kon besluiten, zoo dicht

langs Mama te gaan zonder haar weer te zien. Ik zag haar weer.... In welk een toestand, mijn God! welk een verlaging! Wat was er van haar vroegere kracht in haar overgebleven? Was dat dezelfde eens zoo schitterende mevrouw de Warens, naar wie de pastoor van Pontverre mij gestuurd had? Hoe bedroefd was mijn hart! Ik zag geen ander middel meer voor haar, dan haar land te verlaten. Ik herhaalde haar hartstochtelijk en vergeefs de dringende beden die ik haar verscheiden keeren in mijn brieven had gedaan, om rustig bij mij te komen leven, die mijn dagen en die van Thérèse wilden wijden om de hare gelukkig te maken. Aan haar jaargeld gehecht, waarvan zij evenwel, ofschoon het haar stipt werd uitbetaald, sedert lang niets meer kreeg, luisterde zij niet naar mij. Ik gaf haar nog een klein deeltje van mijn geld, veel minder dan ik had moeten geven, veel minder dan ik gegeven zou hebben, wanneer ik er niet volkomen zeker van geweest was, dat geen stuiver ervan haar ten goede zou komen. Gedurende mijn verblijf te Genève maakte zij een reis naar den Chablais, en kwam me te Grange-Canal opzoeken. Zij kwam geld te kort om haar reis ten einde te brengen; ik had wat zij daarvoor noodig had, niet bij me; een uur later stuurde ik het haar met Thérèse. Arme Mama! Laat ik nog deze daad van haar hart vertellen. Zij had als laatste sieraad nog slechts een kleinen ring over. Zij nam dien van haar vinger om hem aan dien van Thérèse te doen, die hem onmiddellijk aan den hare weer terug deed, terwijl ze die edele hand met haar tranen begoot. O! het was toen het oogenblik om mijn schuld te vereffenen!

Ik had alles moeten verlaten om haar te volgen, mij aan haar verbinden tot haar laatste uur, en haar lot deelen hoe dit ook zou zijn. Ik deed niets daarvan; afgeleid door een andere verknochtheid, voelde ik de mijne voor haar verminderen, bij gebrek aan hoop, die voor haar nuttig te kunnen maken. Ik zuchtte over haar en ik volgde haar niet. Van al de wroeging, die ik in

mijn leven gevoeld heb, is dat de hevigste en de meest blijvende. Ik zou daarvoor de verschrikkelijke kastijdingen verdienen, die sindsdien niet hebben opgehouden me te overstelpen: mogen zij mijn ondankbaarheid hebben uitgeboet! Die was in mijn gedragingen; maar ze heeft mijn hart te zeer verscheurd, dan dat dit hart ooit dat van een ondankbare zijn zou.

Voor mijn vertrek naar Parijs had ik de opdracht van mijn *„Verhandeling over de Ongelijkheid"* ontworpen. Ik maakte ze af te Chambéri, en dagteekende ze van uit dezelfde plaats, daar ik meende dat het beter was, om alle slinksche aanmerkingen te voorkomen, het noch uit Frankrijk, noch uit Genève te dagteekenen. In deze stad aangekomen, gaf ik mij over aan de republikeinsche geestdrift, die mij daar gebracht had. Die geestdrift groeide door de ontvangst die ik er kreeg. In alle standen gevierd, gestreeld, gaf ik me heel en al aan den vaderlandslievenden ijver over, en beschaamd dat ik van mijn burgerrechten was buitengesloten doordien ik een anderen godsdienst dan dien van mijn voorvaderen beleed, besloot ik dezen laatste openlijk weer aan te nemen. Ik meende dat, daar het Evangelie voor alle Christenen hetzelfde was, en de grondslag der geloofsstelling slechts daar verschilde waar men er zich mee bemoeide uit te leggen wat men niet begrijpen kon, het in elk land aan den vorst alleen voegde, èn den godsdienst èn de onverstaanbare geloofsstelling te bepalen, en dat het in overeenstemming daarmee tot den plicht van den burger behoorde, de geloofsstelling aan te nemen en den godsdienst te volgen, die door de wet waren voorgeschreven.

Ik was zoo getroffen door de vriendelijkheden die de Raad en de Kerkeraad me bij deze gelegenheid bewezen, en door de beleefde en rechtschapen bejegeningen van alle ambtenaren, predikanten en burgers, dat ik, ge-

drongen door den besten De Luc, die onophoudelijk om me heen was en nog meer door mijn eigen geneigdheid, er niet aan dacht naar Parijs terug te gaan dan om mijn huishouden op te breken, mijn kleine zaken op orde te stellen, mevrouw Le Vasseur en haar man onder te brengen, of in hun onderhoud te voorzien, en met Thérèse terug te komen om mij voor mijn verdere leven in Genève te vestigen.

Toen dit besluit genomen was, nam ik rust van de ernstige zaken, om mij tot den tijd van mijn vertrek met mijn vrienden te vermaken. Van al die genoegens beviel me een tochtje over het meer het best, dat ik in een boot deed met den ouden De Luc, zijn schoondochter, zijn beide zoons en mijn Thérèse. Wij deden zeven dagen over deze rondreis bij het mooiste weer van de wereld. Ik bewaarde er de levendige herinnering van aan de vergezichten die me hadden getroffen aan het andere uiteinde van het meer, en waarvan ik de beschrijving gaf, eenige jaren later, in de *Nouvelle Héloïse.*

Na een verblijf van vier maanden in Genève, keerde ik in de maand October naar Parijs terug, en ik vermeed voorbij Lyon te gaan, om mij niet meer met Gauffecourt op weg te bevinden.

Daar het in mijn regelingen paste, de volgende lente pas naar Genève terug te komen, hernam ik gedurende den winter mijn gewoonten en mijn bezigheden, waarvan de voornaamste was de proeven van mijn „Verhandeling over de Ongelijkheid" nazien, dat ik in Holland bij den boekhandelaar Rey liet drukken, met wien ik juist in Genève kennis had gemaakt. Daar dit werk de Republiek was opgedragen, en deze opdracht den Raad niet welgevallig kon zijn, wilde ik den indruk, dien ze in Genève zou maken, afwachten, alvorens daarheen terug te gaan. Die indruk was me niet gunstig, en deze opdracht, die de reinste vaderlandsliefde me had ingegeven, haalde me in den Raad slechts vijanden op den hals, en slechts afgunst in de burgerij.

Deze slechte uitslag zou me er evenwel niet van afgebracht hebben, naar Genève terug te gaan, zoo beweegredenen die meer op mijn hart vermochten, daartoe niet hadden meegewerkt.

Mevrouw d'Epinay, die een aan het kasteel van Chevrette ontbrekenden vleugel wilde toevoegen, deed een geweldige uitgaaf om dien af te maken. Toen ik op zekeren dag met mevrouw d'Epinay dit werk was gaan zien, strekten wij onze wandeling een kwartier verder uit tot aan den vergaarbak der vijvers van het park, die aan het bosch van Montmorency grensde, en waar een mooie moestuin was, met een klein, zeer bouwvallig hutje, dat men de Hermitage noemde. Dat eenzame en erg vriendelijke plekje was me opgevallen toen ik het, den eersten keer vóór mijn reis naar Genève zag. In mijn verrukking was het mij ontsnapt, te zeggen:

O, mevrouw, wat een heerlijke woonplaats! Dat is nu een onderdak dat heelemaal voor mij gemaakt is. Mevrouw d'Epinay moedigde mijn gesprek niet bijster aan; maar bij dezen tweeden tocht was ik geheel verbaasd, in plaats van het oude krot, een klein bijna geheel nieuw huis te vinden, heel goed ingedeeld, en zeer bewoonbaar voor een klein gezin van drie menschen. Mevrouw d'Epinay had dit werk in stilte en met zeer weinig kosten doen uitvoeren, door wat bouwstoffen en eenige werklieden aan die van het kasteel te onttrekken. Bij den tweeden tocht zei ze, bij het zien van mijn verbazing: Beertje, zie daar je verblijf; jij hebt het gekozen, de vriendschap biedt het je aan, ik hoop dat het de vreeselijke gedachte bij je verdrijven zal, van mij weg te gaan.

Ik geloof dat ik van mijn leven niet levendiger, niet aangenamer aangedaan geweest ben: ik bevochtigde de weldoende hand van mijn vriendin met tranen, en zoo ik niet op dit oogenblik dadelijk overwonnen was, ik was buitengewoon aan het wankelen gebracht. Mevrouw d'Epinay, die de schaamte van de mislukking er niet van wilde, gebruikte zooveel middelen, zooveel menschen

om me over te halen, dat ze zelfs mevrouw Le Vasseur en haar dochter er voor won, dat zij eindelijk over mijn besluiten zegevierde. Terwijl ik het verblijf in mijn vaderstad opgaf, besloot ik, beloofde ik de Hermitage te bewonen; en terwijl ik wachtte tot het gebouw droog was, zorgde zij er voor er de meubelen gereed voor te maken, zoodat alles klaar was om er het volgende voorjaar in te trekken.

Een ding dat er veel toe bijdroeg me te doen beslissen, was Voltaire's vestiging bij Genève. Ik begreep dat deze man er een algeheelen ommekeer verwekken zou; dat ik in mijn vaderstad den toon, de manieren, de zeden terug zou gaan vinden, die me uit Parijs wegjoegen, dat ik onophoudelijk zou moeten vechten, en dat ik geen andere keus in mijn gedraging zou hebben dan een onverdragelijk aanmatigend mensch te zijn of een laf slecht burger.

Ongeveer in denzelfden tijd kreeg ik een bezoek dat ik in het geheel niet verwachtte, ofschoon het een zeer oude kennis was. Ik spreek van mijn vriend Venture, die me op een mooien morgen kwam verrassen, toen ik aan niets minder dacht. Een andere man was bij hem. Wat scheen hij mij veranderd! In plaats van zijn oude bekoorlijkheden, vond ik slechts een liederlijk voorkomen aan hem, dat me belette hartelijk met hem te worden. Of mijn oogen waren dezelfden niet meer, of de losbandigheid had zijn geest verruwd, of al zijn vroegere schittering was het gevolg van die der jeugd, die hij niet meer had. Ik beschouwde hem bijna met onverschilligheid, en wij gingen vrij koel van elkaar. Maar toen hij vertrokken was, riep de herinnering aan onzen ouden omgang zoo levendig die aan mijn jonge jaren bij mij terug, die zoo zoet, zoo wijselijk aan deze engelachtige vrouw gewijd waren, nu niet minder veranderd dan hij, de kleine voorvallen van dien gelukkigen tijd, den wonderlijken dag in Toune, met zooveel onschuld en genieting doorgebracht bij die twee lieve

meisjes, wier eenige gunst een gekuste hand was geweest, en die, ondanks dat een zoo levendig, zoo ontroerend, zoo bestendig terugverlangen bij mij hadden achtergelaten; al die verrukkelijke geestdriftigheden van een jong hart, die ik toen in al hun kracht had gevoeld, en waarvan ik den tijd voor altijd verstreken gelooi; al die teedere herinneringen deden mij tranen storten om mijn vervloden jeugd, en om de voortaan voor mij verloren verrukkingen. O! hoeveel zou ik er om den laatkomenden en rampzaligen terugkeer daarvan vergoten hebben, zoo ik de smarten had voorzien, die die mij zou kosten!

(Palissot, een leerling van de academie te Nancy, wordt door R. in bescherming genomen tegen een besluit van den Koning van Polen, om hem van de academie te doen wegjagen, als straf voor een bespotting van Rousseau's pennestrijd met dien vorst, in een stuk, in diens tegenwoordigheid opgevoerd.)

Ik voel wel, zoo deze Herinneringen er ooit toe komen het licht te zien, ik hier zelf de herinnering vereeuwig van een daad, waarvan ik het spoor wilde uitwisschen; maar ik breng er wel andere over mijns ondanks. Het groote doel van mijn onderneming, dat ik voortdurend voor oogen heb, den onvermijdelijken plicht, die in haar vollen omvang te voltooien, zullen mij daar niet door kleine overwegingen van doen afbrengen, die mij van mijn doel zouden verwijderen. In den vreemde, in den zeldzamen toestand waarin ik mij bevind, voel ik mij te zeer aan de waarheid verplicht, om nog iets aan een ander verplicht te zijn. Om me goed te kennen, moet men mij in al mijn verhoudingen, goede en slechte, kennen. Mijn bekentenissen zijn noodzakelijkerwijze met die van veel menschen verbonden: ik doe de eene zoowel als de andere met dezelfde openhartigheid, in al

wat mij betreft, terwijl ik niet geloof aan wien het ook zij meer verschooning verplicht te zijn, dan ik voor mezelf heb, en er nochtans veel meer voor hebben wil. Ik wil steeds rechtvaardig en waar zijn, van anderen het goede zeggen zooveel me dat mogelijk zal zijn, nooit ander kwaad vermelden dan wat mij aangaat, en zooveel als waartoe ik genoodzaakt ben. Wie heeft het recht, in den toestand waarin men mij gebracht heeft, meer van mij te eischen? Mijn bekentenissen zijn niet geschreven om bij mijn leven te verschijnen, noch bij dat van de betrokken personen. Wanneer ik meester van mijn lot was en van dit geschrift, zou het slechts lang na mijn dood en na de hunne het licht zien. Maar de pogingen, die de schrik voor de waarheid mijn machtige verdrukkers laat doen om er de sporen van uit te wisschen, dwingen mij, om ze te bewaren, alles te doen, wat mij het meest stipte recht en de strengste rechtvaardigheid veroorloven. Indien mijn herinnering met mij verkwijnen moest, zou ik, liever dan iemand in opspraak te brengen, een onrechtvaardige en voorbijgaande schande zonder morren verdragen; maar daar tenslotte mijn naam moet leven, moet ik trachten met dien de herinnering van den ongelukkigen mensch, die dien droeg, over te leveren, zooals die in waarheid was, en niet zooals onrechtvaardige vijanden zich onophoudelijk beijveren dien te schilderen.

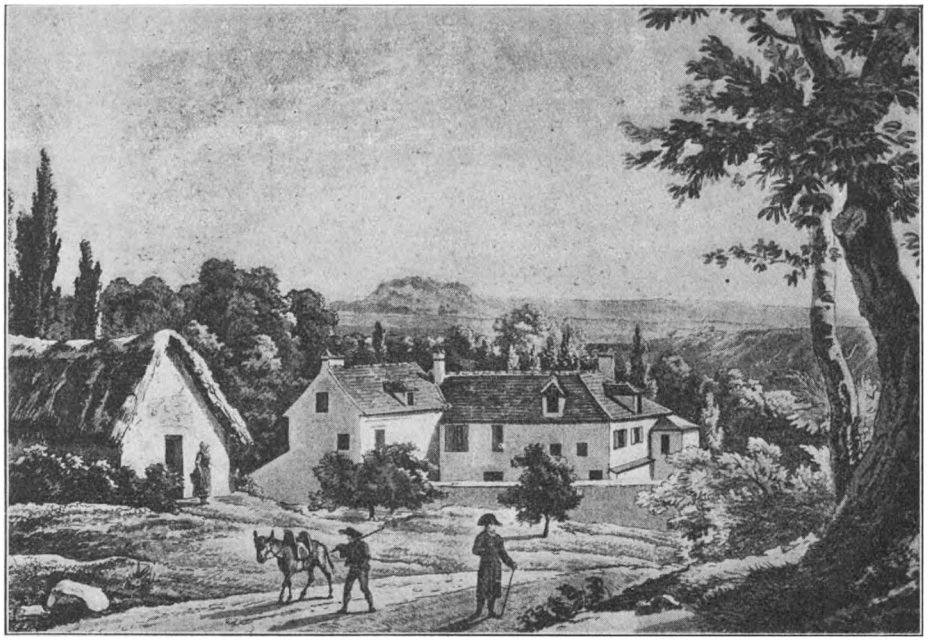

DE HERMITAGE

NEGENDE BOEK

MIJN ongeduld om de Hermitage te bewonen, stond mij niet toe, den terugkeer van het mooie jaargetijde af te wachten; en zoodra mijn woning gereed was, haastte ik mij, mij daarheen te begeven, onder groot gejouw van de Holbach-kliek, die luidkeels voorspelde, dat ik geen drie maanden tegen de eenzaamheid zou kunnen, en dat men mij al heel gauw met hangende pootjes zou zien terugkomen, om weer evenals zij in Parijs te gaan wonen. Ik voor mij, die, sedert vijftien jaren uit mijn natuurlijk gebied weg, mij nu op het punt zag, daar weer in te komen, ik sloeg zelfs geen acht op hun spotternijen. Sedert ik mij, ondanks mijzelven, in de wereld had begeven, had ik niet opgehouden mijn geliefde Charmettes en het zoete leven dat ik daar geleid had, te betreuren. Ik voelde dat ik gemaakt was voor de afzondering en het land; het was mij niet mogelijk, ergens anders gelukkig te zijn. In Venetië, in de drukte van de openbare zaken, in de waardigheid van een soort van hoogen post, in den trots over bevorderingsplannen; te Parijs in den maalstroom van de groote wereld, de zinnelijkheid van souper's, in de schittering van de schouwburgen, in den walm van ijdelen roem, steeds kwam de herinnering aan mijn boschjes, mijn beken, mijn eenzame wandelingen, me afleiden, bedroeven en me zuchten en verlangens ontscheuren. Al de arbeid waartoe ik mij had weten te dwingen, al de eerzuchtige plannen, die bij buien mijn ijver hadden aangewakkerd, hadden geen ander doel dan om eens tot dat zalige vrije leven op het land te geraken, dat ik mij op dit oogenblik vleide, zoo zeer

nabij te zijn. Zonder den matigen welstand verworven te hebben, die mij, naar ik geloofde, alleen daartoe kon brengen, meende ik door mijn bizonderen toestand in staat te zijn dien te ontberen, en langs een geheel tegengestelden weg tot hetzelfde doel te kunnen geraken. Ik had geen cent inkomen, maar ik had een naam, talenten; ik was matig en ik had mij bevrijd van de meest kostbare behoeften, van alle behoeften die de openbare meening schept. Daarbij was ik, hoewel lui van aard, toch werkzaam, wanneer ik dat wilde, en mijn traagheid was minder die van een nietsdoener, dan van een onafhankelijk mensch, die alleen maar wil werken, wanneer het hem belieft. Mijn beroep van muziekoverschrijver was noch schitterend, noch winstgevend, maar het was zeker. De wereld juichte het in mij toe, dat ik den moed had gehad, dit te kiezen. Ik kon erop rekenen, dat het mij niet aan werk zou ontbreken, en wanneer ik flink werkte, zou ik daardoor in mijn bestaan kunnen voorzien. Twee duizend francs, die ik nog overhad van de opbrengst van de „Dorpswaarzegger" en van mijn andere geschriften, gaven me een voorsprong, om niet krap te zitten, en verscheidene werken, die ik op stapel had, beloofden mij, zonder de boekhandelaars te knevelen, voldoende aanvullingen om op mijn gemak te kunnen werken, zonder boven mijn krachten te gaan, waarbij ik mij zelfs mijn vrije wandeluren ten nutte kon maken. Mijn klein gezin, dat uit drie personen bestond, die alle nuttig bezig waren, was niet erg duur aan onderhoud. Kortom, mijn inkomsten die evenredig waren aan mijn behoeften en mijn verlangens, konden mij redelijkerwijze een gelukkig en duurzaam bestaan beloven, in het leven dat mijn neiging mij had doen kiezen.

Ik had me geheel op den meest winstgevenden kant kunnen werpen, en mijn pen in plaats van haar tot het kopieerwerk te dwingen, geheel hebben kunnen wijden aan de geschriften, die, de vlucht welke ik had ge-

nomen en welke ik mij in staat voelde vol te houden in aanmerking genomen, mij in overvloed en zelfs in rijkdom hadden kunnen doen leven, zoo ik slechts schrijverskunstgrepen had weten te paren aan de zorg om goede boeken het licht te doen zien. Maar ik voelde dat broodschrijverij weldra mijn geest verstikt zou hebben en mijn aanleg gedood, die minder in mijn pen lag, dan in mijn hart en die uitsluitend voortsproot uit een verheven en fiere wijze van denken, waardoor hij alleen gevoed kon worden. Niets krachtigs, niets groots kan er uit een geheel veile pen voortkomen. De nood, de begeerigheid misschien, zou me eerder vlug dan goed hebben doen werken. Zoo de behoefte aan succes mij al niet in kuiperijen had betrokken, had ik daardoor toch getracht om minder ware en nuttige dingen te zeggen, dan wel die dingen, welke het groote publiek zouden behagen. En in plaats van een verdienstelijk kunstenaar, die ik kon zijn, was ik slechts een kladschrijver geweest. Neen, neen, steeds heb ik gevoeld, dat de staat van schrijver slechts luisterrijk en achtbaar kon zijn, in zooverre die niet een beroep was. Het is al te moeilijk edel te denken, als men slechts denkt voor zijn brood. Om groote waarheden te kunnen, te durven zeggen, moet men niet van zijn succes afhankelijk zijn. Ik wierp mijn boeken onder het publiek met de zekerheid voor het algemeen welzijn te hebben gesproken, en mij om de rest niet in 't minst te hebben bekommerd. Indien het werk verworpen werd, was dit des te erger voor hen, die er hun voordeel niet mee wilden doen. Ik voor mij, had hun goedkeuring niet noodig, om te kunnen bestaan. Werden mijn boeken niet verkocht, dan kon ik van mijn ambacht leven; en dat maakte juist dat ze verkocht werden.

Den negenden April 1756 verliet ik de stad, om er nimmermeer te wonen. Ofschoon het koud was en er zelfs nog sneeuw lag, begon het land al groen te worden; men zag viooltjes en sleutelbloemen; de knoppen

der boomen begonnen te ontspruiten, en op den avond zelf van mijn komst liet zich het eerste gezang van den nachtegaal hooren, bijna onder mijn venster, in een bosch, dat aan het huis grensde. Na een lichten slaap geloofde ik, daar ik bij mijn ontwaken mijn overplanting vergeten had, nog in de Grenellestraat te zijn, toen die zang mij plotseling deed trillen, en in mijn vervoering riep ik uit: eindelijk zijn al mijn wenschen verwezenlijkt! Mijn eerste zorg was, mij over te geven aan den indruk van de landelijke dingen waarvan ik omgeven was. In plaats van mijn boel op orde te gaan maken, begon ik alles voor mijn wandelingen te schikken, en er was geen voetpaadje, geen kreupelhout, geen boschje, geen eenzaam plekje in de omgeving van mijn woning, dat ik niet reeds den volgenden dag had doorkruisd. Hoe meer ik deze bekoorlijke wijkplaats beschouwde, hoe meer ik voelde dat die voor mij gemaakt was. Dit eerder eenzame dan woeste oord, verplaatste mij in gedachten naar het andere einde van de wereld. Het had van die ontroerende schoonheden, die men vlak bij de steden haast niet vindt, en wanneer men eens plotseling daarheen verplaatst was, zou men nooit geloofd hebben, vier uur loopens van Parijs te zijn.

Na mij eenige dagen aan mijn landelijke vervoering te hebben overgegeven, begon ik er aan te denken mijn paperassen te rangschikken en mijn bezigheden te regelen. Ik bestemde, zooals ik het steeds had gedaan, mijn ochtenden voor het copiëerwerk, en den namiddag voor de wandeling, voorzien van mijn wit zakboekje en mijn potlood: want, daar ik nooit op mijn gemak had kunnen schrijven en denken dan onder Gods hemel, was ik niet geneigd van methode te veranderen, en ik had mij vast voorgenomen dat het bosch van Montmorency, dat bijna aan mijn deur grensde, mijn werkkamer zou zijn.

Gedurende eenigen tijd volgde ik vrij nauwkeurig de tijdverdeeling die ik mij had voorgeschreven; en ik be-

vond mij daar heel goed bij. Maar toen het mooie jaargetijde mevrouw d'Epinay vaker naar Epinay of naar de Chevrette deed komen, bevond ik dat plichten die mij eerst niet zwaar vielen, maar waarop ik niet gerekend had, mijn andere plannen erg in de war stuurden. Ik heb al gezegd dat mevrouw d'Epinay zeer beminnelijke hoedanigheden had: zij hield veel van haar vrienden, zij was hun met veel ijver van dienst, en daar zij tijd noch moeite voor hen spaarde, verdiende zij zeker dat ze haar op hun beurt eenige oplettendheden bewezen. Tot nu toe was ik dien plicht nagekomen, zonder eraan te denken dat het er één was, maar ten laatste begreep ik dat ik mij beladen had met een keten, waarvan slechts de vriendschap mij belette het gewicht te voelen: deze keten had ik verzwaard door mijn afkeer voor groote gezelschappen. Mevrouw d'Epinay beriep zich daarop om mij een voorstel te doen, dat voor mij erg geschikt leek, maar dat voor haar nog veel geschikter was: dat was, dat zij me zou laten waarschuwen, telkens wanneer ze alleen, of nagenoeg alleen was. Ik stemde daarin toe, zonder te merken waartoe ik mij verbond. Daaruit volgde, dat ik haar niet meer kwam bezoeken wanneer het mij goed dacht, maar wanneer het haar beliefde, en dat ik geen enkelen dag zeker was, over mijzelven te kunnen beschikken. Die dwang bedierf grootendeels het genoegen dat ik er tot nu toe in gevonden had, haar te bezoeken. Ik ontdekte, dat die vrijheid, welke zij mij zoo stellig beloofd had, mij slechts gegeven was op voorwaarde, dat ik mij daar nooit op zou laten voorstaan; en de paar keeren dat ik dit probeeren wilde, kwamen er zooveel boodschappen, briefjes, zooveel noodkreten omtrent mijn gezondheid, dat ik wel inzag dat alleen de verontschuldiging dat ik plat op mijn bed lag, mij ontheffen kon van den plicht om toe te snellen, wanneer zij maar kikte. Ik moest mij aan dit juk onderwerpen. Ik deed het, en zelfs vrij gaarne voor een zoo groot

vijand van afhankelijkheid, daar de oprechte genegenheid, die ik voor haar had, mij grootendeels verhinderde de band te voelen, welke die meebracht. Zoo vulde zij, zoo goed en zoo kwaad als het ging, de leegten, welke de afwezigheid van haar gewone bezoekers, in haar vermaken open liet. Dat was voor haar een zeer schrale aanvulling, maar die toch nog beter was dan volstrekte eenzaamheid, waar zij niet tegen kon. Nadat ik aldus berust had in een noodzakelijken dwang, onderwierp ik mij daaraan zonder tegenstand, en vond hem tenminste in het eerste jaar minder drukkend dan ik verwacht had. Mevrouw d'Epinay, die gewoonlijk den zomer bijna geheel buiten doorbracht, bleef daar slechts een gedeelte van dien zomer. Van de tusschenpoozen dat zij er niet was, of er veel bezoek had, maakte ik gebruik om met mijn goede Thérèse en haar moeder, van de eenzaamheid te genieten, op een manier, die mij er al de waarde van deed gevoelen. Ofschoon ik sedert enkele jaren vrij dikwijls naar buiten ging, genoot ik daar bijna niet van; en deze tochtjes, welke ik steeds deed in gezelschap van aanmatigende lieden, die ze door hun gedwongenheid bedierven, prikkelden slechts mijn neiging voor de genoegens van het buitenleven, welker beeld ik slechts van meer nabij zag, om de ontbering daarvan des te sterker te gevoelen. Ik was zoo beu van salons, fonteinen, heesterboschjes, bloemperken, en nog beuer van de vertooners van dit alles; ik was zoo ziek van brochures, klavierspel, omber, handwerkjes, flauwe woordspelingen, laffe maniertjes, pietluttige opsnijders en deftige soupers, dat ik blanketsel, opschik en omber naar den duivel wenschte, wanneer mijn oog tersluiks blikte naar een simpele, armzalige doornenstruik, een haag, een schuur, een weide; wanneer ik, terwijl ik door een gehucht ging, de geur van een lekkere omelet met kruiden rook, of in de verte het lied van de geitenhoedsters hoorde. Dan miste ik den landwijn en den stevigen boerenpot, en had ik gaarne

mijnheer den hofmeester en mijnheer den opperkok, die mij lieten dineeren in de klok waarop ik soupeerde, en soupeeren in de klok waarop ik slaap, op hun gezicht gegeven. Maar vooral de heeren lakeien, die met hun blikken verslonden wat ik op mijn bord had, en mij op straffe van dorst te sterven, den vervalschten wijn van hun meester tienmaal duurder verkochten, dan ik in de herberg voor beteren wijn zou hebben betaald. Zoo had ik dan eindelijk een tehuis, een aangename en eenzame verblijfplaats, waar ik vrij was mijn dagen te slijten in dat onafhankelijke, gelijkvormige en vreedzame leven, waarvoor ik mij geboren voelde. Alvorens mede te deelen, welken invloed deze voor mij zoo nieuwe toestand op mijn ziel had, zal het goed zijn de geheime genegenheden, die daarin huisden, kortelings samen te vatten, opdat men den loop van die nieuwe wijzigingen beter in hun oorzaak zal kunnen volgen.

Den dag die mij aan mijn Thérèse verbond, heb ik steeds beschouwd als die welke vastheid gaf aan mijn zedelijk zijn. Ik had behoefte aan een gehechtheid, daar die welke mij had moeten bevredigen, nu eenmaal zoo wreed verbroken was. De dorst naar geluk dooft nimmer uit in het hart van den mensch. Mama werd oud en zonk steeds dieper. Voor mij was het bewezen, dat zij hier beneden niet meer gelukkig kon zijn. Er bleef mij dus niets over dan een geluk te zoeken dat voor mij geschikt was, daar ik alle hoop verloren had om ooit het hare te deelen. Eenigen tijd dobberde ik tusschen allerlei gedachten en plannen. Mijn Venetiaansche reis zou me in openbare ambten hebben doen treden, indien de man, met wien ik me ging opschepen, gezond verstand had gehad. Ik ben gemakkelijk te ontmoedigen, vooral in moeilijke ondernemingen, die lang van adem zijn. De slechte uitslag van deze onderneming maakte mij afkeerig van iedere andere; en terwijl ik volgens mijn ouden stelregel de verwijderde dingen als bedriegelijk lokaas beschouwde, besloot ik voortaan van de

hak op den tak te leven, daar ik in het leven niets meer zag dat mij in verleiding zou brengen.

Toen geschiedde juist onze kennismaking, Het zachte karakter van dit brave meisje scheen mij zoo goed bij het mijne te passen, dat ik mij aan haar hechtte met een genegenheid, die tegen tijd en onrecht bestand was, en die door alles wat ze had moeten verbreken, nooit anders dan toegenomen is. Verderop zal men de kracht van deze gehechtheid leeren kennen, wanneer ik de wonden, de scheuren zal blootleggen, waarmede zij mijn hart gegriefd heeft, te midden van mijn diepste ellende, zonder dat mij, tot op het oogenblik waarop ik dit schrijf, ooit aan iemand een enkel klachtwoord daarover is ontvallen.

Wanneer men zal weten dat ik, na alles te hebben gedaan, alles te hebben getrotseerd om niet van haar te scheiden, na vijf-en-twintig jaar met haar te hebben doorgebracht, in weerwil van het lot en van de menschen, op mijn ouden dag geëindigd ben met haar te trouwen, zonder dat zij van haar kant dit verwachtte of er op aandrong, en zonder verbintenis of belofte mijnerzijds, dan zal men denken, dat een razende liefde mij van den eersten dag af reeds het hoofd op hol heeft gebracht, en mij slechts geleidelijk tot de uiterste buitensporigheid heeft gedreven. En men zal dit nog te eerder gelooven, wanneer men de bizondere en krachtige redenen zal kennen, die mij moesten beletten om ooit daartoe te komen. Wat zal de lezer dus denken als ik hem zeg, in al de waarheid die hij nu wel in mij veronderstellen mag, dat ik van den eersten dag af dat ik haar zag tot op heden nooit het minste vonkje liefde voor haar gevoeld heb; dat ik evenmin verlangd heb, haar te bezitten, als mevrouw de Warens, en dat de behoeften der zinnen die ik bij haar bevredigd heb, voor mij slechts die van het geslacht geweest zijn, zonder dat zij ooit iets met de persoonlijkheid hadden uit te staan? Hij zal gelooven dat ik, anders aangelegd dan andere

mannen, niet in staat was liefde te gevoelen, daar deze geen deel had in de gevoelens welke mij hechtten aan de vrouwen die mij het meest dierbaar waren. Geduld, lezer, het noodlottig oogenblik nadert, waarop gij maar al te zeer van uw dwaling zult worden genezen.

Ik verval in herhaling, weet men; het moet. De eerste van mijne behoeften, de grootste, de sterkste, de meest onbluschbare, lag geheel in mijn hart: dat was de behoefte aan een innigen omgang, zoo innig als die maar zijn kon. Daarom vooral had ik eerder een vrouw noodig, dan een man, eerder een vriendin dan een vriend. Deze zonderlinge behoefte was zoodanig, dat de nauwste lichamelijke vereeniging, daartoe nog niet voldoende was: ik zou twee zielen gehad moeten hebben, in hetzelfde lichaam: daarzonder voelde ik nog steeds leegte. Ik achtte het oogenblik gekomen, dat ik die niet meer zou voelen. Dit jonge meisje, dat door honderd voortreffelijke hoedanigheden, en toen zelfs ook door haar uiterlijk beminnelijk was, zonder spoor van aanstellerij noch van behaagzucht, zou mijn leven tot haarzelve alleen hebben beperkt indien ik, zooals ik gehoopt had, het hare tot het mijne had kunnen beperken. Van den kant der mannen had ik niets te vreezen. Ik ben er zeker van de eenige te zijn dien zij werkelijk bemind heeft en haar kalme zinnen hebben er haar geenszins andere gevraagd, zelfs toen ik heb opgehouden er in dit opzicht een voor haar te zijn. Ik had geen familie; zij had die wel, en die familie, wier leden allen te zeer van inborst met haar verschilden, was niet zoodanig dat ik er de mijne van kon maken. Daarin lag de aanvankelijke oorzaak van mijn ongeluk. Wat had ik niet gegeven, om het kind van haar moeder te kunnen worden! Ik deed alles om daartoe te geraken, maar kon het niet zoover brengen. Of ik al onze belangen al wilde vereenigen, het was me niet mogelijk. Zij schiep zich steeds een belang dat verschillend was aan het mijne, tegengesteld aan het mijne en zelfs aan dat van haar dochter, van wie zij reeds

onafscheidelijk was. Zij en haar andere kinderen en kleinkinderen werden even zoovele bloedzuigers, van wie het minste kwaad dat zij Thérèse deden, was, haar te bestelen. Het arme meisje dat gewend was te bukken, zelfs voor hare nichten, liet zich, zonder een woord, plunderen en overheerschen. En ik zag met smart dat, hoewel ik mijn beurs en mijn lessen uitstortte, ik niets voor haar deed waarvan zij voordeel kon trekken. Ik trachtte haar los te maken van haar moeder. Zij verzette zich daar steeds tegen. Ik eerbiedigde haar tegenstand, en achtte er haar des te hooger om; maar haar weigering liep daarom niet minder op haar nadeel uit, en op het mijne. Overgeleverd aan haar moeder en aan de haren, behoorde zij hen meer toe, dan aan mij, meer dan aan haarzelve: hun hebzucht was voor haar minder schadelijk dan hun raadgevingen verderfelijk voor haar waren. En zoo zij tenslotte, dank zij haar liefde voor mij en haar goede inborst, niet geheel onder het juk kwam, het was toch genoeg om de uitwerking van de goede stelregels die ik haar trachtte in te boezemen, te verhinderen. Het was genoeg om te maken dat wij, hoe ik het ook heb mogen aanleggen, steeds twee afzonderlijke wezens gebleven zijn.

Ziedaar hoe, in een oprechte en wederzijdsche genegenheid, waarin ik al de teederheid van mijn hart had gelegd, de leegte van dat hart toch nimmer goed werd gevuld. De kinderen waardoor die gevuld geweest zou zijn, kwamen; dat was nog erger. Ik huiverde om ze aan deze slecht opgevoede familie over te leveren, opdat zij daardoor nog slechter zouden worden opgevoed. De gevaren van de opvoeding in een vondelingengesticht waren veel geringer. Deze reden van het besluit dat ik nam, welke sterker is dan al die welke ik opnoemde in mijn brief aan mevrouw de Francueil, was toch de eenige die ik haar niet dorst zeggen. Ik wilde liever minder verontschuldigd zijn van een zoo ernstige blaam, en de familie sparen van een vrouw die ik liefhad. Maar naar

het levensgedrag van haar ongelukkigen broer, kan men beoordeelen, of ik ooit, wat men ook heeft mogen zeggen, mijn kinderen eraan had moeten blootstellen een opvoeding te ontvangen als de zijne.

Daar ik dien innigen omgang, waaraan ik behoefte gevoelde, niet in zijn volheid kon genieten, zocht ik naar aanvullingen, die het gemis daarvan niet konden vergoeden, maar die mij dit minder lieten voelen. Bij gebrek aan één vriend die geheel in mij opging, had ik vrienden noodig wier aansporing mijn traagheid moest overwinnen; zoo kwam ik er toe mijn vriendschapsbetrekkingen met Diderot en den abt van Condillac aan te kweeken en nauwer aan te halen; zoo knoopte ik met Grimm een nieuwe en nog nauwere vriendschap aan: zoo zag ik me ten slotte door dat verwenschte „Discours" waarvan ik de geschiedenis verteld heb, zonder er aan te denken, weer in de letterkunde geworpen, waar ik voor altijd uit dacht te zijn.

Mijn eerste optreden bracht mij, langs een nieuwen weg, in een andere verstandelijke wereld, welker eenvoudigen en trotschen bouw ik niet zonder geestdrift kon aanschouwen. Door mij steeds met deze wereld bezig te houden, zag ik weldra nog slechts dwaling en zotheid in de leer van onze wijzen, slechts verdrukking en ellende in onze maatschappelijke orde. In de verblinding van mijn dwazen trots, geloofde ik dat ik bestemd was om al deze zinsbegoochelingen weg te vagen; en daar ik oordeelde dat ik mijn gedrag in overeenstemming moest brengen met mijn beginselen, om te maken dat men naar mij zou luisteren, nam ik de eigenaardige levenshouding aan, die men mij niet heeft toegestaan te volgen, waarvan mijn zoogenaamde vrienden mij niet vergeven kunnen, het voorbeeld te hebben gegeven; die mij eerst belachelijk maakte en die mij ten laatste eerbiedwaardig zou hebben gemaakt zoo het mij mogelijk ware geweest, daarin te volharden.

Tot hiertoe was ik goed geweest; van toen af werd ik deugdzaam, of tenminste bedwelmd door de deugd. Die roes was in mijn hoofd begonnen, maar overgeslagen naar mijn hart. De edelste trots ontkiemde er op de resten der ontwortelde ijdelheid. Ik veinsde in niets; ik werd inderdaad, zooals ik scheen te zijn; en gedurende minstens vier jaar, dat die gisting aanhield, was er niets groots of schoons dat in een menschenhart kon ontluiken, of ik was tusschen den hemel en mij daartoe in staat. Daaruit ontstond mijn plotselinge welsprekendheid; daaruit verbreidde zich in mijn eerste boeken, dat waarlijk hemelsche vuur, dat mij deed ontgloeien, en waarvan gedurende veertig jaar geen vonkje ontsnapt was, omdat het nog niet was aangestoken.

Ik was werkelijk geheel en al veranderd; mijn vrienden, mijn kennissen herkenden mij niet meer. Ik was niet langer die bedeesde, eer beschaamde dan bescheiden man, die zich niet dorst vertoonen, noch spreken; dien een schertsend woord van zijn stuk bracht, en dien een vrouwenblik deed blozen. Stoutmoedig, fier, onversaagd, droeg ik overal een zelfvertrouwen met mij mede, dat des te krachtiger was, daar het eenvoudig was, en meer in mijn ziel huisde dan in mijn houding. De minachting die mijn diepe overpeinzingen mij hadden ingeboezemd voor de zeden, de stelregels en de vooroordeelen van mijn eeuw, maakte mij ongevoelig voor de spotternijen van hen, die deze bezaten en ik verpletterde hun geestigheden met mijn spreuken, zooals men een insect tusschen zijn vingers doodknijpt. Welk een verandering; heel Parijs herhaalde de wrange en bijtende sarcasmen van denzelfden man die twee jaren tevoren en tien jaar daarna, nooit hetgeen hij zeggen moest, noch het woord dat hij moest gebruiken, wist te vinden. Laat men den aan mijn natuur meest tegenstrijdigen toestand ter wereld zoeken, en men zal dezen vinden; laat men zich één van de korte oogenblikken herinneren, waarin ik een ander werd en ophield mijzelve te zijn, en weer zal men het vin-

den in den tijd waarvan ik spreek; maar in plaats van zes dagen, zes weken te duren, duurde hij zes jaren, en zou misschien nog voortduren, zonder de bizondere omstandigheden die hem deden eindigen, en die mij teruggaven aan de natuur waarboven ik mij had willen verheffen.

Die verandering begon, zoodra ik Parijs verlaten had, en het schouwspel van de ondeugden dezer groote stad niet langer voedsel gaf aan de verontwaardiging welke zij mij had ingeboezemd. Toen ik de menschen niet meer zag, hield ik op ze te verachten; toen ik de boozen niet meer zag, hield ik op ze te haten. Mijn hart, dat weinig gemaakt is om te haten, betreurde nog slechts hun ellende, zonder daarvan hun boosaardigheid te onderscheiden. Deze staat die aangenamer, maar minder verheven was, verdoofde weldra de vurige geestdrift die mij zoo lang vervoerd had; en zonder dat men het bemerkte, bijna zonder dat ik het zelf merkte, werd ik weer vreesachtig, inschikkelijk, bedeesd; in één woord, dezelfde Jean-Jacques, die ik tevoren geweest was.

Indien die omkeering mij slechts aan mijzelven had weergegeven en tot daartoe gegaan was, was alles goed geweest; maar ongelukkig ging die verder, en sleepte mij snel naar het andere uiterste. Van toen af, is mijn schommelende ziel steeds het rustpunt voorbij gegaan, en haar immer hernieuwde slingeringen hebben haar nooit toegestaan, daar stil te houden. Gaan wij de bizonderheden van dezen tweeden ommekeer na: van dit vreeselijke en noodlottige tijdperk van een lot dat onder de stervelingen zijns gelijke niet heeft.

Daar wij slechts met ons drieën waren in onze afgelegen verblijfplaats, moesten eenzaamheid en veel vrije tijd, als vanzelf onzen omgang nauwer maken. Dat gebeurde dan ook met Thérèse en mij. Met ons tweetjes brachten wij onder het lommer heerlijke uren door, welker zoetheid ik nooit zoo goed had gevoeld. Het kwam mij voor dat zijzelf die nog meer voelde dan zij

tot nu toe gedaan had. Zij opende haar hart voor mij, zonder terughouding, en vertelde mij dingen van haar moeder en haar familie die zij de kracht had gehad langen tijd voor mij te verzwijgen. Beiden hadden van mevrouw Dupin tal van geschenken gekregen, die voor mij bestemd waren, maar die de oude feeks zich voor haar zelve en haar andere kinderen had toegeëigend, om mij niet boos te maken, zonder er Thérèse iets van over te laten en onder streng verbod met mij daarover te spreken; een bevel dat het arme meisje met een ongelooflijke gehoorzaamheid had opgevolgd.

Ofschoon Thérèse weigerde, met haar moeder in complot te treden, bewaarde zij opnieuw haar geheim; haar beweegreden was prijzenswaardig; ik zal niet zeggen of zij goed of slecht deed. Twee vrouwen die geheimen hebben, houden ervan, samen te babbelen; dat bracht haar dichter bij elkaar; en doordat Thérèse zich tusschen ons verdeelde, liet zij mij soms voelen, dat ik alleen was; want het samenzijn met ons drieën kon ik niet meer als gezelschap rekenen. Toen voelde ik levendig hoe verkeerd ik gedaan had, doordat ik in den eersten tijd van onzen omgang geen gebruik had gemaakt van de volgzaamheid die haar liefde haar ingaf, om haar met kennis en kundigheden te verrijken, die terwijl ze ons in onze stille verblijfplaats dichter bij elkander hielden, op aangename wijze mijn tijd en de hare zou hebben gevuld, zonder dat ons samenzijn ons ooit lang zou zijn gevallen. Niet dat onze gesprekken bleven steken, of dat zij zich op onze wandelingen scheen te vervelen; maar wij hadden tenslotte niet genoeg denkbeelden gemeen, om ons er een grooten voorraad van te maken: wij konden niet meer voortdurend spreken over onze plannen, die zich voortaan beperkten tot het plan om te genieten. De dingen die zich voordeden, gaven mij overpeinzingen die boven haar macht gingen. Een twaalfjarige gehechtheid behoefde geen woorden meer; wij kenden elkander te goed, dan dat wij elkander nog iets te zeggen zouden

hebben. Er bleef ons dus nog slechts de uitweg over van kletsen, kwaadspreken en grapjes maken. Vooral in de eenzaamheid voelt men hoe een voordeel het is te leven met iemand die denken kan. Ik had dit middel niet noodig om in haar nabijzijn behagen te scheppen; maar zij zou dit noodig hebben gehad, om steeds in mijn omgang een genoegen te vinden.

Zoodra ik meende te zien, dat Thérèse soms voorwendsels zocht, om aan de wandelingen die ik haar voorsloeg te ontkomen, stelde ik haar die niet langer voor, zonder het haar kwalijk te nemen, dat zij die niet zoo prettig vond als ik. Genoegen is niet iets dat afhankelijk is van den wil. Ik was zeker van haar hart, dat was mij genoeg. Zoolang mijn genoegens de hare waren, smaakte ik die met haar; wanneer dat niet zoo was, verkoos ik haar tevredenheid boven de mijne.

Ziedaar hoe ik, ten halve in mijn verwachting bedrogen, terwijl ik in een verblijf naar mijn keuze, met een vrouw die mij dierbaar was, een leven leidde naar mijn zin, er toch toe kwam, mij bijna afgezonderd te voelen. Wat mij ontbrak belette mij te genieten van hetgeen ik had. Op stuk van geluk en van genietingen moest ik alles hebben, of niets. Men zal zien, waarom deze bizonderheden mij noodig hebben geschenen. Nu neem ik den draad van mijn verhaal weer op.

Ik had geen toekomstplannen meer, die mijn verbeelding konden bezighouden; en het was mij zelfs niet mogelijk die te maken, daar de toestand waarin ik mij bevond juist die was, waarin al mijn wenschen vereenigd waren; er bleef mij niets te wenschen over en nòg was mijn hart leeg. Die toestand was des te pijnlijker, daar ik er geene zag, die verkieslijker was. Mijn teederste genegenheden had ik gezet op een vrouw naar mijn hart en die beantwoordde deze.

Ik leefde met haar zonder dwang en om zoo te zeggen, al naar het mij lustte. Toch behield ik steeds een stille beklemdheid, hetzij ik bij haar was, of ver van haar.

Terwijl ik haar bezat, voelde ik dat ik haar nog miste en de gedachte alleen dat ik niet alles was voor haar, maakte dat zij voor mij bijna niets was.

Ik had vrienden van beiderlei kunne aan wie de zuiverste vriendschap en de meest volkomen achting mij verbond; ik rekende op de meest ware wedervriendschap van hun kant, en het was zelfs niet bij mij opgekomen een enkelen keer aan hun oprechtheid te twijfelen; toch was die vriendschap voor mij meer pijnlijk dan aangenaam, door hun hardnekkigheid, hun hartstocht zelfs, om al mijn liefhebberijen, mijn neigingen, mijn wijze van leven te dwarsboomen zoo zelfs dat het al genoeg was wanneer ik iets scheen te wenschen dat slechts mij alleen aanging en dat niet van hun afhing, om te maken dat ze allen tegen mij samenspanden om mij te dwingen daarvan af te zien.

Die hardnekkigheid om mij in al mijn luimen te willen bedillen, iets wat des te onrechtvaardiger was, waar ik, wel verre van op de hunne te letten, daar zelfs niet naar vroeg, werd mij tot een zoo pijnlijken last, dat ik ten slotte geen enkelen brief meer van hun ontving zonder bij het open maken, een zekeren schrik te gevoelen, die door de lezing maar al te zeer gerechtvaardigd werd. Ik vond dat zij, voor menschen die allen jonger waren dan ik en allen voor hunzelf groote behoefte zouden hebben gehad aan de lessen waarmee zij mij overlaadden, mij wel wat te veel als kind behandelden. „Houdt van mij", zei ik hun, „zooals ik van jullie hou, en bemoei je voor het overige evenmin met mijn zaken als ik het met die van jullie doe, dat is alles wat ik van jullie verlang." Zoo ze mij van die twee dingen er één hebben toegestaan, dan is het toch zeker niet het laatste geweest.

Ik had een afgezonderde woning, in een bekoorlijke eenzaamheid; daar ik baas was in eigen huis, kon ik op mijn manier leven, zonder dat iemand mij te bedillen had. Maar deze woning legde mij plichten op die het zoet

was te vervullen, maar die onontkoombaar waren. Al mijn vrijheid stond op wankelen bodem. Door mijn eigen wil, zou ik meer onderworpen worden, dan door bevelen. Ik had geen enkelen dag waarvan ik bij het opstaan kon zeggen: „dien dag zal ik besteden zooals mij goeddunkt". Nog erger, behalve mijn afhankelijkheid van mevrouw d'Epinay, had ik er een die nog veel hinderlijker was, van het publiek en de onverwachte bezoekers. De afstand waarop ik van Parijs was kon niet beletten, dat een troep leegloopers mij dagelijksch kwam bezoeken, die niet wetende wat zij met hun tijd zouden doen, er geen been in zagen, den mijne te verspillen. Wanneer ik er het minst op bedacht was, werd ik meedoogenloos overvallen, en zelden heb ik een prettig plan voor mijn dag gemaakt, zonder dat het door den een of ander bezoeker werd verijdeld.

Kortom, daar ik temidden van de dingen die ik het meest begeerd had, geen zuivere genieting vond, kwam ik bij opwellingen weer op de dagen mijner jeugd terug en soms riep ik zuchtend uit: „ach, het is hier nog niet de Charmettes".

De herinneringen uit de verschillende tijdperken van mijn leven, brachten mij ertoe, na te denken over het punt waarop ik nu gekomen was, en ik zag mij reeds in den avond mijns levens, ten prooi aan smartelijke kwalen en geloofde dat ik het einde van mijn weg zou bereiken bijna zonder een enkele van de genoegens die mijn hart begeerde, in hun volheid te hebben gesmaakt; zonder vrije vlucht te hebben gegeven aan de hartstochtelijke gewaarwordingen die ik daarin wilde doorleven; zonder die bedwelmende weelde, — waartoe ik het vermogen in mijn ziel voelde, maar die bij gebrek aan een doel, daarin steeds bleef opgesloten en zich niet anders dan door mijn zuchten kon uiten — te hebben genoten, of er althans een vluchtige streeling van te hebben ondervonden.

Hoe kon het zijn, dat ik, met een ziel die van nature

tot ontboezeming geneigd was, en voor wie leven beteekende lief te hebben, tot nu toe geen vriend gevonden had die mij geheel was toegedaan, een werkelijke vriend, ik, die mij zoo goed geschapen voelde om dit te zijn? Hoe kon het zijn dat ik, met zoo licht ontvlambare zinnen, met een hart dat van liefde gekneed was, niet ééne keer ten minste door de vlam daarvan voor een bepaald wezen was ontstoken? Verteerd van verlangen om te beminnen, zag ik mij, zonder ooit dit verlangen te hebben kunnen bevredigen, de poort van den ouderdom naderen, en sterven zonder geleefd te hebben.

Die droevige overpeinzingen, maar die mijn hart week maakten, deden mij tot mijzelven inkeeren met een gevoel van schrijnend leed dat niet zonder bekoring was. Het lot scheen mij iets schuldig te zijn, dat het mij niet gegeven had. Waartoe mij met heerlijke vermogens te doen geboren worden, als het was om ze ten einde toe ongebruikt te laten? Het bewustzijn van mijn innerlijke waarde dat mij die onrechtvaardigheid deed gevoelen, stelde mij daarvoor tevens in zekeren zin schadeloos, en deed mij tranen vergieten, die ik graag te stroomen liet.

Ik maakte deze overpeinzingen in den mooisten tijd van het jaar, in de maand Juni, onder frisch geboomte, bij het slaan van den nachtegaal en het gemurmel der beekjes. Alles hielp mee om mij terug te dompelen in die al te verleidelijke weekheid, waarvoor ik geboren was, maar waarvan de harde en strenge gestemdheid waarin een langdurige gisting mij zoo pas gebracht had, mij voor goed had moeten verlossen. Ongelukkig ging ik mij het diner in het kasteel van Toune herinneren, en mijn ontmoeting met de twee bekoorlijke meisjes, in hetzelfde jaargetijde, en in een streek die vrijwel geleek op die waarin ik op dit oogenblik was. Die herinnering, die mij door haar onschuld nog te zoeter was, riep mij er andere van dezelfde soort te binnen. Weldra zag ik al de wezens die mij in mijn jeugd ontroerd hadden, weer

om mij heen verzameld: freule Galley, freule Graffenried, freule van Breil, mevrouw Bazile, mevrouw de Larnage, mijn jeugdige leerlingen, tot zelfs de kittige Zulietta, die mijn hart niet kan vergeten. Ik zag me omgeven door een harem van schoonen, door mijn oude kennissen, en die hartstochtelijkste neiging die ik voor hen voelde, was geen nieuwe gewaarwording voor mij. Mijn bloed begint te gisten en te bruischen, mijn hoofd gaat op hol, ondanks mijn reeds grijzende haren en ziedaar hoe de deftige burger van Genève, de streng verheven Jean Jacques op bijna vijf-en-veertigjarigen leeftijd plotseling weer in een buitensporig minnaar is herschapen. Hoe plotseling en dwaas de roes waardoor ik werd aangegrepen ook was, zij bleek zoo duurzaam en zoo hevig, dat er om mij daarvan te genezen, niet minder noodig was, dan de onverwachte en vreeselijke crisis van de rampspoeden waarin die mij heeft gestort.

Tot welke hoogte die verrukking ook werd opgevoerd, toch ging zij niet zoover dat ik er mijn leeftijd en de verhoudingen waarin ik verkeerde, om vergat; dat ik mij vleide nog liefde te kunnen inboezemen, of dat ik beproefde eindelijk dit verslindende maar onvruchtbare vuur mee te deelen, waarvan ik voelde dat het sedert mijn kindsheid mijn hart verteerde. Ik hoopte het geenszins, ik wenschte het zelfs niet. Ik wist dat de tijd om te beminnen voorbij was; ik voelde te zeer het belachelijke van oude vrijers, dan dat ik daarin zou vervallen, en ik was er de man niet naar om op mijn ouden dag ingebeeld en driest te worden, nadat ik dit in mijn mooie jaren zoo weinig was geweest. Bovendien had ik, daar ik een vriend was van vrede, huiselijke twisten gevreesd; en mijn liefde voor Thérèse was te oprecht, dan dat ik haar had willen blootstellen aan het verdriet, van te moeten zien hoe ik aan anderen vuriger gevoelens wijdde dan aan haar.

Wat deed ik onder deze omstandigheden? De lezer heeft het reeds geraden, zoo hij mij tenminste tot hiertoe

heeft gevolgd. De onmogelijkheid de werkelijke wezens te bereiken, wierp mij in het land der hersenschimmen; en daar ik onder het bestaande niets zag dat mijn vervoering waardig was, voedde ik die in een ideëele wereld, welke mijn scheppende verbeelding weldra bevolkt had met wezens naar mijn hart. Nooit kwam dit redmiddel meer van pas, of bleek het vruchtbaarder. In mijn voortdurende zielsverrukkingen bedwelmde ik mij in een stortvloed van de zaligste gevoelens die ooit in een menschenhart hebben geleefd. Terwijl ik het menschenras geheel vergat, schiep ik mij een kring van volmaakte schepselen, die even hemelsch waren door hunne deugden als door hunne schoonheid, een kring van zekere, innige en trouwe vrienden zooals ik ze hier op aarde nooit vond. Ik ging het zoo heerlijk vinden, aldus in de hemelsche sferen rond te zweven, te midden van de bekoorlijke wezens, waarmede ik mij omringd had, dat ik er de uren en de dagen door bracht, zonder ze te tellen; ik verloor de herinnering aan al het andere, en had nauwelijks inderhaast een stukje gegeten of ik brandde van ongeduld om naar mijn dierbare boschjes terug te snellen. Wanneer ik, terwijl ik gereed stond naar mijn tooverwereld te vertrekken, ongelukkige stervelingen zag aankomen, die mij op aarde kwamen terughouden, kon ik mijn toorn matigen, noch verbergen; en niet langer meester van mijzelf, bereidde ik hun een zoo norsche ontvangst, dat die wel den naam van beestachtig kon dragen. Zoo werd mijn befaamdheid als menschenhater nog maar grooter, door alles wat mij een geheel anderen naam zou hebben doen krijgen, zoo men beter in mijn hart had weten te lezen. Op het toppunt van mijn hoogste vervoering werd ik plotseling, als een vlieger bij het touwtje naar beneden gehaald en door de natuur, met behulp van een vrij heftigen aanval van mijn kwaal, weer op mijn plaats gezet. Ik gebruikte het eenige geneesmiddel dat mij had verlicht, namelijk afvoerstiften, en dat maakte een eind aan mijn engelach-

tige minnarijen: want behalve dat men heelemaal niet verliefd is, als men pijn heeft, versmacht en sterft mijn verbeelding die buiten op het land en onder de boomen wakker wordt, in een kamer en onder de balken van een zoldering. Ik heb het dikwijls betreurd dat er geen boschnimfen bestonden; onder haar had ik zonder twijfel mijn liefde gevestigd.

Te midden van mijn gelukkige mijmeringen kreeg ik een bezoek van mevrouw d'Houdetot [1]). Dit bezoek had iets weg van het begin van een roman. Zij verdwaalde onderweg; beneden in de vallei, bleef haar rijtuig in de modder steken; zij wilde uitstappen en de rest van den weg te voet afleggen; haar aardige schoentjes waren weldra doorgeloopen: zij zonk weg in de modder; haar lakeien hadden alle moeite om haar daaruit te trekken, en eindelijk bereikte zij de Hermitage, met kaplaarzen aan, terwijl zij de lucht deed weerklinken van haar schaterlachen, waarin ik de mijne mengde, toen ik haar zag aankomen. Zij moest zich heelemaal verschoonen. Thérèse voorzag daarin, en ik haalde haar over, haar waardigheid te vergeten en een landelijk maal te gebruiken, waarbij zij zich zeer goed bevond. Het was laat; zij bleef niet lang; maar ons onderhoud was zoo vroolijk, dat zij er plezier in kreeg, en geneigd scheen terug te komen. Zij bracht dit plan echter pas het volgende jaar ten uitvoer; maar dit uitstel behoedde mij helaas voor niets.

1757. Toen het slechte jaargetijde mij in mijn huis begon op te sluiten, wilde ik mijn bezigheden binnenshuis hervatten; het was mij niet mogelijk. Overal zag ik slechts de twee bekoorlijke vriendinnen, hun vriend, hun omgeving, het land dat zij bewoonden, en de dingen die mijn verbeelding voor hen geschapen, of vermooid had. Ik was geen oogenblik meer bij mijzelf en bleef voortdurend in een toestand van begeestering. Na veel

[1]) Schoonzuster van mevrouw d'Epinay.

vergeefsche pogingen om al die verdichtselen van mij af te zetten, verleidden ze me tenslotte geheel en al, en ik trachtte nog slechts er eenige orde en samenhang in te brengen, om er een roman van te maken.

Mijn groote hinderpaal was mijn schaamte om mijzelf zoo duidelijk en zoo openlijk te logenstraffen. Kan men zich na de strenge beginselen die ik zoo juist met zooveel drukte had vastgesteld, na de verheven leefregels die ik met zooveel klem gepredikt had, na zooveel bijtende scheldwoorden tegen de verwijfde boeken die slechts liefde en weekheid ademden, wel iets voorstellen dat meer onverwacht, meer stuitend was, dan om te zien hoe ik mij met eigen hand inschreef op de lijst van de makers dier boeken, welke ik zoo streng had gelaakt? Ik voelde het volle gewicht van die tegenstrijdigheid, ik maakte mij er een verwijt van, ik bloosde er over, en maakte mij er woedend om; maar dat alles was niet voldoende om mij tot rede te brengen. Daar ik geheel onder het juk was gebracht, moest ik mij op genade of ongenade onderwerpen, en besluiten de praatjes van de menschen te trotseeren, terwijl ik naderhand altijd nog kon overwegen of ik er toe zou overgaan mijn werk te laten zien, ja dan neen, want ik dacht toen nog niet dat ik er toe zou komen het uit te geven.

Nadat ik dit besluit genomen had, stortte ik mij hals over kop, in mijn mijmeringen.

Ofschoon mijn blaasverstopping mij toen 's winters niet veel met rust liet, en ik mij gedurende een gedeelte van dien winter genoodzaakt zag, afvoerstiften te gebruiken, was het toch alles bij elkaar gerekend het jaargetijde dat ik, sedert ik in Frankrijk woonde, op de aangenaamste en rustigste wijze heb doorgebracht. Gedurende de vier of vijf maanden, dat het slechte weer mij beter dan anders voor onverwachte bezoekers vrijwaarde, genoot ik meer dan ik te voren en sedert dien gedaan heb, dat onafhankelijke, effen en simpele leven, waarvan het genot de waarde voor mij verhoogde, en

zonder ander gezelschap dan de twee Stadhouderessen in werkelijkheid, en de twee nichten der verbeelding. Toen vooral, wenschte ik mij iederen dag weer geluk met het besluit dat ik zoo verstandig was geweest te nemen, zonder acht te slaan op het geschreeuw van mijn vrienden die boos waren omdat ze mij van hun dwingelandij bevrijd zagen, en toen ik van de moordaanslag van een razende [1]) hoorde, toen Deleyre en mevrouw d'Epinay mij in hunne brieven spraken van de beroeringen en de woeligheid die in Parijs heerschten, hoezeer dankte ik toen den hemel mij van deze tooneelen van afschuw en misdaad verwijderd te hebben, die het galachtig humeur dat het schouwspel van de publieke wanordelijkheden mij had bezorgd, slechts voedsel gegeven en verergerd zouden hebben; terwijl mijn hart zich nu opende voor vriendelijke gevoelens, daar ik om mijn stille schuilplaats niets anders meer zag dan vroolijke en zachte dingen.

Met ingenomenheid vermeld ik hier den loop van de laatste vreedzame oogenblikken die men mij heeft gelaten. De lente die op deze zoo kalmen winter volgde, zag de kiem ontluiken van de rampen die mij te beschrijven over blijven en in welker weefsel men niet zulk een tusschenruimte meer zal vinden, waarin ik den tijd zou gehad hebben, op adem te komen.

De terugkeer van de lente had mijn teedere begeestering verdubbeld. Juist in denzelfden tijd kreeg ik een tweede onverwacht bezoek van mevrouw d'Houdetot. In de afwezigheid van haar echtgenoot, een kapitein van de gendarmerie, en van haar minnaar, die ook diende, was zij naar Eaubonne, in het midden van de vallei van Montmorency gekomen, waar zij een vrij aardig huisje had gehuurd. Van daar kwam zij een nieuw uitstapje naar de Hermitage maken. Op dien tocht was zij

[1]) Bedoeld wordt de aanslag van Damiens op Lodewijk XV, 4 Januari 1757.

te paard en in manskleeren. Ofschoon ik volstrekt niet houd van zulk soort poppekasterij, werd ik toch gepakt door het romantische van haar verschijning, en dezen keer was het de liefde. Daar het de eerste en de eenige keer van mijn leven was en hare gevolgen haar voor mijn herinnering voor immer gedenkwaardig en verschrikkelijk zullen doen zijn, zij het mij veroorlooft, hierover wat in bijzonderheden te treden.

Mevrouw de gravin d'Houdetot was bij de dertig en volstrekt niet mooi; haar gezicht was door de pokken geschonden, haar teint was niet bizonder fijn; zij was bijziende en had een beetje ronde oogen. Maar ondanks dit alles, zag zij er jong uit en haar tegelijkertijd levendige en zachte gelaatsuitdrukking was beminnelijk; zij had een woud van lange zwarte, natuurlijk krullende haren die haar tot aan de knieën reikten; zij had een lief figuurtje en al hare bewegingen waren tegelijkertijd linksch en toch vol bevalligheid. Haar geest was heel ongekunsteld en heel aangenaam; vroolijkheid, onbezonnenheid en kinderlijkheid waren daarin op gelukkige wijze vereenigd; zij zat vol geestige zetten, waar zij volstrekt niet naar zocht en die haar soms ondanks haar zelf ontvielen. Zij had verscheidene aangename kundigheden; speelde piano, danste goed en maakte vrij aardige verzen. Wat haar karakter betreft, dat was engelachtig. De grond daarvan was zachtheid van ziel; maar behalve *voorzichtigheid* en kracht, waren daarin alle deugden vereenigd. Zij was vooral zoo zeker in den omgang, van e e n zoo groote trouw jegens hen met wie zij verkeerde, dat zelfs hare vijanden zich voor haar niet behoefden te verbergen. Met haar vijanden bedoel ik die lieden of liever die vrouwen, welke haar haatten; want, wat haar betreft, zij had geen hart dat haten kon, en ik geloof, dat die overeenkomst veel bijdroeg tot mijn hartstocht voor haar.

In de vertrouwelijkheden van de innige vriendschap, heb ik haar nooit van afwezigen hooren kwaadspreken, zelfs

niet van haar schoonzuster. Zij kon noch iemand verbergen wat zij dacht, noch zelfs een enkele van haar gevoelens bedwingen; en ik ben er van overtuigd dat zij met haar eigen echtgenoot over haar minnaar sprak, zooals zij daarover om 't even met haar vrienden, haar kennissen en iedereen, sprak. En een onweerlegbaar bewijs voor de zuiverheid en de oprechtheid van haar uitstekenden aard is wel, dat, terwijl zij de grootste verstrooidheden en de meest lachwekkende onbesuisdheden had, zij zich wel dikwijls iets liet ontvallen dat voor haarzelf zeer onvoorzichtig was, maar nooit iets dat beleedigend was voor wien ook.

Men had haar heel jong en tegen haar zin aan den graaf d'Houdetot uitgehuwelijkt, een man van aanzien, een goed krijgsman, maar een speler, een weinig beminnelijken vitter, van wien ze nooit heeft gehouden. In mijnheer de Saint-Lambert vond zij al de verdiensten van haar echtgenoot vereenigd met meer aangename hoedanigheden, geest, deugden, talenten. Indien men aan de zeden dezer eeuw iets moet vergeven, dan is het zeker een genegenheid die door haar langen duur gezuiverd, en door haar gevolgen geëerd wordt, en die slechts wederzijdsche hoogachting heeft bezegeld.

Zij kwam me bezoeken, eensdeels, naar ik meen te mogen gelooven, omdat zij er zelf zin in had maar vooral om Saint-Lambert te believen. Hij had haar daartoe aangemaand, en hij had gelijk te gelooven dat de vriendschap, die tusschen ons begon te ontstaan, dezen omgang voor ons alle drie aangenaam zou maken. Zij wist dat ik van hun liefdesbetrekking op de hoogte was; en daar zij ongedwongen over hem met mij kon spreken, hield zij natuurlijk van mijn gezelschap. Zij kwam, ik zag haar; ik was dronken van een doellooze liefde; die roes betooverde mijn blikken, dat doel zette zich vast op haar, ik zag mijn Julie [1]) in mevrouw

[1]) De heldin van den roman waarover hij mijmert. (Vert.)

d'Houdetot, en weldra zag ik nog slechts mevrouw d'Houdetot, maar bekleed met al de voortreffelijkheden, waarmede ik zoo juist den afgod van mijn hart getooid had. Om mij den genadeslag te geven, sprak zij als een hartstochtelijk minnares met mij over Saint-Lambert. Liefde's aanstekelijke kracht! Terwijl ik naar haar luisterde en mij dicht bij haar voelde, werd ik door een zalige siddering aangegrepen, die ik nimmer bij iemand had ondervonden. Zij sprak en ik voelde mij bewogen; ik geloofde slechts belang te stellen in haar gevoelens, terwijl gelijke gevoelens in mij begonnen te ontwaken; met lange teugen dronk ik den vergiftigen beker, waarvan ik nog slechts de zoetheid proefde. Zonder dat ik of zij het bemerkte, boezemde ze mij tenslotte alles in voor haarzelf, wat zij voor haar minnaar uitsprak. Helaas, dat was wel laat, wel wreedelijk branden van een niet minder hevigen dan ongelukkigen hartstocht voor een vrouw, wier hart vol was van de liefde voor een ander!

Ondanks de buitengewone beroeringen, die ik in haar bijzijn had ondervonden, merkte ik eerst niet wat mij was overkomen; pas na haar vertrek, toen ik aan Julie wilde denken, trof het mij, dat ik nog slechts aan mevrouw d'Houdetot kon denken. Toen vielen mij de schellen van de oogen, Ik voelde mijn ongeluk, ik zuchtte erover, maar de gevolgen daarvan, voorzag ik niet.

Langen tijd aarzelde ik omtrent de manier waarop ik mij ten opzichte van haar zou gedragen, alsof de werkelijke liefde ons genoeg redelijkheid overliet, om overwegingen te volgen. Ik was nog niet besloten, toen zij mij onverwacht weer kwam afhalen. Toen wist ik het. De schaamte, begeleidster van het kwade, maakte mij stom en bevend in haar tegenwoordigheid; ik dorst niet te spreken noch mijn oogen opslaan; ik verkeerde in een onuitsprekelijke verwarring, waarvan het onmogelijk was dat zij ze niet zou merken; ik nam het besluit, haar dit te bekennen, en haar de reden daarvan

te doen vermoeden; dat beteekende, dat ik het haar duidelijk genoeg zei.

Zoo ik jong en beminnelijk, en mevrouw d'Houdetot naderhand zwak geweest was, zou ik haar gedrag hier laken; maar niets van dit alles; ik kan haar slechts prijzen en bewonderen. Het besluit dat zij nam, was edelmoedig en beleidvol. Zij kon zich niet plotseling van mij verwijderen zonder Saint-Lambert, die haar zelf had aangespoord mij te gaan bezoeken, de reden daarvan te zeggen: dat was twee vrienden blootstellen aan de verbreking hunner vriendschap, en misschien wel aan een schandaal, dat zij wilde vermijden. Zij had achting en welwillendheid voor mij. Zij had medelijden met mijn dwaasheid; zonder die te streelen beklaagde ze mij erom, en trachtte mij ervan te genezen. Zij was er verheugd om, voor haar minnaar en zichzelf een vriend te kunnen bewaren, waarop zij prijs stelde. Van niets sprak zij mij met meer genoegen dan van den nauwen en aangenamen omgang dien wij met ons drieën konden hebben, wanneer ik verstandig zou zijn geworden. Zij bepaalde zich niet altijd tot die vriendschappelijke vermaningen, en bespaarde mij zoo noodig de strengere verwijten niet, die ik wel verdiend had.

Ik bespaarde mij die zelve nog minder; zoodra ik alleen was, kwam ik tot mijzelf; ik was kalmer nadat ik gesproken had: wanneer de liefde door wie ze inboezemt, gekend wordt, is ze beter te verdragen. De kracht waarmee ik mij de mijne verweet, had mij ervan moeten genezen, zoo dit mogelijk geweest ware. Welke machtige beweegredenen riep ik niet te hulp om ze te onderdrukken. Mijn zeden, mijn gevoelens, mijne beginselen, de schaamte, de ontrouw, de misdaad, het misbruiken van een pand dat vriendschap had toevertrouwd, en eindelijk het belachelijke om op mijn leeftijd te branden van den buitensporigsten hartstocht voor een vrouw, wier hart reeds vergeven was, en die mij noch de minste wederliefde schenken, noch mij de

minste hoop laten kon; een liefde die bovendien, wel verre van iets door haar standvastigheid te kunnen winnen, van dag tot dag minder duldbaar werd.

Wie zou gelooven, dat die laatste overweging, die het gewicht van al de andere had moeten verzwaren, juist die was, welke ze verijdelde? Welke gewetenswroeging, zoo dacht ik, hoef ik mij te maken over een dwaasheid, die alleen voor mij schadelijk is? Ben ik dan een jonge vrijer, voor wien mevrouw d'Houdetot erg behoeft te vreezen? Zou men niet zeggen, naar mijn verwaande gewetenswroegingen te oordeelen, dat mijn hofmakerij, mijn uiterlijk, mijn opschik, dreigen haar te verleiden? Och arme Jean-Jacques, bemin maar gerust, met een vrij geweten, en wees niet bang dat je zuchten Saint-Lambert zullen benadeelen.

Men heeft gezien, dat ik nooit ingebeeld was, zelfs niet in mijn jeugd. Die denkwijze was aan mijn geestesgesteldheid eigen, zij streelde mijn hartstocht; dat was genoeg om te maken dat ik mij er zonder terughouding aan overgaf, en dat ik zelfs lachte om de onbeschaamde gewetenswroeging, die, naar ik geloofde, eerder uit ijdelheid dan uit de rede voortsproot. Een groote les voor eerzame zielen, wie de ondeugd nooit openlijk aantast, maar die ze steeds weet te overvallen door zich onder het mom van de een of andere drogreden en dikwijls van de een of andere deugd, te verschuilen.

Daar ik schuldig was, echter zonder wroeging, werd ik dit weldra bovenmate; en laat men toch inzien, hoe mijn hartstocht het spoor van mijn inborst volgde om mij ten slotte in dien afgrond mee te sleepen. Om mij gerust te stellen nam mijn hartstocht een schijn van nederigheid aan; en om mij vermetel te maken, dreef hij die nederigheid zoo ver, dat het bijna gemis aan zelfvertrouwen werd. Zonder dat zij ophield mij aan mijn plicht en rede te herinneren, zonder ooit een oogenblik mijn dwaasheid te begunstigen, behandelde mevrouw d'Houdetot mij overigens met de meeste zachtheid, en

nam met mij den toon van de teederste vriendschap aan. Die vriendschap (ik betuig het hier met klem) ware mij voldoende geweest, zoo ik aan de oprechtheid daarvan had geloofd; maar daar ik die te levendig vond om waar te zijn, haalde ik me in mijn hoofd, stel u voor, dat de liefde, die voortaan zoo weinig bij mijn leeftijd en mijn levensbeschouwing paste, mij in de oogen van mevrouw d'Houdetot had verlaagd; dat dit uitgelaten jonge vrouwtje zich alleen maar met mij en mijn ouderwetsche vleierijtjes, wilde vermaken; dat zij Saint-Lambert daarover in vertrouwen had genomen, en dat, daar haar minnaar door de verontwaardiging over mijn wantrouw, voor haar plan gewonnen was, beiden samenspanden om mijn hoofd heelemaal op hol te maken en den spot met mij te drijven.

Mevrouw d'Houdetot zette haar bezoeken aan mij voort, en ik beantwoordde die weldra. Zij hield van loopen, evenals ik; wij maakten lange wandelingen in een betooverend schoon land. Daar ik blij was te beminnen en het te durven zeggen, zou ik in den aangenaamsten toestand verkeerd hebben, zoo mijn buitensporigheid niet al de bekoring vernietigd had. Eerst begreep zij niets van de dwaze ontstemdheid, waarmee ik haar liefkozingen ontving; maar mijn hart, dat niet in staat was ooit iets te verbergen van hetgeen daarin omgaat, liet haar niet lang in onwetendheid omtrent mijn verdenkingen; zij wilde erom lachen; dat middel hielp niet; het zou uitbarstingen van woede tengevolge hebben gehad; zij veranderde van toon. Haar medelijdende zachtheid was onoverwinnelijk; zij deed mij verwijten, die mij door de ziel sneden; omtrent mijn ongerechtvaardigde vrees, gaf zij mij blijken van ongerustheid, waarvan ik misbruik maakte. Ik eischte bewijzen, dat ze me niet voor den mal hield. Zij zag in, dat er geen enkel ander middel was om mij gerust te stellen. Ik drong aan; het was een netelige stap. Het is een verwonderlijk, misschien wel een éénig feit, dat

een vrouw, nadat zij er eenmaal toe gekomen was om te onderhandelen, het er zoo goedkoop van heeft afgebracht. Zij weigerde mij niets van hetgeen de teederste vriendschap kon toestaan. Zij stond mij niets toe, dat haar ontrouw had kunnen maken, en ik onderging de vernedering, te zien hoe van den gloed waarin haar lichte gunstbewijzen mijne zinnen ontstaken, nooit een vonkje in de hare werd overgebracht.

Ik heb ergens gezegd, dat men de zinnen niets moet toestaan, wanneer men ze iets wil weigeren. Om te doen weten hoe onwaar die stelregel was, wat mevrouw d'Houdetot betrof, en hoezeer ze gelijk had, om op haar zelve te rekenen, zou ik in bizonderheden moeten treden omtrent onze langdurige en herhaalde samenkomsten, en die in al haar hevigheid moeten volgen, gedurende de vier maanden die wij tezamen doorbrachten in een nauwen omgang, waarvan bijna geen tweede voorbeeld bestaat onder twee vrienden van verschillend geslacht en die zich houden binnen de grenzen welke wij nimmer overschreden. O, wel heb ik lang gedraald met de werkelijke liefde te voelen, hoezeer betaalden mijn hart en mijn zinnen haar nu de achterstallige schuld; en welke geestesvervoeringen moet men toch ondervinden bij iemand die men bemint en die ons bemint, zoo zelfs een niet gedeelde liefde ons er zulke kan inboezemen!

Maar ik heb ongelijk te spreken van een niet gedeelde liefde; de mijne was dit in zekeren zin; zij was van beide kanten gelijk, hoewel zij niet wederkeerig was. Beiden waren wij dronken van liefde: zij voor haar minnaar en ik voor haar; onze zuchten, onze zalige tranen, vermengden zich met elkander. Teedere vertrouwelingen als wij van elkander waren, hadden onze gevoelens zooveel verwantschap, dat het niet mogelijk was dat ze zich niet in een of ander opzicht vermengden; en toch heeft zij zich, temidden van dien gevaarlijken roes, nooit één oogenblik vergeten; en ik getuig, ik zweer

dat zoo ik soms, verblind door mijn zinnen, getracht heb haar ontrouw te maken, ik dit nooit werkelijk heb gewenscht. Mijn hartstocht werd juist door haar eigen heftigheid bedwongen. De plicht der ontbering had mijn ziel in vervoering gebracht. In mijn oogen sierde de schittering van alle deugden den afgod van mijn hart; haar goddelijk beeld te bezoedelen, zou gelijk hebben gestaan met het te vernietigen. Ik zou de misdaad hebben kunnen begaan; ik heb haar honderdmaal begaan, in mijn hart; maar mijn Sophie te verlagen? O, zou dat ooit kunnen? Neen, neen, honderde malen heb ik het haarzelve gezegd; al had ik het in mijn macht gehad, bevrediging te vinden, al was zij uit eigen wil aan mij overgeleverd geweest, ik zou, behalve in enkele oogenblikken van razernij, geweigerd hebben gelukkig te worden tot dien prijs. Ik beminde haar te zeer, dan dat ik haar wilde bezitten. Van de Hermitage naar Eaubonne is bijna een uur gaans; op mijn veelvuldige reizen is het mij wel eens gebeurd daar te overnachten. Op een avond gingen wij, nadat wij met ons tweeën gesoupeerd hadden, bij prachtigen maneschijn, in den tuin wandelen. Achter in dien tuin was een vrij groote plek hakhout, waarlangs wij een nogal aardig boschje gingen opzoeken, dat versierd was met een waterval, waartoe ik haar op het denkbeeld had gebracht en die zij daar had laten maken.

Onsterfelijke herinnering van onschuld en genieting! In dit boschje vond ik, terwijl ik met haar onder een accacia in vollen bloei, op een zodenbank zat, een taal, die werkelijk waardig was om de beroeringen van mijn hart te vertolken. Het was de eerste en de eenige keer van mijn leven; maar ik was verheven, wanneer men al hetgeen de teederste en vurigste liefde aan beminnelijkheid en verleidelijkheid in een menschenhart kan te voorschijn roepen, zoo noemen mag. Hoeveel bedwelmende tranen stortte ik op haar schoot; hoevele deed ik er haar, ondanks haarzelve, vergieten! Eindelijk riep

zij uit, in een onwillekeurige opwelling: neen, geen man was ooit zóó beminnenswaard, en geen man had ooit lief, zooals gij! Maar onze vriend Saint-Lambert luistert naar ons, en mijn hart zou niet twee keer kunnen beminnen." Ik zuchtte en zweeg; ik omhelsde haar. Welk eene omhelzing! Maar dat was alles. Zes maanden leefde zij reeds alleen, dat wil zeggen, ver van haar minnaar en van haar echtgenoot; drie maanden reeds zag ik haar bijna alle dagen, en steeds was de liefde als derde tusschen haar en mij. Wij hadden met ons tweetjes gesoupeerd, wij waren alleen, in een boschje, bij maneschijn; en na twee uren van het levendigste en teederste onderhoud, verliet zij dit boschje in het midden van den nacht in de armen van haar vriend, even onberoerd, even rein van geest en van hart als zij daarin was gekomen. Overweeg al deze omstandigheden, lezer, ik voor mij heb hieraan niets toe te voegen.

En laat men zich niet verbeelden dat mijne zinnen me hier met rust lieten zooals bij mama en bij Thérèse. Ik zeide het reeds; dit keer was het de liefde, en de liefde in al haar kracht, in al haar driften. Ik zal noch de onrust, de sidderingen, de hartkloppingen, noch de krampachtige bewegingen en de bezwijmingen beschrijven, die ik voortdurend ondervond; men zal daarover kunnen oordeelen naar de uitwerking die haar beeld alleen op mij had. Ik heb reeds gezegd, dat het ver was van de Hermitage naar Eaubonne; ik ging door de heuvels van Andilly, die bekoorlijk zijn. Onder het loopen mijmerde ik over haar, die ik ging opzoeken, over de vriendelijke ontvangst, die ze mij zou bereiden, over den kus, die mij bij mijn aankomst wachtte. Die enkele kus, die noodlottige kus verhitte mijn bloed, zelfs nog voor dat ik hem ontving, zoodanig, dat mijn hoofd in de war raakte; alles begon voor mijn oogen te schemeren, mijn knieën knikten; ik was gedwongen stil te houden, te gaan zitten; mijn heele korpus was

in een onbegrijpelijke wanorde; ik was op het punt te bezwijmen. Daar ik het gevaar had leeren kennen, trachtte ik mij bij het opweg gaan te verstrooien en aan iets anders te denken. Ik had nog geen twintig passen gedaan of dezelfde herinneringen en al de verschijnselen die er het gevolg van waren, kwamen mij weer overvallen, zonder dat het mij mogelijk was, mij daarvan te verlossen; en hoe ik het ook heb mogen aanleggen, toch geloof ik niet dat ik dien afstand ooit ongestraft heb afgelegd. Zwak, afgemat, uitgeput kwam ik te Eaubonne aan, en kon mij nauwelijks staande houden. Op het oogenblik dat ik haar zag, was alles weer hersteld; in haar bijzijn voelde ik nog slechts den hinder van een onuitputtelijke en steeds vergeefsche kracht. Er was op mijn weg, in het gezicht van Eaubonne, een aangenaam terras, de Olympusberg genaamd, waar wij ons dikwijls, ieder van zijn kant, heen begaven. Ik kwam het eerste aan; ik was geboren om op haar te wachten, maar hoeveel kostte mij dit wachten. Om mij af te leiden, trachtte ik met potlood briefjes te krabbelen, die ik wel met mijn zuiverste bloed had willen neerschrijven: ik heb er nooit een kunnen afmaken dat leesbaar was. Wanneer zij er één vond in de door ons afgesproken nis, dan kon zij daar niets anders uit lezen, dan den waarlijk betreurenswaardigen toestand waarin ik bij het schrijven daarvan verkeerde. Die toestand en vooral het feit, dat die gedurende drie maanden van onafgebroken prikkeling en onthouding, aanhield, bracht mij in een staat van uitputting, waarvan ik mij in verscheidene jaren niet heb kunnen herstellen, en bezorgde mij tenslotte een breuk, die ik tot aan mijn graf zal meedragen of die mij naar mijn graf zal dragen. Zoo was de eenige liefdesgenieting van den man met den lichtst ontvlambaren, maar tegelijkertijd meest bedeesden aard, die de natuur misschien ooit heeft voortgebracht. Zoo waren de laatste schoone dagen, die mij op aarde gegund werden: hier begint het eindelooze weefsel van

de rampen mijns levens, waarin men weinig onderbreking zal vinden.

In den ganschen loop van mijn leven heeft men gezien hoe mijn hart, dat doorzichtig is als kristal, nooit een minuutlang, een gevoel, dat zich daarin genesteld had, heeft kunnen verbergen. Men oordeele dus of het mij mogelijk was, langen tijd mijn liefde voor mevrouw d'Houdetot verborgen te houden. Onze vertrouwelijke omgang viel een ieder op, wij maakten er noch een verborgenheid, noch een geheim van. Onze verhouding was niet van een aard, die dit noodig maakte; en daar mevrouw d'Houdetot de teederste vriendschap voor mij had, en zich die geenszins verweet; daar ik haar een achting toedroeg, waarvan niemand beter dan ik wist hoe gerechtvaardigd die was; daar zij openhartig verstrooid en onbezonnen was en ik oprecht, onhandig, fier, ongeduldig en opvliegend, gaven wij in onze bedriegelijke onbekommerdheid veel meer vat op ons beiden, dan wij dit hadden gedaan zoo wij schuldig geweest waren. Wij gingen allebei naar de Chevrette; wij troffen elkander daar dikwijls samen, vaak zelfs bij afspraak. Wij leefden daar zooals wij gewoon waren, wandelden iederen dag met ons tweetjes, en spraken dan over onze liefde, onze plichten, onzen vriend, onze onschuldige plannen, in het park tegenover het verblijf van mevrouw d'Epinay, onder haar vensters, van waaruit zij ons zonder ophouden bespiedde, en, daar ze geloofde dat wij haar tartten, door hetgeen ze zag, haar hart van woede en verontwaardiging volkropte.

Alle vrouwen verstaan de kunst haar woede te verbergen, vooral wanneer die hevig is. Vooral mevrouw d'Epinay, die heftig, maar bedachtzaam is, verstond die kunst uitmuntend. Zij veinsde niets te zien, niets te vermoeden; en in denzelfden tijd dat zij haar oplettendheden, haar zorgen, bijna haar aanhaligheden tegenover mij verdubbelde, streefde zij ernaar, haar schoonzuster

te overladen met onheusche behandelingen en met teekenen van een minachting, waarvan zij mij deelgenoot scheen te willen maken; men begrijpt wel, dat ze daarin niet slaagde; maar ik lag op de pijnbank. Verscheurd door tegenstrijdige gevoelens, had ik, terwijl ik getroffen werd door haar vriendschapsuitingen, tegelijkertijd moeite mijn woede te bedwingen wanneer ik zag hoe ze mevrouw d'Houdetot beleedigde. De engelachtige zachtheid van deze laatste, maakte dat zij alles zonder klagen verdroeg en zelfs zonder er mevrouw d'Epinay minder gaarne om te mogen. Zij was trouwens dikwijls zoo verstrooid en steeds zoo weinig gevoelig voor dat soort dingen, dat zij er meestentijds niets van merkte.

Op een dag dat ik mevrouw d'Houdetot te Eaubonne ging bezoeken, nadat zij van een van haar reizen naar Parijs was teruggekeerd, vond ik haar in een droevige stemming en ik zag dat ze gehuild had. Ik was genoodzaakt mij te bedwingen, daar mevrouw de Blainville, de zuster van haar echtgenoot, er was; maar zoodra ik een gunstig oogenblik kon vinden gaf ik haar mijn ongerustheid te kennen. „Ach," zeide ze mij zuchtend, „ik vrees dat je dwaasheden me wel de rust van mijn leven zullen kosten. Men heeft Saint-Lambert ingelicht, en slecht ingelicht. Hij laat mij recht wedervaren, maar hij is ontstemd en wat erger is, gedeeltelijk verbergt hij mij zijn ontstemdheid. Gelukkig heb ik hem van onze vriendschapsbetrekkingen, die wij onder zijn begunstiging hebben aangeknoopt, niets verborgen. Mijn brieven waren vol van jou, evenals mijn hart: ik heb hem slechts je onzinnige liefde, waarvan ik je hoopte te genezen en waarvan hij mij nu, naar ik zie, in stilte verwijt maakt, verborgen gehouden. Men heeft aan onzen goeden naam geschaad, men heeft mij onrecht aangedaan, maar het doet er niet toe. Laten wij heelemaal breken, of wees zooals je behoort te zijn. Ik wil niets meer voor mijn minnaar te verbergen hebben."

Dat was de eerste keer dat ik gevoelig was voor de

schaamte, mij door mijn schuldgevoel vernederd te zien, in de oogen van een jonge vrouw, wier gerechtvaardigde verwijten ik onderging, en wier leidsman ik had behooren te zijn. De verontwaardiging die ik daardoor tegenover mij zelve gevoelde was misschien voldoende geweest om mijn zwakheid te overwinnen, zoo het teedere medelijden dat het slachtoffer mij inboezemde, niet nogmaals mijn hart week had gemaakt. Helaas, was dit het oogenblik om het te kunnen verharden, terwijl het overstroomd en doordrenkt was van tranen. Die teedere ontroering veranderde weldra in woede tegen de lage aanbrengers, die van een misdadig maar onwillekeurig gevoel, slechts het kwade hadden willen zien, zonder dat zij geloofden in, of zelfs maar een voorstelling hadden van de oprechte eerzaamheid van hart, die dit weer goedmaakte. Wij bleven er niet lang in het onzekere over wie daarin de hand had gehad.

(Rousseau verdenkt mevrouw d'Epinay ervan, hem bij Saint-Lambert te hebben belasterd. Daarover wisselen zij eenige brieven. Het komt echter nog niet tot een breuk. Ook de verhouding met Diderot en Grimm wordt steeds minder goed.

Saint-Lambert, die tijdelijk van den veldtocht is teruggekeerd komt Rousseau, in gezelschap van mevrouw d'Houdetot, in de Hermitage bezoeken.)

Men begrijpt wel, met hoe groot genoegen ik ze ontving. Maar nog meer plezier deed het mij, toen ik zag hoe goed de verstandhouding tusschen hen beiden was. Ik was blij hun geluk niet te hebben verstoord, en dit maakte mijzelf gelukkig; en ik kan zweren dat ik, gedurende al den tijd van mijn dwazen hartstocht, maar vooral op dit oogenblik, zelfs wanneer ik hem mevrouw d'Houdetot had kunnen ontnemen, dit niet zou hebben gewild, en er zelfs niet om in verzoeking zou zijn gekomen. Ik vond haar in haar liefde voor Saint-Lambert, zóó beminnenswaardig, dat ik mij nauwelijks kon denken, dat

zij dit evenzeer kon zijn, wanneer zij mij zou liefhebben; en terwijl ik geenszins hun verhouding wilde verstoren, was alles wat ik, in mijn liefdesvervoering, het meest waarachtig van haar heb verlangd, dat zij zich liet beminnen. Ten slotte, hoe hevige hartstocht er ook in mij voor haar gebrand had, ik vond het even zoet, de vertrouweling van haar minnarijen te zijn, als het voorwerp daarvan, en nooit heb ik een oogenblik, haar minnaar als mijn medeminnaar beschouwd, maar steeds als mijn vriend. Men zal zeggen, dat dit nog geen liefde was. Het zij zoo; maar dan was het dus meer.

Wat Saint-Lambert betreft, hij gedroeg zich als een rechtschapen en verstandig man. Daar ik de eenige schuldige was, was ik ook de eenige die gestraft werd, en zelfs met toegevendheid. Hij behandelde me hard maar vriendschappelijk en ik zag dat ik iets in zijn achting verloren had, maar niets in zijn vriendschap.

Ofschoon ik mij, in het diepst van mijn hart, een vrij eerbaar getuigenis gaf, was de schijn zoo tegen mij, dat de onoverwinnelijke schaamte die me steeds beheerschte, mij tegenover hem volkomen de houding van een schuldige gaf, en daar maakte hij dikwijls misbruik van om me te vernederen. Een enkel voorval zal een beeld geven van die wederzijdsche verhouding. Na het diner las ik hem den brief voor dien ik Voltaire het vorig jaar geschreven had, en waarvan Saint-Lambert had hooren spreken. Gedurende het voorlezen viel hij in slaap; en ik, vroeger zoo trotsch, nu zoo dwaas, ik dorst mijn voorlezing maar niet te onderbreken, en bleef doorlezen, terwijl hij door bleef snorken. Zoo waren mijn vernederingen, en zoo waren zijn wraaknemingen; maar zijn edelmoedigheid liet hem nooit toe, die ten uitvoer te brengen dan wanneer wij onder ons drieën waren.

Toen hij weer vertrokken was, vond ik mevrouw d'Houdetot ten mijnen opzichte zeer veranderd. Ik was daar verbaasd over, alsof ik dit niet had kunnen verwachten; ik was er sterker door getroffen, dan ik dit

behoorde te zijn, en dat deed me veel kwaad. Het scheen of alles waarvan ik mijn genezing verwachtte, de pijl, die ik tenslotte eerder gebroken dan uitgerukt heb, nog slechts dieper in mijn hart deed doordringen.

Ik was vast besloten mij zelve te overwinnen en niets te sparen om mijn dwazen hartstocht in een reine en duurzame vriendschap te veranderen. Daartoe had ik de mooiste plannen van de wereld gemaakt, voor welker uitvoering ik de hulp van mevrouw d'Houdetot behoefde. Wanneer ik met haar wilde spreken, vond ik haar verstrooid, gedwongen; ik voelde dat zij niet langer plezier had in mijn gezelschap, en ik zag duidelijk dat er iets gebeurd was, dat zij mij niet wilde zeggen, en dat ik nooit ben te weten gekomen. Die verandering, waarvan het mij onmogelijk was de verklaring te krijgen, griefde mij ten diepste. Zij vroeg mij hare brieven terug. Ik gaf ze haar alle met een getrouwheid die zij mij de beleediging aandeed, een oogenblik in twijfel te trekken. Die twijfel was een nieuwe onverwachte verscheuring voor mijn hart, dat zij toch zóó goed moest kennen. Zij liet mij recht wedervaren, maar niet dadelijk; ik begreep dat het onderzoek van den bundel dien ik haar had teruggegeven, haar haar ongelijk had doen voelen; en zag zelfs dat zij zich dit verweet; en dat haalde de toestand weer wat voor me op. Zij kon haar brieven niet terugnemen zonder mij de mijne terug te geven. Ze vertelde mij, dat ze die verbrand had; ik durfde daar op mijn beurt aan twijfelen, en ik beken dat ik daar nog aan twijfel.

Neen, zulke brieven gooit men niet in het vuur; die uit „Julie" heeft men gloeiend gevonden; nu, mijn hemel, wat zou men dan wel van deze hebben gezegd? Neen, neen, nooit zal zij, die een zoodanige liefde kon inboezemen, den moed hebben de bewijzen daarvan te verbranden. Wanneer die brieven nog bestaan en eens bekend zullen worden, zal men weten hoe ik heb liefgehad.

(Grimm, sinds eenigen tijd de minnaar van mevrouw d'Epinay, komt op de Chevrette logeeren. Rousseau, die zich door hem gekleineerd voelt, raakt weldra met hem op gespannen voet, het komt tot een breuk, die weer gevolgd wordt door een oppervlakkige verzoening.)

Al die verdrietelijkheden, slag op slag, wierpen mij in een neerslachtigheid, die mij geenszins de kracht liet om weer meester van mijzelve te worden. Zonder antwoord van Saint-Lambert [1]), door mevrouw d'Houdetot veronachtzaamd, terwijl ik niemand meer in vertrouwen durfde te nemen, begon ik te vreezen dat ik, door van de vriendschap den afgod mijns harten te hebben gemaakt, misschien mijn leven besteed had om aan hersenschimmen te offeren. Na gedane proef bleven er van al mijn betrekkingen slechts twee mannen over, die mijn volle achting hadden behouden, en aan wie mijn hart vertrouwen kon schenken: Duclos, dien ik, sedert ik mij op de Hermitage terugtrok, uit het oog verloren had, en Saint-Lambert. Ik geloofde, dat ik het onrecht dat ik dezen laatste had aangedaan, slechts goed kon herstellen, door mijn hart zonder terughouding voor hem uit te storten: en ik besloot hem alles volledig op te biechten, voor zoover dit den goeden naam van mevrouw d'Houdetot niet benadeelde. Ik twijfel er niet aan, of die keus was weer een valstrik van mijn liefde om mij dichter bij haar te doen blijven; maar het is zeker dat ik mij zonder terughouding in de armen van haar minnaar zou hebben geworpen, dat ik mij geheel onder zijn leiding zou hebben gesteld en dat ik de openhartigheid zoo ver zou hebben gedreven als die maar gaan kon. Ik was op het punt hem een tweeden brief te schrijven, waarvan ik zeker was, dat hij er op geantwoord zou hebben,

[1]) Op den brief die R. hem schreef over de verkoeling van mevrouw d'Houdetot. (Vert.)

toen ik de droevige oorzaak van zijn stilzwijgen op mijn eersten brief vernam. Hij was niet bestand geweest tegen al de vermoeienissen van dien veldtocht. Mevrouw d'Epinay vertelde me, dat hij zoo juist een verlamming had gehad; en mevrouw d'Houdetot, die door haar hevig verdriet ten slotte zelf ziek werd, en niet in staat was mij dadelijk te schrijven, berichtte mij twee of drie dagen later, uit Parijs, waar zij toen was, dat hij zich naar Aken liet vervoeren, om er de baden te gebruiken. Ik zeg niet, dat dit droevige bericht mij evenveel smartte als het haar deed, maar ik betwijfel het of de hartsbeklemming, die dit bericht mij gaf, minder pijnlijk was dan haar smart en haar tranen. Het verdriet hem in dien toestand te weten, vermeerderd door de vrees dat zijn ongerustheid er toe had bijgedragen om hem daarin te brengen, trof mij meer dan alles wat mij tot nu toe overkomen was, en ik voelde met smart dat het gemis aan zelfachting mij de kracht ontnam, die ik noodig had om zooveel leed te dragen. Gelukkig liet mijn edelmoedige vriend mij niet lang in dien neerslachtigen toestand; hij vergat mij niet, ondanks zijn aanval, en weldra vernam ik door hemzelf, dat ik over zijn gevoelens en over zijn toestand te slecht had geoordeeld. Maar het is tijd, dat ik tot den grooten ommekeer van mijn lot kom, de plotselinge ramp, die mijn leven in twee zoo verschillende deelen heeft gesplitst, en die uit een heel geringe aanleiding zulke vreeselijke gevolgen heeft doen voortvloeien.

(Mevrouw d'Epinay vertelt Rousseau, dat zij zich bezorgd maakt over haar gezondheid en naar Genève denkt te gaan, om zich onder behandeling te stellen van den geneesheer Tronchin. Maar Rousseau hoort van Thérèse dat het praatje loopt, dat mevrouw d'Epinay een kind verwachtte en naar Genève wilde gaan om daar in 't geheim te bevallen.

Hij denkt nu, dat mevrouw d'Epinay en zijn

vrienden tegen hem samenspannen, en hem den schijn willen geven de minnaar van mevrouw d'Epinay te zijn, zoodat, ingeval er iets van die bevalling bekend werd, Grimm vrij bleef van den schijn.

Rousseau is zeer verbitterd, en een briefje, waarin Diderot voor mevrouw d'Houdetot partij kiest, vererger dit nog. Haastig schrijft hij een antwoord en snelt naar de Chevrette om in blinde woede de beide briefjes aan mevrouw d'Epinay voor te lezen.)

Toen ik de kamer van mevrouw d'Epinay binnentrad, vond ik Grimm bij haar, en daar was ik blij om. Op een luiden en helderen toon las ik hun mijn twee brieven voor, met een onversaagdheid, waartoe ik mij nooit in staat had geacht, en toen ik eindigde, voegde ik daaraan eenige zinsneden toe, die mijn onversaagdheid niet logenstraften. Bij die onverwachte durf van een gewoonlijk zoo vreesachtig mensch, zag ik ze beiden als aan den grond genageld, beduusd, terwijl zij geen letter antwoord gaven. Vooral zag ik, hoe de aanmatigende man zijn oogen naar den grond sloeg, en de schittering van mijn blikken niet dorst te doorstaan; maar op hetzelfde oogenblik zwoer hij, in 't diepst van zijn hart, dat hij mij in 't verderf zou storten, en ik ben er zeker van, dat zij daarover beraadslaagden voordat zij elkander verlieten.

Ongeveer terzelfder tijd ontving ik eindelijk van mevrouw d'Houdetot het antwoord van Saint-Lambert, dat nog uit Wolfenbuttel, weinige dagen na zijn ongeval dateerde, op mijn brief, die lang onderweg was gebleven. Dit antwoord bracht mij, door de betuigingen van achting en vriendschap, waarvan het vol was, vertroostingen, waaraan ik op dat oogenblik groote behoefte had, en welke mij moed en kracht gaven om die te verdienen. Van dat oogenblik af deed ik mijn plicht, maar het staat vast, dat wanneer Saint-Lambert

eens een minder verstandig, minder edelmoedig, minder rechtschapen mensch geweest was, ik onherroepelijk verloren zou zijn geweest.

Het seizoen werd slecht, en men begon van buiten terug te komen. Mevrouw d'Houdetot deelde mij den dag mee, waarop zij van plan was, van de vallei afscheid te nemen, en sprak met mij af te Eaubonne. Toevallig bleek die dag juist dezelfde te zijn, waarop mevrouw d'Epinay de Chevrette verliet, om naar Parijs te gaan, waar zij de laatste toebereidselen voor haar reis zou maken. Gelukkig vertrok zij 's morgens en had ik nog tijd om, nadat ik afscheid van haar had genomen, met haar schoonzuster te gaan dineeren. De brief van Saint-Lambert had ik in mijn zak, en las die verscheidene malen, onder 't loopen. Die brief diende mij tot schild tegen mijn zwakheid. Ik nam en hield het besluit, in mevrouw d'Houdetot niets anders meer te zien dan mijn vriendin en de minnares van mijn vriend, en ik bracht onder vier oogen, vier of vijf uren met haar door, in een heerlijke kalmte, die, zelfs wat de genieting betreft, verre te verkiezen was boven de hevige koortsvlagen, die ik tot nu toe bij haar had gehad. Daar zij maar al te goed wist dat mijn hart niet veranderd was, was zij gevoelig voor de pogingen die ik had gedaan om mijzelve te overwinnen; zij achtte mij er des te hooger om, en ik had het geluk te zien, dat haar vriendschap voor mij geenszins was uitgedoofd. Zij kondigde mij de aanstaande terugkomst van Saint-Lambert aan, die, ofschoon hij vrij goed van zijn aanval genezen was, niet meer in staat was de vermoeienissen van den krijg te doorstaan, en den dienst verliet om vreedzaam bij haar te komen leven. Wij maakten het bekoorlijke plan van een nauwen omgang tusschen ons drieën, en wij konden hopen, dat de uitvoering van dat plan duurzaam zou zijn, aangezien alle gevoelens, die teedere en rechtschapen gemoederen kunnen vereenigen, er den grondslag van uitmaakten, en wij in ons

drieën genoeg gaven en kundigheden vereenigden om aan ons zelven genoeg en aan geen enkele vreemde aanvulling behoefte te hebben. Helaas, toen ik me overgaf aan de hoop van een zoo zoet leven, dacht ik weinig aan dat wat mij wachtte.

Vervolgens bespraken wij mijn tegenwoordige verhouding tot mevrouw d'Epinay. Ik toonde haar den brief van Diderot met mijn antwoord; ik vertelde haar in bizonderheden alles wat er dienaangaande was voorgevallen, en ik verklaarde haar, dat ik besloten was de Hermitage te verlaten. Zij verzette er zich levendig tegen, en met redenen, die de overmacht hadden op mijn hart. Zij betuigde mij, hoezeer zij gewenscht zou hebben, dat ik de reis naar Genève gemaakt had, daar zij voorzag dat men haar, in verband met mijn weigering, ongetwijfeld in opspraak zou brengen, wat de brief van Diderot reeds scheen aan te kondigen. Daar zij echter mijn redenen even goed kende als ik zelve, drong zij op dat punt niet aan, maar zij bezwoer mij, tot iederen prijs, elke opschudding te vermijden, en mijn weigering te bemantelen met redenen, die geloofwaardig genoeg waren om de rechtvaardige verdenking, dat zij daarin aandeel zou kunnen hebben, weg te nemen. Ik zeide haar, dat zij mij geen gemakkelijke taak oplegde: maar dat ik, daar ik besloten was mijn onrecht, zelfs ten koste van mijn goeden naam, te boeten, aan de hare de voorkeur wilde geven, in alles wat de eer mij zou veroorloven te verdragen. Men zal weldra zien, of ik die verplichting heb weten na te komen.

Ik kan zweren, dat ik, wel verre dat mijn ongelukkigen hartstocht iets van zijn kracht verloren had, mijn Sophie nooit zoo hevig, zoo teeder heb lief gehad, als juist dien dag. Maar zoo sterk was de indruk, dien de brief van Saint-Lambert, mijn plichtsgevoel en mijn afschuw van trouweloosheid op mij maakten, dat mijn zinnen mij, gedurende dit gansche onderhoud, in haar bijzijn met rust lieten, en dat ik zelfs niet in verleiding

kwam haar hand te kussen. Toen zij vertrok, omhelsde zij mij ten aanzien van haar bedienden. Die kus, zoo verschillend van dien welke ik haar soms onder het lommer ontstal, was mij een waarborg dat ik weer meester was over mijzelven: ik ben er bijna zeker van, dat, indien mijn hart den tijd had gehad om zich rustig te versterken, ik geen drie maanden had noodig gehad om volkomen genezen te zijn.

Hier eindigen mijn persoonlijke verhoudingen met mevrouw d'Houdetot; verhoudingen, waarover een ieder zich, afgaande op den uiterlijken schijn, volgens de gesteldheid van zijn eigen hart, een oordeel heeft kunnen vormen, maar in welke de liefde, die deze beminnenswaardige vrouw mij inboezemde, en die misschien de hevigste liefde is, welke ooit een man heeft gevoeld, zich steeds, tusschen den hemel en ons, zal kunnen beroemen op de zeldzame en pijnlijke offers, die beiden aan den plicht, de eer, de liefde en de vriendschap hebben gebracht. Wij hadden ons te zeer in elkanders oogen opgeheven, dan dat wij elkander gemakkelijk hadden kunnen verlagen. Men moet wel iedere achting onwaardig zijn, om er toe te kunnen besluiten een zoo kostbare achting te verliezen, en de kracht van de gevoelens, die ons schuldig hadden kunnen maken, was juist hetgeen ons belette dit te worden.

Zoo nam ik dus, na een zoo lange vriendschap voor een van die twee vrouwen en een zoo hevige liefde voor de andere, op denzelfden dag van beiden afzonderlijk afscheid; van de eene om haar nooit van mijn leven weer terug te zien, van de andere om haar nog slechts twee keer weer te zien, bij gelegenheden die ik, in hetgeen hier volgt, zal verhalen.

Na hun vertrek was ik in groote verlegenheid hoe ik zooveel dringende en tegenstrijdige plichten, die de gevolgen waren van mijn onvoorzichtigheden, zou vervullen.

(Rousseau wendt zich tot Grimm om raad. Grimm stuurt eerst Rousseau een briefje, waarin hij zegt over Rousseau's brief te zullen nadenken. Na eenige dagen zendt hij Rousseau een tweeden brief, waarin hij met hem breekt. Rousseau vertelt, hoe Grimm en mevrouw d'Epinay nu tegen hem samenspannen en in de Parijsche kringen veel kwaad van hem spreken.)

Mijn toestand was inderdaad allertreurigst. Ik zag al mijn vrienden zich van mij afwenden, zonder dat het mij mogelijk was te weten, hoe noch waarom. Diderot die er zich op liet voorstaan, dat hij alleen mij trouw bleef, en die sedert drie maanden beloofd had mij te zullen bezoeken, kwam maar niet. De winter begon zich te doen gevoelen, en daarmee de aanvallen van mijn gewone kwalen. Hoewel mijn gestel krachtig was, was het niet bestand geweest tegen de worsteling van zooveel tegenstrijdige hartstochten. Ik verkeerde in een staat van uitputting, die mij kracht noch moed overliet, om aan iets weerstand te bieden; zelfs wanneer mijn verplichtingen, wanneer de voortdurende vertogen van Diderot en van mevrouw d'Houdetot, mij hadden veroorloofd op dit oogenblik de Hermitage te verlaten, dan had ik nog niet geweten waarheen te gaan en hoe ik me zou voortsleepen. Ik bleef onbeweeglijk en versuft zonder te kunnen handelen of denken. De enkele gedachte een stap te moeten doen, een brief te schrijven of een woord te zeggen, deed me rillen. Ik kon echter den brief van mevrouw d'Epinay niet onbeantwoord laten, tenzij ik wilde bekennen, dat ik den hoon, waarmede zij en haar vriend mij overstelpten, waardig was. Ik besloot haar mijn gevoelens en mijn voornemens bekend te maken, en twijfelde er geen oogenblik aan, of zij zou die terstond goedkeuren, uit menschelijkheid, uit edelmoedigheid, uit betamelijkheid en gedreven door de goede neigingen, die ik, ondanks de slechte,

in haar had meenen op te merken. Ziehier mijn brief:

Op de Hermitage 23 November 1757.

Als men van smart stierf, zou ik niet meer in leven zijn. De vriendschap is tusschen ons uitgedoofd, mevrouw; maar de vriendschap, die niet meer is, behoudt nog rechten, die ik weet te eerbiedigen. Uw vriendschapsbewijzen heb ik geenszins vergeten, en U kunt mijnerzijds rekenen op al de dankbaarheid, die men verschuldigd is aan iemand, waarvan men niet langer mag houden. Iedere verdere verklaring zou nutteloos zijn; ik heb mijn geweten voor mij en verwijs U naar het Uwe.

Ik heb de Hermitage willen verlaten en ik moest het doen. Maar men beweert, dat ik daar tot de lente moet blijven; en daar mijn vrienden dit willen, zal ik er tot de lente blijven, indien Gij daarin toestemt.

Nadat deze brief geschreven en verzonden was, dacht ik er nog slechts aan om in de Hermitage op kalmte te komen, door er voor mijn gezondheid te zorgen, en trachtte mijn krachten te herwinnen en maatregelen te nemen de Hermitage tegen de lente te verlaten, zonder ophef en zonder openlijk te breken. Maar dat was geenszins de bedoeling van Grimm, zooals men spoedig zal zien.

Eenige dagen later had ik eindelijk het genoegen, het zoo dikwijls beloofde en verzuimde bezoek van Diderot te krijgen. Het kon niet beter van pas komen; hij was mijn oudste vriend; hij was bijna de eenige die mij overbleef; men begrijpt wel hoeveel pleizier het mij onder die omstandigheden deed, hem te zien. Mijn hart was vol, ik stortte het uit in het zijne. Ik lichtte hem in omtrent veel feiten die men hem verzwegen, verdraaid of voorgegeven had. Ik vertelde hem wat ik mocht vertellen van alles wat er gebeurd was. Ik

streefde er geenszins naar, hem te verbergen wat hij maar al te goed wist, dat een even ongelukkige als zinnelooze liefde het werktuig van mijn verderf was geweest; maar ik bekende nooit dat mevrouw d'Houdetot daarvan op de hoogte was, of ten minste, dat ik haar mijn liefde had verklaard. Ik sprak hem van de onwaardige kunstgrepen van mevrouw d'Epinay, om de zeer onschuldige brieven, die haar schoonzuster mij schreef, in handen te krijgen. Ik wilde dat hij deze bizonderheden zou vernemen uit den eigen mond van de vrouwen, die zij getracht had te verleiden. Thérèse vertelde ze hem nauwkeurig; maar waar bleef ik, toen de moeder aan de beurt kwam en ik haar hoorde verklaren en volhouden, dat niets daarvan haar bekend was? Dat waren haar woorden en daar week ze niet van af. Nog geen vier dagen geleden, had zij mij zelf nog eens alles verteld, en zij logenstraft me in me gezicht, in het bijzijn van mijn vriend. Dit voorval scheen mij beslissend, en ik voelde toen levendig mijn onvoorzichtigheid om zulk een vrouw zoo lang bij mij te hebben gehouden. Ik voer geenszins in scheldwoorden tegen haar uit; ik verwaardigde mij nauwelijks haar eenige minachtende woorden toe te voegen. Ik voelde hoeveel ik aan de dochter verschuldigd was, wier onwrikbare eerlijkheid afstak bij de smadelijke lafheid van haar moeder. Maar van toen af, stond mijn besluit omtrent de oude vast, en ik wachtte nog slechts op het gunstige oogenblik om dit ten uitvoer te brengen.

Dat oogenblik kwam eerder dan ik het verwacht had. Den 10en December ontving ik van mevrouw d'Epinay antwoord op mijn vorigen brief. Ziehier den inhoud:

Genève, 1 December 1757.
(Bundel B. no. 11.)

Nadat ik gedurende verscheidene jaren alle mogelijke bewijzen van vriendschap en van belangstelling heb

gegeven, blijft mij nog slechts over, U te beklagen. U bent wel ongelukkig. Ik hoop dat Uw geweten even rustig zal zijn als het mijne. Dat zou noodig kunnen zijn voor Uw levensrust.

Daar U de Hermitage wilde verlaten en U dit behoorde te doen, verbaast het mij, dat Uw vrienden U weerhouden hebben. Wat mij betreft, ik raadpleeg de mijne niet over mijn plichten, en ik heb U niets meer over de Uwe te zeggen.

Een zoo onverwacht, maar zoo duidelijk uitgesproken opzegging, liet mij geen oogenblik van aarzeling. Ik moest dadelijk weggaan, wat voor weer het ook was, en in welken toestand ik mij ook bevond, al moest ik in de bosschen op de sneeuw slapen, waarmee de grond toen bedekt was, en wat mevrouw d'Houdetot ook doen of zeggen kon: want ik wilde haar wel in alles terwille zijn, maar niet tot in de eerloosheid toe.

Ik bevond mij in de verschrikkelijkste moeilijkheid, waarin ik ooit van mijn leven was; maar mijn besluit was genomen; ik zwoer, dat ik, wat er ook gebeurde, geen acht nachten meer in de Hermitage zou slapen. Ik begon mijn goed naar buiten te brengen, vastbesloten het liever in het open veld te laten, dan niet binnen acht dagen de sleutels weerom te geven; want ik wilde vooral dat alles gedaan was, voordat men naar Genève schrijven en antwoord hebben kon. Ik was bezield door een nooit gekenden moed; al mijn krachten waren teruggekeerd. De eer en de verontwaardiging hergaven mij krachten, waarop mevrouw d'Epinay niet had gerekend. De fortuin begunstigde mijn stoutmoedigheid. M. Mathas, procureur bij de belastingen van de „Prins van Condé", hoorde van mijn moeilijken toestand. Hij liet me een huisje aanbieden, dat hij aan zijn tuin van Mont-Louis, te Montmorency, bezat. Ik nam het gretig en dankbaar aan. De zaak was spoedig beklonken: inderhaast liet ik eenige meubels koopen, bij die welke

wij al hadden, zoodat Thérèse en ik konden slapen. Met groote moeite en kosten liet ik mijn goed verkruien; ondanks sneeuw en ijs, werd ik in twee dagen verhuisd en den 15en December gaf ik de sleutels van de Hermitage terug, nadat ik, waar ik mijn huur niet kon betalen, den tuinman zijn loon had uitbetaald.

Wat mevrouw Le Vasseur betreft, ik verklaarde haar, dat wij van elkander moesten gaan: haar dochter wilde mij aan het wankelen brengen: ik was onvermurwbaar. Ik liet haar naar Parijs vertrekken, met de postsjees, en gaf haar al het goed en de meubels mee, die zij met haar dochter had samen gehad. Ik gaf haar wat geld, en ik verbond mij haar huur, bij haar kinderen of elders, te betalen, zooveel in mijn vermogen lag, in haar onderhoud te voorzien en om het haar nooit aan brood te laten ontbreken, zoolang ik het zelf zou hebben.

Eindelijk schreef ik dan, twee dagen na mijn komst te Mont-Louis, den volgenden brief aan mevrouw d'Epinay:

Montmorency 17 December 1757.

Niets is zoo eenvoudig en zoo noodzakelijk, Mevrouw, als om uw huis te verlaten wanneer u niet goedkeurt dat ik daarin blijf. Na uwe weigering om erin toe te stemmen dat ik de rest van den winter in de Hermitage zou doorbrengen, heb ik die dus den 15en December verlaten. Het was mijn lot er ondanks mijzelven in te komen, en die op dezelfde wijze te verlaten. Ik dank u voor het verblijf, dat u mij hebt overgehaald daar te houden, en ik zou u daarvoor nog meer bedanken, zoo ik dit verblijf minder duur had betaald. Overigens hebt u gelijk te gelooven dat ik ongelukkig ben; niemand ter wereld weet beter dan u, hoezeer ik dat moet zijn. Indien het al een ongeluk is om zich in de keus van zijn vrienden te vergissen, het is een niet minder wreed ongeluk, van een zoo zoete dwaling terug te keeren.

Zoo is het getrouwe verhaal van mijn verblijf in de Hermitage en van de redenen waarom ik die verliet. Ik heb dit verhaal niet kunnen besnoeien, en het was van belang, het met de grootste nauwkeurigheid bij te houden, daar dit tijdperk van mijn leven op het vervolg daarvan een invloed heeft uitgeoefend, die zich tot op mijn laatsten dag zal doen gelden.

TIENDE BOEK

DE buitengewone kracht die een kortstondige opbruising mij gegeven had, om de Hermitage te verlaten, begaf mij zoodra ik daaruit was. Nauwelijks was ik in mijn nieuwe woning gevestigd, of ik kreeg heftige en herhaalde aanvallen van mijn blaasverstopping, waarbij nog het nieuwe ongemak van een breuk kwam, die me sedert eenigen tijd kwelde, zonder dat ik wist dat het er een was. Het mooie jaargetijde gaf me geenszins mijn krachten terug en ik bracht het heele jaar 1758 door in een kwijnenden toestand, die mij deed gelooven dat het einde van mijn levensbaan nabij was. Met een soort ongeduldig verlangen zag ik het einde daarvan naderen. Daar ik teruggekomen was van de hersenschimmen der vriendschap en los was van alles wat mij het leven had doen liefhebben, zag ik daarin niets meer dat dit voor mij aangenaam kon maken; ik zag er nog slechts ongeluk en ellende in, die mij beletten van mijzelve te genieten. Ik reikhalsde naar het oogenblik dat ik vrij zou zijn en aan mijn vijanden zou ontsnappen. Maar laten wij den draad der gebeurtenissen weder opnemen.

(Hij ontvangt een briefje van mevrouw d'Epinay waarin zij stappen tot toenadering doet.)

Daar ik, na al hetgeen er was voorgevallen, geen vertrouwen meer in mevrouw d'Epinay kon stellen, wilde ik geenszins weer vriendschap met haar aanknooperi; ik antwoordde niet op dezen brief en hier eindigde onze briefwisseling. Daar zij zag dat mijn

MEVROUW D'EPINAY

besluit genomen was, nam zij het hare, en waar zij al de oogmerken van Grimm en de Holbachkliek deelde, vereenigde zij haar pogingen met de hunne om mij te gronde te doen gaan. Terwijl de anderen in Parijs werkten, deed zij dit in Genève. Grimm, die zich naderhand daar bij haar voegde, voltooide wat zij begonnen was. Tronchin, die zij zonder moeite wonnen, stond hen krachtdadig bij, en werd mijn hevigste vervolger, zonder, evenmin als Grimm, ooit eenige reden tot klagen over mij te hebben gehad. Eenparig zaaiden zij met hun drieën in stilte de kiemen in Genève, die men er vier jaar later zag ontluiken.

In Parijs, waar ik beter bekend was en waar de harten minder tot haten geneigd zijn, en daarom minder gemakkelijk een hatelijken indruk overnemen, hadden zij meer moeite. Om hun slagen met meer handigheid toe te brengen, begonnen zij rond te strooien, dat ik het was, die hen verlaten had. Vervolgens verspreidden zij, terwijl zij veinsden steeds mijn vrienden te zijn, met groote handigheid hun kwaadaardige beschuldigingen, in den vorm van jammerklachten over de onrechtvaardigheid van hun vriend. Dat maakte dat men minder op zijn hoede was, en meer geneigd naar hen te luisteren en mij te laken. De heimelijke beschuldigingen van trouweloosheid en van ondankbaarheid werden met meer behoedzaamheid en daardoor met meer gevolg rondgestrooid. Ik vernam, dat ze me afschuwelijke gemeenheden toeschreven, zonder dat ik ooit kon te weten komen, waarin ze die eigenlijk lieten bestaan. Alles wat ik uit de algemeen loopende geruchten kon afleiden was, dat die gemeenheden neerkwamen op deze vier hoofdmisdaden: 1e. mijn teruggetrokken leven op het land; 2e. mijn liefde voor mevrouw d'Houdetot; 3e. de weigering om mevrouw d'Epinay naar Genève te vergezellen; 4e. mijn vertrek uit de Hermitage. Zoo zij er andere grieven aan toevoegden, dan namen zij hun maatregelen zoo

juist, dat het mij volkomen onmogelijk is geweest ooit te weten te komen wat daarvan het onderwerp was.

Op dit tijdstip meende ik dus den opzet van een systeem te kunnen vaststellen, dat sedert door diegenen, die over mij beschikken met zoo stijgend succes en zulke snelle vorderingen is toegepast, dat het aan het wonderbaarlijke moet grenzen, voor wie niet mocht weten, hoe gemakkelijk het voor alles, wat de menschelijke kwaadaardigheid begunstigt, is, om vasten voet te krijgen. Laat ik trachten in weinige woorden te verklaren, wat dit duistere en diepzinnige systeem voor zichtbaars heeft in mijn oogen.

Met een reeds beroemden en bekenden naam in Europa had ik den eenvoud van mijn oorspronkelijke neigingen behouden. Mijn doodelijke afkeer van alles wat partij, politiek, kuiperij, heette, had mij vrij en onafhankelijk doen blijven, zonder andere ketenen dan de gehechtheden van mijn hart. Alleen, een vreemdeling, afgezonderd, zonder steun, zonder familie, hechtte ik slechts aan mijn beginselen en aan mijn plichten en volgde onversaagd den weg der rechtschapenheid zonder ooit iemand ten koste van de rechtvaardigheid of van de waarheid te vleien of te ontzien. Daar ik mij bovendien, sedert twee jaren in de eenzaamheid had teruggetrokken, zonder briefwisseling over het dagelijksche nieuws, zonder berichten omtrent de dingen uit de groote wereld, zonder van iets op de hoogte te worden gehouden, noch daarnaar nieuwsgierig te zijn, leefde ik op vier uur gaans van Parijs, evenzeer afgescheiden van deze hoofdstad door mijn onverschilligheid als de zeeën mij daarvan hadden afgesloten, zoo ik mij op het eiland Tinian had bevonden.

Grimm, Diderot, d'Holbach integendeel, waren in het middelpunt van de draaikolk, leefden in de hoogste kringen en verdeelden die bijna allen onder elkander. Groote heeren, mannen van geest, letterkundigen, magistraten, vrouwen, in gezamenlijk overleg konden zij deze

allen ertoe brengen, naar hen te luisteren. Men zal wel reeds inzien welk een voordeel deze positie aan drie eensgezinde mannen tegenover een vierde geeft, in de verhoudingen waarin ik mij bevond. Weliswaar waren Diderot en d'Holbach er niet de menschen naar (ik kan het tenminste niet gelooven) om erg snoode komplotten te smeden. De een miste daarvoor de kwaadaardigheid, de ander de handigheid; maar daardoor juist was de opzet van het aanvalsplan veel beter. Grimm alleen vormde het plan in zijn brein, en liet daarvan aan de twee anderen slechts zooveel zien als zij noodig hadden om aan de uitvoering mee te werken. Het overwicht dat hij op hen gekregen had, maakte die medewerking gemakkelijk, en de uitkomst van het geheel beantwoordde aan de voortreffelijkheid van zijn talent.

Met dat uitmuntende talent vormde hij, daar hij voelde, welk voordeel hij uit onze wederzijdsche positie kon trekken, het plan mijn goeden naam volkomen te vernietigen en mij er een geheel tegenovergestelde te bezorgen, zonder zijn eigen naam afbreuk te doen, en daartoe begon hij een gebouw van duisternis om mij op te trekken, dat ik niet in staat was te doorboren om zijn kuiperijen aan het licht te brengen en hem te ontmaskeren.

Die onderneming was moeilijk, in zoover de onrechtvaardigheid daarvan bemanteld moest worden in de oogen van hen, die daartoe moesten medewerken. De eerlijken moesten bedrogen worden; iedereen moest van mij verwijderd worden, er moest mij geen enkelen vriend worden gelaten, noch klein noch groot. Wat zeg ik? er moest geen enkel woordje waarheid tot mij door kunnen dringen. Wanneer een enkel edelmoedig mensch mij was komen zeggen: „U hangt de deugdzame uit, ziehier echter, voor wat men u uitmaakt en ziedaar op welke gronden men u oordeelt, wat hebt gij daartegen te zeggen", dan had de waarheid gezege-

vierd, en zou Grimm verloren geweest zijn. Hij wist het, maar hij heeft zijn eigen hart gepeild, en heeft de menschen slechts geschat naar hun werkelijke waarde. Het doet me leed voor de menschheid, dat zijn schatting zoo juist was.

Op zijn gang die slinksche wegen langs, moesten zijn stappen langzaam zijn, wilden zij zeker zijn. Reeds twaalf jaar vervolgt hij de uitvoering van zijn plan, en het moeilijkste moet nog gedaan: namelijk om het geheele publiek te misleiden. Er blijven daaronder oogen, die hem van meer nabij gevolgd hebben, dan hij wel denkt. Hij vreest dit en durft zijn komplot nog niet in het volle licht te vertoonen. Maar hij heeft het weinig moeilijke middel gevonden de macht in zijn komplot te doen deelen, en die macht beschikt over mij. Met behulp van dien steun vordert hij met minder gevaar. Daar de handlangers van de macht gewoonlijk weinig geven om rechtschapenheid en nog veel minder om rondborstigheid, heeft hij voortaan geenszins de onbescheidenheid van het een of ander rechtschapen mensch meer te vreezen; want hij heeft vooral noodig dat ik door ondoordringbare duisternis omhuld zij, en dat zijn komplot mij steeds verborgen blijve, daar hij zeer wel weet, dat dit nooit mijn blikken zou kunnen doorstaan, met hoe groote kunstvaardigheid hij er ook het weefsel van heeft gesponnen. Zijn groote handigheid is, om zich, terwijl hij mij bekladt, den schijn te geven dat hij mij ontziet, en zijn trouweloosheid nog voor edelmoedigheid te doen doorgaan.

Ik voelde de eerste uitwerkingen van dat stelsel door de bedekte beschuldigingen van de Holbachkliek, zonder dat het mij mogelijk was te weten te komen noch slechts te gissen waarin die beschuldigingen bestonden. Deleyre zei me in zijn brieven, dat men mij gemeenheden toeschreef. Diderot zei me hetzelfde op een meer geheimzinnige manier, en wanneer ik mij met beiden nader verklaarde, dan kwam alles neer op de hoofd-

beschuldigingen die ik hierboven vermeld heb. Ik voelde een geleidelijke verkoeling in de brieven van mevrouw d'Houdetot. Ik kon de verkoeling niet toeschrijven aan Saint-Lambert, die mij met dezelfde vriendschappelijkheid bleef schrijven, en die mij zelfs na zijn terugkomst kwam bezoeken. Evenmin kon ik er mijzelve de schuld van geven, daar wij elkander in de beste gestemdheid verlaten hadden en er sedert dien tijd van mijn kant niets gebeurd was, dan mijn vertrek van de Hermitage, waarvan zijzelve de noodzakelijkheid had gevoeld. Daar ik dus niet wist, wien ik de verkoeling, welke zij niet bekende, maar waaromtrent mijn hart zich niet bedroog, moest wijten, was ik over alles ongerust. Ik wist dat zij haar schoonzuster en Grimm uitermate ontzag, wegens hun vriendschap met Saint-Lambert; ik vreesde hun kuiperijen. Die ongerustheid opende mijn wonden weer en maakte mijn briefwisseling zoo stormachtig, dat zij er den lust geheel toe verloor. Ik vermoedde duizend pijnlijke dingen, zonder iets duidelijks te zien. Ik was in den meest onverdragelijken toestand voor iemand wiens verbeelding gemakkelijk vlam vat. Zoo ik geheel afgezonderd was geweest, zoo ik heelemaal niets vernomen had, zou ik kalmer zijn geweest; maar mijn hart zat nog vast aan banden, waardoor mijn vijanden op duizenderlei wijzen vat op mij hadden, en de zwakke stralen, die in mijn toevluchtsoord doordrongen, dienden slechts om mij al de snoodheid van de geheimen, die men voor mij verborg, te doen zien.

Gedurende een vrij strengen winter ging ik, in de maand Februari en in den toestand, dien ik hierboven beschreven heb, alle dagen twee uren in den ochtend en evenveel na twaalven in een geheel open paviljoen doorbrengen, dat ik achter in den tuin had, waar mijn woning was. Dat paviljoen, aan het eind van een glooiende laan, zag uit op de vallei en de vijver van Montmorency en bood tot verste uitzicht het eenvoudige maar eer-

biedwaardige kasteel van Saint-Gratien, verblijfplaats van de deugdzame Catinat. Op die plek, die toen ijskoud was, schreef ik, zonder beschutting tegen wind en sneeuw en zonder ander vuur dan dat van mijn hart, in den tijd van drie weken, mijn *Brief aan d'Alembert over de Schouwburgen.* Dit is (want de Julie was nog niet half af) het eerste van mijn geschriften, waarbij de arbeid bekoring voor mij had. Tot nu toe had de deugd-verontwaardiging bij mij de plaats van Apollo bekleed; ditmaal was het teederheid en zachtheid van gemoed. De onrechtvaardigheden, waarvan ik slechts toeschouwer was geweest, hadden mij geërgerd; die, waarvan ik het voorwerp was geworden, bedroefden mij; en die droefheid zonder gal, was slechts de droefheid van een te liefhebbend, te teeder hart, dat bedrogen door degenen, die hij geloofde van zijn maaksel te zijn, gedwongen was zich in zich zelven terug te trekken. Vol van alles wat mij zoo pas overkomen was, nog ontroerd van zoovele heftige gemoedsbewegingen, vermengde mijn hart het gevoel van zijn smarten met de gedachten, die de overpeinzing van mijn onderwerp in mij hadden doen ontstaan: mijn werk droeg de sporen van die vermenging. Zonder dat ik het bemerkte, beschreef ik er mijn tegenwoordigen toestand in: ik schilderde er Grimm, mevrouw d'Epinay, mevrouw d'Houdetot, Saint-Lambert, mijzelven in. Hoeveel zalige tranen stortte ik niet, toen ik het schreef. Helaas, men voelt er maar al te zeer in, dat de liefde, die noodlottige liefde, waarvan ik trachtte te genezen, mijn hart nog niet verlaten had. Onder dit alles mengde zich een zekere verteedering over mijzelve, waar ik mij stervend voelde en geloofde een laatste afscheid van het publiek te nemen. Verre van den dood te vreezen, zag ik dien met vreugde naderen; maar het bedroefde mij, mijn medemenschen te verlaten, zonder dat zij mijn volle waarde voelden, zonder dat zij wisten hoezeer ik verdiend had door hen bemind te worden, zoo zij mij beter

hadden gekend. Ziedaar de geheime oorzaken van den eigenaardigen toon, die er in dat werk heerscht, en die zoo wonderlijk afsteekt bij den toon van het voorafgaande.

Na een lang stilzwijgen ontving ik een brief van mevrouw d'Houdetot, die mij in een nieuwe smart dompelde, in de gevoeligste, die ik nog ondervonden had. In dezen brief deelde zij mij mede, dat mijn liefde voor haar in heel Parijs bekend was; dat ik daarover met menschen gesproken had, die mijn liefde publiek hadden gemaakt, dat deze geruchten, nadat zij haar minnaar ter oore waren gekomen, haar bijna het leven gekost hadden: dat hij haar recht liet wedervaren en dat zij weer vrede gesloten hadden; maar dat zij hem evenals haarzelve en aan haar goeden naam verschuldigd was, iederen omgang met mij af te breken; overigens verzekerde ze mij, dat zij beiden nooit zouden ophouden belang in mij te stellen, dat ze mij in het openbaar zouden verdedigen, en dat zij van tijd tot tijd zou laten hooren, hoe zij het maakte.

„Ook gij, Diderot," riep ik uit. „Onwaardig vriend." Ik kon echter nog niet besluiten hem te oordeelen. Mijn zwakheid was ook aan anderen bekend, die hem aan het praten konden hebben gekregen. Ik wilde twijfelen, maar weldra kon ik dit niet meer. Kort daarna deed Saint-Lambert een daad, die wel strookte met zijn edelmoedigheid. Daar hij mijn ziel maar al te goed kende, oordeelde hij hoe het mij te moede moest zijn, nu ik door een gedeelte van mijn vrienden verraden, en door de andere verlaten was. Hij kwam mij bezoeken. Den eersten keer kon hij weinig tijd aan mij besteden. Hij kwam weer. Daar ik hem niet verwachtte, was ik ongelukkig niet thuis. Thérèse, die thuis was, had met hem een onderhoud van meer dan twee uren, waarin zij elkander veel feiten mededeelden, welke het voor hem en mij van belang was te weten. De verbazing, waarmee ik door hem vernam, dat niemand uit

de groote wereld eraan twijfelde of ik had met mevrouw d'Epinay geleefd, zooals Grimm nu met haar leefde, kan slechts geëvenaard worden door zijn verbazing toen hij vernam hoe valsch dat gerucht was. Tot groot misnoegen van mevrouw, verkeerde Saint-Lambert in hetzelfde geval als ik; en al de ophelderingen, die uit dit onderhoud volgden, doofden in mij alle spijt uit, dat ik voorgoed met haar had gebroken. In betrekking tot mevrouw d'Houdetot verhaalde Thérèse tot in de puntjes verscheidene omstandigheden, die noch aan haar, noch aan mevrouw d'Houdetot bekend waren, die ik alleen wist, en die ik uitsluitend aan Diderot, onder het zegel der vriendschap gezegd had. En hij had juist Saint-Lambert gekozen om hem daarover in vertrouwen te nemen. Dit laatste feit was voor mij beslissend, en daar ik besloten was met Diderot te breken, beraadslaagde ik nog alleen maar over de manier; want ik had ingezien, dat geheime vriendschapsbreuken in mijn nadeel afliepen, doordat ze aan mijn verwoedste vijanden het masker van de vriendschap lieten.

De welvoeglijkheidsregels, die op dit punt in de wereld gelden, schijnen door den geest van den leugen en van het verraad te zijn ingegeven. Nog de vriend van iemand schijnen, van wien men opgehouden heeft vriend te zijn, dat is zich de middelen voorbehouden om hem te benadeelen, door fatsoenlijke menschen te overrompelen. Ik herinner me, dat toen de vermaarde Montesquieu met pater van Tournemine brak, hij zich haastte dit openlijk te verklaren, door aan iedereen te zeggen: Luister noch naar pater Tournemine noch naar mij, wanneer wij het over elkander hebben, want wij zijn niet langer vrienden. Dit gedrag werd zeer toegejuicht en iedereen prees het als rondborstig en edelmoedig. Ik besloot met Diderot hetzelfde voorbeeld te volgen: maar hoe moest ik, van uit mijn teruggetrokken verblijfplaats, die breuk naar waarheid en toch zonder opzien bekend maken. Ik kwam op de gedachte in mijn

werk een zinsnede uit de Prediker in den vorm van een noot in te lasschen, die deze breuk en zelfs de aanleiding verkondigde, voor wie op de hoogte was, en voor de overige wereld niets beteekende, terwijl ik mij bovendien beijverde in dit werk den naam van den vriend dien ik opgaf, slechts met eerbied aan te duiden, welke men steeds aan de uitgedoofde vriendschap hoort te bewijzen.

Het komt in deze wereld slechts op geluk aan en het schijnt wel of iedere daad van moed in tegenspoed een misdaad is. Dezelfde zet, dien men in Montesquieu bewonderd had, bezorgde mij slechts gisping en verwijt. Zoodra mijn boek gedrukt was en ik er exemplaren van had, zond ik er één aan Saint-Lambert, die mij nog den vorigen dag, uit naam van hem en van mevrouw d'Houdetot, een briefje vol van de teederste vriendschap, geschreven had. Ziehier den brief, dien hij me schreef, toen hij me mijn boek terugzond:

Eaubonne, 10 October 1756.

Werkelijk mijnheer, ik kan het geschenk dat U mij zoo juist gegeven hebt, niet aanvaarden. Op de plaats in uw voorbericht, waar U naar aanleiding van Diderot een zinsnede uit de Prediker aanhaalt, is het boek mij uit de handen gevallen. Na onze gesprekken van dezen zomer scheen u mij overtuigd, dat Diderot onschuldig was aan de beweerde onbescheidenheden die u hem toeschreef. Het kan zijn, dat u grieven tegen hem hebt, ik weet het niet; maar wel weet ik, dat dit u niet het recht geeft hem in het openbaar te beleedigen. Het is u bekend aan welke vervolgingen hij blootstaat, en u gaat de stem van een vroegeren vriend mengen onder de kreten van den nijd. Ik kan u niet ontveinzen Mijnheer, hoezeer die barbaarschheid mij tegen de borst stuit. Ik ga geenszins met Diderot om, maar ik vereer hem en ik gevoel levendig welk een verdriet u iemand

aandoet, wien gij, tenminste tegenover mij, nooit iets anders dan eenige zwakheid hebt verweten. Mijnheer, onze beginselen zijn te verschillend, dan dat wij ooit bij elkander zouden passen: Vergeet mijn bestaan: dat zal niet moeilijk zijn. Ik heb den menschen nooit zulk kwaad noch zulk goeds gedaan dat men zich lang herinnert. Ik voor mij beloof u, Mijnheer, uw persoon te vergeten en mij slechts uwe talenten te herinneren.

Ik voelde mij door dezen brief niet minder verscheurd dan verontwaardigd, en daar ik in mijn uiterste ellende eindelijk mijn fierheid terugvond, antwoordde ik hem met het volgende briefje:

Montmorency, 11 October 1758.

Onder het lezen van uw brief, Mijnheer, heb ik u de eer aangedaan er verbaasd over te zijn, en heb ik de domheid gehad er ontroerd over te zijn; maar ik heb het geen antwoord waardig gekeurd. Ik wil in geen geval met het schrijfwerk voor mevrouw d'Houdetot voortgaan. Wanneer het haar niet schikt het gedeelte dat zij reeds heeft, te houden, dan kan ze het me terugzenden en zal ik haar het geld teruggeven. Indien ze het houdt, moet ze toch de rest van haar papier en van haar geld laten halen. Ik verzoek haar mij tevens het prospectus terug te geven, dat onder haar berusting is. Vaarwel Mijnheer.

Moed in tegenspoed is een ergernis voor laffe harten, maar is edelmoedige zielen welgevallig. Het schijnt dat dit briefje Saint-Lambert tot inkeer deed komen en dat hij spijt had van hetgeen hij had gedaan; maar daar hij op zijn beurt te fier was, om er openlijk op terug te komen, greep hij, of bereidde hij misschien een middel, om den slag, dien hij had toegebracht, te verzachten.

(Rousseau ontvangt namenlijk veertien dagen later een briefje van mijnheer d'Epinay, waarin deze hem uitnoodigt den Zondag aanstaande bij hem op de Chevrette te komen dineeren, waar hij ook Saint-Lambert en mevrouw d'Houdetot zal ontmoeten. Mijnheer d'Epinay voegt er uitdrukkelijk bij, dat hij uit naam van alle genoodigden spreekt. Rousseau besluit te gaan en wordt door allen met groote hartelijkheid ontvangen.)

Toen men eindelijk van tafel was opgestaan, had ik het genoegen Saint-Lambert en mevrouw d'Houdetot naar mij toe te zien komen, en gedurende een gedeelte van den middag praatten wij tezamen over weliswaar onverschillige dingen, maar met dezelfde gemeenzaamheid als vóór mijn afdwaling. Voor die bejegening bleef mijn hart niet ongevoelig, en zoo Saint-Lambert daarin had kunnen lezen, zou hij er zeker tevreden over zijn geweest. Ik kan zweren dat, hoewel ik bij mijn aankomst op het zien van mevrouw d'Houdetot, zulke hevige hartkloppingen kreeg, dat ik er bijna van bezwijmde, ik, toen ik terugkeerde, bijna niet aan haar dacht. Alleen de gedachte aan Saint-Lambert hield mij bezig.

Dat diner deed me veel goed, en ik was heel blij, dat ik het niet ontloopen had. Ik zag daaruit niet alleen dat Grimm en de Holbachkliek mijn oude kennissen geenszins van mij vervreemd hadden, maar ook, wat me nog meer streelde, dat de gevoelens van Saint-Lambert en van mevrouw d'Houdetot minder veranderd waren, dan ik geloofd had; en ik begreep eindelijk, dat het meer uit jaloerschheid dan uit gebrek aan achting was, dat hij haar van mij verwijderd hield. Dat troostte mij en gaf mij kalmte. Daar ik de zekerheid had, dat ik voor degenen die ik hoogachtte, geen voorwerp van minachting was, werkte ik met meer moed en beter gevolg aan mijn eigen hart. Zoo ik er niet in slaagde,

een schuldige en ongelukkige liefde geheel daarin uit te dooven, ik betoomde de laatste overblijfselen daarvan zoo goed, dat zij mij sedert dien tijd geen enkele fout hebben doen begaan. Het schrijfwerk voor mevrouw d'Houdetot, dat zij mij overhaalde weer te hervatten, mijn werken die ik haar bleef sturen, wanneer ze verschenen, bezorgden mij nog eenige onbelangrijke maar heusche boodschappen en briefjes van haar kant. Zij deed zelfs meer, zooals men in het vervolg zal zien: en het wederzijdsche gedrag van ons alle drie, nadat wij hadden opgehouden met elkander om te gaan, kan als voorbeeld dienen van de manier, waarop rechtschapen menschen uiteengaan, wanneer zij elkaar niet langer gelieven te zien.

1759. Nadat ik aan alle zijden tot rust was gekomen, maakte ik gebruik van den vrijen tijd en de onafhankelijkheid die ik had, om mijn arbeid op geregelder wijze te hervatten. Dien winter beëindigde ik de „Julie" en zond het naar Rey, die het 't volgende jaar liet drukken.

Sedert ik het juk van mijn tyrannen had afgeschud, leidde ik een vrij effen en vreedzaam leven. Nu ik van de bekoring der te levendige gehechtheden gespeend was, was ik ook bevrijd van den last hunner ketenen. Daar ik een afkeer had gekregen van beschermende vrienden, die volstrekt over mijn lotsbestemming wilden beslissen, en mij, mijns ondanks, aan hun zoogenaamde weldaden wilden onderwerpen, was ik besloten mij voortaan tot betrekkingen te bepalen, die enkel op welwillendheid berustten, die het leven veraangenamen zonder de vrijheid te belemmeren en op den grondslag, dat ieder daartoe evenveel bijdraagt. Van dat soort had ik er zooveel als noodig is, om de zoetheden van de vrijheid te genieten, zonder er de afhankelijkheid van te verdragen: en zoodra ik dit soort leven geprobeerd had, voelde ik, dat dit voor mij op mijn leeftijd geschikt was, om mijn laatste dagen rustig te beëindigen, ver van de

stormen, de oneenigheden en beslommeringen, waarin ik voordien halverwege was ondergedompeld.

(Nadat Rousseau ons van al zijn kennissen verteld heeft, vernemen wij, dat Mijnheer Lamoignon de Malesherbes, directeur der koninklijke boekerij en hoofd der censuur, bij de uitgave van zijn werken, hem zelfs een plaats laat aanbieden in de redaktie van het „Journal des Savants".)

Ik beraadslaagde eenige uren, alvorens een besluit te nemen, en ik kan er op zweren, dat het eenige dat me weifelen deed, slechts de vrees was, Margency te vertoornen en Mijnheer de Malesherbes onaangenaam te zijn. Maar de onverdragelijke dwang om niet op mijn eigen uren te kunnen werken, en aan tijd gebonden te zijn, won het, meer nog dan de zekerheid dat ik de taak, die ik op me zou moeten nemen, slecht zou vervullen, van alles, en deed mij besluiten een post, waarvoor ik niet geschikt was, te weigeren. Ik wist dat al mijn talent, slechts uit een zekere zielewarmte voor de stof die ik te behandelen had, voortsproot, en dat slechts de liefde voor het groote, het ware, het schoone, mijn geest scheppend kon maken. En wat hadden de onderwerpen van het meerendeel der boeken, waarvan ik een uittreksel zou moeten maken, en die boeken zelf mij kunnen schelen? Mijn onverschilligheid voor de zaak zou mijn pen verstijfd en mijn geest stomp hebben gemaakt. Men verbeeldde zich, dat ik voor mijn brood kon schrijven, zooals alle andere schrijvers, terwijl ik integendeel nooit anders dan uit hartstocht schrijven kon.

Dit voorstel kwam niet op een oogenblik dat gunstig was om het mij te doen aannemen: want sedert eenigen tijd vormde ik het plan mij geheel uit de letterkunde en vooral uit het schrijversvak terug te trekken. Alles wat mij sinds eenigen tijd overkomen was, had mij een

volstrekten afkeer voor letterkundigen ingeboezemd en ik had ondervonden, dat het onmogelijk was dezelfde loopbaan te volgen, zonder eenige betrekkingen met hen te onderhouden. Ik had niet minder afkeer gekregen van menschen uit de groote wereld, en in het algemeen van het gemengde leven, dat ik pas geleid had, half voor mijzelf en half voor kringen waarvoor ik niet was geboren. Meer dan ooit voelde ik, door voortdurende ondervinding, dat iedere ongelijke verbinding altijd nadeelig is voor de zwakste partij. Waar ik omging met vermogende lieden van een anderen stand dan dien, welken ik gekozen had, was ik genoodzaakt, om zonder evenals zij op grooten voet te leven, hen in veel dingen na te volgen; en kleine uitgaven, die voor hen niets beteekenden, waren voor mij niet minder verwoestend dan onvermijdelijk. Wanneer een ander op een buitenplaats gaat logeeren, dan wordt hij zoowel aan tafel, als op zijn kamer, door zijn lakei bediend; hij laat hem alles halen wat hij noodig heeft: daar hij met de bedienden van het huis niet rechtstreeks te maken heeft, ze zelfs niet ziet, geeft hij ze slechts fooien wanneer en zooals het hem belieft; maar ik, alleen en zonder eigen bedienden moest noodwendig hun goedgunstigheden zien te winnen, wilde ik niet veel te verduren hebben; en daar ik als de gelijke van hun meester behandeld werd, moest ik mij tegenover zijn bedienden eveneens als zoodanig gedragen, en voor hen zelfs meer doen, dan een ander, omdat ik ze inderdaad meer noodig had. Dat ging nog, wanneer er weinig bedienden waren; maar in de huizen waar ik kwam, waren er veel, allen erg aanmatigend, erg schurkachtig, erg bij de pinken, dat wil zeggen, wanneer het hun belangen betrof; en de schelmen wisten het zoo aan te leggen, dat ik ze allen achtereenvolgens noodig had. De Parijsche dames, die zoo vernuftig zijn, hebben volstrekt geen kijk op dit punt; en door mijn beurs te willen sparen, maakten zij mij arm. Wanneer ik een

beetje ver van huis, uit eten ging, dan liet de gastvrouw, in plaats van mij toe te staan een huurrijtuig te laten halen, inspannen om mij naar huis te brengen; ze was erg in haar schik, dat ze mij de twaalf stuivers van het rijtuig bespaarde; aan het zesfrankstuk, dat ik den lakei en den koetsier gaf, dacht ze niet. Wanneer een dame mij uit Parijs naar de Hermitage of naar Montmorency schreef, dan had ze spijt van het dubbeltje port, dat haar brief mij zou hebben gekost, en zond ze me dien met een van haar bedienden, die geheel bezweet te voet aankwam, en wien ik te eten gaf en een zesfrankstuk, dat hij voorzeker wel verdiend had. Wanneer ze mij voorstelde een of twee weken bij haar op haar buiten te gaan doorbrengen, dan dacht ze bij zichzelf: dat is in alle geval een besparing voor dien armen jongen; gedurende dien tijd, kost zijn eten hem niets. Zij dacht er niet aan, dat ik gedurende dien tijd ook niet werkte, dat mijn huishouden, mijn huur, mijn wasch en mijn kleedkosten toch doorgingen: dat ik een dubbele kappersrekening had, en dat ik ten slotte bij haar duurder uit was, dan bij mij thuis. Ofschoon ik mijn kleine giften alleen tot die huizen bepaalde, waar ik doorgaans kwam, gingen zij toch boven mijn draagkracht. Ik kan verzekeren, dat ik bij mevrouw d'Houdetot te Eaubonne, waar ik slechts vier of vijf keer overnacht heb, wel vijf-en-twintig zesfrankstukken heb uitgegeven, en meer dan honderd pistolen zoowel te Epinay als op de Chevrette, gedurende de vijf of zes jaar dat ik daar het meeste kwam. Die uitgaven zijn onvermijdelijk voor iemand van mijn aard, die in niets weet te voorzien, noch iets weet te verzinnen, noch den aanblik van een grommenden lakei kan verdragen, die u met een gemelijk gezicht bedient. Zelfs bij mevrouw Dupin, waar ik huisgenoot was, en waar ik den bedienden duizend diensten bewees, heb ik de hunne nooit anders dan tegen betaling ontvangen. Naderhand heb ik heelemaal van die kleine vrijgevigheden moeten afzien, daar

mijn omstandigheden mij die niet meer veroorloofden; en toen heeft men mij nog veel harder laten voelen, hoe onaangenaam het is met menschen uit een anderen stand dan den zijne, om te gaan.

Wanneer dat leven nog naar mijn smaak geweest was, dan zou ik me nog getroost hebben over een kostbare uitgave, die ik aan mijn genoegens besteedde. Maar zich arm te maken om zich te vervelen, dat was al te ondragelijk: en ik had zoozeer den last van een dergelijke manier van leven gevoeld, dat ik, gebruik makende van de tijdelijke vrijheid, waarin ik toen verkeerde, besloten was die voor altijd te doen duren, de groote wereld, de schrijverij, iederen letterkundigen omgang voorgoed vaarwel te zeggen, en mij, voor mijn verdere levensdagen, tot den kleinen en vreedzamen kring, waarvoor ik mij geboren voelde, te bepalen.

Daar ik als laatste plan had, om, wanneer ik heelemaal buiten het copieerwerk zou kunnen, mij van Parijs te verwijderen, waar de toevloed van onverwachte bezoekers mijn bestaan kostbaar maakte en mij den tijd ontnam daarin te voorzien, behield ik mij, om in mijn teruggetrokken leven de verveling, waarin men zegt dat een schrijver, die de pen heeft neergelegd, vervalt, te voorkomen, een bezigheid voor die de leegte van mijn eenzaamheid zou kunnen vullen, zonder dat ik beproefde nog iets tijdens mijn leven te laten drukken. Ik weet niet uit welke gril, Rey, er sedert lang bij mij op aandrong dat ik mijn levensherinneringen zou schrijven. Ofschoon deze tot nu toe, wat de feiten betreft, niet zeer belangrijk waren, voelde ik, dat ze dit konden worden, door de openhartigheid, die ik in staat was daarin te betoonen, en ik besloot er een éénig werk van te maken, door een voorbeeldelooze waarheidsliefde, opdat men tenminste één keer een mensch zou kunnen zien, zooals hij van binnen was. Ik had altijd gelachen om de onechte kinderlijkheid van Montaigne, die, terwijl hij zich den schijn geeft zijn gebreken te

erkennen, er nauwkeurig voor oppast dat hij er zich slechts beminnelijke toeschrijft; terwijl ik, die mij, alles welbeschouwd, steeds als de beste der menschen gerekend heb, en nog reken, voel, dat er geen menschelijk binnenste is, hoe rein het ook zij, dat niet de een of andere hatelijke ondeugd herbergt. Ik wist dat men mij aan het publiek in trekken afschilderde, die zoo weinig aan de mijne gelijk en soms zoo misvormd waren, dat ik, ondanks het kwaad, dat ik niet wilde verzwijgen, er nog slechts bij kon winnen, met mij te vertoonen zooals ik was. Daar dit bovendien niet kon geschieden zonder dat ik ook andere menschen liet zien zooals zij waren, en dit werk bijgevolg slechts na mijn dood en die van vele anderen kon verschijnen, gaf mij dit nog meer durf, om mijn bekentenissen te doen, waarover ik nooit tegenover iemand zou hebben te blozen. Ik besloot dus mijn vrijen tijd te gebruiken om die onderneming goed uit te voeren, en ik begon de brieven en de papieren te verzamelen, die mijn geheugen den weg konden wijzen of het konden wakker roepen, terwijl ik al hetgeen ik tot nu toe verscheurd, verbrand of verloren had, ten zeerste betreurde. Dat plan van een volkomen teruggetrokken leven, een van de verstandigste die ik ooit had gemaakt, was diep in mijn brein gegrift. En reeds bereidde ik er de uitvoering van voor, toen de Hemel, die mij een ander lot bestemde, mij in een nieuwen maalstroom wierp.

(Hier maakt Rousseau kennis met den hertog en de hertogin van Luxembourg, die elken zomer eenigen tijd op hun kasteel te Montmorency doorbrachten. Zij trachtten vergeefs Rousseau te bewegen hen op het kasteel te komen bezoeken. Toen de hertog in gevolg van vijf of zes personen hem echter zelf kwam bezoeken, was hij wel gedwongen een tegenbezoek op het kasteel af te leggen. Met den hertog werd Rousseau vrij gemeenzaam,

met de hertogin zegt hij nooit eigen te zijn geworden, hoewel ze zeer vriendelijk voor hem was.)

Er is, mijn bedeesd karakter in aanmerking genomen, niets verrassenders dan de promptheid waarmede ik den hertog aan zijn woord hield betreffende den voet van gelijkheid, waarop hij zich met mij wilde stellen, als het niet de promptheid is misschien, waarmee hijzelf me aan mijn woord hield ten opzichte van de volkomen onafhankelijkheid, waarin ik wilde leven. Daar zij er beiden van overtuigd waren, dat ik gelijk had met mijn staat tevreden te zijn, en daarvan niet te willen veranderen, hadden noch hij noch mevrouw de Luxembourg een oogenblik den schijn, zich om mijn beurs of mijn fortuin te willen bekommeren; ofschoon ik niet kon twijfelen aan de teedere belangstelling die zij beiden voor mij hadden, hebben zij mij nooit een betrekking voorgeslagen of mij hun invloed aangeboden, behalve één keer, toen mevrouw de Luxembourg scheen te wenschen, dat ik lid van de Akademie zou willen worden. Die eenvoud van omgang met zulke aanzienlijke lieden, en die alles ten mijnen gunste vermochten, daar de hertog van Luxembourg de bizondere vriend van den koning was en wel verdiende dit te zijn, steekt zonderling af bij de niet minder hinderlijke dan gedienstige zorgen van de beschermende vrienden, die ik zoo juist had laten varen, en die er minder naar streefden mij van dienst te zijn, dan wel mij te verlagen.

Toen de hertog mij te Mont-Louis was komen bezoeken, had ik hem en zijn gevolg noode in mijn eenige kamer ontvangen, niet omdat ik verplicht was hem plaats te doen nemen te midden van mijn vuile vaatwerk en mijn gebarsten potten, maar omdat mijn verrotte vloer in elkaar viel, en ik vreesde dat het gewicht van zijn gevolg, die heelemaal zou doen inéénstorten. Minder in beslag genomen door mijn eigen gevaar, dan door het gevaar dat de minzaamheid van dezen goeden heer

hem deed loopen, haastte ik mij hem daar vandaan te krijgen, om hem, ondanks de koude die nog steeds heerschte, naar mijn koepel te brengen, die geheel open en zonder schoorsteen was. Toen hij daar was, zeide ik hem de reden, die mij bewogen had hem daarheen te brengen; hij vertelde die over aan de hertogin en beiden drongen er bij mij op aan, dat ik, in afwachting dat men mijn vloer zou herstellen, een onderkomen in het kasteel aanvaarden zou, of, zoo ik dit liever wilde, in een alleenstaand gebouw, midden in het park, en dat men het kleine kasteel noemde. Dit verrukkelijk schoone verblijf is wel waard dat men er van spreekt.

(Hier volgt een nauwkeurige beschrijving van het park en van het „kleine kasteel".)

In dit eenzame gebouw, gaf men mij de keus van één van de vier volledige appartementen, die het buiten het onderhuis, bestaande uit een balzaal, een biljartzaal en een keuken, bevat. Ik nam het kleinste en het eenvoudigste, boven de keuken, die ik ook kreeg. Het was van een pleizierige netheid: het ameublement was wit en blauw. In deze diepe en genotvolle eenzaamheid, te midden van bosch en water, bij het gezang van allerlei vogels, den geur van oranjebloesem, schreef ik in een voortdurende zielsverrukking, het vijfde boek van de *Emile*, waarvan ik de vrij frissche kleuren grootendeels dankte aan den levendigen indruk van de plaats waar ik het schreef.

Met welk een haastige begeerte snelde ik iederen morgen, bij zonsopgang, naar de voorgalerij, om er een geurige lucht in te ademen; welk een lekkere melkkoffie dronk ik er, tezamen met Thérèse! Mijn kat en mijn hond hielden ons gezelschap. Dit gevolg alleen zou me voor mijn heele leven voldoende geweest zijn, zonder dat ik ooit een oogenblik van verveling zou hebben gehad. Ik was daar in een aardsch paradijs; ik leefde er

met evenveel onschuld en ik genoot er het zelfde geluk.

Gedurende hun verblijf in de maand Juli bewezen mijnheer en mevrouw de Luxembourg mij zoovele oplettendheden en zooveel vriendelijkheden, dat ik, die bij hun gehuisvest was en door hun weldaden werd overladen, niet minder kon doen dan die te beantwoorden door hen vlijtig te komen bezoeken. Ik verliet ze bijna niet; 's morgens ging ik mevrouw mijn opwachting maken, ik dineerde met haar: 's middags ging ik met mijnheer wandelen; maar ik soupeerde er niet, wegens het vele bezoek en omdat men er voor mij te laat soupeerde. Tot hiertoe was alles behoorlijk, en er was niets verkeerds, zoo ik me daarbij had kunnen houden. Maar in mijn gehechtheden heb ik nooit het juiste midden weten te houden, en eenvoudigweg omgangsplichten weten te vervullen. Ik ben altijd alles of niets geweest: weldra was ik alles; en, daar ik mij door personen van zoo groot aanzien gevierd en verwend zag, ging ik buiten de perken en vatte voor hun een vriendschap op, die het slechts geoorloofd is voor zijns gelijken te hebben. Ik legde in mijn manieren al de vertrouwelijkheid van de vriendschap terwijl zij in de hunne nooit afweken van de beleefdheid waaraan zij mij hadden gewend. Toch ben ik met mevrouw de Luxembourg nooit op mijn gemak geweest. Ofschoon ik omtrent haar karakter niet volkomen gerust was, duchtte ik dit minder dan haar geest. Daardoor vooral boezemde ze mij eerbied in. Ik wist dat zij in het gesprek moeilijk te voldoen was, en dat zij er recht op had dit te zijn. Ik wist dat vrouwen en vooral aanzienlijke dames volstrekt vermaakt willen worden, dat men ze nog beter kon beleedigen dan vervelen en naar de aanmerkingen die zij maakte over hetgeen de menschen die zoo juist waren heengegaan hadden gezegd, oordeelde ik wat zij van mijn botheden moest denken. Ik bedacht een aanvulling om mij bij haar uit de moeilijkheid van het spreken te redden: dat was om te lezen. Zij had van de „Julie" gehoord; zij wist dat die gedrukt

werd; zij betoonde zich verlangend dat werk te zien; ik bood aan het haar voor te lezen: zij stemde toe. Iederen ochtend, tegen tien uur, ging ik naar haar toe. Mijnheer de Luxembourg kwam ook; de deur werd gesloten. Ik las naast haar bed en ik mat mijn voorlezingen zoo goed af, dat er genoeg was geweest voor het geheele verblijf, zelfs wanneer dit niet onderbroken was. Het succes van dit redmiddel ging mijn verwachting te boven. Mevrouw de Luxembourg werd verzot op de „Julie" en op den schrijver daarvan, ze sprak over niets dan mij, hield zich met niets dan mij bezig, zei me den ganschen dag vriendelijkheden, omhelsde me tien maal op een dag. Zij wilde dat ik steeds naast haar aan tafel zat; en wanneer eenige heeren die plaats wilden innemen, dan zei ze hun, dat die van mij was en liet hen ergens anders zetten. Men kan begrijpen, welk een indruk die innemende manieren op mij die door de minste blijken van genegenheid onderworpen word, maakten, Ik hechtte mij werkelijk aan haar, naar verhouding van de genegenheid die zij mij bewees. Al wat ik op het zien van die overdreven voorliefde vreesde, was, waar ik in mijn geest zoo weinig aantrekkelijks vond om zulk eene voorliefde te kunnen levend houden, dat die zich in afkeer zou omzetten, en ongelukkig voor mij, was die vrees maar al te gegrond.

Zoodra het huisje te Mont-Louis gereed was, liet ik het netjes en eenvoudig meubileeren en ging er weer wonen, daar ik van de wet die ik mij gesteld had toen ik de Hermitage verliet om altijd mijn eigen woning te hebben, niet kon afzien; maar ik kon er evenmin toe besluiten mijn appartement in het kasteeltje te verlaten. Ik behield er den sleutel van en daar ik veel hechtte aan het aardige ontbijt in de open galerij, ging ik er dikwijls slapen, en soms bracht ik er twee of drie dagen door als in een buitenverblijf.

Ik was toen misschien in Europa de best en aange-

naamst gehuisveste gewone burger. Mijn huisheer, mijnheer Mathas, die de beste man van de wereld was, had mij volkomen de leiding gelaten bij de herstellingen op Mont-Louis, en hij wilde dat ik over zijn werklieden beschikte, zonder dat zij er zich in mengden. Ik vond dus het middel mij van een enkele kamer op de eerste verdieping een compleet appartement te maken, bestaande uit een kamer, zijkamer en een kleerkamer. Gelijkvloers waren de keuken en de kamer van Thérèse. Het paviljoentje diende me met behulp van een flinken glazen wand en van een schoorsteen dien men er liet maken tot werkkamer. Toen ik er was, schepte ik er vermaak in het terras op te sieren, dat reeds door twee rijen jonge linden overschaduwd werd. Ik liet er twee rijen bij planten om een werkkamer van loof te maken. Ik liet er een tafel en steenen banken zetten. Ik omringde het met wilde jasmijn, seringen en kamperfoelie; ik liet er een mooi smal bloembed aanleggen, evenwijdig aan de twee rijen boomen, en dit terras, dat hooger lag dan dat van het kasteel, waarvan het uitzicht minstens even mooi was en waarop ik een menigte vogels had getemd, diende mij tot gezelschapszaal om mijnheer en mevrouw de Luxembourg, de hertog de Villeroy, de prins van Tingry en andere personen van dien rang te ontvangen. Al die bezoeken dankte ik aan de gunst van mijnheer en mevrouw de Luxembourg, dat voelde ik en mijn hart gaf hun al de eer daarvan. In een van die opwellingen van teederheid zei ik tot mijnheer de Luxembourg, terwijl ik hem omhelsde: o, mijnheer, ik haatte de groote lui, voor ik u kende, en ik haat ze nog meer, sedert u mij zoo duidelijk laat voelen hoe gemakkelijk het hun zou vallen om te maken dat men van hen hield.

Overigens roep ik allen die mij gedurende dat tijdstip hebben gezien tot getuige, of zij ooit gemerkt hebben dat die schittering mij een oogenblik verblind heeft en dat de damp van die wierook mij naar het hoofd is gestegen; of zij mij minder evenwichtig hebben gezien in mijn houding,

minder eenvoudig in mijn manieren, minder vriendelijk met het volk, minder gemeenzaam met mijn buren, minder snel bereid om wanneer ik dit kon, iedereen van dienst te zijn, zonder dat ik me ooit liet afschrikken door de tallooze en dikwijls onredelijke en lastige aanzoeken waarmede ik onophoudelijk werd overstelpt. Zoo mijn hart mij naar het kasteel van Montmorency trok, door mijn oprechte aanhankelijkheid voor de bezitters, het bracht mij evenzeer weer in mijn eigen buurt terug om er de zoetheden van dat geregelde en eenvoudige leven te genieten, waarbuiten er voor mij geenerlei geluk bestaat. Thérèse had vriendschap gesloten met de dochter van een metselaar, mijn buurman, Pilleu genaamd; ik sloot eveneens vriendschap met den vader; en nadat ik 's morgens, niet zonder kwelling, maar om mevrouw de Luxembourg te believen op het kasteel gegeten had, kwam ik 's avonds, en met welk een haastig verlangen, terug om met vader Pilleu en zijn gezin te avondmalen, soms bij hem, dan weer bij mij thuis.

Te midden van dien voorbijgaanden voorspoed, rijpte in de verte de ramp, die er het einde van zou aanwijzen. Korten tijd na mijn terugkomst op Mont-Louis, maakte ik er, en wel zooals gewoonlijk tegen mijn zin, een nieuwe kennis, die weer een gewichtig feit in mijn levensgeschiedenis vormt. Men zal uit het vervolg kunnen oordeelen of het ten goede of ten kwade was. Dat was mevrouw de markiezin de Verdelin, mijn buurvrouw, wier echtgenoot zoo juist te Soisy bij Montmorency, een buiten had gekocht.

(Ten opzichte van mevrouw de Luxembourg, zegt Rousseau verschillende domheden te begaan, waardoor hij deze steeds meer tegen zich inneemt. Hoewel mevrouw de Luxembourg haar verstoordheid niet laat merken, heeft hij er toch een voorgevoel van, dat hun vriendschap op een eind loopt).

Toch, ofschoon zij niets scheen te zien, noch te voelen en ik nog geen vermindering in haar voorkomendheid, noch verandering in haar manieren kon bemerken, deed het voortduren, het sterker worden zelfs van een voorgevoel dat maar al te gegrond was, mij onophoudelijk vreezen, dat op die ingenomenheid weldra verveeldheid zou volgen. Kon ik van een zoo aanzienlijke dame een standvastigheid verwachten, die bestand zou zijn tegen mijn weinige handigheid om die te doen voortduren? Ik wist zelfs dat doffe voorgevoel dat me verontrustte en mij nog slechts vervelender maakte, niet voor haar te verbergen. Men kan daarover oordeelen naar den volgenden brief, die een zeer eigenaardige voorspelling bevat.

N.B. Die brief, welke in mijn klad zonder datum is, is op z'n laatst van October 1760.

....Hoe wreed zijn uwe vriendelijkheden! Waarom de rust van een eenzame die afstand deed van de genoegens des levens om er de lasten niet meer van te voelen, te verstoren? Ik heb mijn dagen gesleten met tevergeefs hechte genegenheden te zoeken; in de standen die ik heb kunnen bereiken, heb ik er geen kunnen vinden; zou ik die dan in uw stand moeten zoeken? Noch de eerzucht noch eigenbelang lokken mij aan; ik ben weinig ijdel, weinig bevreesd; aan alles kan ik weerstand bieden, behalve aan liefkoozingen. Waarom tast gij mij beiden aan in een zwak dat ik moet overwinnen, daar, door den afstand die ons scheidt, de uitstortingen van gevoelige harten het mijne niet tot het uwe kunnen doen naderen? Zal de dankbaarheid voldoende zijn voor een hart dat geen twee manieren van zich te geven kent en dat zich slechts tot vriendschap in staat voelt? Tot vriendschap mevrouw! Ach, dat is mijn ongeluk! Het is mooi van u, van uw echtgenoot, om die term te gebruiken; maar het is onzinnig van mij om u aan uw woord te houden. U speelt een beetje, maar ik hecht mij; en het

eind van het spel bereidt me nieuw verdriet. Wat haat ik al uw titels, en wat beklaag ik u dat gij ze draagt. U schijnt me zoo waardig toe om de bekoringen van het gewone leven te genieten. Woonde u maar op Clarens. Ik zou er het geluk mijns levens gaan zoeken; maar het kasteel van Montmorency, maar huize Luxembourg; moet men daar Jean-Jacques zien; moet een vriend van de gelijkheid daar de genegenheden heenbrengen van een gevoelig hart, dat door aldus de achting die men het bewijst te betalen, meent evenveel terug te geven als het ontvangt! u bent goed en ook gevoelig; ik weet het, ik heb het gezien; ik betreur het dat ik dit niet eerder heb kunnen gelooven; maar in den rang waarin u bent, bij uw wijze van leven, kan niets een duurzamen indruk maken; en zooveel nieuwe dingen wisschen elkander zoo goed uit, dat er geen enkele blijft. U zult mij vergeten, Mevrouw, nadat u mij buiten staat zult hebben gebracht, u dit na te doen. U zult veel gedaan hebben om me ongelukkig te maken, en om onvergeeflijk te zijn.

Ik noemde mijnheer de Luxembourg in één adem met haar, om het compliment minder hard voor haar te doen zijn; want, overigens voelde ik mij zoo zeker van hem, dat er bij mij geen enkele vrees over den duur van zijn vriendschap was opgekomen. Niets van hetgeen mij van den kant van mevrouw beangst maakte, heeft zich ooit een oogenblik tot hem uitgestrekt. Ik heb nooit het minste wantrouwen ten opzichte van zijn karakter gekoesterd, dat ik zwak maar trouw wist.

Van zijn kant vreesde ik evenmin een verkoeling als ik er een heldhaftige gehechtheid van verwachtte. De eenvoud, de gemeenzaamheid van de manieren die wij tegenover elkander hadden, bewezen hoe zeer wij wederkeerig op elkander rekenden. Wij hadden beiden gelijk; zoolang ik zal leven, zal ik de heugenis van dezen waardigen heer eeren en liefhebben; en wat men ook heeft mogen doen om hem van mij te vervreemden, toch ben

ik er even zeker van dat hij als mijn vriend is gestorven, als wanneer ik zijn laatsten zucht had opgevangen.

(Op aandringen van mevrouw de Luxembourg vertrouwt Rousseau haar den zorg voor het drukken van zijn werk „Emile" toe. Daar hij vreesde dat het boek de Fransche censuur niet zou kunnen passeeren, stelde hij echter als voorwaarde, dat de Emile in Amsterdam gedrukt zou worden.

Mevrouw de Luxembourg en de Malesherbes, dien zij in den arm genomen had, lieten evenwel, nadat zij gemerkt hadden, dat het boek in Frankrijk geen vergunning zou krijgen, het werk, toch tegen het wettelijk verbod verschijnen, zonder medeweten van Rousseau.

Rousseau vertelt van een brief aan Voltaire, die op de volgende wijze eindigt:)

....Ik hou geenszins van u, Mijnheer, u hebt mij, uw volgeling en uw geestdriftig bewonderaar het leed gedaan dat mij het gevoeligst moest treffen. Tot belooning van het onderkomen dat u er gekregen hebt, hebt u Genève in het verderf gestort: u hebt mijn medeburgers van mij vervreemd als belooning voor de toejuichingen waarmee ik u onder hen heb overladen; u bent het, die mij het verblijf in mijn land onverdraaglijk maakt, die me in den vreemde zult doen sterven, beroofd van den troost der stervenden, en als eenig eerbewijs, in een belt geworpen, terwijl alle eerbewijzen die een mensch slechts verwachten mag, u in mijn land zullen vergezellen. Kortom, ik haat u, omdat u het gewild hebt; maar ik haat u als iemand die nog meer waard was u lief te hebben indien u dat gewild hadt. Van al de gevoelens waarvan mijn hart voor u doordrongen was, rest er slechts de bewondering die men aan uw prachtig genie niet kan onthouden, en de liefde voor uwe geschriften. Zoo ik slechts uwe talenten in u kan eeren, dan is dat niet mijn schuld. Ik zal nooit

te kort schieten in den eerbied die men daaraan verschuldigd is, noch in de bejegeningen die door dezen eerbied worden vereischt. Vaarwel, Mijnheer.

Temidden van al die kleine letterkundige beslommeringen, die mij hoe langer hoe meer in mijn besluit versterkten, ontving ik het grootste eerbewijs dat de letteren mij hebben verschaft en waarvoor ik het meest gevoelig was, in den vorm van het bezoek dat de prins van Conti zich tot tweemaal toe verwaardigde mij te brengen, den eenen keer op het kasteeltje, den anderen keer op Mont-Louis. Beide keeren koos hij zelfs den tijd uit dat mevrouw de Luxembourg niet te Montmorency was, om nog duidelijker te doen uitkomen, dat hij er slechts voor mij kwam. Ik heb er nooit aan getwijfeld dat ik de eerste gunsten van dezen prins aan mevrouw de Luxembourg en mevrouw de Boufflers verschuldigd was; maar ik twijfel er evenmin aan, dat ik de vriendelijkheden, waarmede hij sedert dien tijd niet opgehouden heeft mij te vereeren, aan zijn eigen gevoelens en aan mijzelve te danken heb.

Daar mijn appartement heel klein en de koepel zoo bekoorlijk gelegen was, bracht ik den prins daarheen, die, om de maat zijner goedheden vol te meten, verlangde, dat ik de eer zou hebben een partij schaak met hem te spelen. Ik wist, dat hij de chevalier de Lorenzi, die sterker speelde dan ik, sloeg. Toch won ik, ondanks de wenken en grimassen van de omstanders, die ik veinsde niet te zien, de twee partijen die wij speelden. Toen wij eindigden zeide ik hem op een eerbiedigen maar ernstigen toon: „Ik vereer, Monseigneur, te zeer Uw Doorluchtige Hoogheid, dan dat ik haar niet steeds bij het schaakspelen zou overwinnen." Deze aanzienlijke vorst, vol geest en kennis, zoozeer waardig niet gevleid te worden, voelde inderdaad, naar ik tenminste denk, dat ik hem in dit geval slechts als een man behandelde, en ik heb alle reden om te gelooven,

dat hij mij er werkelijk dankbaar voor was.

Wanneer hij mij dit kwalijk had genomen, zou ik mij er geen verwijt van maken, dat ik hem in niets heb willen bedriegen, ik hoef mij zeker evenmin te verwijten zijn goedheden in mijn hart slecht te hebben beantwoord, maar wel, dat ik ze soms op een onbeholpen wijze beantwoord heb, terwijl hij een grenzelooze heuschheid legde in de manier waarop hij mij die bewees. Weinige dagen daarna, liet hij mij een mand met wild brengen; en een van zijn jachtopzieners schreef op zijn bevel, dat het van de jacht van Zijne Hoogheid was, en wild dat hij met eigen hand geschoten had. Ik nam het weer aan; maar ik schreef aan mevrouw de Boufflers, dat ik geen wild meer zou aannemen. Die brief werd algemeen gelaakt en verdiende dit. Geschenken en wild te weigeren van een prins van den bloede, die bovendien bij het zenden daarvan zooveel hoffelijkheid in acht neemt, is minder de fijngevoeligheid van een fier man, die zijn onafhankelijkheid wil bewaren, dan de plompheid van een ongemanierden vlegel, die zijn plaats niet kent. Nooit heb ik dien brief in mijn verzameling overgelezen zonder erover te blozen en zonder mij er een verwijt van te maken, dien geschreven te hebben. Maar ik heb tenslotte mijn „bekentenissen" niet ondernomen om mijn dwaasheden te verzwijgen, en deze stuit mezelf te veel tegen de borst dan dat het mij veroorloofd zou zijn die te verbergen.

Zoo ik niet de dwaasheid beging zijn medeminnaar te worden, dan scheelde dit toch weinig: want mevrouw de Boufflers was toen nog zijn minnares, en ik wist daar niets van. Zij kwam me vrij dikwijls met de chevalier de Lorenzi bezoeken. Zij was mooi en nog jong; zij maakte er aanspraak op een romeinschen geest te bezitten, en de mijne was altijd romantisch geweest; dat kwam nog al dicht bij elkaar. Ik kreeg het bijna te pakken: ik geloof dat ze het zag: de chevalier de Lorenzi zag het ook; hij sprak me er tenminste over, en op een manier om mij

niet te ontmoedigen. Dezen keer was ik verstandig, en het was tijd, op mijn vijftigste jaar. Nog vol van de les, die ik zoo juist in mijn brief aan d'Alembert aan de grijsaards gegeven had, schaamde ik mij, dat ik zelf zoo weinig mijn voordeel daarmee deed; daar ik bovendien vernam, wat ik eerst niet had geweten, had mijn hoofd wel heelemaal op hol moeten zijn, om mijn wedijver zoo hoog op te voeren. Ten slotte voelde ik, daar ik van mijn hartstocht voor mevrouw d'Houdetot misschien nog slecht genezen was, dat niets haar meer in mijn hart zou kunnen vervangen, en ik nam afscheid van de liefde voor de rest van mijn leven. Op het oogenblik, dat ik dit schrijf, heb ik zoo juist van een jonge vrouw, die daar haar bedoelingen mede had, zeer gevoelige aanhaligheden ondervonden en zeer onrustbarende lonken; maar zoo zij al gedaan heeft of ze mijn zes kruisjes vergat, ik heb me die herinnerd. Na me uit die moeilijkheid gered te hebben, vrees ik geen terugval meer, en ik sta voor de rest van mijn levensdagen in.

Mevrouw de Boufflers, die bemerkt had, welke ontroering zij mij had gegeven, kon ook merken dat ik daarover gezegevierd had. Ik ben noch zot noch ijdel genoeg, om te gelooven, dat ik op mijn leeftijd eenige begeerte bij haar heb kunnen opwekken; maar, naar zekere gesprekken te oordeelen, die zij met Thérèse hield, geloof ik haar nieuwsgierigheid te hebben ingeboezemd; indien dit zoo is en zij mij die teleurgestelde nieuwsgierigheid niet heeft vergeven, zal men moeten erkennen, dat ik wèl geboren was om het slachtoffer van mijn zwakheden te zijn, daar de overwinnende liefde zoo noodlottig voor mij was en de overwonnen liefde dit nog meer was.

Hier eindigt de bundel brieven, die mij in deze twee boeken tot gids heeft gediend. Ik zal nu slechts voortgaan op het spoor van mijn herinneringen; maar die zijn zoodanig, in dit wreede tijdperk, en hun sterke indruk is mij zoo goed bijgebleven, dat ik, verloren in de on-

metelijke zee van mijn rampen, de bizonderheden van mijn vorige schipbreuk niet kan vergeten, ofschoon de gevolgen daarvan, slechts verwarde herinneringen bij mij hebben achtergelaten. In het volgende boek kan ik dus nog met vrij groote zekerheid voortgaan. Ga ik verder, dan zal dat slechts op den tast zijn.

ELFDE BOEK

OFSCHOON de „Julie", die sedert lang ter perse was, tegen het einde van 1760 nog niet verscheen, begon zij toch reeds veel van zich te doen spreken. Mevrouw de Luxembourg had er aan het hof over gesproken, mevrouw d'Houdetot te Parijs. Deze laatste had zelfs van mij, voor Saint-Lambert toestemming gekregen, het den koning van Polen in handschrift te laten lezen, die er verrukt over was. Duclos, wien ik het ook had laten lezen, had er in de Academie over gesproken. Heel Parijs was vol ongeduld om dien roman te lezen, de boekhandelaars van de rue St. Jacques en die van het Palais-Royal, werden belegerd door lieden die er naar kwamen vragen. Eindelijk verscheen het, en tegen de gewoonte beantwoordde het succes aan het ongeduldige verlangen waarmee het was afgewacht.

Het verscheen in het begin van het Carnaval. Een rondventer bracht het mevrouw de prinses van Talmont, op een dag dat er bal was in de Opera. Na het souper liet zij zich kleeden om er heen te gaan, en in afwachting dat het tijd zou zijn, begon zij den nieuwen roman te lezen. Tegen middernacht beval zij dat men de paarden zou inspannen en ging voort met lezen. Men kwam haar zeggen dat haar paarden waren ingespannen; zij gaf geen antwoord. Daar haar bedienden zagen, dat zij den tijd vergat, kwamen ze haar waarschuwen dat het twee uur was. „Er is nog geen haast," zeide ze, terwijl ze steeds voortlas. Eenigen tijd daarna, bemerkte ze dat haar horloge stilstond, en belde om te weten hoe laat het was. Men zei haar dat het vier uur was. „Als het zóó is," zeide zij, „is het te laat om naar het bal te

gaan; laat men de paarden uitspannen." Zij liet zich ontkleeden en bracht de rest van den nacht met lezen door.

Sedert men mij dit voorval vertelde, heb ik steeds verlangd mevrouw de Talmont te zien, niet alleen om van haarzelf te vernemen of het nauwkeurig waar is, maar ook, omdat ik steeds geloofd heb, dat men niet zoo'n levendige belangstelling voor de „Héloïse" kon opvatten, zonder dat zesde zintuig, dat zedelijke zintuig te hebben, waarmee zoo weinige harten begiftigd zijn, en waarzonder niemand het mijne zou kunnen begrijpen.

Temidden van mijn succes bij het publiek en de gunsten bij de dames, voelde ik mijn positie in huize Luxembourg achteruitgaan, niet bij mijnheer de Luxembourg, wiens gunsten en vriendschapsbewijzen voor mij zelfs met den dag schenen te verdubbelen, maar bij mevrouw. Sedert ik haar niets meer te zeggen had, stonden haar vertrekken minder voor mij open.

Toch gaf zij mij, behalve dat zij zich met den Emile had willen belasten, in denzelfden tijd een nieuw bewijs van belangstelling en van welwillendheid, dat mij deed gelooven dat zij, zelfs al begon ze genoeg van me te krijgen, de vriendschap, die ze mij zoo dikwijls voor het geheele leven beloofd had, voor mij hield en zou blijven houden.

Zoodra ik geloofd had op dat gevoelen van haar kant te kunnen rekenen, was ik begonnen met mijn hart bij haar te ontlasten door de bekentenis van al mijn misslagen, daar ik, met al mijn vrienden tot onaantastbaren stelregel heb, om mij precies zooals ik ben, aan hen voor te doen, noch beter, noch slechter. Ik had haar mijn verhouding met Thérèse en alles wat daaruit was voortgekomen, blootgelegd, zonder te verzwijgen op welke wijze ik over mijn kinderen beschikt had. Zij had mijn bekentenissen zeer goed opgenomen, te goed zelfs, daar zij mij de berispingen, die ik verdiende, be-

spaarde; en wat mij vooral diep ontroerde was te zien hoe ze Thérèse met goedheden overlaadde, door haar kleine geschenken te geven, haar te laten halen, haar aan te sporen haar te komen bezoeken, door haar met honderd liefkoozingen te ontvangen en haar zeer dikwijls ten aanzien van iedereen te omhelzen. Het arme kind was vervoerd van vreugde en dankbaarheid, en ik deelde ongetwijfeld haar gevoelens, daar de vriendschapsbewijzen, waarmede mijnheer en mevrouw de Luxembourg mij door haar overstelpten, mij nog veel dieper troffen dan die welke zij mij rechtstreeks bewezen.

Gedurende geruimen tijd bleef het hierbij: maar tenslotte dreef mevrouw de Luxembourg haar goedheid zoover door, dat ze een van mijn kinderen wilde terughalen. Zij wist dat ik in de luiers van de oudste een naamcijfer had laten zetten: zij vroeg mij het dubbel-exemplaar van dat naamcijfer; ik gaf het haar. Voor dit onderzoek bediende zij zich van La Roche, haar kamerdienaar en haar vertrouwensman, die vergeefsche nasporingen deed en niets vond, hoewel dit naamcijfer, zoo de registers van het vondelingenhuis goed in orde waren geweest en het onderzoek goed was verricht, na verloop van slechts twaalf of veertien jaren, niet onvindbaar had behoeven te zijn. Hoe dit ook zij, ik had minder spijt over die slechte uitkomst, dan ik het gehad zou hebben, zoo ik dit kind van zijn geboorte af in het oog had gehouden. Indien men mij met behulp van de inlichting, een kind als het mijne zou hebben voorgehouden, zou de twijfel of het inderdaad het mijne was, en of men er geen ander voor in de plaats gaf, mijn hart door de onzekerheid beklemd hebben, en ik zou het werkelijke natuurgevoel niet in al zijn bekoring hebben genoten; dit heeft, om het, minstens gedurende de kindsheid levend te houden, noodig, dat het op de gewoonte steunt. De lange verwijdering van een kind, dat men nog niet kent, verzwakt en vernietigt ten slotte de vaderlijke en moederlijke gevoelens, en nooit zal men

het kind, dat men bij een min gedaan heeft, liefhebben, zooals het kind dat men onder zijn eigen oogen heeft grootgebracht. Deze overweging kan mijn misslag in zijn gevolgen verzachten, maar alleen door hem in zijn oorsprong te verergeren.

Hoewel de kennismaking met mijnheer en mevrouw de Luxembourg, mij eenigszins van mijn plan om stil te gaan leven, had afgeleid, had die er mij niet van doen afzien. Zelfs in dien tijd van mijn hoogste gunst bij mevrouw de Luxembourg, had ik altijd gevoeld, dat slechts mijn oprechte aanhankelijkheid voor mijnheer de Luxembourg en voor haar, mij hunne omgeving dragelijk kon maken, en mijn groote moeilijkheid was, hoe ik diezelfde aanhankelijkheid zou overeenbrengen met een levenswijze, die meer met mijn neiging in overeenstemming was, en minder strijdig met mijn gezondheid, welke door al dien dwang en die soupers voortdurend wankel bleef, ondanks al de zorg, die men had om mijn gezondheid niet bloot te stellen; want op dat punt, zooals op ieder ander, werden de oplettendheden zoover mogelijk doorgedreven; en mijnheer de Luxembourg, die vroeg te bed ging, verzuimde bijvoorbeeld nooit om mij, iederen avond na het souper, goedschiks, kwaadschiks, mee te tronen, om te gaan slapen.

Pas eenigen tijd voor mijn ramp, hield hij, waarom weet ik niet, met die vriendelijkheid voor mij op.

Zelfs voor ik de verkoeling van mevrouw de Luxembourg bemerkte, verlangde ik, om mij daar niet aan bloot te stellen, mijn oude plan ten uitvoer te brengen: maar daar de middelen daartoe mij ontbraken, was ik genoodzaakt de afsluiting van het kontrakt van de „Emile" af te wachten, en ondertusschen legde ik de laatste hand aan het „Contrat social", zond het Rey, en bepaalde den prijs van dit handschrift op duizend franks, die hij me gaf.

Ik hoopte dat mijn gezamenlijke geschriften mij, na aftrek van alle onkosten, op z'n minst een kapitaal van

acht- à tienduizend franks zouden opleveren, die ik, in den vorm van een lijfrente zoowel op mij als op Thérèse wilde plaatsen: daarna zouden wij, zooals ik gezegd heb, samen in een of ander provinciestadje gaan wonen, zonder het publiek meer met mij bezig te houden, en zonder zelf meer aan iets anders te denken dan om mijn levensweg in vreedzaamheid te eindigen en daarbij voort te gaan met om mij heen al het goeds dat mij mogelijk was, te doen, en op mijn gemak mijn levensherinneringen te schrijven, waarover ik peinsde.

Zoo was mijn plan, welks uitvoering de edelmoedigheid van Rey, die ik niet mag verzwijgen, nog kwam vergemakkelijken. Deze boekhandelaar, waarvan men mij te Parijs zooveel kwaads vertelde, is nochtans van alle waarmee ik te doen heb gehad, de eenige waarover ik steeds tevreden heb kunnen zijn. Weliswaar hadden wij dikwijls twist over de uitvoering van mijn werken; hij was onbesuisd, ik was driftig. Maar op stuk van belangen en van de handelwijzen, die daarop betrekking hebben, bleek hij mij, ofschoon ik nooit een kontrakt naar den vorm met hem heb gemaakt, steeds van een goede nauwkeurigheid en eerlijkheid. Hij is zelfs ook de eenige, die mij ronduit bekend heeft, dat hij goede zaken met me deed; en dikwijls heeft hij me gezegd, dat hij mij zijn fortuin verschuldigd was, en bood hij mij aan, mij daar mijn deel van te geven. Daar hij zijn dankbaarheid niet rechtstreeks jegens mij kon uiten, wilde hij mij die tenminste in mijn gouvernante bewijzen, wie hij een lijfrente van driehonderd franks toekende, terwijl hij in de akte verklaarde dat het was uit dankbaarheid voor de voordeelen die ik hem bezorgd had.

Dat jaargeld was een belangrijke hulpbron voor het onderhoud van Thérèse, en een groote verlichting voor mij. Maar overigens was ik verre van er eenig rechtstreeksch voordeel voor mij uit te trekken, evenmin als van alle geschenken die men haar gaf. Steeds heeft ze zelve over alles beschikt. Wanneer ik haar geld be-

waarde, hield ik er nauwkeurig rekening van voor haar, zonder er een cent van te besteden voor onze gezamenlijke uitgaven, zelfs wanneer ze rijker was dan ik. „Wat van mij is, is van ons," zei ik haar, „en wat van jou is, is van jou." Ik ben mij steeds tegenover haar volgens dezen stelregel, die ik haar dikwijls herhaald heb, blijven gedragen. Zij, die de laagheid hebben gehad, mij ervan te beschuldigen, door haar handen hetgeen ik voor de mijne weigerde, te ontvangen, beoordeelden ongetwijfeld mijn hart naar het hunne, en kenden mij al heel slecht. Graag zou ik met haar het brood eten, dat ze verdiend had, nooit dat wat ze had gekregen. Ik beriep mij, wat dit betreft, op haar getuigenis zoowel op dit oogenblik als wanneer zij mij, naar den natuurlijken gang, overleefd zal hebben. Ongelukkig heeft zij, in ieder opzicht, weinig verstand van zuinig beheer, en is ze weinig zorgzaam en erg verkwistend, niet uit ijdelheid, noch uit snoepzucht, maar uitsluitend uit onachtzaamheid. Niemand is volmaakt hier beneden; en daar haar uitstekende hoedanigheden vrijgekocht moeten worden, zie ik liever dat ze gebreken heeft, dan ondeugden, ofschoon die gebreken ons beiden misschien nog meer kwaad doen. De zorgen, die ik voor haar besteed heb, zooals eertijds voor mama, om wat geld in het vooruit voor haar bijeen te brengen, dat haar eens tot hulpbron zou kunnen dienen, zijn ondenkbaar: maar het waren steeds vergeefsche zorgen. Nooit heeft; noch de eene noch de andere met zich zelve gerekend, en ondanks al mijn pogingen is alles steeds weggevloeid naarmate het inkwam. Hoe eenvoudig Thérèse zich ook kleedt, nooit had ze voor haar opschik aan het jaargeld van Rey genoeg, zonder dat ik er van het mijne ieder jaar nog bij moest doen. Zij noch ik zijn geboren om ooit rijk te worden, en dat reken ik gewis niet tot onze rampen.

Ik leefde sedert meer dan vier jaren te Montmorency, zonder er een enkelen dag te hebben gehad, dat ik goed gezond was. Ofschoon de lucht er uitstekend

is, is het water er slecht; en dat kon best een van de oorzaken zijn, die ertoe bijdroegen mijn gewone kwalen te verergeren. Tegen het eind van den herfst van 1761 werd ik heelemaal ziek, en ik bracht den ganschen winter in bijna onafgebroken lijden door. Het lichamelijke leed maakte mij gevoeliger voor de duizend ongerustheden die daar nog bij kwamen. Vage en sombere voorgevoelens verontrustten mij sedert eenigen tijd, zonder dat ik er de aanleiding toe wist. Ik ontving vrij zonderlinge, ongeteekende brieven en zelfs geteekende, die het niet minder waren. Ik ontving er een van een Raadsheer van het Parijsche Parlement, die, daar hij ontevreden was over den huidigen stand van zaken, en van de gevolgen niet veel goeds voorspelde, mij raadpleegde over de keus van een toevluchtsoord te Genève of in Zwitserland, om zich daar met zijn gezin terug te trekken.

(Het drukken van de Emile vordert langzaam en ongeregeld: plotseling ontvangt Rousseau in 't geheel geen proeven meer. Hij meent nu, dat de Jezuiten zich van zijn werk hebben meester gemaakt, en het na zijn dood, in vervalschten vorm, willen uitgeven. De Malesherbes stelt hem eindelijk gerust, en het drukken gaat weer geregeld zijn gang.)

De Emile verscheen eindelijk, zonder dat ik meer over verbeterbladen, noch over een of andere moeilijkheid hoorde reppen. Voor de uitgave daarvan, vroeg mijnheer de Luxembourg mij alle brieven van mijnheer de Malesherbes, die op dit werk betrekking hadden, terug. Mijn groot vertrouwen in beiden, mijn volkomen gerustheid weerhielden mij ervan, om na te denken, over het buitengewone en zelfs onrustbarende dat er in dit verzoek stak. Ik gaf de brieven terug, behalve een of twee, die uit onachtzaamheid in boeken waren blijven liggen. De verschijning van dit boek ging niet gepaard met die losbarsting van toejuichingen, welke op het verschijnen

van al mijn geschriften volgde. Nooit kreeg een werk zoo aanzienlijke persoonlijke loftuitingen, noch zoo weinig openbare goedkeuring. Hetgeen de lieden, die het meest in staat waren erover te oordeelen, mij ervan zeiden en schreven, bevestigde mij in de meening, dat dit het beste en tevens belangrijkste van mijn geschriften was. Maar dit alles werd met de zonderlingste behoedzaamheid gezegd, alsof het er op aankwam, over het goeds dat men ervan dacht, het geheim te bewaren. Mevrouw de Boufflers, die mij te verstaan gaf, dat de schrijver van dit boek standbeelden en huldeblijken van alle stervelingen verdiende, verzocht mij, zonder omwegen, aan het eind van haar briefje, om haar dit terug te zenden. D'Alembert, die mij schreef, dat dit werk over mijn voorrang besliste en mij aan de spits van alle letterkundigen zou stellen, onderteekende zijn brief niet, ofschoon hij al die, welke hij mij tot hiertoe schreef, onderteekend had. Duclos, een beproefd vriend, een oprecht maar behoedzaam man, en die dit boek waardeerde, vermeed mij er schriftelijk van te gewagen.

Al de onrustbarende gezegden, die mij ter oore kwamen, maakten geen indruk op mij; en wel verre ervan, dat ik op eenigerlei wijze de ramp, waartoe ik dicht genaderd was, voorzag, daar ik zeker was in alle opzichten aan de voorschriften te hebben voldaan, zeker, zooals ik meende, van al den invloed van Mevrouw de Luxembourg en zelfs van de gunst van het ministerie, wenschte ik mij geluk met het besluit dat ik genomen had mij te midden van mijn triomphen terug te trekken en terwijl ik zoo juist al mijn benijders had verpletterd.

Het doffe geloei dat de storm voorafgaat begon zich te doen hooren en alle lieden met eenig doorzicht zagen wel dat er naar aanleiding van mijn boeken en van mij het een of andere complot broeide, dat wel spoedig zou losbreken. Wat mij betreft, mijn gerustheid, mijn stomheid was zoo groot, dat ik verre van mijn ongeluk te voorzien, er de oorzaak zelfs niet van vermoedde nadat

ik er de uitwerking van had ondervonden. Ik bleef rustig. De geruchten werden luider en veranderden van toon. Het publiek en vooral het Parlement scheen geprikkeld te worden door mijn bedaardheid. Na verloop van eenige dagen werd de gisting verschrikkelijk en de bedreigingen die van onderwerp veranderden, richtten zich rechtstreeksch tot mij. Men hoorde de parlementsleden openlijk zeggen, dat men er niets verder mee kwam, om de boeken te verbranden, en dat men de schrijvers moest verbranden. Wat de boekhandelaars betreft, daarover sprak men heelemaal niet. Den eersten keer dat die gezegden, welke meer een ketterrechter van Goa dan een senaatslid waardig zijn, mij ter oore kwamen, twijfelde ik er niet aan of het was een bedenksel van de Holbachkliek om mij schrik aan te jagen, en mij tot vluchten te drijven. Ik lachte om die kinderachtige list, en ik zei bij mezelf, terwijl ik den draak met hen stak, dat, zoo zij den waarachtigen stand van zaken gekend hadden, zij een ander middel gezocht zouden hebben, om mij bang te maken; maar eindelijk werd de gisting zoodanig, dat het duidelijk werd dat het meenens was. Mijnheer en mevrouw de Luxembourg hadden dit jaar hun tweede verblijf op Montmorency vervroegd, zoodat zij er in het begin van Juni waren. Ik hoorde er zeer weinig over mijn nieuwe boeken spreken, ondanks de opschudding die zij te Parijs verwekten en de heer en de vrouw des huizes spraken mij er heelemaal niet over. Een ochtend echter, dat ik met mijnheer de Luxembourg alleen was, zei hij mij, „Hebt u kwaad gesproken van mijnheer de Choiseul, in het Contrat social?"

„Ik?", vroeg ik, terwijl ik terugdeinsde van verbazing, „neen, zweer ik u, maar ik heb hem integendeel met een pen die niet gewoon is te prijzen, de mooiste loftuiting toegeschreven, welke ooit een minister heeft ontvangen."

En dadelijk haalde ik hem de zinsnede aan.

„En in de Emile?" hernam hij.

„Geen woord," antwoordde ik; „er is geen enkel woord in, dat hem betreft."

„Och!", zei hij met meer heftigheid dan hij gewoonlijk had, „u hadt hetzelfde moeten doen in het andere boek, of u hadt duidelijker moeten zijn."

„Ik geloofde het te zijn", hernam ik, „daarvoor schatte ik hem hoog genoeg."

Hij was op het punt, weer het woord te nemen; ik zag dat hij vertrouwelijk wilde uitspreken; hij bedwong zich en zweeg. Ongelukkige hovelingenpolitiek die zelfs in de beste harten boven de vriendschap gaat.

Hoewel dit gesprek kort was, lichtte het mij althans in zeker opzicht over mijn toestand in, en deed me begrijpen, dat men het wel degelijk op mij gemunt had. Ik betreurde deze ongehoorde noodlottigheid, die al het goede dat ik zei en deed, in mijn nadeel deed verkeeren. Daar ik echter voelde, dat ik in deze zaak mijnheer en mevrouw de Luxembourg tot schild had, zag ik niet in, hoe men het moest aanleggen, om hen op zij te zetten en mij te bereiken; want overigens voelde ik van toen af wel, dat er geen sprake meer zou zijn van rechtvaardigheid noch van gerechtigheid, dat men er zich niet om zou bekommeren om na te gaan, of ik werkelijk schuld had of niet. Intusschen gromde de storm al meer en meer. Tot zelfs Neaulme toe, toonde mij, in zijn omslachtig geleuter spijt, dat hij zich met dat werk had ingelaten en de zekerheid waarin hij scheen te verkeeren omtrent het lot dat het boek en den schrijver bedreigde. Eén ding echter stelde mij steeds gerust: ik zag mevrouw de Luxembourg zoo rustig, zoo tevreden, zoo vergenoegd zelfs, dat zij wel zeker van haar zaak moest zijn, om zoo niet de minste ongerustheid omtrent mij te hebben, om mij geen enkel woord van medelijden noch van verontschuldiging te zeggen, om de wending die deze zaak zou nemen, met evenveel koelbloedigheid aan te zien, alsof zij er zich heelemaal niet mee bemoeid had, en of zij niet de minste belangstelling voor mij had. Het verbaasde

me, dat zij mij heelemaal niets zei. Het kwam mij voor dat ze me iets had moeten zeggen. Mevrouw de Boufflers scheen minder gerust. Zij ging af en aan met een gejaagd uiterlijk, gaf zich veel moeite terwijl zij mij verzekerde dat mijnheer de Prins van Conti, zich die ook veel gaf, om den slag die voor mij bestemd was, af te weren en die zij steeds aan de huidige omstandigheden toeschreef, waarin het voor het parlement van belang was zich niet door de Jezuiten van onverschilligheid te laten beschuldigen ten opzichte van den godsdienst.

Zij scheen echter op den goeden uitslag van de stappen die zij en de prins deden, weinig te rekenen. Haar gesprekken die meer onrustbarend dan geruststellend waren, strekken voortdurend om mij tot den aftocht over te halen, en zij raadde mij steeds Engeland aan, waar zij mij vele vrienden aanbood, onder andere de beroemde Hume, die sedert lang de hare was. Daar zij zag dat ik in mijn rustig blijven volhardde, legde zij het op een manier aan, die meer geschikt was mij aan 't wankelen te brengen. Zij gaf mij te verstaan, dat, zoo ik in hechtenis genomen en ondervraagd werd, ik mij in de noodzakelijkheid bracht om mevrouw de Luxembourg te noemen, en dat haar vriendschap voor mij wel verdiende, dat ik mij niet aan het gevaar blootstelde haar goeden naam te schaden. Ik antwoordde, dat zij in een dergelijk geval gerust kon zijn, dat ik haar niet zou compromitteeren. Zij hernam dat het gemakkelijker was dit besluit te nemen, dan om het uit te voeren; en daarin had zij gelijk, vooral voor mij die vast besloten was voor de rechters nooit meineedig te worden of te liegen, welk een gevaar er ook in kon schuilen, om de waarheid te zeggen.

(De geruchten worden steeds dreigender; Rousseau verandert echter niet van houding).

Daar ik wel voelde, dat er onder dit alles het een of ander geheim school, dat men mij niet wilde zeggen,

wachtte ik rustig af, wat er gebeuren zou, terwijl ik vertrouwde op mijn rechtschapenheid en mijn onschuld in deze heele zaak en welke vervolging mij ook zou treffen, maar al te gelukkig om geroepen te zijn, voor de eer van de waarheid te lijden. Verre ervan dat ik bevreesd was, en mij verborgen hield, ging ik alle dagen naar het kasteel, en maakte 's middags mijn gewone wandeling. Den achtsten Juni, den dag vóór de uitvaardiging van het bevel tot inhechtenisneming, deed ik die, met twee leeraren aan de Oratoire-kerk, pater Alamani en pater Mandard. Wij namen wat eten mee naar Champeaux, dat wij met grooten trek verorberden. Wij hadden glazen vergeten; wij vervingen die door roggestrootjes, waarmee wij de wijn uit de flesch opzogen, terwijl wij ons beijverden, strootjes te kiezen, die flink wijd waren, ten einde om het hardst te pompen. Nooit van mijn leven ben ik zoo vroolijk geweest.

Ik heb verteld hoe ik in mijn jeugd slapeloos werd. Sedert dien had ik de gewoonte aangenomen, iederen avond in mijn bed te lezen, totdat ik mijn oogleden zwaar voelde worden. Dan doofde ik mijn kaars en trachtte eenige oogenblikken in te dommelen, die niet lang duurden. Mijn gewone avondlectuur was de Bijbel, en ik heb dien op deze wijze minstens vijf of zesmaal geheel doorgelezen. Daar ik me dien avond meer wakker voelde dan gewoonlijk, zette ik mijn lectuur langer voort en ik las het boek dat eindigt met de Leviet Ephraim en dat zoo ik me niet vergis het boek der „Richteren" is, want ik heb het sedert dien niet weer onder oogen gehad — heelemaal uit. Die geschiedenis deed mij sterk aan en ik was er mee bezig in een soort van droom, toen ik er plotseling door geraas en door licht uit werd gewekt. Thérèse droeg dit en lichtte mijnheer La Roche bij, die toen hij zag hoe ik plotseling ging op zitten, tot mij zei, „maak u niet ongerust; ik kom uit naam van mevrouw de Luxembourg, die u schrijft en u een brief van den prins van Conti zendt."

Inderdaad, in den brief van mevrouw de Luxembourg vond ik er een, die haar juist door een renbode van dien prins gebracht was, en die het bericht inhield, dat men ondanks al zijn pogingen, besloten was, om met alle gestrengheid tegen mij op te treden.

„De gisting", meldde hij haar, „is zeer hevig"; niets kan den slag afweren; het hof eischt het, het parlement wil het; om zeven uur 's ochtends zal er een bevel tot inhechtenisneming tegen hem worden uitgevaardigd, en men zal hem dadelijk laten grijpen. Ik heb gedaan gekregen, dat men hem niet zal vervolgen, als hij wegtrekt; maar als hij erin volhardt om zich te willen laten gevangen nemen, dan zal hij gevangen genomen worden. Uit naam van mevrouw de Luxembourg bezwoer mij La Roche op te staan, en haar te gaan spreken. Het was twee uur. Ze was juist te bed gegaan. „Zij wacht u," voegde hij er bij, „en wil niet gaan slapen, zonder u gesproken te hebben." Ik kleedde mij inderhaast aan, en snelde er heen.

Zij scheen me gejaagd toe. Dat was de eerste keer. Haar ontsteltenis trof mij. In dat oogenblik van verrassing, midden in den nacht, was ik zelf niet zonder eenige ontroering; maar toen ik haar zag vergat ik mijzelf om slechts aan haar te denken, en aan de treurige rol, die ze zou spelen, indien ik mij liet vatten; want, terwijl ik me moedig genoeg voelde om nooit iets anders dan de waarheid te zeggen, zelfs al zou die me benadeelen of mij in het verderf storten, voelde ik, dat ik noch genoeg tegenwoordigheid van geest, noch genoeg handigheid zou hebben, noch genoeg flinkheid misschien, om te vermijden haar te compromitteeren, wanneer er een sterke drang op mij zou worden uitgeoefend. Dat deed me besluiten mijn trots aan haar rust op te offeren, om voor haar bij die gelegenheid te doen, wat niets mij ooit had kunnen bewegen, voor mijzelve te doen. Op het oogenblik dat mijn besluit genomen was, verklaarde ik haar dit, daar ik de waarde van mijn opoffering niet

wilde bederven, door haar die te laten koopen. Ik ben er zeker van, dat zij zich niet vergissen kon, omtrent mijn beweegreden; toch zei ze mij geen woord, dat er op duidde dat zij daar gevoelig voor was. Die onverschilligheid stuitte mij zoozeer, dat ik overwoog of ik mijn besluit niet zou herroepen; maar mijnheer de Luxembourg kwam opdagen; mevrouw de Boufflers kwam eenige oogenblikken daarna van Parijs. Zij deden wat mevrouw de Luxembourg had behooren te doen. Ik liet me vleien; ik schaamde mij, mijn woord terug te nemen, er was alleen nog maar sprake van de plaats, waar ik me zou terugtrekken, en van het uur van mijn vertrek. Mijnheer de Luxembourg stelde mij voor, eenige dagen heimelijk bij hem te blijven, om te beraadslagen, en mijn maatregelen meer op mijn gemak te nemen. Ik stemde er volstrekt niet in toe, evenmin als in het voorstel om in het geheim naar de Temple te gaan. Ik wilde halsstarrig nog denzelfden dag vertrekken, liever dan verborgen te blijven, waar het ook wezen mocht.

(Rousseau wilde eerst naar Genève uitwijken, maar hij bedenkt, dat hij daar misschien niet veilig zal zijn, en besluit in Zwitserland de houding, die men ten zijnen opzichte in Genève zal aannemen, te gaan afwachten.)

Mevrouw de Boufflers keurde dit besluit ten zeerste af en deed hernieuwde pogingen om mij over te halen naar Engeland over te steken. Zij bracht mij niet aan 't wankelen. Ik heb nooit van Engeland noch van de Engelschen gehouden en al de welsprekendheid van mevrouw de Boufflers scheen dien afkeer, wel verre van dien te overwinnen, nog te vermeerderen, zonder dat ik wist waarom.

Terwijl ik besloten was denzelfden dag te vertrekken, was ik voor iedereen reeds 's morgens afgereisd, en La Roche, door wien ik mijn papieren liet halen, wilde

Thérèse niet zeggen of ik weg was of niet. Sedert ik besloten had, ééns mijn levensherinneringen te schrijven, had ik veel brieven en andere papieren opgehoopt; zoodat er verscheidene keeren gaans noodig waren. Een gedeelte van die papieren, dat al uitgezocht was, werd terzijde gelegd en de rest van den ochtend hield ik mij bezig met de andere te schiften, ten einde slechts mee te nemen wat mij van nut kon zijn, en het overige te verbranden. Mijnheer de Luxembourg was zoo goed mij bij dit werk te helpen, dat zoo langdurig bleek, dat wij in den ochtend niet gereed konden komen, en ik niet den tijd had om iets te verbranden. Mijnheer de Luxembourg bood mij aan, zich met het overige van die schifting te belasten, het overschot zelf te verbranden, zonder zich daarvoor op wie ook te verlaten, en mij alles wat opzij gelegd zou zijn, te zenden. Ik nam het aanbod aan, daar ik zeer blij was van die zorg bevrijd te zijn, en de weinige uren die mij overbleven, in het bijzijn van de menschen die mij zoo lief waren en die ik voorgoed ging verlaten, door te brengen. Hij nam den sleutel van de kamer, waarin ik die papieren achterliet, en op mijn dringend verzoek liet hij mijn arme tante halen, die verteerd werd van onrust over hetgeen er van mij was geworden en over wat er van haar zou worden, terwijl zij ieder oogenblik de gerechtsdienaars verwachtte, zonder te weten hoe ze zich moest gedragen en wat ze hun moest antwoorden. La Roche bracht haar naar het kasteel, zonder haar iets te zeggen: zij dacht me al heel ver weg; toen ze mij zag, scheurde zij de lucht met haar kreten en stortte zich in mijn armen. O vriendschap, hartebanden, gewoonte, vertrouwelijkheid. In dat zoete en wreede oogenblik vereenigden zich zoovele dagen te zamen doorgebracht, van geluk, teederheid en vrede, om mij de verscheuring van een eerste schending beter te doen gevoelen, nadat wij elkander gedurende bijna zeventien jaren, nauwelijks een enkelen dag uit het oog hadden verloren. Mijnheer de Luxembourg, die getuige

was van die omhelzing, kon zijn tranen niet inhouden. Hij liet ons alleen. Thérèse wilde mij niet meer verlaten. Ik liet haar voelen, hoe bezwaarlijk het was, dat zij mij op dit oogenblik zou volgen, en dat het noodig was, dat zij bleef om mijn boedel te verkoopen en mijn geld te ontvangen. Wanneer men een bevel tot inhechtenisneming tegen iemand uitvaardigt, is het gebruikelijk om beslag te leggen op zijn papieren, zijn boedel te verzegelen, of er een inventaris van op te maken en daarbij een bewaker aan te stellen. Zij moest wel achterblijven om op te passen wat er zou gebeuren, en van alles zooveel mogelijk voordeel te trekken. Ik beloofde haar dat zij binnen korten tijd weer bij mij zou komen; mijnheer de Luxembourg bevestigde mijn belofte; maar ik wilde haar nooit zeggen waarheen ik ging, opdat, wanneer zij ondervraagd werd door degenen, die mij kwamen gevangen nemen, zij naar waarheid van haar onwetendheid op dit punt zou kunnen getuigen. Toen ik haar omhelsde op het oogenblik dat wij van elkander scheidden, voelde ik zelf een buitengewone bewogenheid, en ik zeide haar, in een helaas te profetische vervoering: „Mijn kind, je moet je met moed wapenen; je hebt den voorspoed van mijn mooie dagen gedeeld; er blijft je nu over, daar je dit wilt, om mijn ellende te deelen. Verwacht, indien je mij volgt, nog slechts beleedigingen en rampspoeden. Het lot, dat met dezen droevigen dag voor mij aanvangt, zal mij tot aan mijn laatste uur vervolgen."

Er bleef mij nog slechts over, aan mijn vertrek te denken. De gerechtsdienaars hadden tegen tien uur zullen komen. Het was vier uur in den middag en ze waren er nog niet. Er was besloten dat ik de postkoets zou nemen. Ik had geen koets: mijnheer de Luxembourg schonk mij een rijtuigje en leende mij twee paarden en een postiljon tot aan de eerste halteplaats, waar men, door de maatregelen die hij genomen had, geen moeilijkheid maakte mij van paarden te voorzien.

Daar ik heelemaal niet aan tafel was geweest om te dineeren en mij op het kasteel niet had vertoond, kwamen de dames in de insteekkamer, waar ik den dag had doorgebracht, afscheid van mij nemen. Mevrouw de Luxembourg omhelsde mij verscheidene keeren, met een nogal droevig gezicht; maar in die omhelzingen voelde ik niet meer de omknellingen van die waarmede zij mij voor twee of drie jaar overladen had. Mevrouw de Boufflers omhelsde mij ook, en zei mij erg veel moois.

Mijnheer de Luxembourg bleef stom; hij was bleek als de dood. Hij wilde me volstrekt naar mijn koets brengen, die mij bij het wed wachtte. Wij gingen den tuin heelemaal door zonder een enkel woord te zeggen. Ik had een sleutel van het park, dien ik gebruikte om de deur te openen; daarna, in plaats van dien weer in mijn zak te steken, gaf ik dien hem zonder een woord te zeggen. Hij nam hem aan, met een verrassende gretigheid, waaraan ik sedert dien dikwijls heb moeten denken. Ik heb in mijn leven nauwelijks een bitterder oogenblik gehad, dan dit afscheid. De omhelzing was lang en sprakeloos; beiden voelden wij, dat deze omhelzing een laatste afscheid was.

Tusschen La Barre en Montmorency ontmoette ik een huurkoets, vier mannen in het zwart, die mij glimlachend groetten. Naar hetgeen Thérèse mij naderhand verteld heeft, van het uiterlijk der gerechtsdienaars, van het uur hunner komst en de manier waarop zij zich gedroegen, heb ik niet den minsten twijfel gehad, dat zij het waren; vooral, daar ik naderhand vernomen heb, dat mijn gevangenneming, inplaats van op zeven uur, zooals men mij had aangekondigd, pas op twaalf uur was gesteld. Ik moest heel Parijs doorrijden. In een geheel open rijtuig is men niet erg goed verborgen. In de straten zag ik verscheidene personen, die mij groetten, met een gezicht of ze mij kenden, maar ik herkende geen enkele van hen. Mijn koets was hard, en ik had te veel ongemak, om lange dagreizen te kunnen maken. Bovendien was

mijn uiterlijk niet indrukwekkend genoeg om te maken dat men mij goed bediende; en men weet dat in Frankrijk de postpaarden den stok slechts op de schouders van den postiljon voelen. Door de postiljons dik te betalen, meende ik hetgeen er aan mijn uiterlijk en mijn optreden ontbrak, aan te vullen; dat was nog erger. Zij hielden me voor een schooier, die in opdracht reisde en voor het eerst van zijn leven in een postwagen zat. Van toen af kreeg ik nog slechts knollen en werd ik de speelbal van de postiljons. Ik eindigde, zooals ik had moeten beginnen, met geduld te oefenen, niets te zeggen, en voort te gaan zooals het hun beliefde.

Ik werd onderweg voor verveling gevrijwaard door mij over te geven aan de gedachten die in mij opkwamen omtrent al hetgeen mij zoo juist was overkomen; maar dit was noch de geaardheid van mijn geest, noch de neiging van mijn hart. Het is verwonderlijk met welk een gemakkelijkheid ik het ondergane leed vergeet, hoe kort het ook moge geleden zijn. Even heftig als het vooruitzicht daarvan mij verschrikt en verontrust zoolang ik het in de toekomst zie, even zwak komt de herinnering daaraan weer bij mij op en dooft gemakkelijk uit, terstond nadat ze is opgekomen. Mijn wreede verbeelding, die zich voortdurend afpijnigt om de rampen, die er nog niet zijn te voorkomen, leidt mijn geheugen af en belet me mij die welke er niet meer zijn, te herinneren. Tegen wat gedaan is, zijn geen voorzorgsmaatregelen meer te nemen, en het is overbodig zich daarmee bezig te houden. Ik put mijn ongeluk, in zeker opzicht, van te voren uit: hoe meer ik geleden heb, door het te voorzien, hoe gemakkelijker het mij valt, het te vergeten; terwijl ik integendeel voortdurend in beslag genomen word door mijn voorbij gegaan geluk, het terugroep en het dermate, om zoo te zeggen herkauw, dat ik er opnieuw van geniet, wanneer ik dit wil. Ik voel, dat ik het aan deze gelukkige gesteldheid te danken heb, dat ik nooit dien wrokkigen hartstocht heb gekend, die

door de herinnering aan de ondervonden beleedigingen in het hart van den wraakzuchtige gaat gisten, en die hemzelf kwelt, met al het leed dat hij zijn vijand zou willen aandoen. Daar ik van nature opvliegend ben, heb ik in mijn eerste opwellingen toorn, zelfs woede gevoeld; maar nooit heeft een verlangen naar wraak in mij wortel geschoten. Ik houd mij te weinig bezig met de beleediging, om mij veel met den beleediger bezig te houden. Ik denk aan het leed dat ik van dezen heb ondervonden, slechts om het leed dat hij mij nog zou kunnen aandoen; en zoo ik er zeker van was, dat hij het mij niet meer doen zou, zou dat, wat hij mij heeft aangedaan, terstond vergeten zijn. Men predikt ons dikwijls vergeving van krenkingen; dat is zonder twijfel een zeer schoone deugd, maar die voor mij niet past. Ik weet niet of mijn hart zijn haat zou kunnen beheerschen, want het heeft dien nooit gevoeld; en ik denk te weinig aan mijn vijanden om de verdienste te hebben, hun te vergeven. Ik zal niet zeggen, hoezeer zij zich afbeulen om mij te kwellen. Ik ben aan hun genade overgeleverd; zij zijn almachtig: daar maken zij gebruik van. Slechts één ding is boven hun macht; en ik daag hen daartoe uit: namelijk om, terwijl zij zich met mij kwellen, me te dwingen mezelf met hen te pijnigen.

Reeds den dag na mijn vertrek vergat ik zoo volkomen alles wat er pas was gebeurd, èn het parlement, èn mevrouw de Pompadour, èn mijnheer de Choiseul, èn Grimm, èn d'Alembert, èn hun komplotten, èn hun medeplichtigen, dat ik er, op mijn heele reis, niet meer aan teruggedacht zou hebben, zonder de voorzorgsmaatregelen, die ik genoodzaakt was te nemen. Inplaats van dit alles, kwam bij mij de herinnering op aan hetgeen ik het laatst gelezen had, den avond voor mijn vertrek. Ik herinnerde mij ook de „Idyllen" van Gessner, die zijn vertaler Hubert, mij voor eenigen tijd had toegezonden. Die twee gedachten schoten mij zoo duidelijk te binnen, en zij vermengden zich op zoodanige wijze in mijn geest,

dat ik wilde probeeren ze te vereenigen door het onderwerp van den „Leviet van Ephraïm" op de manier van Gessner te behandelen. Die landelijke en kinderlijke stijl scheen mij geenszins geëigend tot een zoo gruwelijk onderwerp en men kon moeilijk verwachten dat mijn oogenblikkelijke toestand mij erg blije gedachten zou ingeven, om dit op te vroolijken. Ik probeerde het echter uitsluitend om mij in mijn koets te vermaken, en zonder eenige hoop op succes. Nauwelijks had ik het even beproefd, of ik was verbaasd over de lieflijkheid van mijn gedachten en de gemakkelijkheid waarmee ik ze kon weergeven. In drie dagen maakte ik de drie eerste zangen van dit gedicht, dat ik naderhand te Motiërs voltooide: en ik ben er zeker van, dat ik in mijn leven niets heb gemaakt, waarin een aandoenlijker zachtheid van zeden, meer frischheid van stijl, kinderlijker schilderingen, nauwkeuriger „plaatselijke kleur", een meer klassieke eenvoud in alle dingen, heerschen, en dat alles, ondanks het onderwerp dat in den grond afschuwelijk is; zoodat ik, buiten de rest, nog de verdienste had van de moeilijkheid, die ik had overwonnen. Zoo de „Leviet van Ephraïm" niet het beste van mijn werken is, zal het toch altijd dat blijven wat me het meest lief is. Nooit heb ik het herlezen, nooit zal ik het overlezen zonder mij in mijn binnenste te voelen toejuichen, om een hart zonder gal en dat verre van door zijn rampen verbitterd te worden, zichzelve daarover troost, en in zich vindt dat waarmee het zich daarvoor kan schadeloosstellen. Laat men al die groote wijsgeeren bijeenbrengen, die in hun boeken zoo verheven zijn boven den tegenspoed dien zij nimmer ondervonden; laat men hen in een toestand als den mijne brengen en hen dan, in de eerste verontwaardiging van de gesmade eer, een werk als het mijne te doen geven; men zal eens zien, hoe zij het er vanaf zullen brengen.

Toen ik op Berns gebied kwam, liet ik stilhouden; ik steeg af, wierp mij neer; ik omhelsde, ik kuste den

grond en in mijn vervoering riep ik uit: „Hemel, beschermer van de deugd, ik loof U, ik ben op vrijen grond!"

Zoo ben ik, blind en goedvertrouwend als ik in mijn verwachtingen was, steeds uitgelaten geweest met wat mijn ongeluk zou worden. Mijn verbaasde postiljon dacht dat ik gek was; ik steeg weer in mijn koets, en weinige uren later had ik de even zuivere als levendige vreugde, te voelen hoe de eerbiedwaardige Rognin mij aan zijn hart drukte. Ach, laat ons eenige oogenblikken bij dezen waardigen gastheer uitblazen. Ik heb er behoefte aan, er weer moed en kracht te verzamelen; ik zal weldra gelegenheid vinden, om die te gebruiken.

Niet zonder reden heb ik, in het verhaal dat ik zoo juist gedaan heb, uitgeweid over alle omstandigheden, die ik mij heb kunnen herinneren. Ofschoon zij niet erg duidelijk lijken, kunnen zij, wanneer men eenmaal den draad van het komplot vast heeft, den loop daarvan ophelderen; en, bijvoorbeeld, zonder de begingedachte van het vraagstuk dat ik ga stellen te geven, helpen zij er veel toe mee om dit op te lossen.

Gesteld dat voor de uitvoering van het komplot, waarvan ik het voorwerp was, mijn verwijdering volstrekt noodig was, dan had om die tot stand te brengen alles ongeveer zoo moeten gebeuren als het gebeurd is; maar zoo ik, zonder mij door de nachtelijke boodschap van mevrouw de Luxembourg te laten bang maken en mij door haar angsten in de war te laten brengen, stevig stand had blijven houden, zooals ik in 't begin gedaan had, en ik, inplaats van op het kasteel te blijven, weer mijn bed had opgezocht om rustig een gat in den dag te slapen, zou ik dan eveneens in hechtenis zijn genomen? Een gewichtige vraag, waarvan de oplossing van vele andere afhangt en voor het onderzoek waarvan het niet zonder nut is, acht te slaan op het uur van het dreigbevel en op dat van het werkelijke bevel. Een ruw maar duidelijk voorbeeld van het gewicht van de

kleinste bizonderheden in de uiteenzetting van de feiten, welker geheime oorzaken men door opklimming van het bijzondere tot het algemeene zoekt te ontdekken.

TWAALFDE BOEK

1762—1765

HIER begint het werk der duisternissen, waarin ik me, sedert acht jaar begraven voel, zonder dat het me, hoe ik het ook heb aangelegd, mogelijk is geweest, het donker ervan te doordringen. In den afgrond der ellenden, waarin men mij heeft doen zinken, voel ik de verwondingen van de slagen die me worden toegebracht, ik merk het onmiddellijke werktuig ervan; maar ik kan noch de hand die het bestuurt, noch de middelen zien, die deze in het werk stelt. De schande en de ongelukken vallen als vanzelve op mij, en zonder dat het te zien is. Wanneer mijn verscheurde hart verzuchtingen slaakt, heb ik den schijn van iemand die zich zonder reden beklaagt, en de bewerkers van mijn ondergang hebben de onbegrijpelijke kunst gevonden, de menschen aan hun samenzwering medeplichtig te maken, zonder dat zij het zelve vermoeden, en zonder dat zij het gevolg er van merken. Terwijl ik dus de gebeurtenissen die mij aangaan vertel, de bejegeningen die ik geleden heb, en al wat mij is overkomen, ben ik niet in staat terug te gaan tot de hand, die dit heeft aangelegd, en bij het vertellen van de zaken, de oorzaken aan te wijzen. Die aanvankelijke oorzaken zijn alle in de drie vorige boeken aangegeven; al de belangen die mij betreffen, alle geheime beweegredenen zijn er blootgelegd. Maar te zeggen waarin die verschillende oorzaken zich vereenigen, om de wonderlijke gebeurens van mijn leven teweeg te brengen, dat kan ik onmogelijk uitleggen, zelfs niet bij gissing. Zoo er onder mijn lezers

zijn mochten, die edelmoedig genoeg zijn om die geheimen te willen doorgronden en de waarheid te ontdekken, dat zij dan de drie vorige boeken zorgzaam herlezen; vervolgens bij elk feit dat zij in de volgende lezen zullen, de inlichtingen inwinnen die in hun bereik zijn, van verwikkeling tot verwikkeling en van werkende oorzaak tot oorzaak teruggaan tot den eersten aanleg van het geheel, dan weet ik stellig waarop hun nasporingen zullen uitloopen; maar ik raak op den duisteren kronkeligen weg verloren van de onderaardsche gangen, die hen er zullen brengen.

Ik verkeerde niet lang in twijfel over de ontvangst, die me in Genève wachtte, voor het geval ik lust zou hebben daar terug te gaan. Mijn boek werd er verbrand, en het bevel tot gevangenneming tegen mij uitgevaardigd, op achttien Juni, dat wil zeggen negen dagen nadat dit in Parijs was gebeurd. Er waren zooveel ongeloofelijke dwaasheden in die tweede uitvaardiging opeengehoopt, en het kerkelijk Edict was er zoo uitdrukkelijk in verkracht, dat ik weigerde geloof te slaan aan de eerste berichten die ik er van kreeg, en dat ik, toen die wèl bevestigd werden, er voor beefde, dat zulk een duidelijke en schreeuwende schending van alle wetten, te beginnen met die van het gezond verstand, Genève niet onderstboven zou zetten. Ik kon gerust zijn; alles bleef kalm. Zoo er eenige gisting kwam onder het grauw, was dat slechts tegen mij, en ik werd in het openbaar door alle babbelkousen en door alle schoolvossen behandeld als een schooljongen die men met de karwats dreigde, omdat hij zijn catechisatieles niet goed had opgezegd.

Deze beide bevelen waren het sein tot den kreet van verwensching, die in heel Europa tegen mij werd aangeheven, met een woede die nimmer haar voorbeeld had. Alle tijdschriften, alle dagbladen, alle geschriften sloegen allervreeselijkst alarm. De Franschen vooral, dat volk dat zoo zachtmoedig, zoo hoffelijk, zoo edelmoedig is, dat zich zoo geweldig op betamelijkheid en achting jegens

de ongelukkigen laat voorstaan, onderscheidde zich, terwijl het plotseling zijn geliefkoosde deugden vergat, door het aantal en de heftigheid van de beleedigingen, waarmee het mij om strijd overstelpte. Ik was een goddelooze, een godloochenaar, een razende, een dolleman, een verscheurend dier, een wolf.

(Op aandringen van Gingius, den hofschout van IJverdun, besluit hij in een zomerhuisje van diens woning zijn intrek te nemen; doch vanuit Bern komt het bevel tot zijn uitzetting, en nu trekt hij naar Motiers, graafschap Neuchâtel, in een huis van mevrouw Boy de la Tour, waar hij de komst van Thérèse afwacht.)

Sinds mijn vertrek uit Montmorency aarzelde ik, daar ik wel voelde dat ik voortaan een vluchteling op de aarde zou zijn, toe te staan, dat zij zich bij mij zou komen voegen, en het zwervende leven deelen, waartoe ik zag dat ik veroordeeld was. Ik voelde dat onze verhouding door deze noodlottige gebeurtenis zou veranderen en dat, wat tot nog toe gunst en weldaad van mijn kant geweest was, dat voortaan van haar zijde zou zijn. Zoo haar genegenheid al tegen mijn ellendigheden bestand bleef, ze zoude haar hevig smarten, en haar verdriet zou mijn narigheden nog vermeerderen. Zou mijn ongenade haar verkoelen, dan zou zij mij haar blijven als een opoffering doen gelden, en instee van het geluk te voelen dat ik genoot met haar mijn laatste stuk brood te deelen, zou zij slechts de verdienste voelen die zij had, met mij wel overal te willen volgen waar het lot mij dwong te gaan.

Ik moet alles zeggen: ik heb noch de ondeugden van mijn arme Mama, noch de mijne verborgen; ik mag niet genadiger zijn jegens Thérèse, en, welk een lust het ook voor me zij een vrouw te eeren die me zoozeer lief is, ik wil haar verkeerdheden niet bewimpelen, voor zoover

dan een onvrijwillige verandering van de genegenheden des harten een werkelijke verkeerdheid is. Sedert lang merkte ik de verkoeling van de hare op. Ik voelde, dat zij niet meer voor me was wat zij in onze mooie jaren was, en ik voelde het des te beter omdat ik voor haar altijd dezelfde was. Ik verviel in dezelfde zwarigheid, waarvan ik het gevolg bij Mama had gevoeld, en dat gevolg was hetzelfde bij Thérèse: laat ons geen buitennatuurlijke volmaaktheden zoeken; het zou hetzelfde zijn bij welke vrouw ook. Het besluit dat ik ten opzichte van mijn kinderen had genomen, hoe goed beredeneerd het me ook had toegeschenen, had mijn hart niet altijd met rust gelaten. Terwijl ik mijn *„Verhandeling over de Opvoeding"* overdacht, voelde ik dat ik plichten had verwaarloosd, waarvan niets me kon ontslaan. Het berouw werd eindelijk zoo hevig, dat het me de openlijke bekentenis van mijn misstap in het begin van den *Emile* bijna ontscheurde en de toespeling zelf is zoo duidelijk, dat het, na zulk een zinsnede verbazend is, dat men den moed heeft gehad, er me een verwijt van te maken. Mijn omstandigheid was toen evenwel dezelfde, en nog erger door den wrok van mijn vijanden, die slechts zochten me in gebreke te stellen. Ik vreesde de herhaling, en daar ik het gevaar daarvoor niet wilde loopen, wilde ik me liever tot onthouding veroordeelen, dan Thérèse blootstellen, opnieuw in hetzelfde geval te verkeeren. Ik had overigens opgemerkt, dat de geslachtelijke gemeenschap mijn toestand merkbaar verergerde: deze dubbele reden had mij besluiten doen nemen, waaraan ik me soms slecht gehouden had, maar waarin ik sedert drie of vier jaar weer blijvend volhardde; sinds dien tijd ook had ik bij Thérèse verkoeling waargenomen; zij had nog dezelfde plichtmatige verknochtheid jegens mij, maar zij had die niet meer uit liefde. Dat maakte noodzakelijkerwijze onzen omgang minder prettig, en ik dacht dat zij, daar zij er zeker van was, dat ik voor haar zou blijven zorgen, waar zij ook zijn zou, liever in Parijs zou willen blijven

dan met mij te zwerven. Doch zij had bij ons scheiden zooveel verdriet getoond, zij had zulke besliste beloften van mij geëischt, om weer bijeen te komen, zij sprak het verlangen daarnaar zoo levendig uit sinds mijn vertrek, zoowel tot mijnheer den Prins van Conti als tot mijnheer de Luxembourg, dat, verre van haar van scheiding te durven spreken, ik nauwelijks den moed had, daar zelf aan te denken, en nadat ik in mijn hart gevoeld had hoe onmogelijk het me was haar te missen, dacht ik er nog slechts aan haar terstond terug te roepen.

Ik schreef haar dus, dat zij zou vertrekken; zij kwam. Het was nauwelijks twee maanden geleden dat ik van haar weggegaan was, maar het was, sinds zooveel jaren onze eerste scheiding. Wij hadden het beiden heel erg gevoeld. Hoe aangrijpend was onze omhelzing! O, wat zijn tranen van teederheid en vreugde zoet! Wat baadt mijn hart daarin! Waarom heeft men er mij daarvan zoo weinig laten storten?

Bij mijn aankomst in Motiers had ik lord Keith, maarschalk van Ecosse, gouverneur van Neuchâtel geschreven, om hem mededeeling te doen van mijn verblijf in de Staten van Zijne Majesteit, en om hem Zijn bescherming te vragen. Hij antwoordde me met de edelmoedigheid die men van hem kent, en die ik van hem verwachtte. Hij noodigde me uit, bij hem te komen.

Mijn eerste gemoedsbeweging bij het zien van dezen eerwaardigen grijsaard was verteedering om de magerheid van zijn lichaam, reeds door de jaren ontvleesd; maar terwijl ik de oogen naar zijn bezield, open en edel gezicht opsloeg, voelde ik me aangegrepen door een eerbied met vertrouwen gemengd, dat dien boven elke andere gewaarwording verhief. Op de zeer korte begroeting die ik hem bij het naderen deed, antwoordde hij door over iets anders te spreken, alsof ik sinds acht dagen daar geweest was. Hij zei ons zelfs niet te gaan zitten. De stijve kasteelheer bleef staan. Wat mij betreft, ik zag in den doordringenden en fijnen blik van Milord

iets ik weet niet wat zoo beminnelijks, dat ik, daar ik me terstond op mijn gemak voelde, zonder omslag zijn sofa ging deelen, en naast hem kwam zitten. Aan den vertrouwelijken toon dien hij dadelijk aansloeg, voelde ik dat die vrijmoedigheid hem genoegen deed, en dat hij in zichzelve zei: Dit is geen Neuchâteller.

Zonderling gevolg van de groote overeenkomst der karakters. Op een leeftijd dat het hart reeds zijn natuurlijke warmte verloren heeft, raakte dat van dezen goeden grijsaard weer voor mij in vuur, op een wijze die iedereen verbaasde. Hij kwam me in Motiers opzoeken onder voorwendsel kwartels te jagen, en bracht er twee dagen door zonder een geweer aan te raken. Er ontstond zulk een vriendschap, want dat is het woord tusschen ons, dat wij niet zonder elkaar konden. Het kasteel van Colombier, dat hij 's zomers bewoonde, was zes uren van Motiers af; alle veertien dagen op zijn minst ging ik er een etmaal doorbrengen, dan kwam ik insgelijks als pelgrim terug, het hart altijd vol van hem. De ontroering die ik vroeger op mijn tochten van de Hermitage naar Eaubonne ondervond, was zeker heel anders; maar ze was niet heerlijker dan die waarmee ik Colombier naderde. Wat al tranen van verteedering heb ik dikwijls onderweg geschreid, terwijl ik aan de vaderlijke weldaden, aan de beminnelijke deugden, aan de zachtmoedige wijsgeerigheid dacht van dezen eerbiedwaardigen grijsaard! Ik noemde hem mijn vader, hij noemde mij zijn kind. Die zoete namen geven voor een deel het denkbeeld van de genegenheid die ons verbond, maar zij geven nog niet dat van de behoefte die wij aan elkaar hadden, en van het voortdurende verlangen weer bijeen te komen. Hij wilde mij volstrekt op het kasteel van Colombier laten wonen, en drong er lang bij mij op aan, dat ik de vertrekken die ik in beslag nam, tot woning zou nemen. Ik zei hem ten slotte, dat ik vrijer bij mij thuis was, en dat ik liever mijn leven lang hem wou komen bezoeken. Hij beaamde die openhartigheid en

sprak er me niet meer over. O, goede Milord! o, mijn waardige vader! wat raakt mijn hart nog ontroerd bij het denken aan u! ach, die onmenschen! wat een slag hadden zij mij toegebacht met u van mij te scheiden! Maar neen, neen, edel mensch, gij zijt en zult altijd dezelfde blijven voor mij, die altijd dezelfde ben. Zij hebben u bedrogen, maar zij hebben u niet veranderd.

Ik zou over George Keith willen doorspreken: hij is de oorzaak van mijn laatste gelukkige herinneringen; heel mijn verdere leven is niets anders meer geweest dan droevigheden en benauwenis. De herinnering daaraan is zoo somber, en komt zoo verward in me op, dat het me niet mogelijk is, eenigen regelmaat in mijn verhalen aan te brengen; ik zal voortaan genoodzaakt zijn, ze op het geluk af zooals ze zich voordoen, te rangschikken.

Ik werd spoedig bevrijd van mijn ongerustheid omtrent mijn toevlucht, door het antwoord van den koning aan den Lord Maarschalk, in wien ik, zooals men gelooven zal, een goed pleitbezorger had gevonden. Zijne Majesteit keurde niet alleen goed wat hij gedaan had, maar gelastte hem, want ik moet alles vermelden, mij twaalf Louis te geven. De goede Milord, met zulk een opdracht verlegen, en niet wetend hoe zich daar behoorlijk van te kwijten, trachtte de kwetsing ervan te verzachten, door dit geld in warenvoorraad om te zetten, en me mee te deelen dat hij last had, me van hout en steenkolen te voorzien, om mijn huishoudentje te beginnen; hij voegde er zelfs aan toe, en misschien op eigen gezag, dat de koning een huisje naar mijn smaak wou laten bouwen, als ik de plek er voor wilde kiezen. Dit laatste aanbod trof me zeer, en deed me de karigheid van het andere vergeten. Zonder een van beide aan te nemen, beschouwde ik Frederik als mijn weldoener en beschermer, en ik hechtte me zoo oprecht aan hem, dat ik van toen af aan evenveel belang stelde in zijn roem, als ik tot nog toe onrechtvaardigheid in zijn goede uitslagen had gevonden.

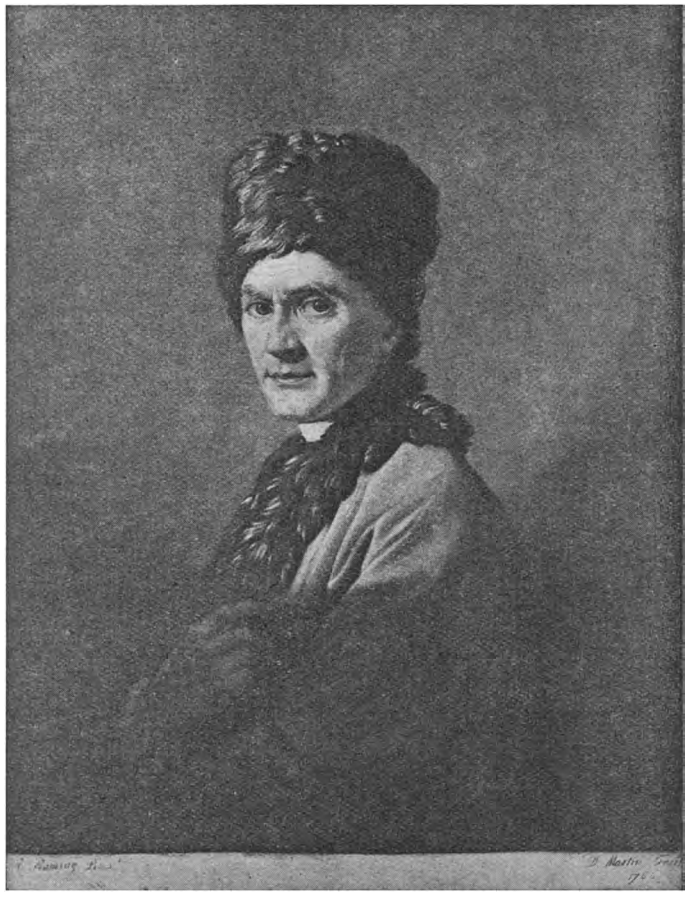

ROUSSEAU IN DE ARMENISCHE KLEEDERDRACHT, DIE HIJ DROEG TE MORTIERS-TRAVERS.

Daar ik de letterkunde heel en al vaarwel had gezegd, dacht ik er nog slechts aan, een rustig en gelukkig leven te leiden, voor zoover dat van mij zou afhangen. Alleen, heb ik nooit de verveling gekend, zelfs in de meest volkomen werkloosheid niet; mijn verbeelding, die alle leegten vult, is op zich zelve voldoende mij bezig te houden. Alleen het onwerkzame kamergebabbel, terwijl men tegenover elkaar gezeten alleen de tong in beweging brengt, heb ik nooit kunnen verdragen. Als men loopt, wandelt, gaat dat nog; de voeten en de oogen doen althans iets; maar op zijn plaats blijven zitten, met gekruiste armen, spreken over het weer dat het is en de mugjes die vliegen, of wat erger is, elkaar plichtplegingen doen, dat is een onverdragelijke kwelling voor me. Om niet als een wilde te leven, kwam ik op de gedachte kantjes te leeren maken. Ik bracht mijn kussen op mijn bezoeken mee, of ik ging als de vrouwen voor mijn deur werken en met de voorbijgangers babbelen. Dat maakte me de ijdelheid van het geklets verdragelijk, en deed me mijn tijd zonder verveling doorbrengen bij mijn buurvrouwtjes, waarvan verscheiden tamelijk lief waren en niet van geest ontbloot.

(Ondanks het drijven der Neuchâtelsche predikanten tegen Rousseau geraakt hij met een van hen, de Montmollin, op goeden voet; deze laat hem, op zijn verzoek, toe tot het Heilig Avondmaal).

De gedrukte beleedigingen evenwel gingen voort, en de goedaardige schrijvers daarvan verweten de machtigen, mij te zacht te bejegenen. Deze wedstrijd van blafpartijen, waarvan de aanleggers voortgingen achter de schermen te werken, had iets onheilspellends en afschrikwekkends. Wat mij betreft, ik liet hen praten zonder bewogen te worden. Men verzekerde mij, dat er een berisping van de Godgeleerde School was; ik geloofde er niets van. Kon de Godgeleerde School zich in deze zaak mengen? Wilde

zij verzekeren dat ik niet katholiek was? Iedereen wist het. Wilde zij bewijzen dat ik geen goed Calvinist was? Wat ging haar dat aan? Dat zou een zonderlinge zorgzaamheid beteekenen; dat beteekende dat zij zich tot plaatsvervangers van onze predikanten maakte.

Voordat ik dit geschrift gezien heb, heb ik gedacht dat men het onder den naam van de Godgeleerde School liet doorgaan, om den spot met haar te drijven; na het gelezen te hebben geloofde ik dat nog meer. Ten slotte toen ik niet meer aan de echtheid ervan kon twijfelen, was al wat ik besloot aan te nemen, dat de Godgeleerde School in het dolhuis gezet moest worden.

Ik vond het verblijf in Motiers heel plezierig, en er ontbrak me slechts een verzekerd bestaan, om te besluiten, daar mijn leven lang te blijven: maar het leven was er tamelijk duur, en ik had al mijn oude voornemens omver zien werpen door de ontbinding van mijn huishouden, door de inrichting van een nieuw, door den verkoop of de verdwijning van al mijn meubelen, en door de uitgaven, die ik sinds mijn vertrek uit Montmorency had moeten doen. Dagelijks zag ik het kleine sommetje, dat ik in het vooruit had, kleiner worden. Twee of drie jaar zouden volstaan om de rest ervan te gebruiken, zonder dat ik eenig middel zag om het te vernieuwen, tenzij ik weer zou beginnen boeken te schrijven; een rampzalig werk, dat ik reeds opgegeven had.

(Teleurgesteld door het stilzwijgen der Geneefsche burgers op het hem aangedane onrecht, zegt Rousseau zijn burgerschap van Genève op. Dit draagt er toe bij, den strijd tusschen de verschillende bevolkingsgroepen in zijn geboortestad op te wekken, waarin de onderdrukten, door een geschrift, „Brieven van het Platte Land" van de hand van Fronchin, voor een poos tot zwijgen worden gebracht.)

De volksvertegenwoordigers, van hun eerste verslagenheid bekomen, ondernamen een antwoord, en brachten het er mettertijd tamelijk goed af. Maar allen richtten de oogen op mij, als op den eenige die tegen zulk een tegenstander in het strijdperk kon treden, met de hoop hem tot zwijgen te brengen. Ik beken dat ik evenzoo dacht, en, aangezet door mijn vroegere medeburgers die het me tot plicht maakten hen met mijn pen te helpen in een moeilijkheid, waartoe ik de aanleiding geweest was, nam ik de weerlegging op me van de *„Brieven van het Platte Land"*, en bootste den titel daarvan schertsend na met dien van: *„Brieven van het Hooge Land"*, dien ik de mijne gaf. Ik aanvaardde en voerde deze onderneming zoo heimelijk uit, dat ik, op een samenkomst die ik te Thonon met de leiders der vertegenwoordigers had, om over hun belangen te spreken, en waar zij mij het ontwerp van hun antwoord toonden — hen geen woord over het mijne zei dat al gereed was, omdat ik vreesde dat het drukken eenige belemmering zou ondervinden, zoo hetzij de overheidspersonen, hetzij mijn persoonlijke vijanden, er de minste lucht van kregen. Nochtans voorkwam ik niet, dat dit werk voor de openbaarmaking in Frankrijk bekend werd; maar men wilde het liever laten verschijnen, dan mij te zeer te doen begrijpen, hoe men mijn geheim ontdekt had. Ik zal hierover zeggen wat ik vernomen heb, hetgeen zich tot zeer weinig bepaalt; ik zal zwijgen over hetgeen ik vermoed heb.

In Motiers had ik bijna evenveel bezoek als ik op de Hermitage en in Montmorency had gehad; maar het was voor het meerendeel een heel ander soort. Die me tot nog toe waren komen bezoeken, waren menschen, die daar ze overeenstemming van aanleg, smaak en beginselen hadden, die als aanleiding tot hun bezoeken aanhaalden, en me terstond op onderwerpen brachten, waarover ik me met hen kon onderhouden. Te Motiers was het niet zoo, vooral niet van de zijde der Franschen. Het waren officieren of andere lui, die geenerlei neiging tot de

letterkunde hadden, en die, naar ze zeiden, intusschen dertig, veertig, zestig, honderd uur afgelegd hadden, om den beroemden man, gevierden man, den zeer gevierden man, den grooten man, enzoovoorts, te komen zien en bewonderen. Want van toen af aan heeft men niet opgehouden, mij de onbeschaamdste flikflooierijen in het gezicht te slingeren, waartegen de achting van hen die me naderden, mij tot nog toe gevrijwaard had. Daar het meerendeel van deze onverwachte bezoekers zich niet verwaardigden, hun naam te noemen, noch me hun stand mee te deelen, daar hun kundigheden en de mijne niet dezelfde onderwerpen golden, en zij mijn werk noch gelezen noch onder de oogen gehad hadden, wist ik niet waarover ik met hen spreken zou; ik wachtte af wat zijzelf zouden zeggen, omdat het aan hen was, te weten, en mij te vertellen, waarom zij bij mij kwamen. Men voelt dat dit geen erg belangrijke gesprekken voor mij beteekende, ofschoon het dat wel voor hen kon zijn, te rekenen naar wat zij weten wilden: want, daar ik zonder wantrouwen was, sprak ik me zonder voorbehoud uit over alle vraagstukken, die zij van pas vonden me te stellen, en gewoonlijk gingen zij even wijs als ik over alle bijzonderheden van mijn omstandigheden, terug.

(Tijdens zijn verblijf te Motiers verliest Rousseau eenige dierbare betrekkingen door den dood. Het eerst sterft mijnheer de Luxembourg.)

Mijn tweede verlies nog gevoeliger en veel onherstelbaarder, was dat van de uitnemendste der vrouwen en der moeders, die, zat van jaren al en met gebrekkigheden en ellenden overladen, dit dal der tranen verliet om naar het verblijf der deugdzamen over te gaan, waar de lieve herinnering aan het goede dat men hier beneden gedaan heeft, er de eeuwigdurende belooning van uitmaakt. Ga, zoete en weldoende ziel bij de Fénelons, de Bernex, de Catinat's en bij hen die in een nederiger staat, gelijk zij,

hun harte voor de werkelijke liefde geopend hebben; ga en geniet de vrucht van de uwe, en bereid voor uw leerling de plaats, die hij eens naast u hoopt in te nemen! Gelukkig, dat de hemel, door aan uw onzaligheden een einde te maken, u het wreede schouwspel van de zijne heeft gespaard!

Uit vrees haar hart met het relaas van mijn eerste noodlottigheden te bedroeven, had ik haar sinds mijn aankomst in Zwitserland niet geschreven; maar ik schreef mijnheer de Conzié, mij omtrent haar in te lichten, en hij deelde me mee, dat zij opgehouden had hen die leden, te verlichten, en opgehouden zelf te lijden.

Welhaast zal ook mijn lijden een einde nemen; maar zoo ik geloofde haar niet in het andere leven terug te zien, zou mijn zwakke verbeelding de gedachte opgeven, aan het volmaakte geluk dat ik er verwacht.

Mijn derde en laatste verlies, want sinsdien heb ik geen vrienden meer te verliezen, was dat van Milord Maréchal. Hij stierf niet; maar het dienen van ondankbaren zat, verliet hij Neuchâtel, en ik heb hem sedert niet meer gezien.

Hoe verder ik met mijn verhalen kom, hoe minder regelmaat en volgorde ik er in aanbrengen kan. De bewogenheid van mijn verdere leven heeft de gebeurtenissen geen tijd gelaten, om in mijn geest gerangschikt te worden. Ze zijn te talrijk, te gemengd, te ongelukkig geweest, om zonder verwarring verteld te kunnen worden. De eenige sterke indruk, dien zij bij mij achtergelaten hebben, is die van de vreeselijke geheimzinnigheid die de oorzaak ervan bedekt, en van den betreurenswaardigen toestand, waarin ze mij hebben gebracht. Mijn verhaal kan nog slechts op geluk af gaan, en naarmate de gedachten mij weer voor den geest komen. Ik herinner me, dat ik, in den tijd waarvan ik spreek, geheel in beslag genomen door mijn bekentenissen, daar zeer onvoorzichtig met iedereen over sprak, daar ik me verbeeldde dat

niemand er belang of lust in zou hebben, noch macht, om dit voornemen eenigerlei beletsel in den weg te leggen: en zoo ik dat geloofd zou hebben, zou ik er heel niet voorzichtiger mee geweest zijn, door de volkomen onmogelijkheid waarin ik door mijn aard verkeer, om iets van wat ik voel en van wat ik denk, te verbergen. De bekendheid van deze onderneming was, voorzoover ik er over oordeelen kan, de oorzaak van den storm dien men verwekte om mij uit Zwitserland te drijven, en mij aan handen over te leveren die mij beletten zouden ze uit te voeren.

De uitwerking der „Brieven van het Hooge Land" in Neuchâtel, was aanvankelijk zeer kalm. Ik zond er mijnheer de Montmollin een exemplaar van; hij ontving het goed, en las het zonder tegenwerping. Hij was ziek, evenals ik; hij kwam me, toen hij hersteld was, vriendschappelijk opzoeken, en sprak me van niets. Het rumoer begon evenwel, men verbrandde het boek ik weet niet waar [1]). Van Genève, van Bern, en van Versailles uit wellicht, sloeg de onstuimige vlam weldra naar Neuchâtel over, en vooral naar Val-de-Travers, waar men, zelfs vóordat de predikanten-orde eenigerlei blijkbare beweging had gemaakt, het volk met heimelijke manieren was begonnen op te hitsen. Ik had, dat durf ik zeggen, bij het volk in dit land bemind moeten zijn, zooals ik dat in alle landen waar ik geleefd heb, ben geweest, waar ik met volle handen aalmoezen strooide, geen enkele behoeftige om mij heen zonder bijstand liet, niemand eenigerlei dienst weigerde dien ik bewijzen kon en die billijk was, me misschien te gemeenzaam jegens iedereen gedroeg, en me met alle macht onttrok aan elke onderscheiding die de afgunst zou kunnen opwekken. Dat alles belette niet, dat het gepeupel, door ik weet niet wien heimelijk opgezweept, langzaam aan, tot woedens

[1]) Te Parijs, mèt de *Dictionaire philosophique* van Voltaire.

toe tegen mij in beweging kwam, dat het mij openlijk, op klaarlichten dag, beleedigde, niet alleen op het land en op de wegen, maar in de volle straat. Zij, wien ik het meest goed gedaan had, waren de meest verbitterden, en menschen die ik zelfs voortging wel te doen, hitsten, daar zij zich niet durfden vertoonen, de anderen op, en schenen zich op deze wijze te willen wreken over de vernedering van mij verplicht te zijn. Montmollin scheen niets te zien, en vertoonde zich nog niet. Maar toen de tijd van het Avondmaal naderde, kwam hij bij mij, om mij te raden, dat ik mij onthouden zou daarbij te komen, terwijl hij mij overigens verzekerde dat hij niets kwaads met mij meende, en mij met rust zou laten. Ik vond die betuiging dwaas, hij bracht me den brief van mevrouw de Boufflers in herinnering, en ik kon niet begrijpen, wie er toch zooveel belang bij had of ik al of niet bij het Avondmaal aanzat. Daar ik deze toegevendheid mijnerzijds als een bewijs van lafheid beschouwde en overigens het volk dit nieuwe voorwendsel niet wilde bezorgen om me voor den goddelooze uit te schelden, wees ik den predikant ronduit af, en hij ging ontevreden heen, terwijl hij mij te verstaan gaf dat ik er spijt van zou hebben.

Hij kon mij enkel op eigen gezag het Avondmaal niet verbieden: daarvoor was dat van den Kerkeraad noodig, die me had toegelaten, en zoolang de Kerkeraad niets gezegd had, kon ik me gerust vertoonen, zonder vrees voor afwijzing. Montmollin liet zich door de predikanten-orde de opdracht geven, mij voor den Kerkeraad te dagvaarden, opdat ik daar van mijn geloofsovertuiging rekenschap zou geven, en me, ingeval van weigering, in den kerkban te doen. Deze kerkban kon evenwel niet geschieden dan door den Kerkeraad en bij meerderheid van stemmen. Maar de boeren, die onder den naam van ouderlingen, deze vergadering samenstelden, onder voorzitterschap, en zooals men wel begrijpt, onder heerschappij van hun predikant, mochten natuurlijk geen andere meening hebben dan de zijne, vooral niet op stuk

van godgeleerdheid, waarvan zij nog minder verstand hadden dan hij. Ik werd dus gedagvaard, en ik besloot te verschijnen.

Welk een gelukkige omstandigheid, en welk een overwinning voor mij, wanneer ik had kunnen spreken, en zoo ik, om zoo te zeggen, mijn pen in mijn mond had gehad! Met welk een gemak zou ik dezen armen dominee te midden van zijn zes boeren verslagen hebben! Nu de begeerigheid naar overheersching de Protestantsche geestelijkheid alle beginselen der Hervorming had doen vergeten, had ik om ze er aan te herinneren en ze tot zwijgen te brengen, slechts mijn eerste „Brieven van het Hoogland" uit te leggen, waarover zij zoo dom waren geweest, mij te bedillen. Mijn onderwerp was geheel gereed, ik had het slechts uit te werken en mijn man was vernietigd. Ik zou niet zoo dwaas geweest zijn mij tot de verdediging te bepalen; het viel me gemakkelijk aanvaller te worden, zonder dat hij het zelfs merken zou, of dat hij er zich tegen kon vrijwaren. De onbeduidende geestelijken van de orde, niet minder onbezonnen dan onwetend hadden me zelf in de meest gelukkige gelegenheid gebracht die ik had kunnen wenschen, om hen naar hartelust te verpletteren. Maar hoe! ik moest spreken, en dadelijk spreken, de gedachten, de wendingen, de woorden op het oogenblik vinden, steeds geestvaardig, koelbloedig zijn, geen oogenblik in de war komen. Wat kon ik hopen van mij, die zoo zeer mijn ongeschiktheid voelde, me onvoorbereid uit te drukken? Ik was te Genève op de vernederendste wijze tot zwijgen gebracht voor een gezelschap, dat mij gansch en al toegenegen en reeds besloten was alles goed te keuren. Hier was het het tegendeel: ik had met een twistmaker te doen, die slimheid in de plaats van kennis stelde, die me honderd strikken zou spannen voordat ik er een zou merken, en die heel en al besloten was mij in gebreke te stellen, tot welken prijs dan ook. Hoe meer ik deze stelling onderzocht, hoe gevaarlijker ze mij toe-

scheen, en daar ik voelde dat het onmogelijk was, het daar goed van af te brengen, bedacht ik een ander redmiddel. Ik bedacht een rede, die ik voor den Kerkeraad zou uitspreken, om dien te wraken en mij van antwoord te ontslaan, de zaak was heel gemakkelijk. Ik schreef die rede op, en ik begon ze met een weergaloozen hartstocht van buiten te leeren. Thérèse lachte me uit, toen ze mij onophoudelijk dezelfde zinnen hoorde mompelen en herhalen, om te probeeren ze in mijn hoofd te blokken. Ik hoopte ten slotte mijn rede te houden; ik wist dat de kasteelheer, als ambtenaar van den Vorst, den Kerkeraad zou bijwonen; dat, ondanks de listen en de wijnflesschen van Montmollin, de meeste ouderlingen mij zeer genegen waren; ik had de rede, de waarheid, de gerechtigheid, de bescherming van den Koning, het gezag van den Rijksraad, in mijn voordeel, de beste wenschen van alle goede vaderlanders, die belang stelden in de inrichting van deze geestelijke rechtbank; alles droeg er toe bij, mij aan te moedigen. Den dag van te voren kende ik mijn rede uit het hoofd; ik zei ze zonder fout op. Den heelen nacht herhaalde ik ze van buiten: 's morgens kende ik ze niet meer; ik aarzelde bij elk woord, ik stelde me al in de doorluchtige vergadering voor, ik raakte in de war, stotterde, ik verloor mijn hoofd erbij; kortom, bijna op het oogenblik van gaan, ontbreekt de moed me volkomen; ik blijf thuis, en besluit den Kerkeraad te schrijven, terwijl ik mijn redenen haastig opgeef, en mijn ongerieven tot voorwendsel neem, die inderdaad, in den toestand waarin ik toen verkeerde, mij het moeilijk gemaakt zouden hebben, de zitting ten einde toe uit te houden. De predikant, door mijn brief in verlegenheid gebracht, stelde de zaak tot een andere zitting uit. In den tusschentijd deed hij uit zichzelve en door middel van zijn handlangers duizend pogingen om degenen van de ouderlingen over te halen, die, daar zij meer de ingevingen van hun geweten dan de zijne volgden, niet ten gunste van de orde en van

hem stemden. Hoe machtig de beweegredenen, die uit zijn wijnkelder kwamen, op dat slag menschen ook mochten zijn, hij kon geen ander voor zich winnen dan de twee of drie die hem reeds verknocht waren, en die men zijn volgelingen door dik en dun noemde. De ambtenaren van den Vorst en kolonel Pury, die zich in deze zaak zeer ijverig gedroeg, hielden de anderen aan hun plicht, en toen die Montmollin tot den kerkban wilde overgaan, weigerde zijn Kerkeraad dat vlakweg bij meerderheid van stemmen. Daar hem nu nog slechts als laatste middel overbleef, het gepeupel op te hitsen, begon hij met zijn ambtgenooten en met anderen daar openlijk aan te werken, en met zulk een goed gevolg, dat ik, in weerwil van de krachtige en herhaalde aanschrijvingen van den Koning, in weerwil van alle bevelen van den Rijksraad, ten slotte genoodzaakt werd het land te verlaten, om den ambtenaar van den Vorst niet in gevaar te brengen, zelf vermoord te worden, door dien hij mij zou verdedigen.

Ik heb van deze heele zaak slechts een zoo verwarde herinnering, dat het me onmogelijk is, eenige regelmaat, eenig verband te brengen in de gedachten die ervan bij mij opkomen, en dat ik ze slechts verspreid en afzonderlijk kan weergeven, zooals ze zich in mijn geest voordoen. Ik herinner me dat er, met de orde, een soort van onderhandeling geweest was, waarvan Montmollin de bemiddelaar was geweest. Hij had voorgewend, dat men vreesde, dat ik met mijn geschriften de rust van het land zou verstoren, waarop men mijn vrijheid van schrijven zou verhalen. Hij had mij te verstaan gegeven, dat zoo ik me verbond de pen neer te leggen, men voor wat het verleden betrof, inschikkelijk zou zijn. Ik had voor mezelf die verbintenis al aangegaan; ik aarzelde niet ze met de orde te sluiten, maar voorwaardelijk, en uitsluitend wat het stuk van den godsdienst betrof. Hij vond het middel, dit schrijven dubbel te bezitten, door een wijziging die hij eischte: daar de voorwaarde door

de orde verworpen was, vroeg ik mijn schrijven terug; hij gaf mij een van de twee weer en behield het ander, onder voorwendsel dat hij het verloren had. Daarna spotte het volk, door de predikanten openlijk opgehitst, met de aanschrijvingen van den Koning, de bevelen van den Rijksraad, en was toomeloos. Van den kansel werd tegen mij gepreekt, werd ik de satan genoemd, en als een weerwolf op het land achtervolgd. Mijn Armenische kleeding diende het grauw tot aanwijzing; ik voelde er vreeselijk den last van; maar het leek me een lafheid, ze in deze omstandigheden af te leggen. Ik kon er niet toe besluiten, en rustig wandelde ik met mijn Kaftan en mijn wollen muts de streek rond, omgeven door het gefluit van het gemeen en soms door zijn steenen. Verscheiden keeren hoorde ik, terwijl ik langs de huizen voorbijging, de bewoners zeggen: breng me mijn geweer, dat ik hem neerschiet. Ik liep er niet harder om: daar werden ze slechts des te woedender om; maar ze lieten het altijd bij dreigementen, althans wat de vuurwapenen aangaat.

(Rousseau had er pleizier van, dat hij, temidden van dit schrijven tegen hem, nog iemand in den gunst des Konings brengen, en tot lid van den Rijksraad maken kon.)

Mijn ander groot genoegen was een bezoek dat mevrouw de Verdelin me bracht met haar dochter, die zij naar de baden van Bourbonne had meegenomen, vanwaar zij verder ging tot Motiers en twee of drie dagen bij mij te gast was. Door veel beleefdheden en vriendelijkheden had zij ten slotte mijn langdurigen tegenzin overwonnen, en mijn hart, door haar liertalligheden overmeesterd, vergold haar alle vriendschap, die zij mij zoo lang bewezen had. Ik was door die reis getroffen, vooral in de omstandigheid, waarin ik me bevond, en waarin ik, om moed te houden, groote behoefte had aan de

vertroostingen van de vriendschap. Ik vreesde dat zij zich de beleedigingen, die ik van het gepeupel ondervond, zou aantrekken, en ik had haar het schouwspel daarvan willen besparen, om haar niet te bedroeven; maar dat was me niet mogelijk, en hoewel haar aanwezigheid de onbeschaamden een beetje in bedwang hield, op onze wandelingen, zag zij er genoeg van, om te begrijpen wat er anders gebeurde. Het was zelfs tijdens haar verblijf ten mijnent, dat ik 's nachts in mijn eigen woning begon aangevallen te worden. Haar kamermeisje vond op een morgen mijn venster bedekt met steenen, die men er 's nachts naar gegooid had. Een heel stevige bank, die op straat naast mijn deur stond en goed vastgemaakt was, werd losgetrokken, weggehaald en rechtop tegen de deur gezet, zoodat, wanneer men het niet gemerkt had, de eerste, die om uit te gaan de huisdeur had opengemaakt, natuurlijk doodelijk zou zijn getroffen. Mevrouw de Verdelin wist alles wat er gebeurde; want behalve wat zij zelve zag, had haar bediende, een vertrouwd man, veel kennissen op het dorp, en sprak er iedereen aan; zelfs zag men hem in gesprek met Montmollin. Desondanks scheen zij op niets van wat mij overkwam, te letten, sprak me noch over Montmollin noch van iemand anders, en antwoordde weinig op hetgeen ik er soms van vertelde. Alleen, schijnbaar overtuigd dat ik meer lust had in Engeland te wonen dan waar ook elders, sprak ze me veel van mijnheer Hume, die destijds in Parijs was, van zijn vriendschap voor mij, van den wensch, dien hij had, mij in zijn land van nut te zijn. Het is tijd, iets van dezen mijnheer Hume te vertellen. [1])

Hij had zich een groote vermaardheid in Frankrijk verworven, en vooral onder de Encyclopedisten, door zijn verhandelingen over handel en staatkunde, en ten

---

[1]) David Hume, geb. te Edinburg in 1711, gestorven aldaar in 1776.

slotte door zijn „Geschiedenis van het Huis der Stuarts", het eenige van zijn geschriften waarvan ik, in de vertaling van den abt Prévost, iets gelezen had. Bij gebreke van zijn andere werken te hebben gelezen, was ik, naar hetgeen men mij van hem verteld had, overtuigd, dat Hume een zeer republikeinsch gezinde ziel vereenigde met de Engelsche drogredenen ten gunste van de weelde. Tengevolge van deze meening beschouwde ik zijn geheele verdediging van Karel I als een wonder van onpartijdigheid, en ik had een even groot denkbeeld omtrent zijn deugd als omtrent zijn begaafdheid. De wensch, dezen zeldzamen mensch te kennen en zijn vriendschap te winnen, had de verlokkingen, om naar Engeland te gaan wonen, die de aanzoeken van mevrouw de Boufflers, een vertrouwelijke vriendin van Hume, me bezorgden, veel grooter gemaakt. In Zwitserland aangekomen, ontving ik door middel van deze dame, een buitengewoon vleienden brief van hem, waarin hij, bij de grootste lofbetuigingen omtrent mijn gaven, de dringende uitnoodiging voegde, om in Engeland te komen, en het aanbod van al zijn invloed en al zijn vrienden, om mij het verblijf daar aangenaam te maken. Ik vond daar Milord Maréchal, den landgenoot en vriend van Hume, die mij al het goede dat ik van dezen dacht, bevestigde, en die me zelfs een letterkundige eigenaardigheid in betrekking tot hem vertelde, die hem sterk getroffen had, en die mij evenzoo aandeed. Wallace, die tegen Hume had geschreven over het onderwerp van de bevolking bij de Ouden, was afwezig, terwijl zijn werk gedrukt werd. Hume belastte zich met het nazien der drukproeven en met de zorg voor de uitgave. Deze gedraging was naar mijn hart. Op deze wijze had ik afschriften voor tien stuivers per stuk aan den man gebracht van een lied, dat men tegen mij gemaakt had. Ik was dus op allerlei wijzen vooraf gunstig jegens Hume gestemd, toen mevrouw de Verdelin mij levendig kwam spreken over de vriendschap die hij voor mij

had, en van zijn ijver om mij in Engeland te eeren; want zoo drukte zij zich uit. Zij drong zeer bij mij aan, dat ik van dien ijver gebruik maken en Hume schrijven zou. Daar ik geen natuurlijke neiging voor Engeland had, en dat besluit niet dan in het uiterste geval wilde nemen, weigerde ik te schrijven en te beloven; maar ik liet haar de vrije hand om al wat zij passend oordeelde te doen, dat Hume in zijn gunstige neigingen zou bestendigen.

Bij het verlaten van Motiers liet zij mij, door al wat zij van dezen beroemden man had verteld, overtuigd, dat hij tot mijn vrienden behoorde, en zij nog meer tot zijn vriendinnen.

Na haar vertrek zette Montmollin zijn kuiperijen voort, en het gepeupel kende geen toom meer. Ik ging evenwel voort, temidden van het gejouw rustig te wandelen, en daar de lust tot plantenverzamelen dien ik bij den dokter van Ivernois was begonnen te krijgen, mijn wandelingen een nieuw belang gaf, deed die me al botaniseerend het land doorkruisen, zonder me te storen aan het geschreeuw van al dat gemeene volk, welks woede door die koelbloedigheid slechts verergerd werd. Een van de dingen die ik mij het meest aantrok, was te zien dat de gezinsleden van mijn vrienden, of van de lieden die dien naam dragen, bijna openlijk in het verbond van mijn vervolgers traden.

Sinds het vertrek van mevrouw de Verdelin werd de gisting levendiger, en in weerwil van de herhaalde aanschrijvingen van den Koning, in weerwil van de herhaalde bevelen van den Rijksraad, in weerwil van de zorgen van den Kasteelheer en van de plaatselijke overheden, scheen het volk, dat me geheel als den satan beschouwde en zag dat al zijn geschreeuw nutteloos was, eindelijk tot daden te willen overgaan; reeds begonnen op de wegen de keien me na te rollen, evenwel nog van een beetje te ver af geworpen om me te kunnen

raken. Ten slotte werd ik, in den nacht van de Motiersche kermis, die begin September is, in mijn woning aangevallen, op een wijze, die het leven van de bewoners in gevaar bracht. Te middernacht hoorde ik een geweldig geraas in de galerij, die langs de achterzijde van het huis liep. Een hagel van keisteenen, tegen het venster en de deur geworpen die op deze galerij uitkwamen, vielen er met zulk een lawaai in, dat mijn hond, die in de galerij sliep, en die was begonnen te blaffen, van angst stilhield, en zich in een hoek redde, knagend en krabbend aan de planken om te trachten te ontkomen. Op dit geweld sta ik op; ik wilde uit mijn kamer gaan om in de keuken te komen, toen een door een sterke hand geworpen kei door de keuken schoot, na het venster daarvan gebroken te hebben, de deur van mijn kamer kwam openstooten en onder tegen mijn bed viel; zoodat, als ik een seconde vroeger was geweest, ik de kei tegen mijn maag had gehad. Ik meende dat het lawaai gemaakt was om me te lokken, en dat de kei werd geworpen om me te overvallen bij het naar buiten komen. Ik spring de keuken in. Ik vind Thérèse, die ook was opgestaan, en die heel en al sidderend op me toeliep. Wij gingen tegen een muur staan, buiten de richting van het venster, om het raken van de steenen te vermijden en te beraadslagen over wat ons te doen stond; want uitgaan om hulp te roepen was goed om ons te laten doodslaan. Gelukkig werd de dienstbode van een oud mannetje, dat beneden me woonde, op het lawaai wakker, en snelde heen, om mijnheer de Kasteelheer te roepen, met wien we huis aan huis woonden. Hij springt uit zijn bed, gooit haastig zijn kamerjapon over en komt onmiddellijk met de wacht, die, met het oog op de kermis, dien nacht de ronde deed, en dadelijk te bereiken was. De Kasteelheer zag met zulk een schrik de verwoesting, dat hij er bleek van werd, en op het zien van de keien, waarmee de galerij vol lag, riep hij uit: Mijn God! het lijkt wel een steengroeve! Bij het

onderzoek beneden bevond men, dat de deur van een binnenplaatsje met geweld was geopend, en dat men getracht had, door de galerij het huis binnen te dringen. Toen men naspoorde waarom de wacht de ongeregeldheid niet gemerkt of belet had, lag het er aldus toe, dat die van Motiers deze wacht opzettelijk had willen houden, ofschoon het de beurt van een ander dorp was.

Den volgenden dag zond de slotvoogd zijn verslag aan den Landraad, die hem twee dagen daarna de opdracht zond, deze zaak te onderzoeken, om een belooning en geheimhouding te beloven aan hen die de schuldigen zouden aanwijzen en in afwachting, op kosten van den Vorst, wachten aan mijn huis te plaatsen en aan dat van den slotvoogd, dat er aan grensde. 's Anderendaags kwamen kolonel Pury, de officier van justitie Meuron, de slotheer Martinet, de ontvanger Guyenet, de betaalmeester d'Ivernois en zijn vader, in één woord al wat er aan beschaafde menschen in het land was, me opzoeken, en poogden gezamenlijk me over te halen, om voor den storm de wijk te nemen, en althans tijdelijk heen te gaan uit een parochie, waar ik niet meer in veiligheid noch in fatsoen kon leven. Ik merkte zelfs dat de slotvoogd, geschrokken van de woede van dat razende volk, en bang dat die zich over hem zou uitstrekken, het heel prettig zou vinden me zoo gauw mogelijk heen te zien gaan, om niet meer de moeilijkheid te hebben me te beschermen, en zelf weg te kunnen trekken, zooals hij na mijn heengaan deed. Ik gaf dus toe, en zelfs met weinig moeite; want de aanblik van den haat van het volk veroorzaakte me een harteleed, dat ik niet meer kon verdragen.

(Rousseau krijgt verschillende aanbiedingen om buiten Motiers te wonen, maar besluit tot een plan, dat hij al lang in den zin had.)

Dit plan bestond erin, me te gaan vestigen op het eiland Saint-Pierre, eigendom van het hospitaal van Bern, midden in het meer van Bienne. Op een voetreis die ik den voorafgaanden zomer met du Peyrou had gemaakt, hadden wij dit eiland bezocht, en ik was er zoo verrukt over, dat ik sindsdien onophoudelijk over de middelen had gedacht, om daar te gaan wonen.

Het eiland Saint-Pierre, te Neuchâtel het eiland Motte genoemd, midden in het meer van Bienne, is ongeveer een half uur in omtrek; maar in die kleine ruimte levert het alle voornaamste voortbrengselen voor het levensonderhoud op. Het heeft akkers, weiden, boomgaarden, bosschen, wijngaarden, en dat alles, onder begunstiging van een afwisselenden en bergachtigen grond, maakte een des te prettiger indeeling, daar de deelen ervan, die niet alle tegelijk gezien worden, elkaar wederkeerig waardevoller doen zijn, en het eiland grooter doen veronderstellen dan het in werkelijkheid is. Een zeer hoog terras maakt het Westelijk deel ervan uit, dat uitzicht geeft op Gleresse en Bonneville. Men heeft dit terras met een lange laan beplant, die men op het middenpunt heeft afgezet met een groote gezelschapszaal, waar men in den wijnoogsttijd des Zondags van alle naburige oevers bijeenkomt, om te dansen en pleizier te maken. Er is slechts één enkel, maar groot en geriefelijk huis op het eiland, waar de Ontvanger woont, en dat in een diepte ligt, die het tegen de winden beschut houdt.

Aldus was het toevluchtsoord, dat ik me gespaard had, en waar ik besloot me te gaan vestigen bij het verlaten van Val-de-Travers. Deze keus kwam zoozeer met mijn vredelievende neiging, met mijn eenzamen en luien aard overeen, dat ik ze onder de gelukkige droomen reken, waarop ik het hevigst verliefd ben geweest. Het scheen me toe, dat ik op dit eiland meer van de menschen gescheiden zou zijn, meer tegen hun smaad

beschut, meer door hen vergeten, in één woord, meer aan de gelukkigheden van de werkeloosheid en van het bespiegelende leven gewijd. Ik zou zoo op dit eiland opgesloten hebben willen zijn, dat ik geen omgang met de stervelingen meer had, en zekerlijk nam ik alle denkbare maatregelen, om mij aan de noodzakelijkheid, dien te onderhouden, te onttrekken.

Het kwam er op aan, te bestaan, en, zoowel door de duurte der eetwaren als door de moeilijkheid van het vervoer, is het levensonderhoud op dit eiland duur, waar men overigens van de welwillendheid van den Ontvanger afhangt. Deze moeilijkheid werd opgeheven door een schikking, die du Peyrou wel met me wilde treffen, doordien hij de plaats innam van de vennootschap, die de uitgave van mijn Gezamenlijke Werken op zich genomen had, en weer had laten varen. Ik gaf hem al de middelen voor deze uitgave. Ik maakte de regeling en de verdeeling ervan gereed. Ik voegde daar de verbintenis aan toe, hem de Herinneringen van mijn leven ter hand te stellen, en ik maakte hem tot algemeen beschikker over al mijn papieren, met de uitdrukkelijke voorwaarde, er niet dan nà mijn dood gebruik van te maken, daar ik er op gesteld was mijn leven rustig te beëindigen, zonder de menschen weer aan mij te herinneren. Door middel hiervan was het levenslange jaargeld, dat hij zich verplichtte mij uit te betalen, voldoende voor mijn onderhoud. Milord Maréchal, die al zijn bezittingen te gelde had gemaakt, had er mij een aangeboden van twaalfhonderd francs, dat ik slechts had aangenomen nadat ik het tot op de helft had teruggebracht. Hij wilde mij de hoofdsom daarvan sturen, die ik weigerde, om de moeilijkheid, ze te plaatsen. Hij liet dit kapitaal naar du Peyrou doorgaan, in wiens handen het is gebleven, en die er mij de levenslange rente van uitbetaalt, op den met den lastgever overeengekomen voet. Door aldus mijn overeenkomst met du

Peyrou, het jaargeld van Milord Maréchal, waarvan twee derden na mijn dood op Thérèse overgingen, en de driehonderd francs rente van Duchesne bijeen te doen, kon ik op een behoorlijk bestaan rekenen, èn voor mij, èn na mijn dood voor Thérèse, wie ik zoowel van het jaargeld van Rey als van dat van Milord Maréchal zevenhonderd francs rente naliet; zoodat ik niet meer bang hoefde te zijn, dat zij, evenmin als ik, broodsgebrek zou hebben. Maar het stond geschreven, dat de eer mij noodzaken zou, alle hulpbronnen af te wijzen, die het geluk en mijn werk onder mijn bereik brachten, en dat ik even arm zou sterven als ik geleefd had. Men oordeele of ik, tenzij ik de meest schaamtelooze mensch ware, mij aan mijn overeenkomsten kon houden, die men altijd gezorgd heeft smadelijk voor me te doen zijn, terwijl men mij zorgvuldig elke andere hulpbron afnam, om mij te noodzaken in mijn schande toe te stemmen. Hoe zouden zij eenig vermoeden hebben gehad van het besluit dat ik nam in deze tweeledige keus? Zij hebben mijn hart altijd beoordeeld naar het hunne.

Wat het levensonderhoud betreft, gerustgesteld, was ik omtrent al het andere onbekommerd. Ofschoon ik in de wereld voor mijn vijanden het veld ruimde, liet ik, in de edele geestdrift, die mijn geschriften had ingegeven, en in de duurzame gelijkheid van mijn beginselen, een bewijs achter van mijn ziel, dat beantwoordde aan dat, hetwelk mijn geheele gedrag gaf van mijn aard. Andere verdediging tegen mijn lasteraars had ik niet noodig. Zij konden onder mijn naam een ander mensch afschilderen; maar zij konden slechts hen bedriegen, die bedrogen wilden zijn. Ik kon hen mijn leven van begin tot eind te bevitten geven: ik was er zeker van, dat men, door mijn fouten en zwakheden heen, mijn ongeschiktheid tot het dragen van welk juk ook, altijd een rechtvaardig, goed mensch zou vinden, zonder wrok, zonder haat, zonder afgunst, gereed tot het erkennen, van zijn eigen ongerechtigheden, nog meer ge-

reed die van anderen te vergeten, die zijn geluk zocht in de liefhebbende en zachtaardige hartstochten, en die in alles oprecht was tot onvoorzichtigheid, tot de ongeloofelijkste onbaatzuchtigheid toe.

Ik nam dus in zekeren zin afscheid van mijn tijd en mijn tijdgenooten, en ik zei de wereld vaarwel, met me voor mijn verdere leven op dit eiland op te sluiten; want dit was mijn besluit, en ik rekende er op, dat ik dáár het groote plan ten uitvoer brengen kon van dat werkelooze leven, waaraan ik totnogtoe heel de weinige arbeidzaamheid had geofferd, die de hemel mij had toebedeeld. Dit eiland zou Papimania voor mij worden, dat gelukzalige land, waar men slaapt.

„Waar men meer doet, waar men niets doet." Dat *méér* was alles voor mij, want ik heb den slaap altijd weinig betreurd; ik heb genoeg aan de werkeloosheid, en, mits ik niets doe, houd ik nog meer van wakend dan van slapend droomen. Daar de leeftijd van de romantische plannen voorbij was, en de rook van den ijdelen roem mij meer verbijsterd dan behaagd had, bleef me, als laatste verwachting, niets meer over dan zonder hinder te leven, in eindeloos nietsdoen. Dit is het leven der welgelukzaligen in de andere wereld, en ik maakte in deze wereld daarvan voor het vervolg mijn hoogste geluk.

Zij die mij zooveel tegenstrijdigheden verwijten, zullen niet verzuimen me hier van ééne verwijt te maken. Ik heb gezegd dat de ledigheid der gezelschappen die onverdragelijk voor me maakte, en zie hier, hoe ik de eenzaamheid zoek, uitsluitend om me aan de werkeloosheid te wijden. Toch ben ik zoo; indien daarin tegenstrijdigheid ligt, is dat het werk van de natuur en niet van mij: maar die is daarin zoo weinig, dat ik daardoor juist altijd mezelf ben. De ledigheid der gezelschappen is doodend, omdat ze er uit noodzaak is. Die van de eenzaamheid is heerlijk, omdat ze ongedwongen is en uit eigen wil. In een gezelschap is het gruwelijk

voor me, om niets te doen, omdat ik daartoe gedwongen word. Ik moet op mijn plaats blijven, op een stoel gespijkerd of overeind, geplaatst als een paal, zonder hand of voet te bewegen, terwijl ik niet durf loopen, noch springen, zingen, noch schreeuwen, noch gebaren als ik er lust in heb, zelfs niet durf mijmeren, terwijl ik tegelijkertijd al de verveling van de ledigheid en al de kwelling van den dwang heb; verplicht, op alle malligheden te letten die er gezegd, en op alle beleefdheidsfratsen die er gemaakt worden, en mijn Minerva eindeloos te vermoeien, om niet te verzuimen op mijn beurt mijn raadsel en mijn leugenpraatje in het midden te brengen. En dat noemt gij ledigheid? Het is dwangarbeiderswerk. De werkeloosheid waarvan ik houd, is niet die van een nietsdoener, die met gekruiste armen in een volmaakte dadeloosheid berust en evenmin denkt als hij handelt. Het is tegelijkertijd die van een kind, dat voortdurend in beweging is voor niets, en die van een bazelaar die aan het doorslaan is, terwijl zijn armen in rust zijn. Ik houd ervan, bezig te zijn met nietigheden, honderd dingen te beginnen en er geen enkele van af te maken, te gaan en te komen zooals het me in mijn hoofd opkomt, elk oogenblik van voornemen te veranderen, een mugje in al zijn gangetjes te volgen, een rots te ontwortelen om te zien wat er onder zit, een werk van tien jaar met hartstocht te ondernemen, en het na verloop van tien minuten weer zonder spijt te laten varen, kortom, om den ganschen dag zonder regelmaat en zonder opeenvolging te beuzelen, en in alles slechts de gril van het oogenblik te volgen.

De plantkunde, zooals ik ze altijd beschouwd heb, en zooals ze een hartstocht voor mij is begonnen te worden, was juist een werkelooze studie, geschikt om al de leegte van mijn vrijen tijd te vullen, zonder er plaats te laten voor den waanzin van de verbeelding, noch voor de verveling van een volmaakte werkeloosheid. Achteloos door de bosschen en over het land

te dwalen, werktuigelijk hier en daar dan een bloem, dan weer een takje te nemen, bijna op geluk af het land af te grazen, duizend en nog eens duizend maal dezelfde dingen waarnemen en altijd met dezelfde belangstelling, omdat ik ze steeds vergat, was een manier om de eeuwigheid door te brengen zonder me een oogenblik te kunnen vervelen. Hoe bevallig, hoe bewonderenswaardig, hoe verscheiden ook de bouw der planten moge zijn, die treft een onwetend oog nooit voldoende om het belangstelling in te boezemen. Die duurzame gelijkheid en toch die wonderbaarlijke afwisseling, die in haar samenstelling heerscht, brengt slechts hen in verrukking, die reeds eenig denkbeeld van het plantkundig stelsel hebben. De anderen hebben, bij den aanblik van die schatten der natuur, slechts een stomme en eentoonige bewondering. Zij zien niets in bijzonderheden, omdat zij zelfs niet weten waarnaar te kijken, en zij zien ook geen geheel, omdat zij geenerlei voorstelling hebben van dien keten van overeenkomstigheden en samenstellingen, die met zijn wonderen den geest van den waarnemer overstelpt. Ik was op die gelukkige hoogte, waarop mijn gebrek aan geheugen mij steeds zou houden, van er weinig genoeg van te weten, opdat alles me nieuw, en genoeg, opdat alles voelbaar voor me was. De verschillende grondsoorten, waarin het eiland, hoewel klein, verdeeld was, boden mij een voldoende afwisseling van planten voor studie en verpoozing, voor mijn gansche leven. Ik wilde er geen grasspriet zonder ontleding laten, en ik maakte me al gereed, om met een ontzaglijke verzameling zeldzame waarnemingen, de *Flora Petrinsularis* te maken.

Ik liet Thérèse komen met mijn boeken en mijn goed. Wij gingen bij den Ontvanger van het eiland inwonen. Zijn vrouw had zusters te Nidau, die haar beurtelings kwamen bezoeken, en die Thérèse tot gezelschap waren. Ik nam daar de proef van een gelukkig leven, waarin ik het mijne had willen doorbrengen, en waarvan de

lust dien ik er in kreeg slechts diende, om me de bitterheid des te beter te doen voelen van dat hetwelk er zoo vlug op moest volgen.

Ik heb altijd hartstochtelijk van water gehouden, en de aanblik daarvan brengt me in zalige droomerij, ofschoon die vaak zonder bepaald onderwerp is. Ik verzuimde niet, wanneer het mooi weer was, bij het opstaan het terras op te loopen, om de gezonde en frissche morgenlucht in te happen en mijn blikken over het vergezicht van dit prachtige meer te doen zweven, waarvan de oevers en de bergen die het omzoomen, mijn oogen verrukten. Niets vond ik waardiger eerebetuiging aan de Godheid dan deze stomme bewondering, die de beschouwing van Haar werken opwekt, en die niet door wijdloopige daden kan worden uitgedrukt. Ik begrijp waarom de bewoners der steden, die slechts muren, straten, en misdaden zien, weinig geloovig zijn; maar ik kan niet begrijpen, hoe plattelandsbewoners, en vooral eenzamen, het niet kunnen zijn. Waarom verheft zich hun ziel niet honderd maal daags met vervoering tot den Schepper van de wonderen die hen ontroeren? Wat mij betreft, vooral bij het ontwaken, door de slapeloosheid afgemat, brengt een langdurige gewoonte me tot die hartsverheffingen, die de vermoeienis van het denken niet opdringen. Maar daarvoor moeten mijn oogen door het verrukkelijke schouwspel van de natuur ontroerd zijn. In mijn kamer bid ik zeldzamer en korter: maar bij den aanblik van een mooi landschap voel ik me bewogen zonder te kunnen zeggen waardoor. Ik heb gelezen dat een wijs bisschop, gedurende het bezoek aan zijn kerspel, een oude vrouw aantrof, die, voor alle gebeden, niets anders wist te zeggen dan: O! Hij zei tot haar: Moedertje, bid maar altijd zoo door; uw gebed is beter dan het onze. Dit betere gebed is ook het mijne.

Na het ontbijt haastte ik me, met een knorrig gezicht een paar ellendige brieven te schrijven, terwijl ik harts-

tochtelijk verlangde naar het gelukkige oogenblik, waarop ik er geen een meer schrijven zou. Ik harrewarde een beetje rond in mijn boeken en papieren, om ze af te ruimen en te schikken, meer dan om ze te lezen, en dat opruimen, dat het werk van een Penelope voor me werd, bezorgde me het genoegen, enkele oogenblikken te beuzelen; waarna ik me verveelde en het in den steek liet, om de drie of vier uur die me van den morgen overbleven, met de studie van de plantkunde door te brengen, en vooral met het stelsel van Linnaeus, waarvoor ik een hartstocht kreeg, waarvan ik me niet wel heb kunnen genezen, zelfs nadat ik er de nietigheid van gevoeld had. Deze groote waarnemer is, naar mijn meening, met Ludwig, de eenige, die tot hier toe de plantkunde als natuurkundige en wijsgeer heeft beschouwd; maar hij heeft te veel in de plantenverzamelingen en de tuinen, en niet genoeg in de natuur zelf gestudeerd. Wat mij betreft, die het heele eiland voor tuin gebruikte, ik liep, zoodra ik eene of andere waarneming moest doen of onderzoeken, de bosschen of de weiden in, met mijn boek onder den arm: daar ging ik bij de bedoelde plant op den grond liggen, om ze dadelijk op mijn dooie gemak te onderzoeken. Deze manier is mij zeer van dienst geweest om de planten in haar natuurlijken staat te kennen, voordat zij door de handen van menschen veredeld en bedorven zijn. Men zegt, dat Fagon, eerste geneeskundige van Lodewijk XIV, die alle planten van den Koninklijken Tuin volkomen met namen noemde en kende, zoo onwetend was op het platte land, dat hij daar niets meer kende. Ik ben juist het tegendeel: ik ken iets van het werk van de natuur, maar niets van dat van den tuinman.

Wat de namiddagen betreft, die wijdde ik geheel aan mijn ledige en zorgelooze stemming, en aan het ordeloos volgen van de aandrift van het oogenblik. Vaak als de lucht kalm was, ging ik me dadelijk bij het van tafel gaan, alleen in een kleine boot gooien, die de

Ontvanger me met een enkelen riem had leeren roeien; ik ging het volle water in. Het oogenblik waarop ik afdreef, bezorgde me een vreugde, die tot sidderens toe steeg, en waarvan het me onmogelijk is, de oorzaak te zeggen noch goed te begrijpen, zoo het misschien niet een heimelijk geluk was, van in dezen toestand buiten het bereik der kwaadwilligen te zijn. Ik zwierf vervolgens alleen over dit meer, naderde soms den oever, maar lei er nooit aan. Vaak, terwijl ik mijn boot aan wind en stroom overliet, gaf ik me aan droomerijen zonder grond over, en die om hun redeloosheid niet minder gelukkig waren. Dikwijls riep ik met verteedering uit: O, natuur! o, mijn moeder! hier ben ik nu onder uw eenige bescherming; hier is geen ongerechtig en schurkachtig mensch, die zich stelt tusschen U en mij. Ik ging zoo tot op een half uur loopens ver: ik had gewild dat dit meer de Oceaan was. Doch om mijn armen hond ter wille te zijn, die niet zooveel als ik van zulke lange pleisteringen hield op het water, volgde ik gewoonlijk een doel van een tochtje; dat was dan, op het kleine eiland aan wal te gaan, daar een uur of twee te wandelen, of op den top van den heuvel in het gras te gaan liggen, om me te verzadigen met het genot, dit meer en de omstreken ervan te bewonderen, om al de planten, die onder mijn bereik waren, te onderzoeken en te ontleden, en om me, als een andere Robinson een denkbeeldige woning op dit eiland te bouwen. Ik hield veel van dit heuveltje. Als ik Thérèse met de ontvangersvrouw en haar zusters er voor een uitstapje mee heen kon nemen, wat was ik dan trotsch hun loods en hun gids te zijn! Wij brachten er in staatsie konijnen naar toe, om het te bevolken; een ander feest voor Jean-Jacques. Die volksplanting maakte het eilandje nog belangwekkender voor me. Ik ging er sinds dien tijd vaker en met meer genoegen heen, om de teekenen der vordering van de nieuwe bewoners na te gaan.

Bij deze vermaken voegde ik er een, dat me aan het

leven van de Charmettes herinnerde, en waartoe het jaargetijde me bijzonderlijk uitnoodigde. Het waren de landelijke zorgen in het klein voor den oogst van groenten en fruit, en waarvan we het ons tot een genoegen maakten, Thérèse en ik, om ze met de Ontvangersvrouw en haar familie te deelen. Ik herinner me, dat een Berner, mijnheer Kirkebergher genaamd, die me was komen bezoeken, me aantrof terwijl ik in een grooten boom zat, een zak om mijn middel gebonden, en die al zoo vol appelen was, dat ik me niet meer verroeren kon. Ik vond die ontmoeting en andere dergelijke niet kwaad. Ik hoopte dat de Berners getuige van de wijze, waarop ik mijn vrijen tijd besteedde, er niet meer aan denken zouden de rust daarvan te verstoren, en mij in mijn eenzaamheid met vrede zouden laten. Ik had er liever door hun wil opgesloten geweest dan door de mijne: ik zou er zekerder van geweest zijn, er mijn rust niet meer te zien verstoren.

Hier is weer een van die bekentenissen, waaromtrent ik bij voorbaat zeker ben van de ongeloovigheid der lezers, die altijd hardnekkig volhouden mij te beoordeelen naar zichzelven, ofschoon zij genoodzaakt geweest zijn in heel mijn levensloop duizend innerlijke neigingen te zien, die in het geheel niet op de hunne lijken. Wat dwazer is; terwijl ze weigeren mij de goede of onverschillige gevoelens toe te kennen die zij niet bezitten, zijn zij steeds gereed, mij er zulke slechts toe te schrijven, dat die zelfs in geen menschenhart zouden kunnen opkomen; zij vinden het dus doodeenvoudig, mij aan de natuur tegenstrijdig te doen zijn, en een monster van me te maken, zooals er zelfs geen bestaan kan. Niets dwaas' lijkt hun ongeloofelijk, zoodra het er om gaat, mij zwart te maken; niets buitengewoons komt hun mogelijk voor, zoodra het geldt mij te eeren.

Maar, wat zij er ook van mogen gelooven of zeggen, ik zal er niet minder om voortgaan, getrouw te laten zien wat Jean-Jacques Rousseau was, deed en dacht,

zonder de wonderlijkheid van zijn gevoelens en zijn denkbeelden uit te leggen noch te rechtvaardigen, noch na te sporen of anderen hebben gedacht als hij. Ik kreeg zooveel pleizier in het eiland Saint-Pierre, en het verblijf daar beviel me zoo goed, dat ik, door al mijn verlangens op dit eiland te zetten, dit ééne deed groeien: er niet weer van heen te gaan. De bezoeken, die ik in den omtrek had af te leggen, de tochten, die ik maken moest naar Neuchâtel, naar Bienne, naar Yverdun, naar Nidau, vermoeiden mijn verbeelding al. Een dag, die buiten het eiland doorgebracht moest worden, leek me van mijn geluk afgekort, en uit de omgeving van dit meer weggaan was voor mij uit mijn natuurlijk gebied gaan. Overigens had de ondervinding van het verleden mij vreesachtig gemaakt. Het was voldoende dat een of ander geluk mijn hart behaagde, of ik moest verwachten het te verliezen, en het hartstochtelijk verlangen, mijn dagen op dit eiland ten einde te brengen, was onafscheidelijk van de vrees, gedwongen te worden er af te gaan. Ik had de gewoonte aangenomen, 's avonds op den oever te gaan zitten, vooral als het meer woelig was. Ik voelde een wonderlijk genot, de golven aan mijn voeten te zien breken. Ik schiep me er het beeld van 's werelds geraas in, en van den vrede van mijn woonstee; en bij die gelukkige gedachte werd ik soms week gestemd, tot ik de tranen uit mijn oogen voelde stroomen. Die rust, waarvan ik met hartstocht genoot, werd slechts verstoord door de ongerustheid, dat ik ze verliezen zou; maar die ongerustheid steeg zoo hoog, dat zij daar de gelukkigheid van bedierf. Ik voelde mijn toestand zoo onzeker, dat ik er niet op durfde rekenen. O! wat zou ik, zoo zei ik tot mezelf, graag de vrijheid om van hier te gaan, waarom ik niet geef, veranderd zien in de zekerheid er altijd te kunnen blijven! Waarom word ik er, instee van er op genade geduld te worden, niet met geweld gevangen gehouden?

Deze vrees bleef niet lang ijdel. Op het oogenblik dat ik het het minst verwachtte, ontving ik een brief van mijnheer den Baljuw van Nidau, in wiens gouvernement het eiland Saint-Pierre lag; in dien brief zei hij mij uit naam van Hunne Excellentiën gerechtelijk het bevel aan, om van het eiland en uit hun Staten heen te gaan. Ik dacht dat ik droomde toen ik het las. Niets was minder natuurlijk, minder redelijk, minder voorzien dan een dusdanig bevel; want ik had mijn voorgevoelens meer beschouwd als de ongerustheden van iemand, die door zijn tegenspoeden opgeschrikt is, dan als een voorziening, die den minsten grond kon hebben.

Zoo ik mijn eerste verontwaardiging gehoor had gegeven, zou ik op slag heengegaan zijn. Maar waarheen te gaan? Wat zou er van me worden, bij het invallen van den winter, zonder doel, zonder voorzorgen, zonder geleide, zonder rijtuig? Tenzij ik mijn papieren, mijn boedel, al mijn zaken onbeheerd achterliet, had ik tijd noodig om daarin te voorzien, en in het bevel was niet vermeld, of men dien liet ja of neen. De opeenvolging der rampspoedigheden begon mijn moed te verzwakken. Voor den eersten keer voelde ik mijn natuurlijken trots bukken onder het juk van de noodzakelijkheid, en in weerwil van het gemor van mijn hart, moest ik mij vernederen om uitstel te vragen. Tot mijnheer de Graffenried, die mij het bevel gezonden had, wendde ik me, om het te vertolken. Zijn brief hield een zeer heftige afkeuring van datzelfde bevel in, dat hij mij slechts met de grootste spijt aanzei, en de bewijzen van verdriet en achting, waarvan die vol was, kwamen mij voor evenzooveel zeer zachte uitnoodigingen te zijn openhartig tot hem te spreken; ik deed het. Ik twijfelde zelfs niet of mijn brief zou dezen onrechtvaardigen menschen de oogen openen voor hun wreedheid, en dat, zoo men zulk een hardvochtig bevel niet herriep, men mij althans een redelijk uitstel toe zou staan, en misschien den geheelen winter, om mij voor den aftocht

gereed te maken, en om er de plaats voor uit te kiezen.

(Rousseau besluit, thans te wagen, zijn geliefd denkbeeld ten uitvoer te mogen brengen, n.l. het eiland Saint-Pierre als levenslang verbanningsoord toegewezen te krijgen.)

Twee dagen na mijn eersten brief schreef ik een tweeden aan mijnheer de Graffenried, om hem te verzoeken Hunne Excellentiën het voorstel daartoe te doen. Het antwoord uit Bern op den een en den ander was een in de meest vormelijke en harde uitdrukkingen vervat bevel, om binnen den tijd van vier-en-twintig uren het eiland en het gansche rechtsgebied, middellijk en onmiddellijk, van de Republiek, te verlaten, en er, op de zwaarste straffen, nimmer terug te keeren.

Dit oogenblik was afschuwelijk. Ik heb sindsdien in ergere angsten verkeerd, nooit in een grooter verlegenheid. Maar wat mij het meest bedroefde, was, dat ik gedwongen was het plan op te geven, dat me had doen verlangen den winter op het eiland door te brengen.

(Vooral ook op grond van zijn ongeschiktheid voor het openbare leven, behalve om de onuitvoerbaarheid van den overtocht, geeft Rousseau het voornemen op, om op de uitnoodiging, voor Corsica een wetgeving saam te stellen, in te gaan. Bij zijn vertrek heeft hij veel bezoekers, die hem hun spijt komen betuigen over het hem aangedane onrecht, onder anderen een zekere Wildremet, die hem met grooten aandrang komt overhalen, in Bienne te gaan leven, waar zijn invloed hem in volkomen vrede zal laten.)

Dadelijk haastte Wildremet zich, me van een woning te voorzien, en maakte grooten ophef als van een vondst, van een leelijke kleine kamer van een achterhuis, op

de derde verdieping, uitkomend op een plaats, waar ik de uitstalling der stinkende huiden van een gemsleerbereider tot onthaal had. Mijn gastheer was een kleine man met een laag en tamelijk schurkachtig gezicht, van wien ik den volgenden dag vernam dat hij een losbol, een speler was, en in de wijk in zeer slechten reuk stond; hij had vrouw, kind noch knecht, en in mijn eenzame kamer somber opgesloten, was ik, in het schitterendste land van de wereld, gehuisvest op een wijze, om in weinig dagen van droefgeestigheid te vergaan. Wat ik me het meest aantrok, was, dat ik, ondanks alles wat men mij gezegd had van den ijver der bewoners om me te ontvangen, terwijl ik de straten doorging, in hun wijze van doen niets behoorlijks, noch beleefds in hun blikken jegens mij opmerkte. Ik was er evenwel heel en al op aangewezen, daar te blijven, zelfs toen ik, van den volgenden dag af vernam, zag en voelde, dat er ten mijnen opzichte een vreeselijke gisting was in de stad; verscheiden dienstvaardigen kwamen me beleefd waarschuwen, dat men van den volgenden dag af mij, zoo hardhandig als men maar zou kunnen, een bevel te kennen zou geven, om op staanden voet uit het Rijk, dat wil zeggen, uit de stad weg te gaan. Ik had niemand om in vertrouwen te nemen; allen die me teruggehouden hadden, waren gevlogen; Wildremet was verdwenen; van Barthès hoorde ik niet meer spreken, en het scheen niet dat zijn aanbeveling mij in groote gunst gebracht had bij de beschermheeren en de vaders, die hij in mijn aanwezigheid tot de zijne had gemaakt. [1]) Een zekere mijnheer de Vau-Travers, een Berner, die een mooi huis dicht bij de stad had, bood me evenwel een onderdak aan, in de hoop, zei hij me, dat ik daar voorkomen kon, gesteenigd te worden. Dit voordeel scheen me niet aanlokkelijk

[1]) Wildremet had de stad hoogelijk geprezen, en om te bewijzen hoe eigen hij was met de inwoners van die stad, noemde hij ze, in tegenwoordigheid van Rousseau, zijn beschermheeren en zijn vaders.

genoeg, om me in verleiding te brengen, mijn verblijf bij dit gastvrije volk te verlengen.

Intusschen, daar ik bij dit oponthoud drie dagen verloren had, had ik de vier-en-twintig uur, die de Berners mij gegeven hadden om uit al hun Staten te trekken, reeds ver overschreden, en daar ik hun hardheid kende, bleef ik niet zonder eenige vrees omtrent de wijze, waarop ze mij die zouden laten doortrekken, toen mijnheer de Baljuw van Nidau mij geheel van pas uit de verlegenheid kwam redden. Daar hij de gewelddadige behandeling van Hunne Excellentiën openlijk streng had afgekeurd, meende hij in zijn edelmoedigheid me een openbaar bewijs verplicht te zijn dat hij er geenerlei deel aan nam, en vreesde niet zijn Baljuwschap te verliezen, om mij een bezoek te brengen in Bienne. Hij kwam den avond vóór mijn vertrek; en wel verre van onder vreemden naam te komen, wendde hij zelfs plechtigheid voor, kwam *in fiocchi* in zijn rijtuig met zijn secretaris, en bracht mij een paspoort uit zijn naam, om den Staat Bern op mijn gemak door te trekken, en zonder vrees te worden lastig gevallen. Het bezoek trof me meer dan het doorgangsverlof. Ik zou er niet minder gevoelig voor geweest zijn, wanneer het een ander dan mij tot voorwerp had gehad. Ik ken niets dat zooveel indruk maakt op mijn hart, dan een daad van moed op het juiste oogenblik, ten gunste van den onrechtvaardig onderdrukte zwakke.

Ten slotte, nadat ik mij met moeite een reiskoets had verschaft, vertrok ik den volgenden dag uit dit moorddadige land, voor de aankomst van de afgevaardigden, waarmee men mij zou vereeren, voordat ik zelfs Thérèse terug had kunnen zien, wie ik had doen weten bij me te komen, toen ik had gemeend in Bienne te zullen vertoeven, en die ik nauwelijks den tijd had met een kort briefje af te zeggen, door haar mijn nieuwe onheil mee te deelen. Men zal in mijn derde deel zien, zoo ik ooit de kracht heb dat te schrijven, hoe ik, terwijl ik dacht naar

ROUSSEAU IN DEN TIJD DAT HIJ DE CONFESSIONS SCHREEF

Berlijn te vertrekken, inderdaad naar Engeland ging, en hoe de beide dames, die over mij wilden beschikken, na mij door kuiperijen uit Zwitserland te hebben gejaagd, waar ik niet genoeg in haar macht was, er in slaagden, me aan haar vriend over te leveren.

Hetgeen volgt voegde ik in de voorlezing die ik van dit geschrift deed aan mijnheer en mevrouw den graaf en de gravin van Egmont, aan mijnheer den prins Pignatelli, aan mevrouw de markiezin van Mesme, en aan mijnheer den markies van Juigné.

Ik heb de waarheid gezegd. Zoo iemand dingen weet, die tegenstrijdig zijn aan hetgeen ik zoo juist geopenbaard heb, al waren ze ook duizend maal bewezen, hij weet leugens en lasteringen, en zoo hij weigert ze met mij uit te vorschen, en tot klaarheid te brengen, terwijl ik in leven ben, heeft hij rechtvaardigheid noch waarheid lief. Wat mij betreft, ik verklaar het openlijk en zonder vrees: Wie ook, zelfs zonder mijn geschriften te hebben gelezen, met eigen oogen mijn aard, mijn karakter, mijn zeden, mijn neigingen, mijn gewoonten, onderzoeken zal, en zal kunnen gelooven dat ik een onrechtschapen mensch ben, hij is zelf een mensch die geworgd moet worden.

Ik eindigde hier mijn lezing, en iedereen zweeg. Mevrouw d'Egmont was de eenige die me toescheen bewogen te zijn; zij trilde zichtbaar, maar zij herstelde zich heel vlug en bleef zwijgen, evenals het geheele gezelschap. Dit was het succes dat ik had van deze lezing en van mijn verklaring.

EINDE.

VERTALINGEN

Blz. 3. *Ces deux messieurs* etc.:
(Deze beide heeren, die afwezig zijn,
Zijn ons lief op meerderlei wijzen:
Zij zijn onze vrienden, onze minnaars,
Zij zijn onze mannen, onze broeders,
En de vaders van deze kinderen).

blz. 10. *Tirci, je n'ose* etc.:
Neen, Tirci, 'k zal niet meer komen,
Luisteren naar 't schalmeigefluit,
Onder de Olmenboomen,
Want in 't dorp al gaat
Babbelpraat.

Veel met manliên te verkeeren
Kan den goeden naam van 't meisje
Schâelijk deeren.
Altijd onder 't rozenblad
Doornpunt zat.

blz. 173. *Hoc erat in votus* etc.:
Dùs wenschte ik het mij; een matig stukje land,
Een tuin daarbij, en bij de woning, een bron steeds vloeiend,
En dàn nog liefst — een weinigje geboomte....

Auctius atque etc.:
Nog meer en rijker nog
Bereidden het de goden....

blz. 186. *in verbum:*
Bij het woord van den Meester.

blz. 216. *per non pare* etc.:
Om niet te lamlendig te schijnen.

blz. 223. *lascia le donne* etc.:
Zie van de vrouwen maar af, en studeer maar wiskunde.

LIJST VAN ILLUSTRATIES

	Bladz.
Paviljoen te Ermenonville	V
Louise de Warens	54
Thérèse le Vasseur	267
De Hermitage	276
Mevrouw d'Epinay	328
Rousseau in Armenische kleederdracht	388
Rousseau in den tijd dat hij de Confessions schreef	420

Voor den lezer van de **Bekentenissen** is onmisbaar de belangwekkende en zeer boeiende studie van onze bekende dichteres:

HENRIETTE ROLAND HOLST: Jean Jacques Rousseau.
Een beeld van zijn leven en werken. Geïllustreerd.
I. *f* 0.65 C. 0.80 L. 0.95

„De studie van mevrouw Roland Holst is breed opgevat; de schrijfster geeft een kijk op het maatschappelijk leven van dien tijd met zijn nog schriller tegenstellingen dan de onze, zij toetst de leer aan het leven en aan de verwerkelijking in en na de revolutie, zij doet ook den mensch Rousseau zien in zijn kracht en in zijn zwakheid, en vooral in zijn groote bedoelingen en zijn groot lijden"....
De Telegraaf.

Eveneens leze men na de lectuur van de **Bekentenissen** de bewerking van **Is. Querido** van

ROUSSEAU's Emile, of over het wezen der Opvoeding.
Eerste deel. I. *f* 0.55 C. 0.70 L. 0.85

.... „nu het in 't Nederlandsch is overgebracht door een onzer grootste schrijvers, een denker tevens, kan men er zeker vrede mee hebben, dat deze zijn eigen taal en stijl leende aan de gedachten en ideeën, aan de paedagogiek van den Franschen schrijver. Interessant en zeer leesbaar is het boekje op deze wijze zeker geworden."
Nieuwsblad voor Nederland.

EENIGE LETTERKUNDIGE STUDIËN EN - BIOGRAFIEËN VERSCHENEN BIJ DE - MIJ. VOOR GOEDE EN GOEDKOOPE LECTUUR

EUGENE DE BOCK, Hendrik Conscience, zijn persoon en zijn werk, met 8 afbeeldingen.
I. *f* 0.35 C. 0.45 L. 0.55

„Buitengewoon frisch, nieuw en knap is het boek van den heer De Bock." Volksbelang.

„Dit boek vernieuwt de genegenheid voor den eersten grooten Vlaamschen romanticus, die het volk zijn taal voorhield." Dordr. Courant.

M. H. VAN CAMPEN: Over Literatuur. Critisch en Didactisch. I. *f* 0.75 C. 0.90 L. 1.05

„Diep dringt hij door, deze scherpe geest; diep in het werk en diep in u. En het wezen van deze doordringingskracht is het wezen der teerheid en fijnheid: is Van Campen's warme liefde. Deze gelukkige heeft de gave der bewondering." Nieuwe Rott. Crt.

.... „dit buitengewoon zuivere, critische werk, boeiend en belangwekkend als sinds Busken Huet zijn literarische fantasieën uitgaf, geen werk „over" literatuur is geweest...."
„Het is een critisch en didactisch werk voor den literatuur-vriend, om heel blij mee te zijn".
Rotterd. Nieuwsblad.

FRANS COENEN, Charles Dickens en de Romantiek. Geïllustreerd. I. *f* 0.35 C. 0.45 L. 0.55

Een interessante en doordringende waardeering van den beroemden Engelschen Schrijver, in het licht der algemeene beweging van zijn tijd, ter gelegenheid van de herdenking van zijn geboorte, in 1812, honderd jaar geleden. Met 8 belangwekkende portretten.
„Een prachtige studie van Frans Coenen."
Keurboek voor Vlamingen.

VINCENT VAN GOGH, Brieven aan zijn Broeder. Uitgegeven en toegelicht door zijn schoonzuster J. van Gogh-Bonger. Met talrijke illustraties. In drie deelen.

I. *f* 7.50 K. 10.—

„Doch niet alleen tot den mensch, ook tot den kunstenaar brengen de brieven ons nader. Talloos zijn de opmerkingen over Vincent's wijze van werken, over zijn sympathieën voor andere kunstenaars, vooral ook letterkundigen, bijv. Dickens; over zijn superieure wijze van *zien* en in-zich-opnemen. Ook hierom is het een allerbelangrijkst werk. Vele reproducties van teekeningen, in den tekst opgenomen, en nog vele portretten en illustraties versieren het mooi uitgegeven werk." *Herm. Middendorp* in De Tijdspiegel.

Prof. HENRI HAUVETTE, Dante. Inleiding tot de studie van de Divina Commedia.

I. *f* 0.65 C. 0.80 L. 0.95

„Een onmisbaar boek voor allen die Dante willen lezen."
Vlaamsche Gazet.

„Alles even interessant en leerzaam, zoodat men de 360 blz. geniet, om zich daarna met grooter animo aan 't herlezen der Comedie te zetten." De Arbeid.

„Er gaat een sterke aansporing van uit om Dante's onvolprezen kunstwerk te gaan lezen."
Dr. J. L. Walch in het Vaderland.

JULIUS KAPP, Richard Wagner, uit het Duitsch vertaald door Louis Landry, met 47 afbeeldingen.

I. *f* 0.95 C. 1.10 L. 1.25

„Dit nummer zal wel een succesnummer voor de W.B. zijn".

.... „Nogmaals zorgden de uitgevers ervoor het werk goedkooper aan te bieden dan in de oorspronkelijke taal."
Vlaamsche Gazet.

E. d'OLIVEIRA, Goethe. Een Levensbeschrijving. (Geïllustreerd) I. *f* 0.95 C. 1.10 L. 1.25

.... „Maar nu is het boek van d'Oliveira daar, en geeft in duidelijke, dikwijls zelfs mooie taal, een volledig en toch ook niet door kleinigheden overladen beeld van den grooten Duitscher"....

.... „dit boek moet men, om er werkelijk al het geluk aan te beleven, dat het geven kan, in eigen bezit hebben".
Herman Poort in de Prov. Gron. Courant.